

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF
ÉS KORA.

FALK MIKSA.

F O R D Í T O T T Á K

A. I. és Y. A.

PEST.

EMICH GUSZTÁV TULAJDONA.

1868.

Az értelmes bíró súlyt szokott fektetni arra: mily viszonyok közt született és nevelkedett fel az, a ki felett ítéletet kell mondania. Az író nem tarthat igényt hasonló kedvezményre. Mind az olvasó, mind a bíráló a könyvet csak úgy nézi, a mint van, nem törődve azzal, hogy miként lett. És helyesen! Magam is úgy vélekedem, hogy magának az írónak kötelessége, saját munkájának, még a közrebocsátás előtt, legszigorúbb bírálója lenni. Ha úgy találja, hogy elmeszüleménye nyomorék, ne magyarázgassa hosszasan, hogy miért az, hanem tegye le spártai kerlelhetlenséggel valami magános helyre és ott engedje át a feledésnek.

E szabály alól azonban tán szabad lesz kivételt tenni, midőn oly munka, mely bizonyos alkalomra és külön közönség számára volt írva, rögtön másközönség elé lép. Es ez az, a mi arra indít, hogy legalább néjlány szóval adjam elő az itt következő lapok genesisét.

Midőn a magyar történetírás héroszát, felejthetlen Szalaykat, a halál kiragadta sorainkból, az „Österreichische Revue” szerkesztője, ki folyóiratában mindig oly kiváló helyre állítja hazánk ügyeit, az elhunytnak élet- és jellemrajzát kívánta adni. Pestre ment, tanácsot kérendő azon jelesektől, kik Szalayval együtt a magyar liberális párt diszei voltak. Ezek hozzám utasíták a keresőt és én elfogadtam a missiót. Elfogadtam nemcsak azért, mert jól esett szívemnek, lelke egész nagyságában, jelleme egész tisztaságában, szíve egész nemességében feltűntethetni a német közönség előtt is azon férfit, kinek nevét soha legmélyebb

IV

megindulás nélkül nem bírom kiejteni, hanem elfogadtam azon okból is, mert így alkalmat nyertem az essayista ártatlannak látszó jelmezében megismertetni a németekkel a magyar liberális párt természetét, sok évi küzdelmeit és végcéljait – oly időben, midőn a Schmerling-Forgách-féle kormány atyailag gondoskodott arról, hogy az ő rendszere feletti „csendes elragadtatás” semmiféle hazafias emótiók által ne zavartassék.

Ezen szerény kísérletem, úgy látszik, nem volt minden hatás nélkül főleg azon magas körökre, melyek a Revue közönségének zömét szolgáltatják. A szerkesztő ennek következtében azon eszmével állott elő, egészítsem ki Szalay életrajzát mintegy trilógiává, azaz írjam meg hasonló módon egy „conservative államférfi életét és működését, aztán pedig azét, a ki a két nagy párt közt állott és úgyszólván egy maga képezte a maga pártját – Széchenyi Istvánét.

Az eszme szép, de a trilógia alkalmasint befejezetlen fog maradni. A „conservative államférfi nem fog megírati, legalább én általam nem; bízom ezt másokra, a kik az ó-conservativ párt érdemeit nálamnál jobban tudják méltányolni.

Hanem Széchenyi – ez más! Ez egyike azon nagyszerű tárgyaknak, melyeknek vonzereje annyira ellenálliatlan, hogy még saját erőnk elégtelenségének érzetét is legyőzi. Fokozta c vonzerőt – hadd valljam meg őszintén – egy kis nemzeti hiúság is. A mi nagy embereinkről külföldön azt szokták tartani; hogy csak a r á n y l a g nagyok. Nagyok, mert mi többiek kicsinyek vagyunk. Az ilyen ítélet nem igazságos ugyan, de megfogható és megbocsátható. A francia, a brit, a német nemzetiség századok óta biztos kikötőben ül, senki által nem veszélyezve és így senki-nek védelmére sem szorulva; biztos alapon, csendesesen és nyugalmasan folytatja ott építési munkáját. Mit tesz az, ne-

gyedfél századon át majdnem folytonos küzdelem közt védeni egy nemzetiséget és azt nemcsak fenntartani, hanem a mellett még a kor szellemének megfelelő fejlődési polczra is emelni, erről amazoknak nincs fogalmuk és így azoknak érdemeit sem tudják méltányolni, a kik ily küzdelmekben szereplések által vívták ki magoknak a halhatlanság babérijait és a kiknek teljes mértékben méltánylására – engedjük meg! – a hidegen bíráló értelmet hő magyar hazafias szív is kell hogy támogassa.

Hanem Széchenyi működése – mellőzzük bár mind azt, a mit ő nemzetiségünk érdekében tett – még általános cultural szempontból is oly nagyszerű, hogy c tevékenység összegén végig pillantva, még a legtárgyilagosb ítélő is kénytelen azt mondani, a mit I. Napóleon Göthérol mondott: Voilà un homme! Ez nemcsak „aránylag” nagy férfi, hanem oly szellemi óriás, a ki bármely nemzet Pantheonjának is díszére válnék, egyike – nemcsak Magyarország és saját kora, hanem Európa és a század legnagyobb embereinek!

Első gondom tehát arra irányult, hogy a kép, melyet nyújtandó valék, a mennyire lehet teljes legyen, hogy az óriási alak m i n d e n n e n egyaránt legyen megvilágítva, mert így az imponáló hatás is biztosítva van. Némi meglepetéssel vettem észre, hogy ily összkép előállítására még semmi kísérlet nem tettetett. B. Kemény Zsigmond barátomnak és mesteremnek Széchenyiről írt terjedelmes dolgozata (a „Státusférfiak és szónokok könyvé”-ben) irodalmunknak mind örökké egyik legértékeseb gyöngye fog maradni, de Kemény a legnagyobb magyarnak nem teljes élet, hanem csak politikai jellemrajzát kívánta adni, újjhegygyel is alig érintve a geniális reformátornak egyébnemű, nem kevésbbé nagyszerű tevékenységét, nevezetesen azt, mely az anyagi reformok terén nyilvánult; tehát nem emelve ki épen

azt, a mi az én célom szempontjából legfontosabb vala. Itte szerint nemcsak kiegészítésről vagy átalakításról, hanem sok tekintetben alkotásról vala szó, és kérdés nélkül mondhatom, hogy lelkiismeretesen, kegyeletteljesen használtam fel minden megszerezhető anyagot, közte olyat is, mely addig különféle magán-levéltárakban volt eltemetve és csak általam jutott először napvilágra.

Széchenyi fiatalkorára nézve szintén szerencsés voltam - nem a gróf családja által - igen érdekes részletek birtokába juthatni, melyek, bár egyenként véve talán csekélyszerűek, de összegökben kétségtelen pszichológiai fontossággal bírnak. - A mi aztán a gróf életének utolsó éveit illeti, ezekről közvetlen észleletek alapján szólhattam és az olvasó talán nem fogja tovakodásnak venni, ha a lélektan vezérkezén, ez észleletek összefüggésének megmagyarázását is bátorkodtam megkísérteni, ha - senki véleményének nem praejudicálva - őszintén és indokolva kimondani, mit tartok én Széchenyi úgynevezett „őrültségéről”.

Munkámnak imént elősorolt sajátosságai olyanok, melyekről talán nemcsak a szerző hiúsága hiszi, hogy a magyar közönséget is érdekelhetnék; és ez okból - bár nem én kezdeményeztem a dolgot - nem szegültem ellene a magyar kiadás megjelenésének, fenntartván magamnak, hogy magam jelölhessem meg nyíltan azt is, mi, véleményem szerint, a magyar közönség szempontjából a dolgozat árnyoldalát fogja képezni.

Először is, az eredetit nem-magyar közönség számára irván, nem tehettem fel, hogy ez teljesen megérthetné Széchenyi működését, midőn nem ismerte részletesen az illető korszak mozgalmait, melyeknek Európa akkorában legfőbb fővonásait kísérte némi figyelemmel. Ez okból a történeti háttérnek tüzetesebb rajzolása lett szükségessé és itt nem kerülhettem el, hogy helylyel közzel ismeretes dolgo-

kat is fel ne hozzak. Törekedtem mindazáltal itt is, a menyire lehetett, első kútfőkből meríteni és némely ismeretlen részlettel gazdagítani ama kor történetírását.

Egyébiránt „a feledés a boldogtalanok istene,” nemzetünk pedig a lefolyt 18 év alatt annyira bővében levén a boldogtalanságnak, meglehet hogy talán még a korosabb nemzedék is egyet mást felejtett már az 1848. előtti történetből; – egy kis felfrissítés semmi esetre nem fog ártani.

Más szemrehányás, melyre tökéletesen el vagyok készülve, arra vonatkozhatik, hogy a nagy férfinak emberi gyöngéi iránt talán túlságosan kíméletes voltam. Ne higye az olvasó, hogy e gyöngék elkerülték figyelmemet. Hanem az író, ki ily nagyszerű tárggyal foglalkozik, önkénytelenül is némileg részrehajlóvá lesz és más mint kegyeletes kézzel nem mer hozzányúlni ahhoz, a kit, épen mert közlől nézi, talál oly igazán nagyinak. Aztán pedig, midőn nemzetünk egyik büszkeségét mutatom be a külföldnek – őszintén szólva – nem vehettem magamat rá, hogy a bámuló világnak, azt mondjam: tessék oda nézni, ott a bal orczán egy kis szeplő van! Ezzel háborgattam volna a benyomást, a nélkül hogy e háborgatással az Ítélet helyességét előmozdítottam volna; mert Széchenyi oly tulajdonait melyek jellemének helyes megítélésére anyagot szolgáltathattak – akár előnyösek voltak, akár nem – a történész részrehajlatlanságával kiemelttem. Aprólékos nem akartam lenni, de hízelgő még sokkal kevésbbé!

Az elősorolt hiányokért mindazáltal némi vigaszt nyújt azon gondolat, hogy munkám épen a jelen pillanatban talán nem korszerűtlen. Igaz, hogy azon Ausztria, valamint azon Magyarország, melyeknek kibékülése Széchenyi politikájának sarkkövét képezte, nincsenek többé. Mind a kettő nagy átalakulási folyamaton ment keresztül, mely még távolról sincs befejezve. Hanem egyelőre mégis,

VIII

Széchenyi eszméi győztek. „Megengedem – monda Széchenyi húsz év előtt Pulszkynak- hogy mesalliancera léptünk, hanem denique a házasság megvan, ezen nem lehet változtatni.” „Bocsánatot kérek, gróf úr – felelt Pulszky - én protestáns vagyok; el is válhatok.” A mint a dolgok jelenben állnak, nem váltunk el egymástól, hanem, a mennyire lehetett, elkülönítettük a gazdálkodást, azt remélve, hogy így talán fenntarthatjuk azt a köteleket, melyre Széchenyi oly nagy súlyt fektetett. Mindenesetre ő vetette meg első alapját az ügyek legújabb stádiumának; ennél fogva ennek első kezdeményeit figyelemmel kísérni tán épen jelenleg különösen érdekes foglalkozás. --

E bevezetés talán kelleténél hosszabb lett, – a mi mindig annak jele, hogy a szerző könyvét nem épen dialdibiztosan bocsátja ki kezei közül. Ha valamely úttól félünk, mindig új meg új igazítani valót találunk öltözetünkön, csak hogy minél később léphessünk ki az utcára. Mintha ez által javulna a dolog!....

Tehát még csak azt az egyet jegyezve meg, hogy a fordítást nyomtatás előtt n e m láttam, (a fordítók nevei oly jó hangzatnak, hogy e tekintetben minden „praeventiv rendszabályt” fölöslegesnek tartottam) útnak eresztém igénytelen munkámat, mely – idegen földön születvén és most vigan sietvén haza felé – megfordítja azt az utat, melyet a, sors szerzőjével tettetett, ki korán szakadván el a haza kebléről, már csak az írott szó szárnyain küldheti honfitársainak szíve legmelegebb üdvözlését.

Falk Miksa.

1.

1791-1825

Szilaj vihar robog át a táj fölött, szétrombolva az emberek lakait, letörve a vetést, gyökerestől kicsavarva a fákat. Kis magocska fekszik észrevétlen egy barázdában; itt feledte a hatalmas romboló? Kicsinylette talán óriási erejéhez mérve? vagy valami magasabb hatalom láthatatlan keze ótalmazta? Ki tudná megmondani! A legelső meleg esőre elsüllyed a kis magocska az anyaföld méhébe, most már eltűnt s elfeledték. De száz év múlva virágzó árnydús fa áll azon a helyen, s messze elnyúlnak gyümölcsessel terhelt ágaiIlyen rettenetes vihar volt az, mely háromszáz év előtt délről támadva átrohant Magyarországon. Szulejman maga állt hadserege élére, s Arszlán járt előtte, hogy a hatalmas pádisáhnak útját egyengesse a győzelemre. Veszprém és Tata már a törökök hatalmában volt. Salm gróf akkor rajtok ütött, s diadalmas karral elfoglalta mindkét várost. „Oly nagy volt a német katonák dühe -úgymond Hammer *) – hogy még a magyarok karjai közé menekült törököket is, ótalmazóikkal együtt átdöfték, a miért viszont gyakran a magyarok maguk levágták a német katonát; Veszprém büszkeségét, az első magyar király templomát, Sz, István művét, melyet ekkoráig még a török is megkímélt, a nagy toronnyal együtt leégették!” A magyar csapatok élén akkor egy vitéz férfi küzdött, kinek nevét itt említi először a történet, a nélkül, hogy megmondaná honnan jött, hol és mikép kezdte életét, hol és mikor végezte. Bátran küzdve, sérületlen állt ott, e gyilkolás és gyújtogatás közepett, s mikor vitéz csapata győzött, Salm gróf Veszprém parancsnokává nevezte ki őt. Széchenyi Mihálynak hívták e férfit. 1566-ban találkozunk vele először és

*) Geschichte des osman Reiches. II. 313.

utolszor Magyarország évkönyveiben. *) És most 1866-ban – midőn teljes háromszáz év választ el az első Széchenyi hős tettétől, - most, midőn egy másik ugyanazon nevű lovastiszt életét rajzoljuk itt, ki oly hatalmasan befolyt hazája sorsára, most talán megkérdezhetjük, hogyan állna jelenleg Magyarország, ha az 1566-iki vihar ama szerény magocskát is elsöpörte volna, ha a kegyes gondviselés nem örködött volna a kis magyar lovas-csapat vezérének élete fölött?!

Alig egy századdal utóbb az államférfi és hazafi teljes nagyságában lép elénk ama veszprémi parancsnoknak egy sarjadéka, Széchenyi György, Magyarország primása, a híres Pázmán Péter bíbornok tanítványa, *) s reá és öcscsére, Pál kalocsai érsekre, egész sora következik a Széchenyi család kitűnő tagjainak, mely család neve kétszáz év óta a legbensőbbben össze van szőve Magyarország történetével. Nem a mi földadatunk e kétszáz év történetét megírni, pedig a Széchenyi család története, ha teljes akar lenni, ilyené bővül ki; csak ama nevezetes családi hasonlatosságot akarjuk megemlíteni, mely valamennyi Széchenyit egész a „legnagyobb magyarig” jellemez. E családi hasonlatosság egyrészt mély vallásos érzületben áll, mely némelyeknél rajongásig emelkedett, **) másrészt amaz, ily roppant becsvágy mellett megmagyarázhatlan törekvésben, hogy minden párttól elszigeteljék magukat, s föl és le egyformán megőrizték teljes függetlenségöket. Ugyanazon Széchenyi György – akkor még veszprémi püspök - kinek oly rősz néven vették, hogy saját költségén csapatokat fogadott, III. Ferdinándot segítve az I. Rákóczy György elleni harcban, s kit a császár sok szívélyes köszönő levele cseppet sem tönkedvelté honfitársainál: ugyanazon Széchenyi György, mitem törődve másrészt a rősz benyomással, mit az udvarnál előidéz, intő

*) *Capto memorabiJi celeritate Vespremio, Salmensis Michaelém Szechenium ibi reliquit, locumque ei, cum sua epuitum turma ac ducentis peditibus, tuendum commendavit. Istvánffy. Lib. 22.*

**) Széchenyi György primás költségén vette meg testvére Ferencz Draskovich kir. főajtónállótól a sárvár-felsővidéki uradalmat, melyről viseli a család mainapig praedicatumát. Egy másik Széchenyi György, egyike a legvitézebb vezéreknek a török háborúkban, I. Leopold által 1697-ben érdemeiért grófi rangra emeltetett.

***) „Deus pro nobis, quis contra nos!” így hangzik a Széchenyi család jelszava.

leg, sőt csaknem fenyegetőleg emelte föl szavát, a mint főleg a Wesselényi-féle összeesküvés után vas marokkal nyomta le Magyarországot a bécsi kormány. – Ugyanazon Széchenyi Pál, ki hadi célokra áldozott roppant összegei által nagy mértékben elősegítő Eugen zentai győzelmét, ugyanazon Széchenyi Pál, ki nem törődve az ország közvéleményével, elfogadta a küldetést, hogy Leopold császár nevében II. Rákóczy Ferenczcel alkudozzék: ugyanazon Széchenyi Pál támadta meg, 1698-ban az úgynevezett bécsi conferentiára hivatván, bámulatos és kormány-körökben természetesen nagyon zokon vett merészséggel a Kollonics püspök által kifőzött tervet, mely Magyarországnak a német-osztrák tartományokkai assimilatiójára célzott, s a mint a conferentián nem jutott diadalra, titkos audienttiát kért a császárnál, s aztán a tervezett rendszer veszélyeit oly behatólag tudta előadni, hogy csak e határozott nyilatkozatnak lehete köszönni, hogy a Kollonics által előidézett zivatar ez alkalommal a nélkül, hogy kitört volna, vonult át Magyarország fölött. Mindig bizonyos tiszteletteljes félelemmel tekintettek e férfiakra. Az udvarnál szintúgy, mint hazájukban érezték, hogy szilárd jellemek azok, kik itt szemközt állnak. De senki sem nevezhette őket teljes szívéből a magáéinak; nem a nemzet, mert bár rendkívüli szolgálatokat tettek az országnak, de soha sem hagyták magukat visszariasztatni népszerűségök iránti tekintetkből oly határozattól, melyet meggyőződésük javalt; nem az udvar, melynek híven szolgáltak, mely elé azonban büszkén, hátraszegett fővel léptek, ha azt hitte, hogy bennök Magyarország jogai és szabadságai csonkítására kész eszközöket talál. Rendesen tehát teljesen elszigetelve álltak mindnyájan e nagy Széchenyiek, jellemök által becsülésre kényszerítve jó barátot és ellenséget, de csak ritkán szerettetve a szó teljes értelmében, s Kemény nagyon találólag jellemzi a Széchenyiek családi sorsát, „mindig két szék közé jutottak.”

Nyomasztó súlylyal nehezedett e családi végzet Széchenyi Ferencz grófra is, ama halhatatlan férfi atyjára, kit Magyarország legnagyobb reformátora gyanánt tisztel. Széchenyi Ferencz gróf – ki 1754. april 28-kán Széplakon Mosonymegyében született, s később a bécsi Tereziánumban neveltetett – alig volt 30 éves, mikor II. József, miután Horvátország bánja Eszterházy Ferencz gróf gyzsersmind magyar királyi udvari kancellár is volt, helyébe báni helyettessé s a báni tábla elnökévé nevezte ki. Tudjuk,

hogy József rendszabályai Magyarorszában legkevésbé sem voltak népszerűek. Ha e nagy férfi, kinek szelleme mindenesetre fölötte állt az aprólékos formaságoknak; azok álláspontjára bírta volna magát helyezni, kiknek boldogítása volt életének nemes, czélja, főleg ha meg bírta volna érteni a magyar jellemet, s nem feledte volna el, hogy vannak reális tényezők, melyeknek közreműködését eszményeinek megvalósításánál nem nélkülözheti, ha reformjaira Magyarorszában a kétségkívül hosszadalmasabb, de biztosabb alkotmányos utat választotta volna: nevét mainap há-lás tisztelettel emlegetnék Magyarország legnagyobb királyainak sorában, s a magyar törvénykönyvben, az 1765-től 1791. évig terjedő sokatmondó úr helyett egész sor jeles törvénycikkben a leg-szebb emléket találnék, melyet egy fölvilágosult uralkodó alkothat magának. Ferencz gróf, ki a császár nemes szándékait ismerte, hanem bizonyára épen oly jól az ország hangulatát is e fejedelem iránt, lemondott a népszerűségről, hogy közreműködhessek a nagy-szerű reformtervek megvalósításán, melyeknek helyességét fölvi-lágosult szelleme teljesen tudta méltányolni. Nem helyeselte az alakot, melyben a nagy művet kivinni akarták, de épen készsége által, melylyel a császár eszméit lényegileg elősegíteni igyekezett, remélte Széchenyi, hogy megnyeri annak teljes bizalmát, s lassan-ként áttérítheti az alkotmányos útra. E szándék indította arra, hogy bár mennyire roszalta is az országnak önhatalmúlag s alkot-mányellenesen tíz kerületre osztását, s e kerületeknek főispánok helyett királyi biztosok általi igazgatását, mégis állhatatosan meg-maradt a császár mellett, sőt 1785-ben el is fogadta ily „királyi biztos” hivatalát a pécsi kerületben (hová Tolna, Somogy, Bara-nya, Verőcze és Szerem megyék tartoztak). II. József nem volt ér-zéketlen ez önfeláldozás iránt; mintegy lekötelezettnek érezte ma-gát, hogy Ferencz grófnak kárpótlást nyújtson honfitársai elvesz-tett rokonszenvéért, s még ugyanazon évben titkos tanácsossá r,e-vezte ki. De nem ez volt, a mi után Széchenyi Ferencz törekedett. Nem valami czímért, habár még oly csillogó lett volna is az, da-czolt ő Magyarország közvéleményével; azért tette, hogy azáltal jogot nyerjen annál erélyesebben lépni föl hazájának jogaiért. Most elérkezettnek látta e perczet, s a nyert kitüntetést megkö-szönve, őszintén kimondta a császárral szemben véleményét a Ma-gyarországban követett rendszerről. Az udvarnál elbámúltak a „hű szolgának” e fölléptén, a „hű szolgának,” kire, mint vak esz-

főzre számítottak. Ő es. kir. apostoli felsége legifjabbik tanácsosa nem talált kihallgattatást Bécsben, s még az 1785. év közepe táján letette a császár lábaihoz minden méltóságát és hivatalát. Széchenyi meg volt győződve, hogy Magyarországnak valóban szüksége van mindazon terjedelmes reformokra, melyeket II. József az országnak adni szándékozott, hanem hogy mindabban teljes mértékben részesítessek, a nélkül, hogy alkotmányos szabadságát és önállását, a nélkül, hogy nemzeti létét elvesztené.

Otthon nem szeretettve, az udvarnál kiesve a kegyelemből, a családi végzet szerint „két szék közé jutva,” s mégis azon öntudattal birva, hogy hü embere volt a dynastiának, s nem kevésbbé hü fia hazájának, így indult a 32 éves fiatal ember a nagy útra, mely egész Németországon, Hollandián, Franciaországon és Nagybritannián át vezetett. A szórakozás csak látszólagos célja volt ez utazásnak, – tanulni, ez volt a sajátképi cél; s e közben érett meg lelkében egy nagyszerű gondolat, melynek megvalósítása tanúskodjék majd egykor arról, hogy Széchenyi mindenhová magával vitte a drága haza emlékét, hogy hü szeretettel gondolt reá a Vezúv alján szintűgy, mint a skót felföldön. Elhatározta, hogy mindent összegyűjt, a mit valaha valamely magyar írt, vagy a mi Magyarországról s annak melléktartományairól akárhol íratott vagy nyomtatott, s míg évek hosszág tartó utazása alatt saját személyét illetőleg takarékosan élt, mint valami egyszerű polgár, ezeket költött ama célra, s ezzel megvetette alapját azon emlékeknek, mely őt halhatatlanná tévé, azon megbecsülhetlen értékű könyv-, kép-, térkép-, czimer-, pecsét- és éremgyűjteménynek, melyet 1802-ben az országnak ajándékozott. *)

E tudományos és műkincsek rendezésével s osztályozásával foglalkozott Széchenyi, midőn utazásából visszatért. Távól tartózkodott minden politikai tevékenységtől, s az udvar, mely azt hitte, hogy e férfiúban csalódott, nem kereste fel őt. A rendszer, melyet a gróf megtámadott, még folyvást fennállt, s a nemes hazafi, már úgy látszott, lemond minden reményről, hogy hazáját boldogabb

*) A nemzet e nagylelkű adományt az 1802-iki 20. t. ez. által örökítette meg, s a Széchenyi-gyűjteményből állítá fel az országos könyvtárt s a nemzeti muzeumot, melynek számára ajándékozta Széchenyi halála előtt még „kézi-könyvtárát” is (9000 darab szerfölött becses rézmetszettel s 6000 térképpel); sőt, hogy művét megkoronázza, még saját költségén 14 kötetből álló lajstromot is készítette, ő ingyen kiosztatta tudósok és a hazai történelem barátai közt.

állapotban lássa. Akkor érkezett el ama súlyos óra, melyben a nagy császár, már csaknem haldokolva, reszkető kézzel aláírta mindannak visszavonását, a mit Magyarországra nézve eddig rendelt. Hosszú nehéz harcz után megszűnt dobogni a legnemesebb szívek egyike, mely valaha fejedelem keblében dobogott. Hanem Magyarországról eltűnt a terhes átok, mely évekig nehezedett reá. II. Leopold lépett a kormányra, s az 1790. év hosszú szünet után látta újra összeülni a magyar országgyűlést. Széchenyi Ferencz most ismét elfoglalta helyét a felsőházban, s a mérséklet és kibékülés szellemében működött ott. Az ország is újra jó indulattal látzott fordulni a nemes férfiu felé; mert midőn a pozsonyi országgyűlés 1791. mártius 10-én azon határozatot hozta, hogy a nápolyi főségek jelenlétének tiszteletére emlékérmet veret, s ezt Nápolyban átadatja, Széchenyi Ferencz grófot bízták meg e küldetéssel, s ő úgy megörült e kitüntetésnek, hogy saját zsebéből ajánlkozott fedezni az út költségeit. A Szent-Januarius rend nagykeresztjével díszítve tért vissza Bécsbe, miután még előbb Rómában, Flórenczben s Olaszország egyéb városaiban tudományos gyűjteményét szaporította, s néhány héttel később, 1791. September 21-én neje, Festetics György grófnak, a híres Georgicon alapítójának nővére egy fiúval ajándékozta meg, ki István nevet kapott, s ki valóban, természetesen egész más viszonyok közt, alig tőn kevesebbet Magyarországnak civilisatiojára, mint ez ország első nagy királya, kinek névünnepe soha nem szűnő kegyelettel ünnepli még most is aug. 20-án az összes nemzet.

Most oly időszak következett, melynek titkai mainap sincsenek még teljesen leleplezve. 1794-ben kezdődött ama tragoedia, mely a Martinovics-féle összeesküvés neve alatt ismeretes. Írt ugyan Szirmay Antal valamit, a mi ez összeesküvés úgynevezett történetét képezte volna; hanem egyike azon szerencsétleneknek, kiknek akkor pusztá gyanúra Spielberg, Kuffstein és Munkács földalatti börtöneiben kellett évek hosszáig sinlődni, a híres költő és aeshetikus Kazinczy Ferencz, azon úgynevezett történeti előadáshoz nagyon is nevezetes magyarázó és helyreigazító jegyzeteket írt, melyek még jelenleg is a pesti nemzeti múzeumban található. Ha oly férfival, mint Kazinczy, nyomatékos ok nélkül *) oly

*) Kazinczy Rummyhoz intézett levelezésében azt mondja, semmi mással nem vádolhatták, csak hogy az úgynevezett „szabadsági katekizmusnak” egy példányát találták nála, melyet egy bizalmas barátja küldött neki, kit természetesen

szigorúan bánhattak, dúsan viríthatott azon időben a denunciatio, és semmi érzület nem lehetett előtte oly tiszta, semmi név oly nagy-rabecsült, hogy megállapodott volna azelőtt. Úgy látszik, Széchenyi Ferencz sem került ki a gyanúsítást, s az árulkodás talán nem maradt egészen hatástalan; legalább némely jelből azt véljük következtetni, hogy Széchenyi az udvarnál teljesen kiesett a kegyelemből azon időben. Rágalmazóinak azonban nagy megszegyenyítést kelle tapasztalniuk. Midőn a kormány 1797-ben népeinek hazafiasságára kényszerült hivatkozni, hogy a háborúra szükséges óriási eszközöket előteremthesse, Széchenyi Ferencz valóban nagy-szerű pénz-, legénység- és élelmiszerekbeni áldozattal állt elő, s ekkor, úgy látszik, udvari körökben is más szemmel nézték ismét e férfit. 1798-ban Somogy megye főispánjává, 1799-ben a hétszemélyes tábla ülnökévé, s nemsokára aztán elnöki helyettesévé, mint szintén a magyar királyság főkancellárává neveztetett ki. Évről évre jelentékeny összegeket áldozott most Széchenyi állam-célokra, s hála fejében Ferencz császár az aranygyapjas renddel ruházta föl 1807. Hanem 1811-ben a gróf nyilvános pályája ismét félbeszakadt, s e félbeszakítás aztán élete végéig tartott. Igaz, hogy ez újabb resignationának közvetlen oka egy makacs szembaj volt; hanem a ki Széchenyi Ferencz érzületét ismerte, s Magyarország akkori állapotát elképzeli, annak velünk együtt azt kell vélnie, hogy mint József császár alatt, úgy ez alkalommal is politikai okok indíthatták a grófot ez elhatározásra.

Széchenyi Ferencz gróf most Bécsben foglalt állandó lakást. Hanem már mély búskomorság árnyai kezdték környékezni lelkét, s az ájtatosság, mely soha életében el nem hagyta, nem sokára valóságos rajongássá fokozódott. Tömerdek imádságos és más ájtatos könyvet nyomtatott saját költségein; az ő rendeletére szerkesztődött s bocsáttatott közzé a „Selecta sanctorum patrum effata” című munka. Háza pedig egyhangú és komor lett, mint valami zárda. A nap legnagyobb részét az öregülő férfi házi-oltára előtt töltötte el; ott térdelt, buzgó imába merülve, órák hosszaiig a kemény lépcsőn, homlokát a hideg köre lehajtva, s a kik látták, azt

nem akart elárulni; a kormány elleni összeesküvésről initem tudott, s Bacsányival (ki később Napóleonnak a magyarokhoz intézett ismeretes proklamatióját magyarra fordította), és Verseghyvel, kik szintén elfogattak, mint az összeesküvés részesei, Kazinczy épen akkor elkeseredett poklémiát folytatott, mely bizonyos feszültséget vont maga után személyes viszonyaikra nézve is.

hihették, nehéz bűn terheli ez ember lelkiismeretét, holott semmi vétke, hanem igenis volt követelése az életen, követelhetette azon földi boldogságot, melyre tettei által százszoros igényt szerzett mint ember és mint hazafi. Az úgynevezett nagyvilágra nézve Széchenyi jóformán meghalt, de nem a szenvedő emberiségre nézve, s kivált az 1817-iki Ínséges évben ezer meg ezer szegény áldotta a magyar mágnás jőtevő kezét. Bármily buzgón és híven ragaszkodott is saját személyét illetőleg a katolikus hithez, bármily roppantok voltak is az összegek, melyeket jószágain katolikus iskolák és egyházak építésére fordított, jótékonyága azonban nem állapodott meg ott, hol a máshitűek határa kezdődött. A gróf protestáns alattvalói soha sem folyamodtak hiába nagylelkűségéhez, ha valamely imaház építéséről, valamely iskola fölállításáról volt szó, s .18 szegény protestáns községben, melyek birtokához tartoztak, fél-fél telket adományozott mindegyik helvét hitvallású lelkésznek, hogy e derék férfiak községeiknek valami különös megterhelése nélkül illendően élhessenek.

Hazájában, s főleg annak politikai [köreiben egészen eltűnt Széchenyi, miután már azelőtt sem igen volt ott valami népszerű.*) O maga most is csak úgy mint azelőtt, híven hordta hazája képét szívében. Gyakran megkísérlette a közvetítést a trón s a nemzet közt, melyeket föloldhatlanul egymáshoz kötötteknek tartott. Hanem törekvését mindkét részről félreismerték.

„Oh mily sokszor látám – írja később e nehéz megpróbáltatáson átment férfiúnak halhatatlan fia – oh mily sokszor látám, még mint gyöngé fiú, szegény atyámat buba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy házáleti bajok keserűségeinek. Mert Epictetós elveivel megbarátkozott keresztény férfi, mint ő vala, ilyféle gyötrelmeket mosolylyal tűrt. Akkor nem bírtam felfogni bánatait. Beh nagyok lehetnek azok! Később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacson létét gyászolta. A magyarnak napról napra mélyebbre süllyedése és azon remény nélküli nézet, miszerint nem sokára és elkerülhetetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá oly sokszori keserű epedéseit. Felfogta-e,

*) Jellemző e tekintetben egy kis véleménycsere Kazinczy s Desewffy József gróf (Aurél, Emil és Marcell atyja) közt. Kazinczy 1808. végén Bécsben volt, s meglátogatta Kulcsárt. „Beszéd közben – írta Kazinczy 1809. január 21-én.

hogy ránk nézve csak úgy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlensége elébe tesszük, nem tudom. Tán nem tulajdonított a mind inkább lankadó testnek elég erőt és életet halálos álmaiból kibontakoznia. S annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar” reménytelen szállott sírjába!”

1820. dec. 20-ikán kiszzenvedett Széchenyi Ferencz gróf s ha még egyszer e férfi életére pillantunk, önkénytelen az a gondolat lep meg, mintha ez élet csak mintegy vázlata, első kísérlete, futólag vázolt rajza lett volna ama megrendítő tragoediának, melylyé lón Istvánnak, Széchenyi Ferencz legifjabb fiának élete. A kiváló tulajdonok, melyek az atyában szerényen föl-fölszállámlottak, vakító fénytengerrel öveztek körül a fiú fejét, hanem aztán az árnyak is sötétebbek s mélyebbek voltak itt – s míg az apa élete hosszú, komor, zajtalan esthomályban aludt ki, sötét felhők bércei tornyosultak a fiú életének láthatárán, mikor napja alig lépte még át a delet; a fényes napra egyszerre sötét éj következett, melyet semmi világosságugár meg nem világított többé, s melyet csak egyetlen egyszer szakított meg egy hirtelen átczikázó villám, hirdetve a világnak, hogy az ideiglenes éj örök éjjé vált.

A gyermek és ifjú kor éveit az atyai házban töltötte Széchenyi István, s a benyomások, melyeket ott nyert, mélyen lelkébe vésődtek egész életére. Nevelője, vagy legalább nevelőinek egyike Liebenberg úr volt, ki később Lunkányi név alatt nemességet nyert, s kit Széchenyi oly nagyra becsült, hogy később jószágai igazgatását bízta reá. Arra nincsenek most már elég támpontjaink, hogy e férfi tudományos képességei felől Ítéletet mondhatnánk; csak annyi látszik bizonyosnak – s azt e férfi később jószágigazgatói minőségében eléggé bebizonyította – hogy Lunkányi teljesen gyakorlati férfi volt, ki mindenekelőtt – számítani tudott. E jellemvonás valószínűleg tőle származott növendékére, s ez a jellemvonás tüntette ki mindenkor az ifjú Széchenyit legtöbb rangtársa fölött. A lángoló hazaszeretettől lelkesített, vallásos dolgokban bizonyos

- reá jöttünk Széchenyi grófra is: kérdem, váljon honnan eredhet vallásos gyöngéje; mire Kulcsár elmondá nekem, Izdenczy (a magyar udvari kancellária ismert ultramontán udvari tanácsosa II. József, II. Leopold és Ferencz alatt) elrémítette a grófot, s ez azonfelül maga is érezte, hogy ifjabb éveiben freimauer volt.” Erre Desewffy 1809. mart. 1-én ezt feleli: „Gróf Széchenyinek nemcsak gyöngéje szeme, hanem gyöngéje lelke is volt mindig, hanem mindamellett bene est meritis de Museo Nationali.”

mysticismus felé hajló, politikai kérdésekben könnyen pessimistikus nézetekbe sülyedő atya, – a szelíd, istenfélő, a házi körben csendesen működő, jótékonyságban fáradhatlan anya, – az emberi szív rejtélyeibe s gyöngeségeibe mélyen beavatott, józanul számító, s mindig praktikus célokra törekvő nevelő, – e három Sény folyt be Széchenyi jellemére elhatározólag életének első korszakában, s e behatás meglátszott a nagy férfi egész lényén még későbbi években is.

1809-ben Széchenyi Ferencz, nagy anyagi áldozatokon így, még három fiát, Lajost, Pált és Istvánt is a haza szolgálatára ajánlotta fel, mind a hármat beléptetve a magyar insurrectionalis hadseregbe. István akkor 18 éves volt, gyöngéd szépségű ifjú, amellet dúsan ellátva mind azzal, mit abban az időben „finom műveltség”-nek neveztek, s azonfelül oly testi ügyességgel, mely ritkítja párját; messze földön nem lehetett jobb lovast, vivőt, úszót találni. Az insurrectionalis hadban való szolgálat megízleltette vele az izgatott katonai életet s ez élet roppantul elütött az atyai házban folytatott csendes, egyhangú, szemlélődő élettől. Ha már úgy is elég vonzó hatással van a katonai állás fiatal emberekre, kétszeres erővel bilincselhette le az ifjú Széchenyit épen az említett ellentétnél fogva. István gróf nemsokára át is lépett a rendes hadseregbe, és pedig mint zászlótartó a 4. sz. (Hessen-Homburg Frigyes koronaörökös) huszár ezredbe, mely épen nem rég kapott a tulajdonos testvérében, Gusztáv Adolf Frigyes hessen-homburgi tartománygrófban kitűnő parancsnokot s ez alatt vívta a Wielki Zelo melletti ismeretes lovas ütközetet az orosz kozákok ellen. Gyorsan kapitánynyá előléptetve, 1813-ban Saatzba nyomult Széchenyi századával, de csakhamar elhagyta a híres komlótermelő városkát, hogy a nagy lipcei csatában részt vegyen.

„Az ütközet második napján – így szólt Széchenyi 30 évvel utóbb egyik országgyűlési beszédében – a hős Blüchernek táborába küldtettem. Szürkületkor érkeztem oda. Midőn bemegyek, az előszobában találom katonáját a tükör előtt és találom apródját, ki szinte hajával bíbelődék. Végre bemegyek az öreg bajnokhoz s íme! őt is tükör előtt, haját rendezve és porozva lelem. „Uram! mondám a hősnek, azt véltem, hogy karddal s puskaporral fogtok foglalkozni; de látom, hogy a hajpornak is van haszna.” Mire ezt felelte Blücher: „ma reméljük, hogy ünnepet ülünk, és vannak sokan kik legszebb ruhájokat parádéra szokták kítűzni, mi pedig

mindnyájan a legjobb öltözetben és a lehető legcsinosabban jelenünk meg a mai ütközetre. És ugyanaz nap a porosz tábornok diadalmi zászlói Lipese falaihoz jöttek.”

E fényes győzelem kivívásához legalább részben hozzájárult Széchenyi küldetése is, kinek sikerült a porosz fővezért arra bírni, hogy oly intézkedéseket tegyen, melyek mellett lehetségessé válnék a közelgő Bernadottenak jókor megérkezni s résztvenni a csatában. Széchenyi maga részt vett századával a döntő csatában*) s különös vitézsége következtében gyorsan egymásután elnyerte az orosz es. Wladimir rendet, a porosz kir. érdemrend, a szardíniái kir. Sz. Móricz és Lázár, s a sicíliai kir. érdemrendek lovagkeresztjeit – „igazán nem tudom, miért”, szokta gyakran mosolyogva mondani, mert nem sokat tartott katonai érdemeire. Mindkét izben bevonult Parisba a szövetségesekkel s örömet emlékezett még későbbi napjaiban is a vadász órákra, melyeket ott és Bécsben a congressus ideje alatt töltött.

Sokkal inkább érdekelték az ifjú gróft a frivol mulatságok a congressus alatt, mint a diplomaták tárgyalásai a zöld asztalnál. Főkép bizonyos estélyek, melyeket Metternich herczeg rendezett akkor (a melyekre vonatkozólag monda Sándor császár nővérenek, Katalin nagyherczegnőnek e nyers szavakat: je vous défends d'aller chez ce b ...), különösen nagy élvezetet nyújtottak az excentrikus fiatal embernek. A szép világ hódolatai hízelegtek hiúságának s teljesen megillették őt e hódolatok. A szép finom arcz férfias kifejezést nyert a hadjárat fáradalmi által; a gyöngéd arcszín sötétebbé vált, a fekete szemöldök sűrűbbekké, a magas homlokot kissé göndör fekete haj lebegte körül; aztán a huszártiszt festői öltözete, a sötét vörös nadrág, a sötétzöld mente és dolmány, a világoskék csákó, – s mindez egy tetőtől talpig ruganyos alakon, s e vakító külsővel bíró fiatal ember még csak 24 éves, amelltt gróf, még pedig gazdag gróf, ki őt nyelvet egyforma tökélylyel s elegantiával beszél, – a bécsi congressus hölgyei bizony nem voltak oly érzéketlenek, hogy ez előnyöknek már egy része is elég ne lett volna gyúlékony szíveiket lángra lobbantani. A „bonnes fortunes”-ek

*) Krafftnek a „lipcsei csatát” ábrázoló híres képén a bécsi cs. k. rokkantak házában a huszárruhás segédtsiszt alakja, azt mondják, megszólalásig hű arczképét tünteti elénk Széchenyi István grófnak 1815-ből. (A Scott-féle rézmetszeten hiányzik ez alak több mással együtt)

csak úgy özönlöttek a fiatal grófra s vígan élte világát, sok szívbeli adósságon így pénzbeli adósságokat is kötve, mely utóbbiakat mindenesetre lelkiismeretesebben leróttá, mint amazokat.

Elmúlt végre a mámor: le congrès danse, mais il ne marche pas. Hanem végre beleuntak az urak a tánczolásba is; az új európai államrend s a népek fölszabadítása a papiroson kész lett; Bécs ismét csendessé vált s a pátens emlékei túléltek a congressus pompáit, a minthogy az utófájdalmak rendesen tovább szoktak tartani, mint a mámor, mely megelőzte. Széchenyi István is szerfölött kényelmetlennek kezdte érezni helyzetét; katonának lenni békében, melyet akkor oly szilárdul összeforrasztottnak véltek, hogy soha többé szét nem bomolhat – ez nem volt oly szerep, mely az ifjú ember tevékeny szelleméhez illett. Úgy látszik, mintha egy pillanatil arra gondolt volna, hogy a diplomatiái pályára lép; de éppen mivel alkalmá nyílt közvetlen közlelről szemlelni ez urakat mind, Talleyrandtól elkezdve egész azon tizenkettedrét diplomatakig, kik a külfönlféle apró német házacskákat képviseleltek, nemsokára beláthatta, hogy e hivatás nem egyez meg természetével. Egyátalán képtelennek érezte magát jelenlegi hangulatában valami egész életre szóló döntő elhatározásra; feje sivár volt, szíve üres. Az atyai ház csendes nyugodalma sem üdítette föl; ha belépett oda, hasonló érzés fogta el mint a sivár tivornyáról hazatérőt, kinek füleiben cseng még a víg ivótársaság bódító lármája, míg a hús reggeli szél halk orgonahangokat hoz valami távol templomból hozzá, hol a hajnali imára összegyűlt hívők jámbor éneke zeng. Mint ha távol aeolhárfaék elégikus hangja vegyül a tenger hullámainak zúgásába, úgy rezegtek viharosan izgatott keblében a korai ifjú évekre való emlékezesek. Össze kellett szedni magát, s hogy magát összeszedhesse, utaznia kellett; egy időre mindent hátra kellett hagynia, mi elébbi életére emlékeztette. Vannak a testnek ép úgy mint a léleknek oly betegségei, melyek ellen semmi más gyógyszer nem használ, csak „légváltoztatás”, megváltoztatása mind a physikai, mind a szelleml lékörnek, melyből a betegség anyagát szívja az ember.

Széchenyi összeköttetései a legbefolyásosb személyekkel, lehetővé tette nekil, hogy ez elhatározását kivihesse, a nélkül, hogy tiszti rangjáról lemondana. Hosszasb szabadságidőt kapott ismételve több ízben s most ez évek folytán rövid megszakításokkal beutazta Németországot minden irányban, Olasz, Francia-, Angol-

országot, Spanyolország északi részét, később az újonnan támadt Görögországot s Törökországot egész Kisázsiaig. Ez utazásokról Széchenyi kimerítő naplót vezetett, melyet később sok éves titkárlának s barátjának Tasner Antalnak ajándékozott, azon feltétel alatt, hogy annak tartalmából a gróf életében mitsem szabad közre bocsátania. Tasner 1861. augusztus 25-én halt meg, hosszas betegeskedés után s fia hihetőleg ama becses naplót is örökölte. Hogy mi sors vár e könyvre nem tudom; csak egyes részeibe hagytak ekkoráig bepillantani egyik vagy másik jó barátnak. Széchenyi szóbeli közlései szerint azonban kétségkívül, hogy e folytonos utazások jótékony hatása felülmúlta minden várakozását; lassú átmenetet képeztek ezek a szabályozott, közhasznú tevékenységre. Társadalmi állásánál fogva minden országban megnyíltak az előkelő világ palotái az ifjú gróf előtt; fölvidulást s szórakozást talált ott soha nem szűnő változatosságban. Hanem komoly tanulmányt is szerzett ott fogékony lelke; megtanulta nemcsak külsőleg ismerni a civilisait Európát, hanem éles pillantása behatott a dolgok mélyébe is, fűrészelve az okokat, melyek a földszínen mutatkozó állapotokat létrehozták. Nem volt sajátképi rendszeres, valami meghatározott célra törekvő tanulmány, a mit Széchenyi folytatott; egyelőre csak kincset gyűjtött tapasztalatokból, anélkül, hogy az iránt tisztában lett volna, mikép fogja azokat egykor felhasználni. Hanem minél közelebről szemügyre vette a közép és nyugoti Európa állapotait, annál inkább felöltött lelki szemei előtt a különbség ez állapotok s Magyarország állapota közt; annál inkább megszilárdult benne a meggyőződés, hogy hazájának átható reformokra van szüksége, ha nem akar eltűnni nemsokára Európa művelt országainak sorából; annál hatalmasabban támadt föl benne a vágy, hogy e reform művét ő maga vegye kezébe.

Szem előtt tartandó azon mód, hogyan jutott Széchenyi ez elhatározásra; mert ebben fekszik egyszersmind magyarázata a Széchenyi-féle reformtörekvések sajátos irányának s megtámasztásának, melyeknek azok kezdetben ki valának téve; mint szintén annak magyarázata is, hogy ez ellenállás mindinkább gyengült vagy legalább mindinkább elhagyta eredeti terét. Míg mások, p. Szalay, mindenekelőtt Magyarország politikai s társadalmi állapotait, melyek közt felnőttek, vették beható megfontolás alá, gondosan kifűrészelve annak hiányait s csak aztán használták az idegen országok intézményeinek elméleti és gyakorlati utón szer-

zett ismeretét arra, hogy ama hiányok kijavítására hathatós s egyúttal a magyar viszonyokhoz alkalmazható eszközöket keressenek. Széchenyi, ki a hazai állapotokat csak fölületesen ismerte, előbb az idegen állapotok teljes képét vette föl lelkébe, főleg az angol viszonyok képét, melyeket mindig leginkább kedvelt. E képpel állította aztán szembe hazája állapotát, melyet akkor még csak alig vázlatosan ismert. Észrevette a roppant különbséget s most, főleg Vesselényivel való ismeretsége óta, azon merész elhatározásra szánta magát, hogy hazáját átalakítja ama csillogó képek, főleg pedig Angolország mintájára, melynek politikai s társadalmi intézményei a magyarországiakhoz leginkább látszottak hasonlítani. Innen eredt, hogy Széchenyinek, működése első időszakában fölvilágosult magyarok is, p. Desseffy József gróf, az idegen-majmolást, saját hazája nem-ismerését lobbantották szemére, a mi némi tekintetben nem is volt alaptalan szemrehányás; de e vád mindinkább ritkábban merült föl, minél alaposabban megismerkedett Széchenyi a sajátképi magyarországi viszonyokkal, minél gondosabban igyekezett e viszonyokhoz alkalmazni reformterveit.

Ez általános megjegyzésekkel némileg eléje vágtam az előadás chronologikus menetének; hanem egyes benyomások suti kalandok elmondásánál fontosabbnak véltem megállapítani azt, miféle teljes hatást tettek ez utazások Széchenyi szellemi irányára s milyen összefüggésben álltak későbbi működésével. Csak két eseményt említek meg legalább futólag, melyek keleti utazásával függnek össze; az egyiket különösen azért, mert meghazudtolja mindazokat, kik a grófban csak a hidegen számító észt becsülték s megtagadtak tőle minden mélyebb érzelmre való fogékonyságot.*) Görögor-

*) Hogy Széchenyi nem volt fogékony gyengédebb érzelmekre, nagyon elterjedt; hanem ez, mint bátran állíthatom, alaptalan nézet. Azon gyöngéd viszonyról, mely közte s családja közt uralkodott, lesz inég alkalmam szólni; itt csak azt kell megemlítenem, hogy Jean Paul mondása: „minden ifjú költő s minden leány költőné, legalább az első szerelem korában” – Széchenyin is bebizonyult. Két német költemény másolata van nálam (az egyiknek „Ermuthigung” a czíme, a másiké „Trost der Trähnen”), melyek a gróftól sajátkezűleg írva, hátrahagyott papírjai közt találhatók. Mindkettő mély elégikus hangulat kifejezése.

Én nem tartom Széchenyit e költemények szerzőjének. Hanem végre is ez mindegy; ily költeményeket nem másol le az ember sajátkezűleg s nem tartogat papirosai közt, ha nem saját hangulatát érzi abban átrezegni. Széchenyinek a zene iránti szenvedélyes vonzalma is lelkületének költői oldalát tárja

szágban egy csoda-szép leánynyal ismerkedett meg Széchenyi - azt mondják, hogy egy görög hajókalauz leánya volt – s nemsokára a legforróbb viszony fejlett ki köztük. Bizonyára ez volt Széchenyi Istvánnak első valódi szerelme s évekig megőrizte szívében. A legkitűnőbb művészek egyike által festette le a leány képét és sokáig ágya fölött függött a kép hálószobájában Czenken. „A ki látta – azt beszéli egy barátom, – sokáig nem bírt megválni tőle és még kevésbé bírta elfeledni; mesés szép arcz volt, mely inkább látszott valami ideálhoz, mint valósághoz hasonlítani.” A szép görög icány pár év múlva meghalt s István gróf később is órák hosszáig ott ült ágya előtt, e csodás szépség bámulásába merülve. ... A Bosporusban fürödve, Széchenyi egyszer majdnem életét veszítette. Mint már említettük, jeles úszó volt; de vagy mert igen messzire beúszott, vagy mert ereje egyszerre csak elhagyta, elég az ahhoz, közel volt az elmerüléshez. Akkor hű komornoka, a bécsi születésű Zimmermann, ki minden utazásán kísérte, utána ugrott és saját élete kockáztatásával megmentette, miért Széchenyi örök hálát fogadott neki.*)

Egyébként bármily nagy volt is a változás, mely Széchenyi belsejében történt, külsőleg mitsem lehetett abból észrevenni. Ha néha-néha hazajött czenki birtokára, még mindig oly zajos és pajkos életet folytatott, mint azelőtt. Legalább a világ szeme előtt úgy látszott, még mindig merész lovaglási próbák, szerelmi kalandok képezik legfőbb élvezetét. Egy idősb hölgy, ki azon időben sokat érintkezett a Széchenyi családdal, pompás csínyeket tudott azon időből elbeszélni. Egyszer István legidősb bátyjánál Lajosnál volt látogatóban Horpácson; az említett hölgy az udvarra nyíló ablak-

föl. A fuvola, melyen igen szépen játszott, elválhatlan kísérője volt katonáskodása és utazásai alatt s magával vitte a döblingi tébolydába is, hol órák hosszáig rajta zengte el lelke mély fájdalmát Tisztelt barátom, Frankenburg udvari titkár azon, tudomra még nem említett tényt közli velem, hogy 1820. körül egy féltuczat keringő is jelent meg Széchenyitől nyomtatásban. Frankenburg még jól emlékszik, hogy a czimlapon le comte Etienne Széchenyi volt szerzőül megnevezve.
Falk.

*) Zimmermann aztán nemsokára egy bécsi nőt vett el, ki nem igen bírt megférni a czenki uradalmi tiszték nejeivel. Oda vitték végre a dolgot, hogy a komornok valami csekély évpénzzel nyugdíjaztatott. 1830. után Zimmermann, ki Széchenyi fiatal éveiről érdekes adatokat közölhetne, Bécsben lakott s néha keserűen panaszkodott a nagyurak háladatossága fölött – mely szemrehányás azonban Széchenyit illetőleg általán véve nem volt igaz.

nál állt Lajos gróf szelíd nejevel, ki született Clam-Gallas grófnő volt, továbbá Desfours grófnővel s még néhány hölgygyei. Azt már megszokták, hogy István gróf soha sem jött be a kapun, hanem a kerítésen ugratott át; azonban most nem elégedett meg ezzel, hanem alig repült át a kerítésen, átugratott a nyitva álló mély és széles kúton is. „Jézus Mária, a Stefi a kútba esik!” kiáltanak unisono az elszörnyedt hölgyek; „Stefi” azonban hangos kacagásra fakadt s nevetés miatt szólni nem bírva, a közel álló Kallivoda erdőmés-iernére mutatott, ki egy koppasztott tyúkot tartott kezében. Mialatt ugyanis a hölgyek Széchenyi István életeért aggódtak, István gróf. éles szeme, anélkül hogy a kúttal törődne, észrevette, hogy a jó asszony, ki éppen nyársra akarta szúrni a tyúkot, rémültében nem ott, a hol kellett volna, hanem az ellenkező oldalon szúrta be a nyársat a tyúkba. – Ha Széchenyi néha meglátogatta Pinkafőn testvérnéjét, Batthyányi Miklósnét, ki köztudomás szerint nagyon istenfő asszonyság volt, olyankor a grófné megparancsolta minden szobaleánynak s egyáltalán valamennyi női cselédnek a kastélyban, a ki csak féligmeddig tűrhető képű volt, ne merjék mutatni magukat, míg a „vad lélek” (így nevezé a grófné Istvánt) a kastélyban időz; mihelyt aztán a szélkelep eltávozott, keresztet vetett magára a jámbor asszonyság, – ez tény – s hálát adott az Istennek, hogy háza megszabadult a gonosz szellemtől. Az említett hölgyhöz írta egyszer a jámbor grófné: „Ha Stefi egyszer majd meghal s a mint óhajtom, a mennyország kapujához jut, szent Péter bizonyosan megvárakoztatja kissé s azalatt szent Orsolyához siet, hogy megmondja neki, vigye félre valahová a tizenegyezer szüzet, mert Széchenyi István jön!”*)

Ilyen volt Széchenyi 1820-ig; lelkében már kihajtani kezdek a jövő nagyság csirái; hanem külsőleg még keveset lehetett észrevenni a lélek e csendes munkájából, s Széchenyi maga sem igen lehetett még tisztában az iránt, hová fogna végre kifejleni e

*) Ez apró fiatalkori csínyek mellett is igen finom erkölce és illemérzéke volt Széchenyinek. Például szolgálhat erre egy eset, mely annak idején szokatlan föltűnést okozott az aristokratikus körökben. Széchenyi egyszer ebédre volt híva *** herceghez; a mint belép a terembe, észreveszi, hogy a herceg meglehetősen rossz hírből álló maitresse-e, valami P... asszony is az asztalnál lesz. Rögtön megfordult a gróf s még az ajtó küszöbén meglehetősen hangosan kijelenté, hogy ilyen személylyel (Széchenyi még erősebb kifejezést használt) nem ebédel egy asztalnál.

bensejében tolongó zűrzavaros vágyak. Ekkor történt egy esemény, mely döntő lön egész életére, s törekvéseinek végre határozott irányt adott; ez volt – mint később gyakran mondogatta – a legszebb rózsa, melyet életpályáján talált, habár tövisei néha meg is vérezték szívét. Széchenyi megismerkedett az erdélyi báró Wesselényi Miklóssal, ki néhány évvel fiatalabb volt, de neveltetésénél s az erdélyi közéletben korán való részvéténél fogva, alapos tanulmány s politikai érettségre nézve fölötte állt a grófnak. A Wesselényiek neve a leghíresebbek egyike Magyarország történetében; híres a bátorságról, melylyel e név viselői a legnagyobb személyes veszélyek közt is sikra szálltak hazájok s nemzetök szabadsága és jogaiért. Többnyire szilaj, de megnyerő jószívű férfiak voltak; „kemény, mint Cato, de lágyszívű, mint Brutus”, monda Desewffy József gróf az idősb Wesselényiről, ki 1809. október 25-ikén, elhaló ajkán áldást sóhajtvá hazájára, hunyta be szemét, s aztán egyetlen fiában, az apa hü képmásában mintegy újra föltámadt. A fiú valóban atyja minden jeles tulajdonát örökölte, hanem annak szilajságát is, s hogy ez utóbbi örökség csonkítatlan fennmaradjon, arról már korán gondoskodott az öreg Wesselényi. Egyszer – én csak ez egy tényt mondom el, mert jellemzi az egész embert – az öreg Wesselényi elővezetette egyik legszilajabb lovát, s a mint a mellette álló hat éves fiú félve pillantott a prüsszögő állatra, mosolyogva kérdezte meg az apa fiát: nem volna-e kedve fölülni? „Félek,” viszonzá a gyermek. „Egy Wesselényinek nem szabad félni!” dörgé az öreg, a ló hátára dobta a fiút, s lovagostorával olyat vágott a paripára, hogy az böszült sebességgel rohant ki a kapun. Egy óra múlva – mialatt az apa vas nyugalma daczára is, melyet mutatott, halálos aggodalmakat állhatott ki - kipirult arczczal lépett a szobába a fiú, s elbeszélte, hogy a mén elég rosszul viselte ugyan magát, hanem azért mégsem vethette le. „Te Wesselényi vagy!” kiáltott az apa, s elérzékenyülve ölelte meg fiát. S a fiatal Miklós valódi Wesselényi volt! Már 1818-ban, megyéről megyére járva, szervezte az oppositiot Erdélyben a kormány összeírásai és úrbéri rendeletei ellen. Hogy ez agitatio saját személyére nézve veszélyessé válhatik, azzal nem törődött; az sem vesztegethette meg, hogy a kormány által elrendelt intézkedések lényegileg üdvösek voltak; a kormány eljárása a k o r m á n y - e l l e n e s volt, s ez elég volt Wesselényinek, hogy élethalál-harczra szálljon ki.

Ez volt az a férfi, kivel Széchenyi 1820-ban Debreczenben, hol huszár százada állomásozott, megismerkedett. Eleinte csak a közös élvhajászat hozta közelebb egymáshoz a két fiatal embert; eleinte azon vetélkedtek, ki lovagol, vív, ugrik, úszik jobban közülök. Lassanként azonban közelebbről megismerkedtek egymással. Széchenyi bámulva tekintett föl e titáni jellemre, mely, mint Dél-amerikai némely vidéke, tűzokádó hegyek folytonos sorából látszott állni, melyeknek kitörései csak azért szűnnek meg egy helyütt, hogy másik helyt rögtön annál hevesebben kitörjenek. Wesselényi ellenben bizonyos tisztelettel tekintett az ifjú grófra, ki az ágyutüzben állt Lipcsénél, kinek melle rendjelekkel volt borítva, ki bizalmas viszonyban állt korának leghíreseb férfijaival, s legalább is fél Európát látta; leginkább imponált azonban a szilaj erdélyi mágnásnak ama bámulásra méltó erkölcsi erő, melylyel Széchenyi uralkodni tudott magán, ama józan számító ész, mely a hol a másikat elragadták érzelmei s túláradt, szilárdan és nyugodtan maradt a valóság gyakorlati terén, s barátjának legdagályosb declamation gyakran egyetlen satyrikus megjegyzéssel egész ürességükben feltüntette. *) Wesselényi azt hitte, hogy hazájából még mindent csinálhat; Széchenyi félt, hogy majd az a kevés is elvesz, a mi még féligmeddig tűrhető. Wesselényi ép, erős és virágzóan tartotta a magyar nemzetet, Széchenyi már-már a sirszélén látta. Épen a jellem és vérmérséklet ez ellentéte vonzotta hatalmasan egymáshoz a két fiatal embert. Wesselényi sanguinismus mellett is elég okos volt belátni azt, hogy forró vérének néha szüksége van arra a lehűtésre, melyben Széchenyi bőven részesítette, és Széchenyi viszont a maga részéről érezte, hogy hideg pessimismus szíve legszebb örömeit feldúlja, s hogy jótékony hatást tesz. reá, ha néha-néha fölmelegülhet fiatal barátja forró keblén.

*) Wesselényi egyszer Széchenyinek és barátinak, kik épen valami parforce vadászatról tértek haza, hosszú dorgáló beszédet tartott, hogy mily méltatlan és embertelen dolog az ily kegyetlen mulatság. Széchenyi, a kandallónál melegedve, nyugodtan hallgatta. Miután Wesselényi bevégezte mennydörgését, Széchenyi szárazon szólt: „Barátim, Miklósnak igaza van, mától kezdve vége ezeknek a vadászatoknak.” Másnap reggel Wesselényi szokatlan későn s kipirult arccal jött a reggelihez; elkésését azzal mentette, hogy lovászával volt baja; ez valamit vétett, Wesselényitől egypár jó pofont kapott érette, s most elszökött. „Hát felpofoztad szegényt? – szólt Széchenyi nyugodtan; – no, azt gondolom, mégis csak inkább folytassuk hajtóvadászatainkat.”

Szép, de merész játék volt, mit a két fiatal ember egymással játszott. Ha sikerül nekik folytonos egymással érintkezés által oly lényegesen különböző egyéniségek merev szögleteit leköszörülni, akkor kétségkívül mindkét drágakő nyer fényben és értékben. De ha nem sikerül, úgy a dörzsölés által csak még élesebbé válnak ama szögletek, még merevebben kilátszanak az ellentétek, s mindenkorra lehetlenné válik minden bensőbb egymáshoz csatlakozás. E két férfi, miután közelebb lépett egymáshoz, nem válhatott el, hogy békésen, közönyösen haladjon mindegyikük a maga útján egymás mellett; vagy mint legjobb barátoknak egymással, szorosán összekapcsolva kellett áthaladniuk az életen, vagy mint elkeseredett ellenségeknek szembe állni.

Valjon látták e ezt tisztán, midőn Széchenyi indítványára elhatározták, hogy közösen kiutaznak Angolországba s déli Franciaországba? Azt hiszem, eszök előre látta a rozszabb lehetőséget, de szívök örömet hitte a jobbat.

Báró Kemény a két Wesselényiről írt classikus essay-jében fölhozza az ifjabb Wesselényinek »Széchenyi felőli Ítéletét, hogy milyen volt ez 1820-ban. Sokkal jellemzőbb ez, és sokkal fontosabb azon férfi jellemzésére nézve, kinek életét és működését rajzoljuk itt, hogyesem hallgatva mellőzhetnénk.

„Széchenyi – monda Wesselényi – fiatal korát a salonokban, a hadmezőn és utazásokban tölte. Rendkívül kellemes társalgási modorral, de kevés ismeretekkel bírt. A bécsi francia követ, ki vele Metternich berezeg valamelyik estélyen sokáig beszélgetett, a hozzájuk közel álló miniszternek Széchenyi eltávozásakor ezt súgta: „Én érette szerelmes lettem a tudatlanságba!” Később az európai béke levén megkötve, Széchenyi ritkán mulatott ezredénél, s idejét többnyire vándorlásban tölte. Hogy világtapasztalásokat szerzett: természetes vala. Azonban a gazdasági és státuszgazdászati rhapsodisticus ismereteken kivül, csak a szépirodalomban bírt jártassággal. Az igaz, hogy aetheticai ítélete finom és kimívelt volt. Soha sem találtam emberre, ki, ha e mezőre ment a beszélgetés át, több élvezetet és több fölvilágosítást tudott volna nekem nyújtani. De a politikáról Széchenyi keveset gondolkodott. Hite nem volt a magyar nemzet jövőjéről, sa hazai nyelvet, midőn vele megismerkedtem, csak tördelte. Egyedül én tudom: mennyi fáradságba került őt rábírní, hogy az ország sorsa felőli sötét

nézeteiről lemondjon. Midőn munkásságra, együttúthásra ösztönöztem, sóhajtván monda: „Jobb föl nem ébreszteni az alvó magyart, hogy ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsosodás büntudatát, s csendesén múlték ki, a végperczig nem gyanítva, hogy az ő osztályrésze a szemfedél és koporsó!” Nehéz elhatározni: apathia vagy könnyelműség volt-e ezen sivár nézet alapja? Menteni akarta-e magát gondatlan életeért egy sötét eszme által, vagy azért volt gondatlan, mert a mit mondott, komolyan hitte? Sejdíteni is alig lehet. De az kétségtelen, hogy még útra indulásunkkor nem vetkezte le a különcséget, s ritkán szeretett a magyar ügyekről beszélni. Én neki sok kellemes órákkal vagyok adós. Ő tanított a többek közt angolul meg, s mondhatom, practikusabb nyelvmestert kívánni sem lehet. Byron Manfrédját, midőn majd semmi nyelvismerettel nem bírtam, kezembe adta, s míg e gyönyörű műven átmentünk, eszméinek annyi kincseit közíé velem, annyi elragadtatással szolt e nagy költő ragyogó sajtáságairól, annyi titkos szépségeit leplezte föl a britt lángésznek, hogy az aesheticai gyönyörökért, melyekkel megajándékozott, szívesen elengedem a három unalmas napot, melyet a „nagy pusztaságon” a karthausiak kolostorában töltünk, mikor ő szüntelen böjtölt, imádkozok, kétségbeesett, és apja vakbuzgóságával csókolta a felesületet. Az én protestáns scepticismusom föllázadt e csudálatos, jeleneten; de legyen neki Manfrédért megbocsátva. Egyébiránt valamint én a gazdaszat, az ipar s főként a lótarat és növelés körül szereztem tőle ismereteket; valamint a szépirodalomban mesterem volt, úgy talán büszkeség nélkül mondhatom el, hogy a hazaszere-tet lángját én tápláltam keblében, s hogy az ország állapotáról több felvilágosítást nyújtottam neki, mint a mennyit tőle nyertem.”

Széchenyi másképp adja elő Wesselényiveli viszonyát egy 1843-ban írt nyíltlevelében, mint a milyennek az Wesselényi főntebb említett nyilatkozata után látszik. De váljon 1843-ban eléggé elfogulatlan volt-e arra Széchenyi, hogy huszonhárom év előtti hangulatát tárgyilagos hűséggel rajzolhassa? Nem akarunk ítélni e fölött. Azon képhez, melyet Széchenyi Istvánról rajzoltunk a főntebbi lapokon, mindenesetre jobban illik Wesselényi előadása, mint a Széchenyié 1843-ból. Széchenyi ezt írja:

„Wesselényivel 1820-ban legelőször találkoztam Debreczenben, lángoló hazaszere-tete, magasztos felfogása és bizonyos va-rázs, melyet annyiakra gyakorolt, majd elbájoló lelkemet. S midőn,

szívemben napról napra erősödött azon hit, hogy az ember csak annyit ér, mennyi hasznot hajt embertársainak, hazájának s ez által az egész emberiségnek, Wesselényi is érzett vonzalmat felém, s tán azon okból, mert számosabb utaim, hosszabb tapasztalataim «tán én sem ítélek épen a dologról mindennapi alacsony szempontilag; és így lőn, hogy csak hamar a legőszintébb barátság és leggyengédebb méltánylat lánczolata szövő egybe létünket, mi részemről azóta legkisebbé nem is változott, nem is gyengült soha. Mindketten pirultunk hazánk hátramaradt, oly annyira elaljasodott léte felett, s mindketten érzék magunkban kimondhatatlan vágyat, habár csak egy mákszemnyire is járulhatni honunk, véreink ápolásához. ...

„Bejártuk egymással Német-, Francia és Angolország nagy részét. Oh mi gyönyörű pillanatokot tölték egymással, mi által a legkínosabb epedéssel fel feltűnék néha előttünk a reménység, hogy tán még sem fognánk mi magyarok lenni a civilizatiónek egyedüli száműzöttjei, hanem ránk is fogna tán bekövetkezni azon idő, mikor sajtáságos lényegünkben kifejtve, mi is, habár kisebb körben, mégis díszteljesen fognánk állani a civilizait nemzetek fénykörében. – Egészen elérzékenyülök, érzem magam, hogy ha életem ezen keserédes pillanataira emlékezem vissza, mikor a külföld és kivált Británia nagyságát kimondhatatlanul irigyelve, megismerkedék azon lelki kéjekkel, mik angyali harmóniában zengének: a legnagyobb örömök vadászata, bármily csábteliek lennének is azok, s mikbe fájdalom annyi magyar merült, még sem oltanák el azon szomjat, mit minden magasabb czél után törekvő hord keblében; hanem, hogy e szomjat egyedül azon őszinte akarat enyhítené valódílág, hogy mindenki, ki családja kötelességeit szigorúan bevégezte, bármily kis körben, tehetsége szerint járuljon vérenek, hazájának és ezáltal az emberiségnek javához, feldicsőítéséhez.

És e nézet, e hangulat annyira azonosítá magát egész lényegünkkel, hogy eltökélők magunkban, és minden kötés vagy épen titok nélkül – mert minek oda kötés, hol minden csepp vér kezes, vagy titok, hol inkább kérdésre mint pirulásra volna ok – hogy mi ketten, ha senki más, szigorúan el fogunk járni, bár sikerüljön, bár nem, hazafiúi kötelességeinkben, a mennyire azt körülményeink és nem egyenlő állásunk – minthogy ő minden szolgálaton kívüli, én pedig katona valék – csak engedni fognák.

„És eként erősödött napról napra, valóban sem kised-hiúságtól, sem önző hajlamtól el nem rútított szövetségünk.

„Sem Wesselényiben, sem bennem nem lappangott dynastiánk ellen, de legkisebb oly érzet is, melyet bár a legkajánabb indulat hűtlenségi szemben állíthatna, és mely miatt Wesselényinek vagy nekem, bármily távolról is takar gátásra vagy napfénykerti-lésre lehetne okunk. – Célunk, túlszerénység nélkül mondvá: nem es és hozzánk illő volt.”

Csaknem háromévi vándorlás után visszatért a két jóbarát Magyarországra. Sokat láttak és tanultak; egyebek közt a nélkülözés erényét is. Bár ugyancsak módjukban állt kényelmesen utazni, inkább szerettek óriási darabokat gyalogolni, semmi egyébbel nem táplálkozva csak kenyérral és tejjel, hogy így hozzá szokjanak a fáradalmakhoz. A gyalogolásban rendesen Széchenyi győzött, az éhezésben Wesselényi. Így tértek vissza hazájokba, testben lélekben megerősödvé, mindketten azon szilárd elhatározással, hogy mint hazájoknak reformátorai lépnek föl. Még hitték, hogy karöltve haladhatnak céljuk felé, bár, a mint látszott nagyon kevésé sinráltak el az ellentétek jellemeikben. A különbség csak az volt, hogy Wesselényi elszánta magát arra, hogy mint szükséges roszt, mint a világosságtól elmaradhatlan árnyékot, eltűri azt, a mit hibául tekintett barátjában; mi g a számító Széchenyi megkísértette saját céljaira fölhasználni azt is, a mi nem tetszett neki Wesselényiben.

„Én nagy szemöldű, barnás sárga színű, komor kinézésű ember vagyok – monda később egyszer Széchenyi. – Élceim találnak s az eszmém közé vegyített satyricus ötletek által sértve érezhetik magukat néha azok is, kiket bántani távolról sem volt szándékom. Én az asztal mellett ki tudom egy bonyodalmas terv részleteit fűzni, de midőn rögtönzésre kerül a dolog, nem mindig találok föl magamat. Már ezekből is kisül, hogy vezetőnek való nem vagyok, tölem sokan idegenednének el s akadnának tán olyanok is, kik miattam, magától az ügytől vonulnának félre. De ha egy párt fejének alkalmas is volnék; kolomposnak, vezérszónoknak, a magyarnál mint keleti fajnál, mely a külsőségeken kap leginkább, mostanság csak oly ember való: ki széles, köpczös termetű, erős mint a bika, dörgő hangja megrezgetteti az ablakokat, elég dagálylyal tud beszélni s akkora tekintélyvel bír, hogy a ki messze vidékről eljő és szemébe néz, akaratlanul kénytelen fölkiáltani: ez

ám a hatalmas, a méltóságos, a királyi tekintetű magyar. Bennem e tulajdonok nincsenek meg. Hosszasan tanakodtam: ki lehetne körülményeink közt arra alkalmas, hogy a kolomppal előindulhasson? Végre Wesselényire akadtam. Látni való, hogy ő nagy mértékben van e tulajdonokkal felruházva és én reméltem, hogy ő, ki szép eszét sokáig hevertette parlagon, az utazás, tapasztalás és tanulmányok által lerázzván magáról a mi betyáros, közszerű: a hazának óriás szolgálatot tehet; reméltem, hogy éppen azon tulajdonokat fogja fényesen képviselni, melyek nálam hiányzanak.”

Teljesült-e e remény? E kérdésre Széchenyi életének egy későbbi korszaka fog felelni.

Most már elmúlt e tettdús élet pezsgő és forrongó ifjúságának korszaka; a mi azelőtt zúrzavarosán keringett lelkében, lecsillapult és megtisztult; az éber szellem, a nemes szív megtalálta azt, a miért Herder imádkozott: egy nagy eszmét, melyen felüldülhetett. Teljesen elhárítva semmikép sem volt még »Széchenyi komor nézete Magyarország helyzete felől, sőt minden izgatottabb perczben önkénytelen kitört; Széchenyi életének legvidámabb szakáiban is többé kevésbé fölmerült e komor háttér: teljesen vidám képet sehol sem nyújt ez élet, mintha a búskomor atya árnyéka a siron túlról átnyúlt volna fia életébe. A Wesselényiveli barátságos viszony legalább háttérbe szorította e komor gondolatokat; el nem törülhette egészen a bús sejtelmeket, hanem legalább annyit használt, hogy Széchenyi most már csak a szomorú lehetőség sejtelmének tartá azokat, s nem kikerülhetlen bizonyosságnak, mint azelőtt; nem borzasztó végzetnek, mely elől lehetetlen a menekülés.

Ő maga teljes erővel igyekezett ellenszegülni, hogy e végzet el ne érje hazáját; meg akarta menteni a magyar nemzetiséget, igyekezvén a nemzetet Európa mívelt népeinek színvonalára emelni. Ez lön törekvéseinek célja ezentúl, ez életének nagy feladata, melyet maga elé tűzött. Óriási teher volt, melyet fölfelé gördíteni próbált és – és azt kezdettől óta világosan láttam, ha erejét csak egy pillanatra is elveszti, ha a teher csak egy szempillantásig is súlyosabb lesz mint ereje, akkor a kő legördülőben hazájával együtt őt is eltemeti minden reményével.

De merészelt a nagy munkához látni, s így találjuk őt, külső leg még mindig huszártiszti egyenruháját viselve s a könnyelmű gavallér szerepét játszva, hanem bensőleg nagy eszmékkal telve, komoly tanulmányokkal foglalkozva, reformtervének részletei felett

gondolkozva s alkalmat lesve valami fényes első föllépésre, – így találjuk őt az 1825-diki országgyűlés előestéjén. A szárnypróbálgatásnak vége, a sas a nap felé kezd repülni.

II.

1825-1833.

1812. óta nem látott Magyarország országgyűlést. Az 1812-i pedig, mint tudjuk, nem vezetett egyességre a kormány és ország közt. A mint bezáratott, meglehet hogy egybe szándékozták hívni azt a törvényes három évi határidő alatt; hanem mielőtt e határidő lefolyt volna, bekövetkezett Napóleon bukása s az akkori bécsi kabinet, mely mindig „elveivel” dicsekedett, a valóságban azonban csak opportunitási politikát követett, azt hitte, Magyarország iránt semmi különös tekintettel sem tartozik most már viseltetni, sőt a törvények egyszerű figyelemben tartását is mellőzheti most már. Alig tíz évvel előbb I. Ferencz még habozott, váljon „ausztriai császárnak” s nem inkább „Magyar- és Csehország császárijának” nevezze-e magát.*) A legtekintélyesb államférfiak amellet nyilatkoztak akkor, hogy Magyarországot kell a birodalom központjává tenni;***) Bécs nem maradhat székváros s a kormány székhelyét messze le kell tenni Magyarországba, írta Grentz 1806. augusztus 4-én Müller Jánosnak. Épen így nyilatkozott Buol-Schauenstein, a nemrég elhunyt miniszter atyja: a monarchia érdeke sürgősen kívánja, hogy a kormány s az udvar székhelye Bécsből Budára áttélessék; sőt Caepifigue azt állítja, hogy Metternich hajlandó lett volna a birodalom átalakítására. Hiszen egy nagy Magyarország,

*) Napóleonnal is értekeztek eziránt, ki ugyan két császári koronának – a magyarnak és a csehnek – egyesítését egy fejen kissé különösnek találta, hanem egyébként a császári czim ellen semmi ellenvetést nem tett, Corresp. de Napoléon. VIII. 422, 449, 477.

**) Desewffý József gróf is ezt írja Kazinczynak 1811. dec. 25-én: „Certum est, quod in ipsa aula regia duplex parthia adsit; sunt et tales, qui totam Monarchiam sub formis hungaricis amalgamandam intenderent.”

mely az Adriától a Feketetengerig, a Kárpátoktól a Balkánig terjedne, már Eugen berezegnek s később Kaunitz herczegnek is kedvencz eszméje volt, s az „Europäische Pentarchie” híres írója még a 40-es években megbocsáthatlan hibának tekinté, hogy ama nagyszerű eszme századunk első éveiben nem valósult meg. Hanem Bécsben, mint helyesen megjegyzi, hiányzott a férfias gyors eltökélés, a gondolat merészsége, a nagyszerű, hatalmas tervek erőlyes fölkarolása s keresztülvitele.

Mikor aztán a „halálos ellenség” le volt győzve, természetesen még kevésbé lehetett szó efféle merész vállalatokról. Ferencz császár békét óhajtott. Épen most, midőn köröskörül béke uralkodott, nem akarta belátni annak szükségességét, hogy Magyarország helyzetén lényegesen változtatni kell, s talán az utóbbi eredménytelen országgyűlési tárgyalások is hagyhattak némi keserűséget hátra szívében. A magyar országgyűlés tehát három év lefolyta után sem hivatott egybe, részint hogy a nemzetet a válságos időben tanúsított makacsságáért megbüntessék, részint hogy a császárt s tanácsosait a mozgalmas napok után kétszerte jóleső nyugalomból föl ne zavarják. A magyar udvari kancellár, Koháry herczeg nem olyan ember volt, hogy afféle határozatokra nógatta volna az udvart, melyekre döntő helyen nem nagy kedv látszott; nyugodtan tűrte nemcsak azt, hogy a nemzet legfontosabb alkotmányos jogának gyakorlatában megcsorbított, hanem azt is, hogy Szedlniczky gróf Magyarországra is kiterjesztette a titkosrendőrség hálóját, melynek orgánumai, az udvari kancelláriát mellőzve, egyenesen főnöktikkel közlekedtek. Az ország nádora József főherczeg, kinek a magyar alkotmány szerint a korona s az ország közt közvetítőnek kellett lenni, bátorkodott ugyan néhány megjegyzést tenni Magyarország megsértett jogaiért. De a gúnynev „III. Rákóczy” s azon utasítás, hogy egy ideig kerülje a székvárost, lön becsületes törekvésének következménye. Primása nem volt az országnak Károly Ambrus főherczeg halála (1809) óta.

Még csak a vármegyék álltak tehát itt mint Magyarország alkotmányos intézményeinek végmaradványai. Fölbátorítva azon visszaemlékezések által, hogy „vis inertiae”-jekkel mily csodákat műveltek már gyakran s legutóbb is II. József alatt, most is elszántan síkra szálltak e megyék a kormány ellen, mely minden áron győztes akart lenni s annálfogva eszközei megválasztásában sem igen volt válogatós. Egyik megyegyűlés a másik után óvást

tett a kormány törvénytelen eljárása ellen s az országgyűlés rögtön egybehívását követelte. Ennek gátat kellett vetni. Először is azon törekedett a kormány, hogy az összes megyei nemesség által szabadon választott tisztviselői kar átalakításával törje meg az ellenállást. A hol csak lehetett, a kormány engedelmes eszközeinek osztották ki a főispáni méltóságokat, ezek aztán minden szabad s néha tiltott eszközökkel is iparkodtak a köznemesség tömegére hatni. E tömeg hajlandónak is mutatkozott s két kézzel is hozzá kapott a kormány által kínált – befolyáshoz, mely aztán még egy 1819. február 16-án kiadott külön rendelet által is biztosított s így a „conservatív” kormány nemsokára elérhette azt az ölömet, hogy a megyei gyűléstermeket majd mindenhol saját hivatalnokai s a műveletlen bocskoros nemesség által látta betöltve, míg az intelligencia mindinkább visszavonult, hogy még csak azon gyanúnak se tegye ki magát mint pusztá szemlélője e jeleneteknek, mint-ha ez eljárással egyetértene.

A császárnak pedig azt mondták, most már minden ismét jól megy Magyarországon s I. Ferencz, ki természeténél fogva irtóztott minden, főleg politikai téren előforduló botránytól vagy zajtól, szívéből örült, hogy ily szépen megnyugtatták az országot, anélkül, hogy rendkívüli eszközökhöz, p. az alkotmány formászerű felfüggesztéséhez, fegyveres erő alkalmazásához stb. kellett volna nyúlni. Rá szánta most magát 1820. ősszel, hogy Pestre jön, hol tüntető örömszajjal fogadták. Meg akarták neki mutatni, hogy a magyarok nem illoyalisok – mint a hogy talán neki besúgták - habár alkotmányos jogait néha talán kissé zajosan is követelik. Azt hitték, már sikertilt is ez, mikor egyszerre csak ama nevezetes szavakat intézte hozzájuk a császár: „Az egész világ bolondozik (stultizat) s mellékczelőkből képzelt alkotmányokat követel, a nélkül, hogy tudná, mit kíván; boldogok vagytok ti, hogy apáitoktól örökölt alkotmányotok van, melyet szeretetekbe ajánlok, mint a hogy én is szeretem, s a mint eddig megtartottam, ezentúl is meg akarom tartani s csonkítatlan hagyni utódaimra” stb. A császár tehát azt hitte, hogy „ő eddig megtartotta” a magyar alkotmányt s e hitben természetesen mint köteles hódolatot fogadhatta Pesten a nemesség lelkesült tisztelgését.*) Azt kellett hinnie,

*) Szerfölött érdekes a mit e látogatás felől Desewffy József gróf 1821. február 6-án Kazinczyhoz intézett levelében ír: „A magyarok viselete Budán az

hogy minden jól van, a hogy van, s valami „fordulat” legkevésbé sem szükséges. Némely csekély anyagi javításon – néhány útépitésen s néhány kiviteli czikk, gyapjú, dohány vám-leszállításán – így a császár látogatása után sem tettek semmit az országért; csak a primási szék töltetett be ismét, melyre a jótékonyágáról ismert erdélyi püspököt Rudnajt ültették. Hanem ez volt aztán minden. Nem akarjuk vitatni, ki volt oka ennek a tétlenségnek, ennek az alkotmányellenes úton való makacs megmaradásnak. Metternich maga, néhány évtizeddel utóbb, egy József főkeiczehez intézett levelében erősíté, hogy ő akkor a legjobb szándékokkal volt eltelve, hanem hiányzottak e jó szándékok keresztül vite lére az alkalmas személyek; „az alkotmányos magyar s az absolutisticus német elem” folyvást küszködtek egymás ellen (váljon melyikhez tartozott hát Metternich?!); az egyik ellene szegült mindennek, a mi nem illett bele az ó magyar alkotmány keretébe, a másik egyáltalán mitsem akart tudni alkotmányosságról.

Tisztelet becsület Metternich herczeg igazmondóságának, hanem mégis nehéz elhinni, hogy egészen az ő befolyása nélkül vagy épen ellenére történt volna, midőn Ferencz császár a laibachi congressusról (1821. april 4.) ujonczozást rendelt el Magyarországon; midőn 1822. augustus 18-ikán kelt rendeletével megparancsolta, hogy az eddig váltópénzben fizetett hadiadó november 1-től kezdve pengőpénzben fizettségék. Oly intézkedések voltak ezek, melyekhez elkerülhetlenül szükséges lett volna a magyar országgyűlés helybenhagyása, s az országra nézve elvégre is mindegy volt, ki tanácsolta e törvénytelen intézkedéseket. Elég az ahhoz, hogy el voltak rendelve, s a legszigorúbban szándékoztak végrehajtani... Holtaknak forró viaszt szoktak mellőkre csepegtetni, hogy megtudják, váljon van-e még életszikra a merev testben, s e rettenei s eljárás már nem egy tetszholtat életre ébresztett. Magyarország is

egész nemzetet nevetségessé teve Európa előtt. Azt mondatták a császárral: „totus mundus stultizat etc.” Erről mind a gondolatra, mind az előadásra nézve classical kitételről azt lehet mondani, a mit egy lengyel mondott bizonyos alkalmatossággal: „Ani grammatiki, ani politiki”. . . Csak Wurm a fehérvári püspök szóltott úgy, a mint az igazság, az okosság és a fejedelemhez való igaz bizodalom és hűség megkívánja; azt mondta tudniillik: remélik a magyarok, hogy nem fogja ezután ő felsége pátensek által igazgattatni. . . A magyarok viselete Budán káros és hazug hízkeledés volt, – mert megelégedést színlelt és megcsalta a JÓ-SZÍVÚ, de nem messze látó jámbor fejedelmet.” Dess. és Kaz. lev. III. 87.

megmerevülve feküdt most; politikai élete megszűnt; az intelligencia félénken s elkeseredve vonult háza négy fala közé; a könnytévérű nagyurak – mint az éji lepke, mely a világosság körül röpkéd – Bécsbe szállongtak, hogy ott élvezetekre pazarolják a mi-
 jek van, s néha még jócskán azonfölül is; l'ordre régnait en Hongrie! Hanem midőn a magyar alkotmány életeréhez, az ujoncz- és adómegajánlási joghoz nyúltak, akkor forró cseppek voltak ezek, melyek a tetszhalott nemzetnek szívére hullottak, és – fölébredett.

Ámbár a megyék teljesen meg valának bénítva, sőt még az egymásközi levelezés is csaknem lehetlenné lőn nekik téve *) mindamellert egyszerre kitört az általános vihar. Óvások és fölterjesztések repültek az ország minden részéből Bécsbe, az udvari cancelláriához, a királyhoz, sőt a koronaörökös Ferdinand főherceghez is, kinek közbenjárása azonban ép oly sikertelen volt, mint a nádoré. Mint egykor József idejében, hat kir. biztos neveztetett ki - az ország „ambulánsok”-nak csúfolta – kik megyéről megyére járva, a jegyzőkönyvekből kitépik az óvásokat, s a királyi rendeleteket szükség esetén fegyveres erővel is végrehajtsák. De mi-helyt valamely alkotmányhú vármegye határára értek – s ezek még mindig többséget képeztek – leköszönt legott az egész tisztviselői kar, a pecséteket kolostorokba vagy más lóca credibiliákba letették, s a kir. biztos nem talált senkit, a kivel hivatalosan csak egy szót is válhatott volna. Egyes helyeken bántalmazásoknak is ki valának téve ez urak, s az izgatottság, főleg a katonaság többszörös beavatkozása folytán, lassanként aggasztó fokra hágott. Országszerzte megszűnt a közigazgatás és törvénykezés, – rettenetes példát kellett itt adni, s a kormány e célra Bars vármegyéét szemelte ki, mint a mely legmesszebb ment az oppositióban.

A *causarum regalium director* Németh József Bécsbe hivatott, hogy készítse el s terjessze a császár elé a perbe fogatási levelet, melyet a barsi ellenzék vezérei ellen szándékoztak kibocsátni. Eleinte ellenszegült Németh e kívánságnak, mert a vármegyék magyar törvények szerint jogosan cselekedtek; hanem a kancellár Koháry herczeg kijelenté neki, hogy a császár változhatlan akaratára, hogy meg kell kezdeni a fölségárulási pört. Néhány nap

*) A postamesterek azon titkos utasítást kapták, hogy „kísérjék figyelemmel” e levelezést s mindazt, a mi kormányellenes tartalommal bír (e tartalmat valószínűleg csak figyelmes szemlélés által találják ki!) küldjék föl Bécsbe.

múlva átnyújtá Németh elaboratumát Ferencz császárnak; a tényállás mesterileg volt előadva, aztán következett a zárindítvány, melyben hivatkozás történt az ország törvényeire; hanem azon helyütt, hol e törvényeknek egyenként meg kellett volna jelölniök, a császár csak üres helyet talált. Haragra lobbánva pillantott a királyi ügyigazgatóra, ki nyugodtan és tiszteletteljesen kijelenté, hogy azt írta, a mit tud, a mit nem tud, azt nem is írhatja; olyan magyar törvényt pedig nem ismer, melynek alapján e perbe fogatást formulázni lehetne. „Tudja ön, hogy fejével játszik?” dörgé Ferencz császár. „Tudom, felséges uram – viszonzá Németh nyugodtan – hanem hazám törvényeit s királyom becsületét többre becsülöm, mint fejemet.” A császár meghökkent. Csendesebb hangon folytatta aztán a beszédet.

E beszélgetés egyes részeit nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy Németh nemsokára aztán a hétszemélyes tábla ülnökévé lön kinevezve Pestre, s a barsi ellenzék vezérei, a helyett, hogy mint felségárulók törvényszék elé állítottak volna, Németh tanácsa szerint Bécsbe hívtattak „ad audiendum verbum regium.” Itt végre meghallotta a császár az igazat, *) s világos lön előtte a helyzet. Békés utón, ezt jól belátta, nem érheti el céljait, s a végsőig nem akarta hajtani a dolgokat. Teljes rendszerváltoztatásra határozta el magát, melylyel természetesen általános személynálkozás jár együtt, (Brunswick gróf országbíró lett, Cziráky gróf tárnok, Zichy Károly gróf a kamara elnöke, Szógyényi Zsigmond királyi személynök) s 1825. július 3-án Bergamóból kelt egy királyi leirat, mely a magyar országgyűlést September 11-ére egybehívta Pozsonyba.

Kell-e csak a futólagosan vázolt rajz után is még további magyarázat azon elszomorító jelenség megértetése végett, mikép uralkodhatott Magyarországon évtizedek hosszáig mind a politikai, mind az anyagi téren teljes pangás, s mikép történt az, hogy „nem lehetett legkisebb nyomát sem észrevenni valami részvétnek világ-részünk reform-mozgalmaiban? Szépítések és javításokra senki sem gondol oly városban, mely szakadatlan ellenséges támadások-

*) Az ifjú Plathyhoz, kinek tollából folytak Barsmegye óvási és felterjesztései, így szólt I. Ferencz: „Olvastam, sok szellemmel, hanem epébe mártott tollal írt repraesentatioidat; ifjú életed kezemben van, vigyázz! Annak idején meg fogok emlékezni rólad.” Néhány évvel később Platy a királyi tábla ülnökévé s aztán udvari tanácsossá neveztetett ki a magyar udvari kancelláriánál.

nak van kitéve, s melyet tehát megvédni a lakosok első gondja. Egyébként, hogy az akkori bécsi kormány egyáltalán nem óhajtott politikai reformokat Magyarorszában, azt mindenki könnyen érthetőnek fogja találni. Kevésbé érthető talán, hogy miért akadályozta az országnak minden anyagi téren való haladását; azonban e két jelenség logicaileg összefügg. Kedveztek az örökös tartományoknak, s Magyarországot elszegényedni hagyták, hogy majd ha amazoknak eszükbe jutna, alkotmányos szabadság után óhajtozni, azt mondhassák nekik: Látjátok, ez a haszna Magyarországnak szabad alkotmányából; sem országutjai, se kereskedése, sem ipara, se pénze, se hitele; maradjatok csak nyugodtan mostani állapotokban; e mellett legalább jó dolgok van.

S miért tűrte Magyarország e nyomást, hiszen országgyűlésében eszközzel bírt, hogy ezt elháríthassa? Részben, hanem természetesen csak részben ennek is a kormány volt oka. Épen azért, hogy teljes nyugalommal föl lehessen tartani az absolutismust az örökös tartományokban, Magyarország épen azon oldalról, a merre a közép és nyugati európai műveltség útja vezetett, hermetice elzárattott; a civilisait Europa azt hitte, hogy Haimburgnál van határa, a mi azontúl esett, azt nem ismerte, s a végtelen pusztákat Duna és Tisza mentében benépesítette a fantázia egy barbár néppel, melynek semmi előnye sincs a törökök felett, – csak az, hogy épen keresztény.

A censurát ép oly szigorúan kezelték Magyarorszában, mint az útlevelek rendszabályait; minden szellemi és kereskedelmi közlekedés a külfölddel csaknem teljesen el volt vágva, a nép tömegének tehát Magyarorszában alkalma sem volt, hogy a külföldi viszonyokkal összehasonlítva, megismerhette volna saját elavultságát; évtizedeken át bizonyos özönvíz előtti állapotban élt így, nem óhajtván a luxus termékeit, csekély anyagi szükségeit az áldott föld dús terméséből fődözve, s távolról sem gyanítva, milyen a világ máshol, s milyen lehetne s milyennek kellene lenni Magyarorszában. A nemzet ereje kimerült az alkotmány fentartásáért való küzdelemben – „ad obvallandam constitutionem” – a kormány absolutistictis törekvései ellen. Mihelyt egy ily támadást visszavertek, évekig a felett folyt aztán a tárgyalás, mily biztosítékok által lehetne jövőre megelőzni hasonló veszélyeket, míg végre mindkét rész belefáradt, s valami compromissum jött aztán létre,

hogy rövidebb idő múlva ismét új küzdelmeknek adjon helyet, melyek ismét épen úgy folytak le, mint az előbbeniek.

A kormány tehát sajátkép felforgató tendenciákat képviselt, a magyar nemzet pedig csak egy nagy conservatív párt volt, melynek végcélja az alkotmány sértetlen fentartása vala. Senki nem merte azt megingatni, senki változtatást javasolni, mert azzal az egész ősi épület létele lett volna veszélyeztetve. Nem, habár csak részben is újjá alakítani, hanem a régi épülethez folyvást új támaszokat rakni, ez volt minden politikai tevékenység célja. Az intelligentia egy része – ez pedig csaknem kizárólag a nemesség-által volt képviselve – talán belátta a reformok szükségességét, hanem tudta azt is, hogy a reformok pénzbe kerülnek, s hogy e pénzt nem fogja örökké a „misera contribuens plebs” fizetni, hanem hogy minden reformkísérletnek kimaradhatlan következménye lesz előbb vagy utóbb, a nemesség adómentességének megszüntetése; ez pedig olyan gondolat volt, a mitől mindenki-irtózott.*) Minden nagy maradt hát, a mint volt, s a kevés világosan látó fej gondosan elzárta eszméit. „A mi minket, magyarokat illet – írta Dessewffy Kazinczyhoz – ha meg akarunk maradni ebben a confusióban, melyet hazánkfiainak nagy része constitutionnak nevez, nous ne pouvons avoir d'autre politique, que celle d'inertie; politique, pas même de demi mesures, mais d'(.., mesures, politique lâche, politique d'avocats et des procureurs, politique des paroles sans actions, politique, qui ne trouve dorénavant de garantie que dans la faiblesse ou dans la pitié ou dans le mépris de ceux, qui pourraient nous anéantir..... Hanem ilyeseket csak neked mondok el, leghívebb barátomnak, teszi hozzá Dessewffy óvatosan.

Hogy ily szomorú állapotoknak vége vessék, arra oly férfi kellett, ki az „ilyeseket” ne csak „leghívebb barátjának,” hanem az egész világnak szemébe merje mondani, s Széchenyi István gróf elhatározta ezt a merész tettet végrehajtani, a mint az 1825-ki

*) Géczy, nunc Protonotarius, beszélte Dessewffy József gróf, publice declaravit, dum fundus publicus discuteretur, esse contra Constitutionem! vel cogitare hungarum nobilem, etiamsi pro bono publico, aliquid contribuere posse. Vay Josefus reposuit, hac ratione constitutionis limites tam late protendi, ut difficilis futura sit eorum defensio. Ego autem observavi, ne necdum scivisse libertatem Hungari nobilis constitutionalem potioem esse libertate et obligatione hominis in societatem civilem coalescentis. Nobis plauserunt, sed Géczy vicit. Dessewffy és Kazinczy bv. I. 78.

országgyűlés kezdetén elfoglalta székét a felsőházban. A legellenmondóbb hírek előzték meg megjelenését, s fokozták az érdekeltséget ez oly sokfélekép megítélt személy iránt. Tudták, hogy Széchenyi nem köszönt le kapitányi rangjáról, s beszéltek, hogy ezredének egyenruhájában fog megjelenni a mágnások közt; hanem, míg ezek pompás nemzeti öltözeteikben latinul szónokolnak, az a hír keringett, hogy a cs. k. kapitány, ki egyébként a hazai nyelvben nem is volt tökéletesen jártas, magyarul fog beszélni. A gróf katonapajtásai azt vélték, az egész dolog legjobb esetben „tréfa” lesz, rossz esetben valami „blamage,” mert Széchenyi István ugyan derék katona, kitűnő lovas, úszó, vívó, hanem a politikához annyit ért, mint a „tyúk az a. b. c.-hez”

A magyar politikusok szintén e nézetben v alának; ők, kik a codex tripartitumban nemcsak minden pontosvesszőt ismertek, hanem ismerték minden egyes törvénycikknek minden lehető magyarázatát, semmikép sem foghatták meg, hogyan avatkozhatik politikai vitatkozásokba oly ember, ki soha juratus, sem tabulae assessor nem volt. Mily kicsinylőleg ítélte maga Wesselényi is - természetesen néhány évvel korábban - Széchenyi politikai tudománya felől, már fentebb láttuk. 1820-tól 1825-ig Wesselényi ezen véleménye persze, hogy kissé megváltozhatott; mert, mint Kemény beszéli, Széchenyi ez időben már egy reformbarátokból álló kört gyűjtött maga körül (kiknek egyébiránt mindegyike külön fogalmat köthetett a reform szóhoz). E kör vezérei Széchenyi, Wesselényi és Erdődy Károly gróf valának.

Bizalmas levelezésben tréfásan tripartitumnak nevezgették e kört. Meg lehet, hogy ennek híre ment, vagy pedig abból a körülményből gyanították, mivelhogy Széchenyi csaknem egész előbbi életét külföldön töltötte, - elég az ahhoz, azok, kik az új embert nem vették épen semmibe, attól féltek, hogy idegen, félig vagy épen semmikép meg nem emésztett eszmékkal telve, majd fenekestől felforgat mindent az országban, s az „avita constitution” a patriarchális állapotokat, az ősi tiszteletreméltó gravaminalis politikát széttöri, összezúzza. Oly emberek sem hiányoztak, kik a fiatal emberben egészen mást, sokkal veszélyesebbet gyanítottak, t. i. a gyűlölt bécsi kormány vak párthívet, ki e kormány érdekében működni fog Magyarország elnemzetietlenítésén.

Wesselényi maga is, ki pedig jól ismerte barátját, kárhöz-tatta, hogy Széchenyi „pályája kezdetén mindjárt, ha egyebet nem

is/de legalább szép szavakat adott a kormánynak,” *) s az akkor már oly nagyon népszerű erdélyi ellenzéki férfi szájából e nyilatkozat nem épen valami különös ajánlás volt a magyar mágnási tábla új tagja számára. Sőt Wesselényi azt állította, hogy Széchenyi már 1825-ben átnyújtott Metternich berezegnek egy memorandumot, azon reformokra vonatkozólag, melyeket a kormánynak Magyarországon elő kellene mozdítani, „és e vád – úgymond Kemény báró – valószínűleg alapos volt.” Most azonban már nemcsak valószínű, hanem bizonyos, hogy Széchenyi gróf Magyarországon való első fellépte előtt értekezett Metternich herceggel az ország politikai állapota felett. Hanem ez értekezleten Széchenyi egyáltalán nem mutatkozott a kormány föltlen párthivének, sőt meglehetősen bizalmatlanságot tanúsított. E mellett szól egy nem rég Török János által közzétett okmány, Metternichnek 1842. december 14-én kelt, s báró Gervay udvari tanácsoshoz intézett levele, melyben Metternich bevallja, hogy Széchenyi azon aggodalmát fejezte ki előtte, miszerint a kormány a magyar alkotmány lassankénti eltörlésére, s a birodalomban élő népek tökélyes összeolvastására törekszik. „De – folytatja Metternich - miért engedte át magát ezen képzelődésnek, miután én az 1825. országgyűlés kezdetén határozottan biztosítottam a boldogult császárnak ellenkező szándékairól..... Kért, viseltessem iránta bizalommal, s látta, hogy bízom benne!”

Az államcancellár e szavai annyira jellemzőek, hogy ezek mellett a gyanú minden árnyékának el kell enyészni, mintha Metternich és Széchenyi közt azon időben valami oly viszony, valami oly egység létezett volna, melynek óvakodni kellett volna a nyilvánosság világától, az pedig, hogy Széchenyi pályája kezdetén rögtön iparkodott jó lábra lépni a mindenható miniszterrel, teljesen hozzá illik egész ildomosán számító lényéhez, melytől mi sem esett távolabb, mint az, hogy fejével a falnak rohanjon. Meglehet, hogy ő, ki nem élte át hazájában az utóbbi eseményeket, nem is osztozott honfitársainak a kormány elleni gyűlöletében, hanem hogy legalább nem volt ment a bizalmatlanságtól, azt mutatja Metternichnek általunk idézett levele. Széchenyinek azonban a

*) Később, mikor már a két fiatalkori jó barát teljesen elidegenült egymástól, Wesselényi ezt a keserű megjegyzést tétvé: „Széchenyi, úgy látszik, a Fiescót akarja játszani, nos, bennem ugyan Verrinájára talál.”

maga részére kellett hódítania mind pozitív, mind negatív okokból az államkancellárt. Meg kellett őt a maga számára nyernie, mert a nagyszerű reformok, melyeknek terveit fejében hordta, egyedül csak a kormány tevékeny segélyével voltak megvalósíthatók, s aztán csak azért is, mert máskülönben a kormány rögtön gátot vetett volna neki. Ismerte a bécsi körök bizalmatlanságát minden iránt, a mi reform, a mi mozgalom volt, s azon reform, melyet éppen most akart megindítani, csak úgy fog türetni, ha a gyeplőt teljesen megbízható személy kezében látják. Ezt belátta rögtön.

A magyar hazafiak elkeseredett lelkében természetesen egészen másként tükröződtek a dolgok, mint Széchenyi világos lelkében; s a kormányhozi állásának hibás felfogása még lmsz évvel később is keserű bántalmak forrása lön a nagy reformátorra. Megint csak a Széchenyiek régi családi balsorsa volt ez: „két szék közt a pad alá esett.”

Széchenyi mindenekelőtt gondosan megvizsgálta a tért, melyre lépni szándékozott. Először is arra törekedett, hogy egy központot teremtsen, melybe egyrésztől összefolyjanak a közvélemény sugarai, míg másrészt azon centrum a körül et minden pontjára szétterjeszse Széchenyi eszméit. Ez okból Pozsonyban egy clubbot alapított, látszólag minden egyéb cél nélkül, csak a társalgás céljából, ámbár a dolog, mint megjegyeznék, reá nézve egészen más jelentőséggel bírt. A mit itt tapasztalt, sem saját személyére, sem terveire nézve nem volt valami nagyon kedvező; de ez nem bátortalanította el; sőt inkább kimutatta neki azon utat, melyet követnie kell, hogy célhoz jusson. Azokkal, kik képességeit kicsinyelték, nem törődött; azokat, gondola, az eredmény majdásra tanítja.

Az ősi alkotmány imádóinak, kik egy betűt sem akartak abból feláldozni, elhatározta, hogy megmutatja, hogy Magyarország képzelt boldogsága a rozzant viszonyok közt csak az örvény vékony takarója, mely rövid idő alatt elnyeléssel fenyegeti a nemzetet. Azokat, kik attól féltek, hogy Széchenyi elérhetlen eszmék után fog törekedni, a practicus eredmények egész sora majd elhallgattatja. Azok előtt, kik a fiatal emberben valami lappangó demokratát gyanítottak, elhatározta Széchenyi, hogy lényének aristocraticus oldalát – pedig ez nem kevéssé volt kiképezve - tünteti fel. Azokat végre, kik benne az idegenek majmolóját látták, a hazája és szülőföldje iránt szívtelen embert, azokat valami nagyszerű tettel kell megszégyenítie.

Csak ez utóbbit vélte e pillanatban kivihetőnek; hanem ezt legszükségesebbnek is látta, mert minden további siker attól függött, hogy nemzeti érzületének tisztaságát és mélységét kétségbe ne vonhassák. Minden egyébre kedvezőtlen volt a pillanat, 8 az 1825-ki országgyűlés, a mi a társadalmi és politikai reformokat illeti, valóban hátramaradt még az 1791-iki mögött is. A helyett hogy folytatta volna azt, mit az utóbbi, bárcsak gyöngén, megkezdett, a megelőző események következtében ismét teljes virágzásnak indult a gravaminalis politika, s bő tápot talált a nemzet bizalmatlan hangulatában mely hangosabban követelte, mint valaha az alkotmány fenntartására való biztosítékokat.

E meddő harcokban nem akart részt venni Széchenyi, ki mélyen érezte, hogy Magyarország üdvét nem ezen a téren kell keresni; talán nem is vehetett volna részt; a „*ius consuetudinarium in clyti regni Hungariae.*” S legalább még akkor nem eléggé ismerte, és nem is igen ízlett neki a nemes és *circumspectus* urak phrasisteljes és sallangos beszédmodora, úgy, hogy valamire való módon alig tudott volna ezen a téren viaskodni. Ő pedig nemcsak „*valamire valót,*” hanem nagyszerűt akart végbe vinni. Szerencsére más út nyílt számára, s mialatt egyetlen egy szóval sem vett részt a felsőház politikai vitáiban, egy nagy elhatározás érett meg lelkében.

1825- november 3-án kerületi ülést tartottak a karok és rendek. A nemzeti nyelv előmozdítására szolgáló eszközökről volt szó. Csak a legutóbbi évek folyama alatt tanulta meg igazán Magyarország a nemzeti irodalom becsét, mert mialatt minden nemzeti élet körös körül kihaltak látszott, irodalmi téren erőteljesebben pezsgett az, mint bármikor. Természetesen politikailag ártatlan törekvések voltak ezek, melyek itt nyilatkoznak, a minthogy sajtóképi politikai irodalomról Széchenyi előtt Magyarországon nem is lehet szó. Az úgynevezett Martinovics-féle összeesküvés után, melyet már említettünk, s melybe sok magyar író be volt bonyolítva, azaz, sajtókép bebonyolított, mogorva csendesség állt be az összes magyar irodalom terén, hanem az, ki legsúlyosabban szenvedett amaz üldözések alatt Kazinczy Ferencz, legelőbb talpra állt újra, s vele együtt a nemzet nyelve és irodalma. Már a börtönben – mint Horváth mondja – midőn elszedtek tőle minden könyvet és íróeszközt, írót csinált magának az ablaküvegen lévő ólomból, s felovasztott vasrozsdával sőt gyakran a szó

teljes értelmében vérével írt minden darabka papirosra, melyet kezébe keríthetett.

Kazinczy lett később a magyar nyelv sajátképi újjáteremtője. Újításai sok ellenséget költöttek fel ellene; heves harczok támadtak, s a közönség érdekeltsége napról napra növekedett a harczok iránt. Az ifjabb tehetségek: Berzsenyi, Kölcsey, Szemere, Vitkovics, Horváth István, Döbrentey, Helmecczy, Kazinczyhoz csatlakoztak. E fiatal emberek majdnem mindnyájan nagy költői tehetségekkel valának megáldva. Élénkülni kezdett a magyar költészet mezeje, s a múzsa a vigasztalan jelentől a múlt felé fordította arcát. lelkesült dalokban hirdette a nemzet egykori nagyságát és sirv-a tette le cypruskoszorúját e nagyság sírjára. Eleinte e szokatlan hangokra meglepetve, aztán fokonként emelkedő elragadtatással s bensőleg meghatva hallgatott a nemzet dalnokainak bús dalaira. E fájdalmas húrú lyra elegicus hangja oly igen hozzá illett a pillanat hangulatához.

A mint Berzsenyi megrendítő ódája, a „romlásnak indult hajdan erős magyar,” végigzúgott az országon, a mint Kölcsey búbájos „Hymnusában” forró imában önté ki a nemzet végtelen fájdalmát, a mint a két Kisfaludy és Vörösmarty a húrhoz nyúltak, akkor minden szív megnyílt a hazai költészet számára. S bármily meddő volt is minden más tekintetben az 1825-ik évi országgyűlés, a nemzeti nyelv és irodalom számára mégis kellett valaminek történnie, s ismét előtérbe lépett a már régóta felmerült javaslat, hogy egy magyar academiát kell alapítani.

Ama november 3-iki kerületi ülésben a híres ellenzéki szónok, Nagy Pál fogta fel ismét ez eszmét. Már egy napig tartott a vita, a nélkül, hogy valami gyakorlati eredményre vezetett volna; egyik pazarabbul bánt a szép szavakkal mint a másik, de tovább egy se ment. Akkor felkelt Nagy Pál, erőteljes vonásokban rajzolta, mit köszönhet a nemzet irodalmának, s hogy a sülyedő nemzetiség egyetlen mentő horgonya, a nemzeti nyelv culturája. Emelkedő lelkesültséggel szólt aztán azon férfiakról, kik az utóbbi évek alatt magános kamrában, nyomorúságos lámpa világa mellett éhezve és fázva dolgoztak, hogyan áldozták fel életüknek minden boldogságát, minden reményét, hogy szívök vérével a nemzetnek e drága kincsét megmentsék; az ország dús mágnásain van most a sor – monda – hogy tegyenek valamit, mert ahhoz, mint Montecuculi a hadfolytatásról mondta, pénz, pénz és ismét pénz kell!

Halotti csend uralkodott a teremben. Némán sütötték le az urak szemeiket, mintegy meggörnyedve e szemrehányás súlya alatt, de erélytelen arra, hogy tettekkel megczáfolják. Akkor felállt egy huszártiszt, ki, mint egyszerű hallgató ült Nagy Pál széke mögött, s nyugodt, kimért hangon következőleg szól: „Nekem itt szavam nincs, az ország nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, s ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosainknak magyar neveltetését, jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom.”

Suttogás támadt a teremben. „Mennyi lehet az?” – kérde egyik a másikat; s a mint ez lőn a felelet: „60,000 forint”, végtelen éljenzés tört ki. Széchenyi azonban, a mindig practicus Széchenyi, rögtön hozzátéve: „Érett megfontolással cselekszem ezt, azért czélszerű felügyelést kívánok, hogy a nemzetnek felajánlt summa haszontalan el ne pazaroltassék.” Ennyiből állt Széchenyi első parlamenti beszéde, s ez teljesen jellemzi őt. Egy nagyszerű fényes tett, egy óriási áldozat, melyet örömmel szentelt a hazának, honfitársaihoz az a figyelmeztetés, hogy egy mágnás teszi ezt, rangtársaihoz egy kis gyengéd intés, hogy hasonló t cselekedjenek, s végül a fellángoló lelkesültség közepette, közvetlen e valóban fényes nagylelkűség nyilatkozata után, azon higgadt megjegyzés, hogy semmiesetre sem akarja pénzét az ablakon kidobni, hanem szigorú ellenőrködést kíván – e néhány vonás elegendő arra, hogy az egész embert nagyságában teljesen szemünk elé állítsa.

Károlyi György gróf rögtön 40,000 főt ajánlott föl, Andrassy György gróf 10,000-et, Vay 8000-et, s néhány nap alatt 250,000 forint p. p. gyűlt egybe alaptőkéül a magyar akadémia számára. „S miből szándékozik ez alatt az év alatt élni, gróf úr?” kérde egy kotynyeles ifjonz. „Nos, remélem, barátaim eltartanak ez idő alatt,” viszonzá Széchenyi mosolyogva. Három nap múlva már benyújtá az „első négy alapító” az akadémia alapíthatásának engedélyéért a formászerű folyamodást; másfél évvel utóbb az 1826/7. törvények közé fölvétetett a XI. és XII. cikk: „de erigenda ad culturam linguae patriae erudita societate seu academia hungarica,” s 1830. november 17. megvalósult az akadémia, a nemzet legjobbjainak régi álma. A tudós Teleki József gróf lett első, Széchenyi István másodelnökévé.

Hogy e rendkívüli eredmény az egész országban a legnagyobb lelkesültséget idézte elő, az természetesen magától értető-

dik. Desewffy József gróf lelkesült ódában dicsőíté Széchenyi nagy tettét; „A szép példa” volt czime, 1826-ban tavasszal jelent meg a „Felsőmagyarországi Minervában,” s a kassai censornak, Mészárosnak, ki rá írta az „admittitur”-t, sok kellemetlenséget okozott.*) Széchenyi maga a kerületi ülésben történt föllépte után csakhamar a nádorhoz hivatott, s ott felsőbb meghagyás folytán tudtára adott, hogy a politikai küzdőtéren való föllépte nem fér össze azon ruhával, melyet visel; mire Széchenyi katonai rangjáról való leköszönéssel felelt.

Azon gyanú, mintha Széchenyi tervei Magyarország elnemzetietlenítésére volnának irányozva, most már fényesen meg volt czáfolva; előtte senki nem tőn még nagyszerűbbet a nemzetiség érdekében. Hanem mialatt az egész világ az óriási eredményt bámulta, Széchenyi azt első kezdetnek tekinté, s éretten megfontolá a lelkében immár kész terv megvalósításához szükséges lépéseket.

Egyik későbbi művében egy darab autobiographiát tár előnkbe, mely világosan föltünteteti szellemének irányát 1825-ben:

„Mióta élek – írám 1841-ben – kiolthatatlan vágy létezik lelkemben Magyarország kifejlésére, a magyar nemzet feldicsőítése él minden csepp véremben. Azon remény azonban, mikép nem-

*) Egy 1826. május 26-iki helytartósági kibocsátványban szóról szóra ez áll: „Siquidem in hic advoluto scripto periodico sub titulo „Felső Magyarországi Minerva” Cassoviae trimestraliter prodeunte a pag. 501. usque 505. occurat Oda „A szép példa” inscripta, gravibus adeo obnoxia reflexionibus, censuraeque regulis tam manifeste adversa, ut eandem e librorum commercio prorsus exulare debere suapte pateat. Hinc de positivo Altissimo Jussu Regio praecipitur: ut praeindicati Scripti volumen, Odam „A szép példa” sibi insertam habens, omnibus, penes quos forte adhuc reperiretur: bibliopolis, typographis, item Institute ram libros erga pensem quoddam legendos praebentium (kölcsonkönyvtárak) propnetatis absque omni mora adimatur, eo suapte intellecto, hanc ipsam rationem cum ilhs etiam Odae in quaestione versantis exemplis, quae fors separatim vulgari contigisset, ineundam, et si praefatae Odae fors nova quaedam editio pararetur, hanc quoque neutiqum admittendam esse.” Egyúttal utasítás adatik, hogy a kassai censor vonassék számadásra: „quomodo quaestionatam Odam, prout praemissum est, gravissimis reflexionibus obnoxiam, ad typum admittere potuit.” Mindenesetre jellemzi az akkori kormány szellemét, mely nem engedte meg, hogy egy nemzeti vállalatot dicsőítsenek, melynek pedig a főherczeg nádor állt élén! Mélyen elkeseredve írám Desewffy 1826. September 30-án Kazinczyhoz: „Tudod, reményilem, mint üldöztetik a kassai censor Széchenyire írt ódám miatt; engemet legalább e részről kéméltek, pedig engem kéne üldözni, ha rosztat, vagy roszul írtam. Ószhajú vagyok, de még soha sem láttam oly sok embert, kik mindennel bírnak, még pénzzel is ebben a sanyarú időkben, csak józan észszel nem.”

csak költői képzelgés, de száraz felfogás szerint, lehetőségét sőt hihetőségét is látám feltámadás- és nemzeti újjászületésünknek, csak később, jöllehet már hosszú évek előtt derült bennem fel. Hideg, csalhatlan számok – mert a nemzeti élet symptomáinak is vannak csalhatlan számai – azt mutatják, hogy midőn Európának, vagy jobban mondva, a civilizált világnak szinte minden népei elértek már tetőpontjukat, s vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala, s oly nyara és oly fénye fog bekövetkezni, a milyent a 24 órái ész, t.i. az ész többsége csak távolról sem sejt, a rozsdáiban elsülyedett magyar nem is képzelhet, a magyar sphérából kiesett német-magyar pedig gúnykaczajjal illet. Minden jele- netek jövődjé fényt mutatnak nemzetünknek, minék jövődjéére egyedül fontolgtatás, más nemzetek kifejlődésének ismerete és nemzetünkkel egybehasonlítása, és semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondám, hogy

„A kiseded makkbul, ha nem romlott, idővel termo
Tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.”

„S így lőn, hogy vagy 16 évvel ezelőtt, kimondhatlan és több napi belső küzdések után, csak akkor, mikor látám, hogy senki azon, tán kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, miután, vagy ha igen, nem mer, s újraöntés helyett mindig csak nyomorult foltozás van napirenden, – bizonyos órában megesküdttem magamnak, hogy miután világosan mutatkoznak lelkem előtt nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejthetőségének is legbizonyosb jelei, mindent el fogok követni, mit e ketős czélnak elérésére cselekedni lelkem sugall, habár magam maradok is, habár vesznem kell is. És akkor lépek fejedelmemhez leg- hűbb 17 évi katonáskodás után, hátra maradó éltemet a hazának szentelvén, a nyilvános élet tövis-mezejére, s itt meg kell vallanom - bocsássatok meg drága hazafiak, mert tudja az ég, ez nem hiú albizottság szüleménye vala, – azon komoly elhatározottsággal, hogy én fognám, ha senki más, nemzetünk egykori fényének meg- vetni alapját, vagy legalább ezen czélnak szentelni véglihegése- mig földi pályám. A nemzeti testben egy parány, alacsony helyen álló kapitány, nem csekélyebbet tűztem ki magamnak, valóban nem, jöllehet senki – s remélem ez majd ki fog tűnni, – senki nem te- kinte mélyebben a szándéklott kivitelnek lehetetlenséggel határos tömkelegébe, mint én. És ez mennyire igaz, s én mennyire fogám

fel kimondhatlan szövevényes körülményeink közt a teendők sorát, és céljaimhoz mily keserves utakon közelgetek, s mi minden van még lelkemen, mindezt most, és más alkalommal minden lepleg nélkül előadandom. Ítéljen itteni állításaimról a jövődő, melylyel érzem, hogy földi pályám s itt létem némileg egybeszöve van. Addig is azonban annyit mondhatok, és ezt eldönthetlen bizonyossággal mutathatom ki, hogy semmit sem tettem rögtönzéseként, vagy pillanati felhevülés következtében, de minden lépteim, minden tetteim egy előre kiszámlált messzeható tervnek szüleményei.”

Ily nyilatkozatokkal szemben nagy kő gördül le az életiró szívérol, nem nyugtalanítja többé azon kételkedés, vajjon valóban létezett-e ama „veres fonál,” melyet ő mindabban észrevesz, nyit Széchenyi tett, vajjon szándékosan meg volt-e ez, s nemcsak a commentator okoskodta-e bele utólagosan. Azt teljes biztossággal kimondhatni tehát, hogy talán még soha sem volt céljai s az eszközök választása, mint szintén azoknak egymás után következése felöl oly tisztában valamely nagy államférfi, mint Széchenyi István. - Anyagilag és szellemileg felemelni népét, a nélkül, hogy azt kivetkőztetné nemzeti sajtáságaiból, becsületteljes helyet vívni ki neki jólét és cultura által az európai népek családjában, ezt tartotta első és legfontosabb feladatának. A politikai szabadság kérdése másodrendű kérdés volt rá nézve, mert e második kérdés, megoldása neki úgy látszott, csak az elsőnek corollariuma. Véleménye szerint durva, szegény népnél nem lehet valódi szabadság, míg ellenkezőleg a világ semmi hatalma nem volna elég erős egy vagyonos, művelt népet leigázni vagy hosszasan gyalázatos rabságba terelni. Magyarország eddigelé ellenkező utat követett. Folyvást szabadságaért és függetlenségeért küzdött, s nem törődött az ország szellemi és anyagi culturájával. Az e nemű szabadságtörekvések ellen azonban reagált a korszellem, s a bécsi kormány sajtákép csak önkénytelen és öntudatlan eszköze volt ennek; érette küzdött, míg azt hitte, hogy ellene küzd. E hatalmasan áradó korszellem ellen természetesen mindig újabb és újabb gátakkal kellett magát „obvallalnia” Magyarországnak, s végtére mégis haszontalan munkában vesztegette el legjobb erejét.

Főleg az 1825-iki országgyűlésen tapasztalta ezt Széchenyi, s elhatározta más, gyümölcsözőbb útra terelni a nemzet erejét. Számításában a legfontosabb tényező a magas aristocrazia volt; azt legelőször kellett közreműködésre bírni. Meglehet, hogy sub-

jectiv érzületével összevegyültek objectiv számításai is. Széchenyi maga is aristocrata volt, aristocrata születésére úgy, mint érzületére nézve, s ez legalább egy indok lehetett arra, mely őt azon óhajásra ösztönözte, hogy az ország újjászületését ama főnemes rend által hozza létre, melyhez ő maga is tartozott. Hanem még gyakorlatibb okok is szólottak Széchenyi e terve mellett, hogy a magas aristocratiát szövetségesévé tegye. E főnemesség kezében volt a nagy földbirtok; e főnemesség állt a „société” élén; a kis nemesség többnyire tőle függött, s szerette utánozni az aristocratiát; polgári rend a szó sajátképeni értelmében ép oly kevésé volt akkor Magyarországon, mint a hogy jelenleg sincs. Az aristocratiát, mely jövedelmét többnyire Bécsben költötte el, először is az országba kellett csalogatni. – Más valaki e végből talán szép beszédekert tartott volna nekik, hazafiasságukra hivatkozott volna, őseikre emlékeztette volna. Azonban Széchenyi practikusabb férfi volt és ismerte az embereket; tudta, hogy az urak Bécsben vagy külföldön igen jól mulatnak, s felhívására legjobb esetben néhány forintot küldenének valami hazafias ezélra, aztán pedig csak úgy, mint azelőtt, mulatságaik után látnának. Benn az országban kellett nekik alkalmat nyújtani, hogy nobel passiójukat kielégíthessék, szórakozást, változatosságot kellett nekik nyújtani, s lehetőleg keveset az unalmas politikai vitákból, s ez volt Széchenyi legközelebbi feladata.

Már 1826-ban lóversenyeket kezdett Pozsonyban rendezni, s az országgyűlésre ott ex officio összegyűlt főnemesség lelkesülten fogadta e mulatságot. Széchenyi most megpendítette azt az eszmét, hogy e lóversenyeket évenként ismételjék, s ez eszme is sok tetszésre talált. De e terv megvalósítására szükségkép gondosabb lótenyésztés kellett, s nagyon természetesnek találták, hogy Széchenyi egy lótenyésztő egyesület alapítását hozta javaslatba. Az egyesület hamar létrejött. Midőn 1827-ben az országgyűlésnek vége lett, s az uraknak Pozsonyban nem volt többé semmi tenni való, indítványozta Széchenyi, tegyék át az egyesületet Pestre, s hogy egyéb társas mulatság se hiányozzék, a pozsonyi „clubb” is folytatassék és tágíttassék ki Pesten. így alapítottatott a még most is fennálló nemzeti casino; az aristocraták gyűlhelye, hol eleinte csak dohányoztak, ettek, ittak és kártyáztak. Hanem Széchenyi szelleme önkénytelen serkentőleg hatott rangtársaira, s a „nemzeti casino” nem sokára egy nagy politikai clubb lett, melyben meg-

vitatták az ország minden fontosabb érdekeit. Szintén Széchenyi indítványára a „lótenyésztési egyesület” állattenyésztési egyesületté tágult ki, melyből végül a még most is dúsan működő gazdasági egyesület fejtett ki. Így csalogatta a gróf lassanként mindig nagyobb számmal a magyar főnemeseket Pestre. Hanem hogy ott tarthassa Őket, hogy igen nagyon ne éreztesse velők Pest s a birodalmi székváros közötti roppant különbséget, főleg pedig, hogy Pestet lassanként oda vigye, hogy becsülettel megállhasson mint egy virágzó míveltség úgy mint jólétben előhaladt ország fővárosa, hogy az idegeneknek, kik a közlekedés növekedtével bizonyára nem maradhatnak ki, mutathassa magát, Széchenyi folyvást szépítésre és javításra gondolt. A kellemetlen por elhárítása, a Dunapart szépítése, sétaterek alkotása, nemzeti színház emelése, állandó híd építése Buda és Pest közt, vasút hálózat, melynek Pest legyen központja, Duna-gőzhajózás, ezek és száz egyéb tárgy foglalkoztatta a lángszellemű, messzelátó férfit nyilván már az első percz óta, habár egyelőre csak arra szorítkozott, hogy ilyesmiket beszélgetés közben futólag oda dobjon. Bámulva hallgatták, ha ilyes dolgokról beszélt, bámulva, s helylyel-közzel hitetlenül, hanem őrizkedtek már, hogy egyszerűen csak utópiának nézzék a tervet. Három év óta a gróf oly sokat megvalósított abból, miket azelőtt szintén utópiának néztek, hogy most már nagyon óvatosan ítélték terveiről.

1825-ben Széchenyi, mint már említők, a magyar nyelvet jóformán hibásan beszélte. Folytonos gyakorlat és fáradhatlan tanulmány által 1828-ban a nyelvet már annyira bírta, hogy nemcsak első művét „a lovakról” elegáns magyar nyelven közzétehetette, hanem a „Felsőmagyarországi Minervában” is – közbevetőleg legyen mondva, igen jelentéktelen okból – élénk polémiát folytathatott. Úgy látszik, mintha Széchenyi itt előbb meg akarta volna próbálni erejét, mielőtt megkezdi sajtóképi nagy publicistikai hadjáratát.

A nagy közönség előtt Széchenyi eddig tulajdonképen csak az akadémia ügyébeni első föllépte és csodálatos szabású ruhái által volt ismeretes. Ha szokatlan rövid gallérú kék frakkban, tarka mellény s bő bugyogóban, fején széles karimájú félmagas kalappal, rendesen keztyűtlen kezeinek két hüvelykujját a derekára csavargatott veres Servian övbe dugva, végig ment az utcán, megálltak az emberek és utána néztek. Aztán egyik a másiknak elbeszélte, ez a dúsgazdag Széchenyi István gróf, ki egyetlen nem-

zeti intézetre oly összeget adott, hogy más ember egész életére gazdagnak tartaná magát vele; hanem egyébként, tevék hozzá, gögös aristocrata, ki külföldről mindenféle bolondságot hozott magával, a mit most itt Magyarorszáiban létre akar hozni; élő talány ez az ember, egyrészt oly nagyon szereti mindazt, a mi külföldi, más részről meg mégis jó magyar, mert hiszen fényesen bebizonyította a magyar nyelv és nemzetiség iránti buzgóságát.

Körülbelől így hangzott a tömeg ítélete; tiszteletben tartotta a különcz embert, becsülte tiszta érzületét, hanem egészben véve mégis távol állt tőle, s a tömeg szívében semmi szívélyes hajlam legkisebb szikrája sem gerjedezett Széchenyi iránt. Az úgynevezett „politikuskok,” kik a megye-gyűléseken vezérkedtek, szintén nem sok dicséretet tudtak mondani Széchenyiről. Nem jött a megyegyűlés termeibe, hogy szellemi aranyát apró pénz alakjában szét ne fecsérelje; mint már megjegyzénk, az országgyűlésen sem vett részt a sajátképi politikai vitákban, a corpus juris nem áll nála föltétlen tiszteletben, mondották róla; természetes, hogy nem lehetett ez az ember jelentékeny politikus.

Ekkor jelent meg egyszerre csak 1830-ban magyar nyelven egy terjedelmes könyv Széchenyi István gróftól, a „Hitel,” ezen mottóval „The strong resist, the weak despair,” és „Hazám szép és nagylelkű asszonyinak ajánlva.” A hitelről, tehát száraz üzleti tárgyról, könyv a nőknek ajánlva – mi ez? A talányos grófnak megint egy bogara? Vagy valami egyéb is rejlik e mögött? Oly keserű e könyv tartalma, hogy csak a nők szelíd keze nyújthatja? Kíváncsian futottak át a rövid ajánlaton, mely így hangzott .

„Fogadjátok hazám érdemes leányai! Tiszteletem s Szeretetem jeléül ezen kis munkám ajánlását. Vegyétek, bár férfiakhoz illendőbbnek mondják azt sokan, nyájas kegyességgel pártfogástok alá. A Hitelről szólok, s a mi belőle foly, a becsületről, az adott szó szentségéről, a cselekedetek egyenességéről, s így elöttetek sem lehet a tárgy idegenebb, mint elöttünk, mert annyi nemes és szép, a mi az emberiséget felemeli, a ti nemetek műve. Ti vizitek karjaitokon életbe a kisdud növendéket, s jó polgárrá nevelitek; a ti nemes tekintetekből szí a férfi lelki erőt s elszánt bátorságot. S ha léte alkonyodik a haza ügyében, ti fontok koszorút homloka körül. Ti vagytok a polgári erény s nemzetiség védangyali, mely nélkülöttek higyjétek, soha ki nem fejlődik, vagy nemsokára elhervad, mert ti vontok minden körül báját s éle-

tet. Ti emelitek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót. Üdvözlét és hála néktek!”

A meleg, emelkedett hang arra bírta az embereket, hogy a rövid „bevezetést” is elolvassák. Aztán rá kerültek az „előszóra.” Szellemdús vonzó társalgás volt ez még mindig, melyet a szerző az olvasóval folytatott. A mit mondott, oly egyszerű s a mellett oly igaz volt, hogy minden gyermeknek meg kellett érteni. Egyszerre azonban két oly nyilatkozatra bukkant az ember, melyek az olvasót megdöbbenettették. „Sokan közülünk – monda Széchenyi, minden hátramaradásunkat a kormánynak tulajdonítják... Számosan szomszédaink kárán – kikkel közös urunk van – akarják alapítani a magyar szerencsét.” Élesen szétbonczolta belső lényegét annak, mit eddig „oppositionak” neveztek, s merészen megjegyzé:

„Így gazdálkodik szomszédunk a török is.” Ezzel a vérszobbe dugta ujját. Mert a kormány elleni gyűlölet fokát tekintették egész országban a hazafiasság legbiztosb hőmérőjének. „Némelek szomorúan fütörészik el a mohácsi veszedelem nótáját – így folytatá – inkább hátuk mögé, mint maguk elibe néznek.”

Beszélt aztán az ókor híres népeiről, kik oly nagy dolgokat vittek végbe az emberiség javára, hogy igen is érthető, ha szent borzalommal tekintünk vissza múltjokra. „A mi hazánkban- tévé hozzá félig gúnyosan, félig vigasztalóig, ily nagyság, melyet siratni lehetne, még nem volt. S hála az egeknek, hogy nem volt! mert így még lehet! S örvendjünk, hogy régebben nem éltünk, s még előttünk napjaink!” Így támadta meg ő már előszavában két érzékeny helyen a nemzetet; a két érzékeny pont a nemzetnek a kormány iránti ellenszenvé s a múlt iránti rajongása volt. „Most – szólt előszava végén – pénz, kereskedés és gazdaság-beli tárgyakat kívánok fejtegetni s így általánosan csak azokról lesz szó. Ha talán egyebeket is bele kevernék – a mit tenni fogok-e nem-e? még magam sem tudom, a mi azonban könnyen megeshetik – azért előre is engedelmet s bocsánatot kérek, mert nekem már az a szokásom, vagy hogy jobban mondjam, hibám.”

Ily kezdetnek természetesen föl kellett villanyozni az olvasót s kíváncsian fürkészett tovább, hogyan fogja indokolni a szerző különös nézeteit. Elkészült arra az olvasó, hogy az előszó után megszűnik a könnyed társalgási hang is és komolyabb, hanem egyszersmind unalmasabbnak enged helyet. Hanem Széchenyi tovább csevegett. Látszólag teravnélküli beszélgetés volt ez, szellemdús meg-

jegyzésekkel fűszerezve, s a történetből szintúgy, mint a szerző saját tapasztalataiból számtalan érdekes példával illusztrálva. Csaknem minden fordulat új meglepetés volt az olvasóra. Azokat p., kik már előbb hallották, hogy Széchenyi szívében a kormány párthíve, s e gyanút az előszó által megerősítve hitték, kissé kihozta sodrából mindjárt az első szakasz következő helye:

„Egy ismeretes francia író azt mondja: „az oppositio olyan, mint az epe, kell a test épségéhez egy kevés, de csak igen sok ne, s az a kevés is ugyan egészséges legyen.” Ne kárhoztassuk az ellenzést tehát általában minden kivétel nélkül, hanem halljuk a más részt is, az ellenben ne fadjuljon el rendetlen s makacs fejességre s ne gondoljon azáltal mutatni karaktert, hogy mindig azt mondja fekete, mert már egyszer – minden világ nélkül lévén – azt állítá, habár most azt nyilván látja is, hogy fehér. Sokan pedig, kik tán számos esztendő leforgása alatt nem hallottak igaz férfúi bátor egyenes szót, ne tartsák azokat mindjárt faragatlan falusi vagy veszedelmes utazott embereknek, kik velők egy értelemben nincsenek, máskép látják a dolgot mint ők, s azt szembe meg is merik mondani.

„Azok végre, kik valami igen bölcsét vélnek az által állítni: „Ugyan mi haszna lehet az oppositionak?” hiszen azt még Angliában is elnyomja a minisztérium” – arra méltóztassanak figyelmezni, hogy az oppositio hasznos – ha csak a zűrzavart nem vélik ily okoskodók haszonnak – az által minden bizonynyal nem hajtana, ha a kormánynak legjózanabb s legczélarányosabb rendelkezését feldontené s megsemmisítené, s hogy inkább kárhozat lenne az országra nézve, mintsem valami kívánatos, s hogy a felvilágosító ellenzésnek soha nem is lehet semmi egyéb célja, mint minden tárgyat a maga józan egyenes útjára s tökéletes súlyegyenbeli járására vezérelni, s a minisztériumot arra kényszeríteni, hogy mindent előkeressen, kitaláljon s intézzen el, a mi a közjót s közboldogságot legbizonyosabban s legrövidebben eszközli – ezt érti az Angol s minden józan az oppositio.”

E – részint a kormány férfiakhoz, részint saját megcsontosult honfitársaihoz intézett leczke után Széchenyi egyszerre, szinte megmondhatnék, mindkét lábával, beugrik földadata fejtegetésébe. „A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kelle-ne,” ez az első tétel, melyet szerfölött drasztikus módon illusztrai. A magyar földbirtokos nem talál pénzt s a pénzes ember nem talál biztos elhelyezést tőkepénzére nézve Magyarországon. A tőkepén-

zes – ha csak asztalfiókjába nem zárja – nem helyezheti el pénzét úgy, hogy mindig tetszése szerint visszakaphassa s kamatait is rendesen megkapja. A földbirtokos ellenben minden kiterjedt s dús földjére sem bír kapni egy forintot se kölcsön s csak némelyik kaphat itt ott valami kölcsönt becsületes képére, a mivel nem mindenki dicsekedhetik. Finom gúnynyal vázolja aztán Széchenyi a magyar nemesség gazdálkodását:

„Vegyünk egy példát elő: ha valakinek 100,000 forint bizonyos jövedelme van, s egy millió adóssága, az hatvanezer forint kamatot fog fizetni, s így neki esztendei kiadásaira negyvenezer forint marad, s épen annyi birtokkal bír, mint az, kinek adóssága nincs, s tiszta esztendei jövedelme csak negyvenezer forint. Ez axióma, s ennek az életben is úgy kellene lenni, s hol hitel van, a. dolog mindenütt úgy is áll; de nálunk az elsőnek semmije sincs, vagy nemsokára semmije se lesz, midőn a másíknak negyvenezer forint jövedelme van.”

„Ez furcsa és csodálatos jelenés, különös tünemény úgy-e? s kivált azokra nézve igen mulatságos és hasznos, kik telhetetlen apjoktól az adósságokat s jövedelmeket ily arányban vették át úgynevezett örökös jószágaikon, s kik mint jobb és nemesb időszak fiai alig képesek minden buzgóságukkal s felemeltebb érzéseik mellett is hazánk javára czélzó fáradozásaik által néminémüképen kidörzsölni azon mocskokat s elfeledtetni azon szenyt hazafiaikkal, mely szülők életé után hátramaradt, s mely minden becsületes emberben, ha gyűlöletet nem is, legalább szánakozást gerjeszt. A hitel híja felijeszti hitelezőit, s kérje fel csak tőle egy rész tőkéjét, kész a megbuktatás. Az adósságok mennyiségét senki bizonyosan nem tudhatja, a jószágok becse elirányozva nincs – a mi szerfelett változó jövedelmeinkkel lehetetlen is – s így a panica sokszor ok nélkül is annyira elfoglal minden hitelezőt, hogy a zűrzavarban végre mind az adós, mind a hitelező károsodik, s csak azok gyarapodnak, kik a zavarosban tudnak halászni, s a pörök ágazatait és archívumok kulcsait oly szorosán tartják markaik közt, hogy az ily állapotban levő földesúr minden jó, szelíd és szép tulajdonai mellett egyéb minden, csak nem úr, s minden esetre sem nem földesúr, sem nem birtokos, sem nem vagyonos, s ötlet az, a mi övé, közelebből nem illeti, mint sok titkos tanácsost a titok.” Mintegy engesztelőleg teszi azonban hozzá: „Munkám célja különben nem felebarátom megítélése, mert az csak Istené, nem bűneinek napfényre

hozása, mert ez a kormányé; szándékom csak pénzbeli hibás elrendeltetésünk következtetését olvasóm szeme eleibe állítani s ötét arra figyelmessé tenni, hogy a veszedelemtől magát ily abderita körüállások közt mikép óhassa.”

Minden visszásságot sorra megrostál. A közös legelő, közös faizás és közös birtok, a czéhrendszer, a hús és más élelmi szerek árának limitációja, a robot, dézsma, a kereskedés pangása, minderről a legegyszerűbb elmének is megérthető, de a műveltre nézve is vonzó módon szól. Ütegeit aztán azon előítéletek ellen vezeti Széchenyi, melyekkel iparkodnak az ország anyagi sülyedését indokolni. „Geographiai helyzetünk nem ahhoz való. -Pénzünk nincs. - Más nemzetekkel a concurrentiát ki nem állhatjuk. – Kivitel a vámok miatt lehetetlen.” Miután az indolentiának e bástyaait mind romba döntötte, bonczolgatja a sülyedés valódi okait: a mezei gazdaság primitív intézményeit, a magyar termékek hiányosságát mind minőség, mind mennyiség tekintetében, a biztosság hiányát a szállításoknál, a közlekedési eszközök rősz állapotát, a kereskedői point d'honneur és szorgalom hiányát. Aztán positiv javaslatokhoz jut: nemzeti bank fölállítása, jutalomdíjak kítűzése a természetnyek jobb minőségére s nagyobb mennyiségére, az erők összpontosítása, mi mellett a közös czélok elérése végett mindenki föláldozza természetes szabadságának egy részét (ez a fejezet a leggyönyörűbbek egyike az egész könyvben, a minthogy Széchenyi nyilvános működésének első percétől kezdve utolsó perczéig az egyesülési eszmében találta föl azt a varázsigét, melylyel egyedül lehet a legcsodásabb eredményeket végrehajtani); továbbá az igazságszolgáltatás javítása, különösen a váltójog időszerű reformja, műveltség terjesztése az ifjúság czélszerűbb nevelése által, a külvilággal való érintkezési pontok keresése, mely eddigelé teljesen hiányzott, elszigetelve levén mindenegyés;*)

*) Ez elszigeteltséget találó vonásokkal rajzolja Széchenyi: „A magyar nemes oly irigylésre méltó helyzetben öl a világon, hogy szerencsésb sorsú születet csillagunkon találni bajos. Ha leveleket s újságokat házától eltölt s izmos kapusa van, ki várába nem ereszt senkit, élte fogytáig azon édes andalgásban ringattathatja magát, hogy ő egy külön s boldogabb planéta lakosa, melyben minden csak öröm s víg időöltés, gond, fáradság, munka pedig semmi. Ó az országnak semmiféle terhét nem viseli, nem adózik, se nem katonáskodik, se gyűlésre nem jár, ha nem akar; – mert ezeket mind mások által vitetheti végbe, szóval: ötét az alkotó felséges jó kedvében olyanná teremte, ki a világ legszebb örö mire s az élet legedeseb őrzésire született! És, gaudeant bene nati!

végül minden egyes kötelességeinek ismerete és lelkismeretes betöltése.)*

A mint munkája végén Széchenyi végig tekintett az egészen, lelkében bizonyára hallhatta az ellenvetések özönét, melyet ellene fognak emelni. Rögtön kiveszi az olvasó szájából ez ellenvetéseket: „Illyeseket hogy mondhat egy született magyar mágnás - fogják kérdeni – s hogy teheti a vele egyrendűeket a haza előtt gúny s gyűlölet tárgyává és nevetségessé, s mit akar? A régi szép rendet eldönteni veszedelmes principiumával, s mindent zür-zavarba hozni?” Erre aztán többi közt ezzel a találó hasonlattal felel: „A görbe, nagy fülű, kaszás lábú, ha eszes, maga fogja magát a természet mostohasága végett gúnyolni, s így idegen gúnytól ment lenni, s egyéb lehető elsőségeit s kellett tulajdonit pedig életi nyájassága által annál szebb fényben előtüntetni. Ki mindezeket tagadni s fedezgetni akarja, nemcsak híjába fáradoz, sőt azon veszélybe esik, hogy kiki ujjal mutat rá és kaczagja.”

Másoktól ismét azt hallja: „S mily jussal mondhatja a szerző mindezeket, ki bízta rá; minket tán vezetni akar stb., ő bizonyosan mellékes czélt vagy elérni, s nagylelkű állításai egyedül kifüggesztett czégér, mely által a lány velejüket mystificálja, midőn magában ne^et s önhasznát lesi stb.” E kérdezősködőknek humoristicusan felel: „Olyanokat, kik jussomat gondolatim előadására nézve kétlük vagy el akarják tagadni, s magukat általam vezetetni nem engedik, csak dicsérhetek; mert ők azáltal azt bizonyítják, hogy több észbeli erőt érezvén magukban, mint bennem

*) Széchenyi következő loyális kitérésre használja ez alkalmat: „Nézünk magasb helyre, s tekintsük kegyes fejedelmünket, ő általa legnagyobb veszély közt is mindinkább erősödött a királyszer, s a szerencsés kormányos minden zivataron keresztül végre áldott békességet hozott népeire; azonban legmagasb helyzetében mennyit fáradoz! mennyit munkálkodik! Korán reggel s későn este, midőn mi, annival alacsonyabb helyzetűek, tán még álom karjaiban vagy megőrlnék közt vagyunk. Urunk dicső fenségében mint hatalmas király él, de egyszerűsége legnagyobb lelkiismerettel gyakorolja szent kötelességét.” Másrészt nem hiányzanak szemrehányások sem a nemesség ellen: „S íme nyíltan azon vallást teszem – mond Széchenyi – hogy hazánk előmenetele s magasb felemelkedése legfőbb gátjai mi tehetőség birtokosok vagyunk. – Ha az alacsony sorsú s szegény tudatlan és előítéletekkel teljes, szemére vetheti-e ezt a magas születésű, a dús, ki tán egy kis külső simitáson kívül még tudatlanabb, s lerázott hazai előítéletek helyett sokkal veszedelmesb külföldi balítéletekkel s a legkicsapongóbb újítások szomjával tér vissza hazájába? ... A legszabadabb emberek adót fizetnek, csak a magyar nemes nem fizet semmit, s napjait töltheti, mint neki tetszik.”

tapasztalnak, önszemélyöket hiszik vezetőkké alkotva. S ily nemes önértet, ily büszke felemelkedés legnagyobb tiszteletre méltó; s éljenek! Ne is menjenek ilyesek senki mögött, de a legnemesebb mellett, vagy előttök is – csak rajta!” Végre e szavakba foglalja össze Széchenyi törekvéseinek célját: „Ezek következtében tanácsom semmi egyéb, hanem: hogy hazánkban mindenkinek vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra, feje és erszénye ne legyen üres – sőt, hogy kiki magának több s több életjavakat s kellemeket szerezni iparkodjon – de azokat fáradozása után minden hihetőséggel el is érhesse, s azokat elérvén, bátorságban bír-hassa is.” *) – S mintha még mindig nem volna teljesen megnyugtató az iránt, hogy szándékainak tisztaságát mindenhol elismerik, a „befejezéshez” még egy „zárszót” told, melynek utolsó mondanása nemsokára úgyszólván az egész nemzet jelszavává lön: „Munkám tartalmából – úgymond – kiki azt fogja látni: hogy a végsőségeket s túlságokat gyűlölöm, s békités barátja vagyok; szeretném a számos felekezetet egyesíteni, s inkább a lehető jót akarom elérni közép úton, mint a képzelt jót, melyet tán csak más világon lelendünk fel levegő-utakon. Nem nézek én, megval-lom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni: „valaha mik voltunk”- de inkább át-nézni: „idővel mik lehetünk s mik leendünk.” A múlt elesett hatalmunktól, a j ö v e n d ő n e k urai vagyunk. Ne bajlód-junk azért hijábavaló reminiscenciákkal, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk s hiv egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják: Magyarország volt; én azt szeretem hinni: lesz!”

A „Hitel” benyomását lehetetlen leírni. Oly nagyszerű volt, mi-lyet soha sem idézett elő magyar könyv; mert az volt az első ma-gyar könyv, melyet nem csupán csak az úgynevezett irodalmi kö-rökben, hanem a gazdagok palotáiban csakúgy, mint az apró nemesi

*) Széchenyi ez alkalommal megjegyzi: „Mennél több marhahúst eszik, mennél több bort iszik, mennél több posztó ruhát visel a nép, annál jobb lábra kap.” Mikor Széchenyi már aggastyán volt, egyszer a „Hitel” e helyéről beszél-gettünk s emlékeztettem a grófot Liebig mondására, ki az elfogyasztott szappan mennyiségéből következtet valamely ország műveltségi fokára. Széchenyi nem hagyta helybe a hasonlatot. „A „Hitelben”-ben említett dolgok nagyobbszerű fo-gyasztása, igazán a műveltség nagyobb fokára mutat; a szappan fogyasztásából csak úgy lehet műveltségre következtetni, mint arra, hogy sok a kovács vagy szénégető az országban.”

curiakon egyformán élénk érdekeltséggel olvastak; olyan volt, mint gyorsan váltakozó, csillogó színekkel festett képek panorámája, mely a műértő szeméit épúgy, mint a laicust megvesztegette s melytől alig bírt a szem megválni. Pedáns criticusok természetesen csóválták fejüket, mert e könyvben oly genialis rendetlenség uralkodott, mely őket egészen elbódította; rendszernek oly értelemben, mint a tudomány veszi e szót, semmi nyomát nem lehetett itt találni; hanem még ama szigorú bírácoknak is meg kellett azt engedni, hogy ez ember, ki e könyvet írta, sokat látott, sokat tanult sokat gondolkozott; s hogy nincs benne egy lap sem, melyen ne volna egy csomó tanulságos dolog. Mi, egy újabb kor gyermekei is élénk érdeklődéssel olvassuk még mai nap, elejétől végig Széchenyi „Hitel”-ét; újat ugyan nem találunk már benne, hanem minket is lebilincsel ragyogó előadása, az eredeti frissesség, a nehézkességtől épúgy, mint a közönségestől egyformán távol eső nemes, népszerű hang, s ebből képzelhetjük, mily mélynek kellett e könyv hatásának lenni oly időben, mikor a nemzetgazdaszat tudománya még jóformán csak a bölcsőben feküdt, s oly népnél, mely még e tekintetben is végtelen hátramaradt kora mögött!

Széchenyi könyvének benyomása azonban, különböző körökben, igen különböző volt. Széchenyi lelkesedésében – mint Gyulai igen találólag megjegyzi – volt valami szent és profán, egyszersmind sajátosságos vegyülete a lelkesültségnek s gúnynak. Széchenyi megvetette a múltat, a magyar ember egyedüli büszkeségét, s egyúttal oly jövőt ígért neki, milyenről addig senki nem is álmodott; kigúnyolta a nemzet fájdalmát, hanem egyszersmind merész reményeket költött az ország romjain, melynek romlásához már minden szem hozzá szokott; s aztán ennek árául nagy elhatározást követelt, melytől már minden szív elszokott. A lelkesülés és gyűlölet fanatismusa fogadta tehát egyszerre a prófétát, a reformátort, az izgatót.

Mi egyebet is láthatott volna a birtokos nemesség, mint vakmerő izgatót, veszedelmes agitátort azon férfiban, ki az egész hűbér-rendszernek, mint a tulajdon valódi eszméjével ellentétben állónak hadat izent, ki a robotot és dézsmát ép oly erővesztegetésnek tartotta „mintha félévig millió kézzel egy árkot ásatnának, hogy a másik félévben ismét betöltessék”, ki a közlekedési eszközök helyreállítását is jobbagyszolgálat útján föltétlen kárhoztatta, s főleg az ország fő közlekedési vonalait ki akarta ragadni a megyei

kezelés alól, ki centralizálni akarta az egész közlekedési ügyet, ki a magánjog gyökeres reformjára törekedett és – horribile dictu – még a nemességtől is anyagi áldozatokat követelt az ország érdekében. Mind a mellett pedig, vagy inkább épen mind ezért szikrányi pietast sem táplált keblében a nemzet múltja iránt.

Hiszen máskép hogyan tehetné a leghevesb támadások, a legmerészebb gúny tárgyává oly megbocsáthatlan módon az „ösi magyar szabadság” teljes fogalmát? Minden politikai párt – ilyenek pedig csak a nemesek közt voltak, – mindazok, kiknek jó dolguk volt a fenálló viszonyok között, rász néven vették a „Hitel”-t, melyet el kellene égetni, a szerzőt pedig communistának és lázítóknak nevezték, kit legalább is ki kellene kergetni az országból. *)

Másként vélekedett a fiatalság. Ez természetéhez képest mindenütt forradalmi, habár nem is a szó politikai értelmében. Hogy is ne lenne forradalmi? minden élet a sírból támad s a mi létezik, annak el kell múlni, hogy egy jövőben lelje folytatását. így tolja előre minden nemzedék az előtte állókat, mert mögötte már ismét tolakodnak a következők. Azért tehát mindaddig, míg ifjú nemzedékek lesznek, vagyis, míg az emberiség ki nem hal, feltaróztathatlan, korlátlan lesz a haladás. Magyarországon is szerfelett elragadta az ifjúságot Széchenyi könyve, mely temetői búcsúztatót énekelt a múltnak és létezőnek és a jövőt dicsőíté. Mintha e könyvben éles tavaszi szél fuvalt volna, mely a betegesre halált hoz, de a fiatal erős testet csodálatosan felüdíti; kábító szellő volt, mely a gyöngye idegeket fájdalmasan érinti, míg ez erőseket kellemesen izgatja. Némi kárörömmel látta a fiatalság, hogy a szerző – ki a mellett még gróf! – a gúnynak poharát kiönti az idősb nemzedék hosszú czopfós fejére s merész kézzel rántja le a mysticus leplet oly dolgokról, melyeknek tiszteletreméltóságában már régóta ösztönszerűleg nem akart hinni a fiatalság. Néha néha ugyan megilletődés nélkül nem nézhették az ifjak apáikat, kik a múlt sírhal-

*) Egyik későbbi művében drasztikus módon rajzolja Széchenyi a „Hitel” benyomását; megrémül, úgymond, azok végtelen számán, kik magukat találva érzék a tudatlan emberekre, rász hazafiakra, nyomorúságos gazdákra való célzásai által; még sem gondolta volna, hogy ilyen nagyon sokan vannak és csak könyve hatásából vette észre. Személyes ellenségei száma is jócskán szaporodott ama könyv miatt, hanem ez nem ingatja meg őt azon szándékában, hogy sokaktól gyűlöltetve, még többtől félreértetve, panaszkodás nélkül tovább működjek a közjóért.

mán zokogtak, meghatva hallgatták ugyan néha az öregek fájdalmas hangjait, ha egykori jobb napokról beszéltek ezek; hanem a mi már egyszer elmúlt, azt, mit az öregek gyászoltak, a gyermekek nem ismerték. Ha az ősz valamely sir mellett térdel, láthatlan szárnyakkal a múlt idők szelleme lebeg fel hozzá s az eltűnt idők képeivel saját életéből száz vidám és szomorú órák emlékét költi föl lelkében: akkor a csöndes imádkozó minden fűszálban, mely a zöld sírhanton rezeg, egy-egy elhunyt kedvesnek alakját képzele, s köröskörül benépesül a pusztaság drága szeretett lényekkel, kiknek nyájasan mosolyogva int, kiket azonban kívülről semmi halandó nem lát. Az ifiú, ki nem ismerte azokat, kik ott alant nyugosznak, kellemetlen érzést érke a halál e helyén; tova űze őt valami az ismeretlentől, mely mögötte fekszik, az ismeretlenhez, mely előtte áll, mert még csak ezt érheti el, míg amaz viszszahozhatlanul elveszett reá nézve.

A fiatalság tehát érezte, hogy benső örömsugár rezeg át keblén, midőn Széchenyi e szavakkal: „Magyarország nem volt, hanem lesz” új, tág látkört nyitott neki, kilátást nagyszerű tevékenység megmérhetlen terére, reményt a haza fényes jövőjére.*) Mohón olvasta a „Hitel”-t, míg az öregek tűzbe dobták azt, s feszült érdekléssel leste az első lövést, melyet a kikerülhetlennek látszó harcban a fenálló viszonyok védelmezői táborából fognak löni. Nem kellett soká várnia!

Nevezetes, hogy ép azon férfi lépett a küzdőterre legelőször nyíltan Széchenyi ellen, ki a gróf első fölléptét oly lelkesült szavakkal megénekelte: Desewffy József gróf, világos szellemű, classicus műveltségű s a mellett szabadelvű férfi, ki már néhány országgyűlésen az ellenzék sorai közt küzdött. Most is nemcsak ba-

*) Magyarország összes irodalmára is, kivált a költői irodalomra jelentékeny befolyással volt Széchenyi „Hitel”-e. „A költők, úgymond Gyulai Pál, ép oly meglepetve tekintettek Széchenyire, mint a nemzet maga; lantjuk nem szokott ily merészséghez s eleinte csak félénken rezgett az öröm az elegicus hangú hírokon. Ők valának az elsők, kik felszították magukba a reményt és hitet, hanem ezzel még csak a kétségbeesésből riadtak fel: a nemzeti fájdalomról még ép úgy nem tudtak lemondani, mint a nemzet maga.” A múlt dicsősége ép oly szent volt nekik, mint a jövő; egy képpel a múltra, másikkal a jövőre mutatva tüzeltek harczra a jelenben. Ez volt a nemzet hangulata, mely Vörösmarty „Szóza”-tában nyert legerőteljesb kifejezést s nemzeti lelkesültséggé emelkedett. Széchenyi sokat társalgott kitünőbb írókkal, főleg az úgynevezett „Aurora clubb”-al, Pesten; az e társulat által alapított „Jelenkor” később Széchenyi közlönye lett.

rátja volt a szabadelvű eszméknek, hanem Széchenyinek hő tisztelője is. 1828. január 10-én írja Kazinczynak: „Hallom, gróf Széchenyi neheztel a „Minerva”-ban megjelent dolgozatomért. De nem látom be, hogy fellépésem igazságtalan lett volna, nem szívesen tennék valamit, a mit gróf Széchenyi nem helyeselhet de nem látok vétket, csak érdemet itt részemről.” S Desewffynek egy 1830. július 27-ről kelt levelében a következő jellemző nyilatkozatot találjuk: „A sok mindennemű unszolásokra bevégeztem észrevételeimet gróf Széchenyi „Hitel” című munkájára; észszel s ideákkal hemzsegő könyv, csupán nagyításait, szélsőségeit és tulságait kell szerényen a szükséges mértékre visszaszorítani, hogy hasznos gyülmöcsöket hozzon és hozhasson. De nem elég csak mustrálgatónak lenni, meghatározottabban kell kijelölni a nemzet részéről teendőket, mindennek okát kell adni; nem lehet szaladnunk, de kell indulnunk. Köszönni kell a szerzőnek és dicsérni szabad szokását, s hasonló egyenességgel kell tagolni ideáit, nagy, nemes, felséges érzéseitől el kell ragadtatni hasonló érzetekre, és magasztalni kell az így érzeni tudót; besavanyozott keserőségeit észre kell ugyan venni, de egyszersmind megengedni annak, ki gyönyörű nagy tettel előre megvásárolta a bátrabb szólás szabadságát; holmi csípősségeket hasonló legyintő csípősségekkel kell viszonzni, – így olyan lesz a kritika, a milyennek lennie kell: használni fog a kritizált könyv, használni a kritikus, és a haza meg király java s disze fog következhetni.”

Ily nemes szempontból fogta föl Desewffy föladatát Széchenyi könyvét illetőleg, s e szellemben volt tartva Desewffy „Taglat”-ja, mely 1830. September vége felé került ki a sajtó alól. Kevéssel a könyv megjelenése előtt Desewffy egy levelet írt Széchenyihez, melyben sajnálkozik, hogy Széchenyi lenn valahol a török határon vagy épen Törökországban megbetegedett *), s mondja, hogy Széchenyi betegsége minden magyar embert megszorított, „engem is könyved analysátorát. Hanem e taglatból megláthatod, hogy mennyire becsüllek és szeretlek, ámbár veled, ha némely dologban igenis, de mindenben nem értek egyet. Hanem hiszen mindketten jót és nemest akarunk, ez pedig csak a vélemények kölcsönös súrlódása által eredhet. *** úr a követeknek az ország-

*) Széchenyi ez időben nagyszerű, következményeire nézve fontos utazást tett az al-Dunán, melyről a legközelebbi fejezetben részletesebben szólunk.

gyűlésre akarta adni munkádat bevádolás végett, hanem megmagyaráztam neki, hogy igen gyenge erősség az, mely nem állja ki az ágyúzást, s a mellett még kérdés, váljon te igazán megóvhatod-e a mi ősi fellegvárunkat! Isten tartson meg hazánk javára és diszére, a mit teljes szívből kivan igaz barátod gróf Desewffy József.”

Azt hitte volna az ember, Széchenyi szeme előtt fogja tartani azt, hogy „gyenge erősség, mely nem állja ki az ágyúzást,” s ily jóakaró kritikát, mely azonfelül a személy iránti leggyengédebb kímélettel párosult, nyugodtan fog venni, s csak nézetének tárgyilagosságot védelmezését fogja célul tűzni. Ez utóbbit meg is tette, hanem az előbbit nem; ezzel jellemének gyenge oldalát árulta el, melyet nem tudunk szépíteni és nem is akarunk. Oly nagy e férfi, hogy apró gyöngeségeinek e palástolása nélkül is mindenkor tekintélyt parancsoló jelenség marad, s az igazsághoz hű képben is egyike a század legkiválóbb férfiainak. Bálvány, melyen semmi hiba nem akad, maga sem akart lenni! Desewffy kritikájára Széchenyi egy vastag könyvvel, a „Világ”-gal felelt, melyet bátran állíthatni legnagyobb s legsikerültebb művének. A kritikának, bármily kicsinylőleg látszott is azt venni, legalább az a haszna volt, hogy Széchenyi most mélyebben bocsátkozott a dologba, állításait alaposabban indokolta, és több rendet és összefüggést hozott az egészbe, a nélkül, hogy az által az irány emelkedettsége s szinompája legkevesebbet is szenvedett volna.

E második mű bevezetése a legérdekesebben megvilágítja Széchenyi céljait, midőn a „Hitelt” közrebocsátotta. „Kisdéd korom óta – úgymond – enmagam és körülményeim megismerése vala vizsgálatim fő tárgya, s ámbár e szép, de silány tudományban nem nagy előlépéseket tettem, s mindennap csalódom: mégis úgy látszik, igazságom volt a „Hitelt” épen azon formában bocsátnom közre, melyben a közönség kezei közt forog.” Fejtegeti aztán, hogy a magyarnak mint „fiatal” nemzetnek igenis sok költői képzelődése, s igenis kevés komoly ítélőtehetsége van. „Tapasztalam néhány költői remekünk meglehetősen sikerét, ámbár azok is szebb sorsra valának érdemesek; tudományos tárgyú könyveink azonban, bármily jók s hasznosak is, szegyenünkre közönségesen érdeemes szerzőiken száradtak... A szigorú tudományt tehát több dózissra osztám, s a lehetőségig víg, tarka s változó köntösbe burkolva kellemesebbé tenni törekedem; s így egyenkint szándéko-

zám olvasóimat mind közelebbre vezetni az előttem fekvő s tán erőmet felülmúló óriási munka egész véghatáráig. Az első kötetben, melyet azért nem neveztem a Hitel első részének – mert ilyesben előre megkötni magamat resteltem, mind azt érintem röviden, a mi utóbbi rendesb s komolyabb mintába öntendő értekezésim tárgya fog tán lenni; és szinte csak a themákat jegyeztem ki, s legfőbb törekedésem oda irányzott: „Istenért csak unalmas könyvet, habár Európa minden tudós társasága a classicitás billegét sütné is homlokára, ne írjak, mert olyakon nehéz, feloldhatlan anathema fekszik, s hasznok nem nagyobb, mint azon aranyé, mely tán Mátránk alatt rejtezik!”

Ugyanezen hatásos módon, csakhogy még behatóbban, kifejtette új művében mindazon eszméket, melyeket a „Hitel”-ben megpendített; mind a szabad birtok, mind a kereskedés pangását, a parasztság helyzetét, az associatio áldását, azon szükségességet, hogy mind a szellemi, mind az anyagi érdekek a fővárosban központosíttassanak, a nemzeti nyelv jogosult igényeit. A megtámadtatás, melyet terveinek kellett tapasztalnia, az elegantián és emelkedettségen így még bizonyos metsző élt kölcsönzött nyelvezetének, a mi bizonyos határig csak fokozta a műve iránti érdekeltséget, – mondom, bizonyos határig – hanem Széchenyi túl ment e határon, s itt ismét nyilatkozik azon gyöngeség, melyről fennebb említést tettem. Szándékosan idéztem mindazt, a mi Desewffynek, Széchenyihez s ennek reformtörekvéseihez való viszonyát jelezheti, s az olvasó azon meggyőződést merítheté, hogy Széchenyinek itt egy nemes, a legjobb szándéktól vezérelt ellenféllel volt dolga, kit ugyan szabad volt legyőzni becsületes harcban, de a ki nem érdemelte, hogy, miután már le volt fegyverezve, még a gúny buzogányával agyonverje őt. S fájdalom, Széchenyi így tón. Miért tette ezt? Sokat gondolkoztam felette, s még sem vagyok egészen bizonyos, váljon eltaláltam-e az igaz okot. Széchenyi ugyan minden időben végzetlen ingerlékeny volt; összefüggött ez nála a nagyon korán kifejlődött s gyorsan elhatalmasodó májbajjal; ilyenkor aztán mindig komor, boszús, s néha-néha jó barátjai iránt is sértő és igaztalan volt. *) Hanem ily perczek akkor még ritkán fordultak

*) „Mért – így támadja meg Széchenyi taglalóját – mért emlited oly gyakran, hogy öregebb vagy mint én, mikor én már úgysis testileg és lelkileg lefelé járok?” A lelkileg lefelé járás persze, hogy nagyon messze volt még; minekünk, kik most

elő, s egy vastag könyvet nem ír az ember egy percz alatt. Sértett hiúság sem lehetett ily feltűnő eljárás rugója. Széchenyi ugyan szerfelett nagy mértékben bírt önérzettel, s ritkán engedte meg valakinek, hogy őt oktassa, hanem a „Hitel” sikere oly roppant volt, hogy azt, mint Széchenyi nagyon jól tudhatta, Desewffy kritikája nem igen veszélyeztethette komolyan. Azonkívül Széchenyinek jó szíve is volt, s tán éppen ebben rejlik a talány kulcsa.

E nagy ember életében még gyakrabban fogunk azon jelenséggel találkozni, hogy szándékosan bizonyos hidegséget erőszakolt magára, csakhogy ne hagyja magát érzelmeitől elragadtatni, ott is, hol jól tette volna, ha egyszerűen szíve vonzalmát követi. Gyakran mintegy keresett s teremtett magának szív és ész közti küzdelmeket, hol azok teljességgel nem léteznének, s e morális önkínzást, mely bensőleg gyakran mélyen fájt neki, fényes győzelemnek tekinté aztán, melyet saját érzelmei felett vívott ki magának. Ha Desewffy valami tudatlan filkó, valami reactionarius, valami obscureus személy lett volna, Széchenyi bizonyára jobban megkíméli. Ily oldalról terveinek sikere sohasem foroghatott volna veszélyben, hanem a „Taglalat” szerzője mind tudománya, mind hazafisága által híres vezére volt az ellenzéknek, azon Széchenyi szerint teljesen haszontalan és káros ellenzéknek, melyért a nemzet évtizedeken át rajongott. Ép ez ellenzékét vélte Széchenyi veszélyesnek terveire nézve. Gróf Desewffyben meg kell hát ezt teljesen semmisíteni, s midőn szíve a nemes férfiú kíméletét parancsolta, tán a gyengeség érzetét látta ebben, melyet annál erőlyesebben kell leküzdenie. Leküzdötte és legyőzte azt, hanem míg ez által könyve hatását fokozni remélte, az olvasó tiszta élvezetét megkeserítette, és kényszeríté őt – Jean Paul szavaival élve – hogy szívével elforduljon a szerzőtől, mialatt fejével igazat adott neki.

Mily benyomást tett e megsemmisítő duplika Desewffyre, nem tudom. Kazinczyvali levelezése, mely a múlt évben nyomtatásban megjelent, 1831. augusztus 8-ikával végződik, s ez utolsó levélben így szól: „Gróf Széchenyi Világába még bele nem tekinttem. Mi kár, hogy ennek a jóakarátú és oly nagy célú ember-

már Desewffy leveleiből tudjuk, hogyan gondolkozott ez Széchenyi felől, nem hypochondricus rohamnak kell-e látszani, ha Széchenyi a „Világ”-hoz írt előszavában ismételve azt emlegeti, hogy tudja már most, miért kerülte őt Desewffy az utóbbi időben, miért nem akart soha Széchenyi könyvéről szólni.

nek oly kevés ismeretei vannak hazája minden részéről, és hogy oly kevés józan ítélettel bír minden genieje mellett. Felséges mind az, a mit akar, de nem érti a módját és a lépcsőket, melyeken azt végbevinni lehessen. El volt hibázva első nevelése, és a mit azóta gondolkozott, az nem pótolhatta ki azon ismereteknek hiányát, melyek nélkül hazájának nagyobb részeire nézve szűkölködék. Ha javítani akarom az emberek állapotját, azt jól és minden oldalról kell ismernem, és nem kell 40 esztendő koromban, gőgösen magammal azt elhitetnem, hogy mivel Angliát, Arábiát és Franciaországot ösmérem, a magyarok és Magyarország esmérete nélkül hazám sorsán tudok javítani. Gróf Széchenyit senki sem tiszteli és szereti jobban, mint én, mert érzem, minő erő fekszik bennem minden tekintetben, és minő szerencsés tünemény hazánk láthatárán: de épen azért, mert nemcsak tisztelem és szeretem, hanem ösmérem is őtet, valamint hazámat, kívánnám, hogy genieje ne ragadja el annyira a dölyfösséggig, mert bizonyosan többet fog ártani, mint használni honunknak. Engem úgy, mint téged be fog maholnap az anyaföld borítani. Isten világosítsa fel a földfelettieket.”

Tény az, hogy a hatvanéves öreg úr nem felelt Széchenyi támadására; helyette három fia – Aurél, Emil, Marcell – vállalta el a megtorlás művét. Közösen bocsátott ki a három testvér, kiknek legidősbike alig volt 24 éves, – „Néhány szót az olvasó közönséghez a Hitel, Taglalat és Világ ügyében” – s Széchenyi stoicismusa megtört. Három szellemdús fiatal ember, kik fölverték az oly hatalmas kéz által ősz atyjuknak oda dobott keztyűt, s úgyszólván testeikkel földöztek a mélyen sebzett őszet, ez sokkal meghatóbb látvány volt, hogyszem Széchenyi meg ne indult volna rajta; jól érezte, hogy könnyű volna ugyan neki a győzelem e harcban, hanem az egész nemzet a legyőzöttek részére állna, s a legszebb borostyánkoszorúkkal ékesítné őket, az elesett gladiátorokhoz hasonlólág. Szíve és esze azt tanácsolták, hallgasson. Követte e tanácsot és hallgatott.

Általában kikerült Széchenyi minden polémiát az ezután legközelebb következő időben, ámbár újabb művei egész formaszzerű irodalmat szültek. *) E helyett egy újabb munkán dolgozott, mely-

*) Többi közt megemlíthetjük ezeket: „Gróf Széchenyi István mint író,” Ponori Thewrewk József és Orosz Józseftől 1832. (német nyelven is megjelent); „Toldalék-észrevételek gróf Széchenyi István Hitel című munkájához,” 1832. (szintén megjelent németül is). Az említett Ponori Thewrewk Józseftől jelent

ben javaslatait, törekvésének legközelebbi célpontjait világosan és szabatosan formulázta. A szerző óriási szorgalma mellett e mű is még 1831. folytán elkészült, hanem a censuránál akadályra talált, s csak két évvel később jelenhetett meg Lipcsében e cím alatt „Stadium,” kiadta Z*** Az előszóban elmondja Széchenyi, hogy a lovacról írt művében a nyereség lehetőségét választotta themául, a „Hitel”-ben a birtok-biztosságot, a „Világ”-ban az intelligencia és nemzetiség kifejtését, s a színházról e közben megjelent értekezésében az egyesületi ügy alapvonalait; most azonban egy kis „pêle-mêle”-t akar összeállítani dunai utazásáról, „mert rendszeres valamit mint dilettáns nem képes irai”; a „Stadium”-nak, mint az egész folyam befejezésének, csak a 12-ik kötetet kellett volna képezni, hanem az országgyűlés a küszöbön áll, az idő sürget, s azért most mindjárt megjelent. Itt is találkozunk Széchenyi kellemes előadási modorával. Egy magyar „bene possessionatus tabulae assessort” vezet élőkbe, ki terjedelmes birtoka daczára pénzzavarban van, s e végett egy dúsgazdag hollandihoz „van Peng” úrhoz fordul; hanem itt ugyan siket fülekre talál, s most mintegy plasticus képbén sorra megjeleltetnek azon reformok, melyek keresztül viendők, hogy a birtok értéke Magyarországon emelkedjék, s a birtokos anyagilag segíteni tudjon magán. S e reformokat mind oly behízeltő alakban tudta Széchenyi előállítani, mintha sajátkép minden feláldozott privilégium valódi nyereség volna azokra nézve, kik azelőtt e kiváltságokkal bírtak, s mintegy pengöpénzben olvasta le nekik ezt a nyereséget.

Miután „Stádium”ában tette le Széchenyi sajátképi programját, gyakrabban vissza kell még térnünk annak tartalmára. Itt találjuk magvát ama „12 törvénycikk”-nek, melyek szerkesztését az országgyűlés leg sürgetősb feladatának nyilvánítá: rendes váltó jogot kell behozni; az ősiség és a fiscalitás eltörlendők; ki kell mondani a nem nemesek birtokképességét, s minden polgárnak a törvény előtti egyenlőségét; a nem-nemesek válaszszanak maguknak ügyvédet, ki tagosítási és úrbéri perekben a nemes földesúr ellenében képviselje őket: bizonyos országos kiadásokhoz vagyona

meg később egy gúnyirat is Széchenyi ellen: „Borotválkozó tükör az új magyarok számára.” Széchenyinél még évek múlva is megvolt e gúnyirat egy példánya, melynek első lapjára sajátkezűleg e nyers szavakat írta: „Je les compare á certains mouchérons, qui vont déposer leurs oeufs dans le derriere des plus beaux chevaux; cela ne les empêche pas de courrir.”

arányában mindenki hozzájáruljon; a főközlekedési vonalokat az országgyűlés szabja ki; azok helyreállítása és fentartására szintén mindenki adózzék; az egyedáruságokat, regálékat, czéheket, árlejtéseket el kell törölni; 1838. január elsejétől kezdve Magyarországon csak magyar nyelven szerkesztett törvény vagy ítélet legyen érvényes; minden municipium csak a helytartóság útján közlekedjék a királyljal. ítélethozások és tanácskozások nyilvánosak legyenek. Csak a kilencz első pont lön részletesen kifejtve a Stadium első részében, a 3 utóbbinak a második részt kellett volna képezni, mely azonban sohasem jelent meg.

Itt vannak Széchenyi egész éretten megfontolt s régóta megállapított reform tervének körrajzai. Szokatlanul hangzott ez, merésznek látszott minden, sok épen kivihetlennek és Széchenyi megérte azt az örömet, hogy másfél évtized alatt mindezt megvalósítva látta. Hogyan érte el azt, megmutatják a következő fejezetek. Feladatának elméleti részét Széchenyi most már végrehajtotta, a nagy irodalmi hadjárat a „Stadium”-mal egyelőre be lön zárva, s bámulva tekintünk azon eredményekre, melyeket a nagy reformátor lángszelleme és fáradhatlan szorgalma alig 3 év alatt irodalmi téren létrehozott.

Valószínűleg nem vette rász néven az olvasó, hogy e fejezet csak Széchenyi műveivel foglalkozott, a gróf személyével pedig semmit sem. Széchenyi iratai tényleges fontosságuk mellett egyszerűs mind oly subjectiv színezettel bírnak, hogy csaknem minden lapjok a szerzőnek egy-egy darab önéletírása. Nem állhatom meg azonban, hogy végül még be ne szúrjam ide Széchenyinek egy 1831. kelt jellemző levelét, mely még sohasem volt kinyomva és annak bizalmas barátjain kívül, kihez intéztetett, senki előtt sem ismeretes. „Czenk, 1831. October 12. Mind a két levelét, a névtelent is, azt is, mely alá becses nevét tenni tetszett, megkaptam. Köszönöm, hogy nem ismeri félre hazám javára czélzó csekély törekvéseimet, s jóakarólag itéli meg a jó szándékot, mely engem lelkesít. Miután elvből csípek és vágok, mert azt hiszem, az elharapódzó rothadás ellen ez a legjobb, nem csodálkozom, hogy itt-ott rémitő lármát csapnak ellenem s el vagyok arra készülve, hogy megdobáljanak a legundokabb sárral; annál kellemesebben lephettek meg az ön sorai, mert köszönet és elismerés szavait ritkán hallom. Azonban elhiszi-e, hogy nem olvastam levelében sem az egyiket, sem a másikat. Én methodicus vagyok, s vannak bizonyos elveim, me-

lyektől semmi hatalom el nem szakít, többi közt a fősvénykedés időmmel s tehetségemmel Szándékom, hogy még egyet-mást létre hozzak, a mit az emberek „nagy”-nak szoktak nevezni. Ehhez mindenekelőtt szükségem van arra, hogy gazdálkodjam az idővel s koncentráljam a pénzt. Oly leveleket, mint az öné, t. i. oly hosszukat – s hogy megmutassam, milyen nemesen vélekedem önről, őszintén akarok szólni – oly homályos és egy kissé zavart leveleket, mint ez, kapok naponként vagy 10-20-at! Eleinte elolvastam, de nem maradt időm saját, t.i. hazai munkáimra. Felhasználtam éjjeleimet; egészségem megromlott bele. így nem mehet! mondtam magamban s most van egy emberem, ki a leveleket elolvassa helyettem s közli velem azok essenciáját; hogy azonban senkit ne compromittáljak, elébb kitörölöm a nevet. Sok jószándékú nézetet fogadok ez okból akaratom ellen jéghidegen és sok embert ellenségemmé tettem már, mert nem feleltem.... Ezt megvetésnek és lealázásnak magyarázták; pedig Istem a tanúm, nem az volt, nem: még akkor sem, ha legbolondabb levelet küldö alaki; hát még ha nemes kedélyű és szép lelkű férfiak fordulnak hozzám! Hanem mit tegyek? Mondja meg ön mint méltányos ember, elolvassak minden levelet s feleljek rá aztán, hagyjak abba minden egyéb írást s dolgaimat hagyjam összeomlani, vagy ellenkezőkép? Mind a kettőt, feleli rá ön, a mire én azt mondom: igenis, mihelyt a napot negyvennyolcz órára szabják s az én emberi erőmet egyről kettőre. Eleinte könnyű volt, kevés levél jött, hanem most . . . pedig ezt igen nagy becsületnek tartom.

„Igazán úgy látszik, mintha az én keblembé akarnának kiönteni országunk előhaladására célzó minden eszmét, minden javításra való törekvést. Innen ered az aut, aut. . . . Mondja meg mit tegyek? épen így vagyok pénzemmel is. Nincs az országban senki, a kinek pénz kell, hogy ne jönné hozzám. Nagyon sok pénzt adtam kölcsön. . . . Az 1825-ki országgyűlés óta azonban, a hol igen is gyakran céltáblának választottak ki, már négyszáz ezer forintnál többet elutasítottam. Ha methodusom s elveim nem volnának, most már csak afféle hazafi volnék, ki csak könyörgéssel és sóhajtozás - sal szolgálhat; pedig ezt nem akarom. Itten félre kellene ismer- nem az Istentől reám ruházott helyzetet s lábbal taposni, ha ily mélyen lesülyednék. Egyes ember, ha fiam vagy apám volna is, nem sokat nyom nálam a latban, ha a közjóról van szó. Erő kell ahhoz, hogy az ember megtagadjon valamit, mind magának, mind más-

nak; hanem megvan ez az erőm s dicsekedem vele, mint ön látja. Ez a felelet az ön el nem olvasott levelére, oly felelet melyet, ön, mint pártfogóm, mint bölcsész és nemes ember nem fog félremagyarázni. – Emberem, ki a leveleket olvasta, azt mondja – de nem kell önnek ép oly nagyon komolyan venni, mert ez az ember száraz, practikus pedáns: – „A ki ezt a levelet írta, nemes rajongó lehet; de rettenesen fél a cholérától s pénzt kér!”

„Ezt a kivonatot csinálta az ön két leveléből; tudtam, hogy egy nemes szívű ember írta, abból láthatja ön, hogy már kivételt tesztek s irok önnek. Ha nem hinném azt, hogy sok, igen sok lehet az ön leveleiben, úgy száz egyéb levéllel zárva hagynám a nagy almáriomban. Ha elolvasom az ön két levelét, miért ne olvassam el a többi 98-at is? Ha kölcsönzők önnek 5000 frot, miért nem a többinek mindegyiknek? Mert nem akarom az időmmel és pénzemmel való fukarkodás elvét megszegni. Ha meg nem szegem ezt az elvet, még nagy szolgálatokat tehetek az országnak, ha megszegem, nem-sokára erkölcsi merevültségbe esem.”

E methodikával, a mint nevezte, e szilárd elhatározással, hogy idejét és pénzét lehetőleg értékesítse, s honfiai is mindinkább megnyerje e kettős gazdálkodásnak, átlépett Széchenyi az irodalom teréről a tettek terére – és most kövessük oda.

III. 1833-1839.

A pártoknak szabadelvűek s conservatívek szerinti csoportosítása teljesen ismeretlen volt Magyarországon Széchenyi föllépteig. Minél gyakrabban megtörtént, hogy a kormány iparkodott áthágni a magyar alkotmánynak ránézve kényelmetlen „határait, annál szívósabban ragaszkodott a nemzet ez alkotmánynak minden betűjéhez; s így esett meg az, hogy – a mi az első pillanatra természetesen különösnek látszik – a sajtóképi conserva ti vek az ellenzék sorai közt valának találhatók, kik épen azért, mert

a fenállót védték, ellenkezésbe jöttek a kormánnyal. Azonban habár az ellenzék kiválólag conservatív volt is, a vele szemközt álló kormány azért még akármilyen volt inkább, mint szabadelvű. Csak annyiban küzdött a kormány a magyar alkotmány ellen, a mennyiben szilárd gátot képezett ez az absolutismus ellen, nem pedig azért, mert ez alkotmány gátlólag állt útjában minden a korszellemmel egyező reformnak. Sajátkép se fönn, se lenn nem akartak tudni ilyes reformról; fönn azért nem, mert minden reform ellentétben állt a Metternich-féle stabilitás elvével; lenn pedig azért nem, mert jól tudták, hogy minden reform veszélyezteteti a nemesség kiváltságait. Láttuk, hogy oly férfiak is mint Desewffy József, kik e tekintetben fölvilágosult nézeteknek hódoltak, csak legbizalmasb barátaik előtt merték azokat nyilvánítani, s ha néha félénken megkísérték egy szót kiejteni abból az országgyűlésen, teljesen elszigetelve maradtak. Midőn az ellenzéki követ Nagy Pál, egyszer csak néhány nagyon is szerény indítvánnyal állt elő az ország nem nemes lakosai javára, formszerűleg kinevették s azon kiáltással hallgattatták el. "Non stultiset." Sajátkép tehát csak két párt volt: a „hazafiak,” kik féltékenyen örködtek az alkotmány fölött s a kormánynak a nemzet jogaiba való minden beavatkozását határozottan megtámadták, s az „udvari párt,” aulici, kik önálló vélemény nélkül teljesíték minden körülmények közt a kormány akaratát.

Ily körülmények közt, midőn ily ellenszenv nyilatkozott fönn úgy mint alatt minden politikai reform iránt, valóban nem könnyű volt a „reformátor” munkája s Széchenyi rögtön belátta, hogy, míg máshol rendszeren csak egy erélyes, céljaira nézve magával tisztában lévő vezérre van szükség, ki a már meglévő reformpártnak élére áll, hogy annak erőit összpontosítsa s egyesült irányban határozott célok felé vezesse,- Magyarországbán előbb teremteni kell ily reformpártot, s hogy ez csak úgy lehetséges, ha egyelőre mellőzik a sajtóképi politikai kérdéseket s a javítást csak anyagi téren kezdik, a politikai reformot pedig óvatos, csaknem észrevehetetlen módon készítik elő. A „logikai egymásután” készen volt elméjében mielőtt még ama publicistikai dolgozatokkal előlépett, melyekről az előbbi fejezetben részletesen szoltunk. „Szabad, biztos vagyom;” ez volt egyelőre törekvésének főcélja. Hogy ezt el lehessen érni czélszerű törvényeknek kellett megelőzni. Hogy czélszerű törvények hozathassanak, arra nézve előbb általános eszmecsere által

kellett a nézeteknek megtisztulni. Hogy ily eszmecsere eszközölt-hessék, minden szellemi és pénzügyi erőnek érdekelve kellett lenni az ország előhaladásában, s összpontosítva kellett mindannak lenni az ország szívében. Hogy az erők ez összpontosítása a fővárosban lehetségessé váljék, javított közlekedési eszközök által könnyen megközelíthetővé kellett a fővárosnak lenni s szépítések és javítá-sok által kellemes helylyé válni.

A főváros szépítése s a közlekedési eszközök javítása volt tehát a legközelebbi cél; s itt először is a pompás Dunát vette szem-ügyre Széchenyi. A Dunán való hajózás akkor ép oly fáradságos mint veszélyes volt; a legcsekélyebb szél miatt napokig kellett vá-rakozni, s a hajók megsérülése vagy elsüljedése – mondhatnók - oly mindennapi esemény volt, hogy már 1807-ben egy hajózási biztosító társulat keletkezett Komáromban, (400 részvény: 500 fo-rintjával) mely azonban a baj nagyságához mérve igen keveset segíthetett. Lassanként belátták, hogy tartósan csak a gőzhajók behozatala által segíthetni a bajon. A Dunának gőzösökkel hajó-zására már 1818-ban kapott kiváltságot Bernhard Antal és társai; mint szintén külön Saint Léon lovag is, ki a maga kiváltságát Ab-batucci lovagra és Schäfer Keresztély Lajosra ruházta. Úgy lát-szik, e kiváltságokat épen nem, vagy legalább nem igen használ-ták. Fontosságot e dolog csak a velencei-angol-hajóépítők John Andrews és Prichard József által nyert, kik 1828. april 17-én há-rom évi kiváltságot kaptak javított gőzhajóikra. Ezek aztán előkelő bécsi bankároknál, mint Geymüller, Benvenuto, Puthonnál stb. ér-deket bírtak költeni vállalatuk iránt s kötelezték magukat, hogy az ő javított rendszerük szerint épült hajókat bizonyos határozott ösz-szegért bérebeveszik. Ily módon bocsátották vízre 1830 őszszel az első „cs. k. kir. dunai gőzhajót” I. Ferenczet, s ugyanazon évben alakult, az első osztrák duna-gőzhajózási társulat igazgatóinak Puthon János és báró Geymüller János Henriknek vezetése alatt, 15 év tartamára egy részvényes társulat, melynek alapításában Széchenyi nemcsak jelentékeny pénzösszeggel, hanem szellemi te-hetségének megbecsülhetlen tőkájével is részt vett.

A Duna torkolatáig való egyenes hajózást főleg a vaskapu borzasztó szikláí tevék lehetlenné. Egy félóránnyira a tachtali örvé-nyen alól, egy a szerb oldalról messze kiugró óriási szikla, (név-szerint Ali bég), mely messze kiféherlett, valami 200 lépésnyire ösz-szeszorította a Dunát, s a folyam oly erővel rohant itt át a vaskapu

szorosán, hogy a hajózást lefelé csak apró járművekkel s csak igen ügyes hajósokkal lehetett folytatni. Széchenyiben azon merész gondolat támadt, hogy e rettenetes természeti akadályokat legalább annyira elhárítja, hogy a gőzhajók fenakadás nélkül közlekedhessenek Konstantinápolylyal. Hogy a területtel megismerkedjek, 1830. nyarán Waldstein János gróffal, Beszédes mérnökkel s meg öt más kísérelével Galácza, s onnan Konstantinápolyba utazott. Csak a két előbb nevezett és Széchenyi, tértek vissza életben; a többit elragadta a dögvész és más betegségek. Széchenyi is közel állt a halálhoz Hirsovában, s akkor mondta Waldstein grófnak tolla alá a következő nevezetes levelet, mely, mint minden sor, mit Széchenyi írt, hü tükrét nyújtja hangulatának s kedélyállapotának:

„Kedves barátom Waldstein János!

„Te legjobban látod, micsoda szenvedések alatt diktálom neked ezen sorokat. Légy mindennek élő tanúja, hogy ha valamit kihagynék.

„Midőn Pestről elutazánk, egészségem gyenge vala; több jószágaimon több esztendeig nem voltam; a visszasietésre dorgáló diéta szemem előtt volt, és mégis neki bocsátkoztam a nehéz útnak, hogy egy pár hónapot a közjó előmozdítása végett hazánknak feláldozzak. Beszédesnél s nálad némiképen más a cél, mert az elsőnek ily vizén való utazás mestersége, én pedig nem értek hozzá semmit. Te ifjú lévén, minden útra örömet léptél volna. Azonban 14 napig minden keserűség nélkül folyt utunk és csak szinte Sistow [városától fogva jött rám a hideg, mely hat napokig csak kevés szabad és tűrhető pillanatokot engedett; – és ez időnek legnagyobb részét, szívszorogatások és elfulusztások közt töltém, s egyéb régi nyavalyák hozzájárulván, úgyannyira elnyomott az, hogy sokszor a kétségbeeséshez közel, életemnek rövid utón véget akartam szakasztani. És ha a léleknek halhatatlanságát nem hinném, Istenben nem bíznék, ennyi fulasztó kínokat nem tudnék tűrni. Ezen sorokat én neked azért diktálom, hogy jó barátainknak (ha az Isten ezen kínokból ki akarna szabadítani) minden publicitás nélkül mutasd meg. Magyarország fölemelésére csak három eszköz van: Nemzetiség, közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás.

„Ezeket kötöm nektek szívetekre; emeljétek az elsőt tehetőségtek szerint fel, s díszesítsétek igazi nemesség által. Fejtsétek a másodikat ki Buda-pesti fővárosunkban. Tegyetek mindent, hogy

Buda-Pest megszűnjék egy vak zsák lenni; s ennek elérése végett a Duna vizét hajózásnak s kereskedésnek kinyitni kell. A kik ezen sorokat olvassák – és azt a te belátásodnak engedem át édes Waldstein! – emlékezzenek meg rólam, fontolják meg a mondotakat és mely nehéz pillanatban irtam azokat.”

„Ha meghalnék s még tízannyit kell szenvednem, mint szenvedtem, örömet fogok kiműlni, és a mennyire lehet minden morgás nélkül; csak erős lelkű s tiszta hazafiságra buzdítson ezen egy két szó: Virágozzék és boldoguljon drága anyaföldünk! Költ közel Hirsovához a Dunán, július 17-én 1830-ban.”

Végül sajátkezüleg még hozzá tette: „Hogy pedig kérdés tán ne történjék, intelk barátságosan titeket: Legyetek törvényes királyunknak és dynastiájaiak hívei, úgy, mint én. Isten, Mária úgy segéljen, úgy élek, úgy halok! Ha pedig lehet, mindig veletek leendek! Széchenyi István m. k.”

„Így hangzott az alig negyven éves férfi politikai végrendelete s mialatt a halál borzalmától remegő kéz e sorokat írta, egyszermind föllebbente a fátyolt e dús és nemes kedély egy sötét részéről, ama zord zugáról e nagy léleknek, hol már akkor is öngyilkossági gondolatok lappangtak. Pedig akkor még köröskörül teljes pompájukban ragyogtak a remény virágai, s a közelgő tavasz a nemzet életében már a légben illatozott! Mily óriási hatalommá növekedhettek e sötét gondolatok, ha majd a remény elvirágzott, ha a rövid tavasz édes csalódásnak bizonyult be, s a tél jejes keze ismét pusztítólag markol a gyöngéd vetés közé!..

Széchenyi felüdült. Ugyanazon láthatlan kéz, mely megoltalmazta egykor őseit Mihályt az ozmánok dárdái ellen, védőleg terjeszkedett a beteg feje fölé, ki lassan úsztatott föl hajójával a Dunán; a halál anygala csendesen haladt el e megszentelj fő mellett s néhány hét alatt Széchenyi vissza lőn adva az életnek s hazájának. Bámulva s a méltó büszkeség érzetével vette itt észre a „Hitel”-től írt könyvének, s egy- és más tőle eredt kezdeményezésnek hatását. A „Hitel” hatásáról már szóltunk. A tömegek megindultak. Még most csak chaos volt, de nem az a chaos, mely a rombadőlést, hanem az, mely az új alkotást előzi meg. Hanem különösen nevezetes diadalra vergődött Széchenyinek egy eleinte csekélynek látszó eszméje, mely egymaga elég, hogy tiszteletet ébresszen bennünk psychologikus éleslátása iránt. Kedvencz alkotásainak egyike volt köztudomás szerint a pesti nemzeti casino; s már említettük,

hogyan vált ez puszta mulatóhelyből mindinkább politikai clubbá, a fővárosi intelligentia gyűlhelyévé, hol a nap minden fontos kérdését behatólag megvitatták. Számos vendég, ki vidékről bejött, bevezette magát a casinóba, s a mint hazatért, nem volt sietősebb dolga, mint hasonló gyűlhelyeket alkotni saját szűkebb körében, s ezek számára átvették a pesti casino alapszabályait. Mint a gomba, nőttek ki egyszerre a földből a vidéki casinók; az intelligentia, mely ekkoráig csak az évnegyedes megyei közgyűlésekre gyűlt egybe, most csaknem naponként találkozott egymással; elvtársak közelebb jöttek egymáshoz, s gyakrabban kicserélgették eszméiket. Hírlapokat s könyveket hozattak, a pesti casino példájára külföldieket is; s habár a censura még mindig szigorúan kezeltetett, mindent mégsem tilthatott meg, s a mit áteresztett, az teljesen elég volt, hogy ott, hol eddig az európai culturától egészen különválva éltek, legalább annyit megtudhattak, hogy Magyarország még végzetlenül hátramaradt, még roppant sok utóiélni valója van. Mindinkább komolyabban kezdek vizsgálni más államok intézményeit; mindinkább növekvő érdeklődéssel kísérek a korszellem haladását, s az exclusiv szempont: „extra Hungariam non est vita” mindennap inkább és inkább megrendült. Hogy Széchenyi iratai képezték a vitakozás központját, az magától értetődik; hanem másrészt hatásuk sohasem lett volna oly gyors és oly átható, ha a casinók oly nagyon nem szolgáltak volna segélyére.

Hanem mindez még csak forrongás volt s nem bevégzett tisztulás, s az 1830. sept. 6-án összeült országgyűlésen e nagy átalakulás kész eredményeiből még keveset lehetett látni. Ez országgyűlés egyáltalán a legrövidebbek s legnyugottabbak egyike volt azok közt, melyeket utóbbi időben Magyarország átélt, s csak vége felé került tüzesebb harcra a kormány ellen. Ez országgyűlés aránylag nyugodt lefolyásának a kormány hangulatában szintűgy megvolt a maga oka, mint a nemesség hangulatában. Ferenc császár már ősz aggastyán vala. „Harmincznyolcz éve – így szólt egybehívó levelében – hogy az Istentől gondviselésünk alá bízott népeket kormányozzuk ... életünk napjai hanyatlanak ... s atyai szívünk azon vigaszt óhajtaná, hogy szeretett elsőszülöttünket, Ferdinánd főherczeget megkoronázva láthassuk.” Magyarorszában az a hír terjedt el, hogy a trónöröklést Ferencz Károly javára meg akarják változtatni; s már 1820-ban azt írta Desewffy, Kazinczynak: „Az osztrák minisztérium arra törekszik, hogy

Nápolyban a király másodszülött fiát, Ferencz császár vejét ültesse a nápolyi trónra, az elsőszülöttnak pedig Sziciliát adják, s ez csak azért történik, hogy nálunk is mellőzzék az elsőszülött Ferdinánd főherceget, kinek Luccát akarják odaadni, a lucai herceg pedig buenos-ayresi királyivá lesz.”

E hírek ugyan alaptalanoknak bizonyultak be az egybehívó levél által; hanem azért még most is azt beszéltek, Ferencz császár csakugyan meg akarta változtatni a trónöröklést, s csak az udvari orvos Stifft báró s a magyar udvari kancellár Reviczky Ádám gróf egyesült fáradozásainak sikerült e tervről lebeszélni az uralkodót. A koronaörökös e mellett bizonyos népszerűséggel bírt Magyarországon. Említettük már, hogy 1823-ban néhány vármegye egyúttal hozzá is fordult panaszaival, s azt beszéltek, oly hathatósan felszóltak akkor atyjánál Magyarország követelése mellett, hogy e közbenjárásnak bizonyos feszültség lett a következménye az apa és fia között. Reviczkyt is – legalább még akkor – meglehetősen szerették Magyarországon, a mit annyi gyámoltalan és tehetetlen elődje után elérni, természetesen nem volt valami nagyon nehéz. Neki számították be érdemül, hogy Ferencz császár Magyarország irányában ismét visszatért az alkotmány terére; az ő nézetei diadalának tekintek, hogy most mégis Ferdinánd főherceget koronázzák meg, s már csak ezért sem akarták e Magyarország iránt jóindulatú férfiak a császárra való befolyását megingatni.

Pár héttel az országgyűlés összeülése előtt történt Parisban a júliusi forradalom, s élénk viszhangra talált Európaszerte; Magyarországon is fölizgatta legalább az ifjúság kedélyeit, s a demokratikus eszmék magva Széchenyi munkái által már meglehetősen fölszántott földre talált. E jelenségek láttára megrémültek a nemesi kiváltságaikra féltékeny „hazafiak.” „Alkotmányunkat,” szolt az ünnepelt ellenzéki szónok Nagy Pál az 1830-31-iki országgyűlés egyik ülésén – „nyolczszáz év óta nem fenyegette oly nagy veszély, mint e perczen. Tatár és török földülta az országot, de dúlásaik után önként vagy kényszerítve ismét elhagyták. Hanem most egy erkölcsi hatalom fenyeget, melynek irányzata homlokegyenest ellenkezik azzal, mit, mint legszentebbünket, örzenünk kell. Demokratikus elvekkal terhes minden; mint valami tűztenger terjednek napról napra, s végromlással fenyegetik aristokratikus rendszerünket.” – Nem hiányzott ugyan egyes hangok, kik Széchenyi nézetéhez csatlakoztak, hogy a magyar alkotmány épen

azért forog folyvást veszélyben, s épen azért kell szakadatlan küzdelmekben védeni, mert inkább egy kiváltságos osztály, mintsem az egész nemzet alkotmánya, tehát a lakosság túlnyomó többsége, mely ez alkotmányon így áll, annak fentartásában semmi közvetlen érdekkal nem bír. „Ha a népek szellemi iránya, – szolt egy követ, – ha a közvélemény ellentétben áll alkotmányunkkal, minden fáradozásunk daczára sem fog sikerülni annak csonkítatlan fentartása; s végre nem is látom be, miért legyen az épen nálunk oly nagyon veszélyes, a mire másutt a legmíveltebb nemzetek minden erővel törekvesznek.” Ezek azonban, mint mondtuk, csak egyes hangok voltak; a túlnyomó többség még mindig az alkotmánynak, a mint volt, teljes fentartásaért rajongott, s a hol valóban ellenzék-ket képezett, még mindig a régi kerékvágásban mozgott. Még sokkal rövidebb idő múlt el Széchenyi első művének megjelenté óta, hogysem a nagy reformátor eszméi már jegecedési pontot képezhettek volna egy reformpárt számára.

Széchenyi maga nem vett semmi kiváló részt az országgyűlés tárgyalásaiban, mint szintén a pestmegyei gyűléseken is csak ritkán és csak olyankor jelent meg, ha valami, az ő terveivel összefüggő kérdés volt napirenden. A pártok futólagos vázlatából, mint azt e fejezet kezdetén rajzolánk, világosan kitűnik, hogy akkor sajátkép nem is volt oly párt, melynek élére állhatott volna Széchenyi. Az ellenzék ugyan már átvette némely reformeszméjét, hanem a magyar alkotmány formalismusát helyezte még mindig első sorba; ahhoz pedig, hogy az úgynevezett „udvari párthoz” csatlakozzék, Széchenyiben nagyon is sok volt a függetlenségi vágy s a büszke önérzet, nem is tekintve azt, hogy e párttal való szövetsége által már előre megfosztotta volna magát azon lehetőségétől, hogy a nemzet többségénél sikerre számíthasson. De ha lett volna is neki megfelelő párt, Széchenyi bizonyára nem akarta volna átvenni, nem is vehette volna át annak vezérletét. Mint tudjuk, Széchenyi került minden határozott föllépést a kormány ellen; mert tervei számára szüksége volt a kormány közreműködésére, s mert a kormány, mely különben is gyanakodott minden reformtörekvésre, minden percben akadályozólag léphetett volna útjába. De különben sem volt Széchenyi pártvezér szerepére alkalmas; ő maga bevallotta ezt egy általunk fentebb idézett nyilatkozatában, s e nyilatkozat „mindenesetre az önismeretnek nem közönséges fokát mutatja. A pártvezér szerepe azonban, nem csupán természete-

tével, hanem szándékaival is ellenkezett. A jeles történetíró Horváth Mihály ugyanezen következtetésre jut, azonban oly okokból indul ki, melyek a mieinktől lényegesen különböznek; azt véli, Széchenyi azért nem volt alkalmas pártvezérnek, mert az ilyennek néha oly elemekkel kell szövetkeznie, melyekkel nem igen rokonszenvez, sőt talán becsülésre méltóknak sem tart, melyeknek közreműködését azonban, bizonyos cél elérése végett nem lehet nélkülözni. Nézetünk szerint ez a szempont nem sokat nyomott a latban. Ha valamely nagy cél eléréséről volt szó, tudott a büszke gróf anlichambrirozni, mint akármely utolsó kéregető, oly embe-reknél is, kiket pedig nem igen becsült nagyra, s kikkel szemben sohasem ereszkedett volna le a kéregetésig saját személye érdekében. *) A sajátképi ok, hogy miért nem szegődhetett Széchenyi valamely párthoz, véleményünk szerint először is abban rejlett, hogy teljesen szabadon akart mozogni, hogy aztán a mint célja kívánta, majd a kormánynak, majd e vagy ama párinak tegyen aprólékos engedményeket. Egy másik s bizonyára a legfontosabb ok az volt, hogy pártok csak rendkívül ritkán vetik föltétlen alá magukat egyes ember dictaturájának, és soha hosszú időre; csak compromissumok által maradhatnak fön. Széchenyinek azonban, mint ezt minden alkalommal kijelenté, kész, tökéletesen rendezett, a legapróbb részletekig kidolgozott programja volt; mitsem áldozhatott föl abból, és semmi idegenneműt nem hagyhatott köz-é iktatni. Sit, ut est,aut non sit! A mit vagy öntúlbecsülés,vagy meg-férhetlenség és önfejűség gyanánt róttak föl neki, nem volt semmi egyéb, csak a rendíthetlen meggyőződés, hogy eszméinek megha-misítatlan s általa czélszerűknek tartott eszközökkel kell kivitetni, ha azt akarják, hogy az országnak üdvére váljanak.

*) „Tudja ön – monda nekem egyszer későbbi napokban, – tudja ön, hogyan tettem, hogy ezt vagy azt a gazdag nyárspolgárt, ki pénzes-zsákján ült, hazafias vállalatok részére jelentékeny áldozatokra rávegyem. Órák hosszáig kő-száltam a váci-utcán, hová ez urak déltájban sétálni járogattak, s a mint egyi-köket megpillantottam, hozzá rohantam, megráztam a kezét, hogy minden ember lássa, karon fogtam s kértem, hogy egy óranegyedig velem sétálhassak. Erre aztáa úgy elérzékenyült az én emberem, hogy mire az óranegyednek vége lett, nemcsak egy vagy több ezer forintot nyertem vállalatom számára, hanem egy derék terjesz-tőjét is a vállalatnak.” Rangtársai sokat élczelték e miatt, de Széchenyi nem maradt adós a felelettel. Egy afféle említett séta után, így szólt hozzá egy méltó-ságos úr: „Ej, hiszen te egészen frère et cochon vagy ezzel a **-val!” – „Igen,” viszonzá Széchenyi, „hanem én vagyok a írére.”

Az ő rendeltetése az volt, hogy egyedül hatoljon előre, mint a squatter, ki utat tör magának az amerikai őserdőben, azon öntudattól lelkesítve, hogy ott, hol lába most elsüllyed a posványban, s a cserje összevérzi kezét, ezer- meg ezer munkás ember jólléte fog egykor virulni.

Az ellenzék vezetését tehát a felsőházban Wesselényi vette át, ki, hogy a magyar országgyűlésen is ülésel és szavazattal bírjon, Károlyi György gróftól egy birtokot vett Szathmármegyében. Hogy a barátság Széchenyi és Wesselényi közt jóformán kihűlt, azt már fentebb említettük. Ez utóbbi – mint Kölcsey, naplójában mondja – hajdani barátjától nagyon rossz néven vette, hogy ez a kormánynak kezdet óta legalább szép szavakat nyújtott, hogy a „Világ”-ban nyíltan azt állította, hogy az udvartól jót lehet várni; 1830-ban pedig azt merete mondani, legokosabb volna a nemzettől, ha fölhagyna az oppositíóval, s a kormány karjai közé vetné magát. A levelezés, melyet a két jeles férfi folytatott egymással, mutatja, hogy a Széchenyi által célba vett társadalmi és magánjogi reformokat illetőleg teljesen egy véleményen voltak, hanem a sajátképi politikai kérdésekben áthághatlan tétőmélység választotta el őket, melyet nem lehetett áthidalni. Széchenyi meghívását, hogy Wesselényi jönne össze vele Pesten, (1830) hogy egyesülten hassanak a tömegre, a hajthatatlan ellenzéki férfi határozottan elutasította.

Wesselényi tehát az ellenzéki minoritás élére állt a felsőházban, s már első beszéde – ismét a magyar nyelvnek hivatalos nyelvül behozatala forgott szóban – fokozta a nemzet különben is dús rokonszenvét e nagytehetségű férfiú iránt. Egyébkint, mint mondók, ez országgyűlés tárgyalásai nem voltak valami nagyfontosságúak. Csak egyetlenegyszer látszott valami csekély hatása Széchenyi iratainak. Akkor látszott ez, midőn Nagy Pál „alávalóságnak” nevezte, hogy a nemesség a lakosság nem-nemes részének nyakába rózza még oly dolgok költségeinek viselését is, melyek csak a nemességnek szolgálnak javára: például, a magyar királyi testőrség, melybe csak nemes ifjak vétetnek föl, az országgyűlési követek költségei, kik csak a nemességet s annak érdekeit képviselik, s végre a bírák napidíjai oly tárgyalásoknál, melyek kizárólag csak nemes emberek pöréivel foglalkoznak. Határozatot ugyan nem hoztak e tárgy fölött, mert az országgyűlés már vége felé járt; hanem legalább elhatározták, hogy a jövő országgyűlésre lássák

el magukat a követek a kellő utasításokkal, hogy a megpendített tárgyat rögtön tanácskozás alá lehessen venni, s már ez maga meggyőzhette a figyelmes szemlélőt, hogy a követek soraiban mégis csak új szellem kezd lassanként utat törni.

Az országgyűlés vége felé még egy kis vita keletkezett, a koronázási diplomát s az újonczozást illető törvénycikknek fogalmazása fölött. Az alsóház itt is, ott is becsúztatott néhány, a nemzet jogait megóvó tordalékot, melyeknek elfogadásától makacsul vonakodott a kormány, s a felsőház majoritása támogatta ebben. Mindkét ház vegyes ülésre jött össze, s itt Wesselényi és Andrássy Károly mellett Széchenyi is szót emelt, s oly hathatósan védte a nemzet jogait, hogy az illető törvények végre mégis elfogadtattak, az alsóház által óhajtott szerkezet szerint. Ezzel bevégződött az 1830-31-ki ülésszak, s a már negyven év óta tervezett reformmunkálatok ismét nem kerültek tárgyalás alá, hanem a jövő országgyűlésre halasztattak. Legkevésbé búsult ezen Széchenyi István gróf. Könnyen sejtette, tekintve az akkor uralkodó hangulatot, mily irányban fog e reform mozogni legkedvezőbb esetben is, melyet pedig ő egész más szellemben és sokkal nagyszerűbben óhajtott volna létrehozni. Sietett tehát most a jövő országgyűlés kezdete előtt befejezni „Stádiumát”, melyről már előbbi fejezetünkben említést tettünk. Ott megemlítettük azt is, hogy a könyv csak 1833-ban jelenhetett meg Lipszéban, mert Pesten a censura betiltotta a nyomtatást már az első ívek után; hanem az első ívek kézről kézre jártak, sőt az egész kéziratból is keringtek másolatok, s ez által nem lőn ugyan pótolva a hatás, melyet Széchenyi e könyv közzétételétől várt, hanem legalább hathatósan előkészítetett.

Az országgyűlés bezárta után ismét kedvencz eszméjének, a Duna hajózhatóvá tételének a Fekete tengerig, szentelte Széchenyi teljes figyelme, s mint királyi biztos átvette azon munkálatok fő vezetését, melyek a dunai hajózást gátló akadályok elhárítására tétettek. 1832. január 7-kén egy levelet intézett Pestről Benvenutoi bankárhoz Bécsbe, melyben figyelmezteti őt, hogy a dunai hajózás ne maradjon most már egy gőzösre szorítva, mert bizonyára több is jövedelmező volna; – s ezt előre látva, szükséges volna, 32, 50 vagy 99 évre szóló kiváltságot eszközölni ki, a Belgrád és Orsova közti sziklákat szétrobantatni, hogy a hajózás Widdin és Szilisztriáig, sőt Odessa és Konstantinápolyig is egészen nyitva és járható legyen. „Én – így szól – a múlt évben leutaztam a Dunán

Pestről Konstantinápolyig, s mindennemű fölvilágosítást adhatok mind diplomatikus, mind mechanikus tekintetben – s azt hiszem, egész levelemmel itt arra szorítkozhatom, hogy egy gyakorlati mérnök véleményét csatolom ide, ki útitársam volt, s egyáltalán nem látok semmi akadályt e vállalat szerencsés kivitelére nézve, főleg miután az alakulandó társulat biztosan számíthat Milos szerbiai herczeg részvételére, kit mindenesetre részvényesül be kell vonni a vállalat érdekébe; én a múlt évben beszéltem erről veled, s a legnagyobb készsége találtam nála.”

„Megkezdeni a földolog – így szól a levél végén- s miután már életbe lépett egy gőzhajó, és a Duna szabályozása szoros összeköttetésben áll egy lassanként bővítendő hajózási vállalattal, azt hiszem, a kérdéses dolognak is ugyanazon forrásból kellene származnia, a gőzhajó minden részvényesét tehát, s főleg Eskeles, Geymüller, Sina, Puthon urakat arra bírhatná ön, hogy szíveskedjenek ezen ép oly hazafias, mint hasznot hajtó vállalat élére állni. Ámbár egyéb ügyek által meglehetősen igénybe vagyok véve, ki-jelentem mégis, hogy kész vagyok minden szolgálatra, mit a társulat rám fog bízni, föltéve azonban, hogy annak meg is bírok felelni; mert nagyon jól tudom, mily kiszámíthatlan hasznot hajt az idővel az osztrák államnak, ha főcsatornája szabályozva lesz.”

A duna-gőzhajózási társulat igazgatóságának válasza helybehagyólag hangzott, hanem feltételül szabták, hogy Magyarország nagyobb mérvben vegyen részt a vállalatban.

„A nehézségek miatt, melyek a Dunán Bécs és Győr közt előfordulnak – így szól az igazgatóság e válaszában – a hajózás az utóbbi állomástól fölfelé már félbenhagyott; a gőzhajók tehát ezentúl csak Magyarországon fognak szolgálni a közlekedés könnyítésére. Magyarország, mely ily módon leginkább érdekelve van ez ügyben, tegyen értté tehát legtöbbet is. Hanem eddigelé Magyarország épen legkevesebbet tett. A kibocsátott kétszáz részvény közül csak még 13 van magyar ember kezében. – A főnehézséget, melyek az első gőzhajó felállításakor tétettek, következők valának: 1-ör, hogy azon kérdés, váljon a Dunán lehet-e jól járnai a gőzhajóknak, még nincs megoldva; 2-or, hogy kevés foglalatosságot fognak találni. Mindkét kétséget elhárította a tapasztalás; most már tehát a félelem nem tarthatja vissza a gazdag és hazafias magyarokat, hogy a szükséges tőkepenzt ez üzletre ne szenteljék. Egyébkint, az üzletet a fontosság és kiterjedés maga-

sabb fokára emelhetni, ha a Belgrád és Orsova közti sziklák szétrepesztése által e vízi út veszélyessége elháríthatnák. Azt állítják, hogy ő cs. k. Fensége a Nádor főherceg volna azon személy, ki ennek végrehajtására a legnagyobb és legdöntőbb befolyást gyakorolhatná; nem volna tehát senki inkább azon helyzetben, mint excellentiád, hogy e hő hazaszeretettől lelkesült és felvilágosodott herceget megnyerje az ügynek. Itt közvetlen az államnak kell beavatkoznia; magánosok nagyon is sok oly akadályra találnak itt, melyek az államra nézve nem akadályok; s habár jóval nagyobb lenne is az összeg, mint a melyet a mérnökök a sziklák szétrepesztésére indítványoznak, az államra nézve mégis csekélység volna az.”

Teljes mértékben megfelelt Széchenyi a társulat kívánságának mindkét irányban. A mint már említettük, egészen mesterileg értett ahhoz, hogyan kell propagandát csinálni valami közhasznú ügy számára. Több gazdag magyar mágnást megnyert a vállalat számára, s a pesti casino is a főrésztvevők sorába lépett, úgy hogy egy év leforgása alatt már két új hajó: a „Dana” és „Pannónia” állt készen. Az ország nádorához József főherceghez pedig következő emlékiratot intézett, melyet csonkítás nélkül közlünk nemcsak azért, mert sehol sem volt még közölve, hanem azért is, mivel az ügyhez szorosan nem tartozó félreugrások sok világitást vetnek Széchenyi érzületére. *)

„Cs. k. Fenség, Fenséges Főherceg úr! A reám bízott vállalat napról-napra annyira sokasodik, hogy legjobb akaratom mellett is csekély tehetségem semmikép sem elégséges arra, miszerint cs. k. Fenséged elé az egészről már most kimerítő képet terjeszthetnék fel, a mint kötelességem volna, s mint azt, túlbecsülve erőmet, múlt jelentéstételemben vakmerősködtem cs. k. Fenségednek megígérni. Nem marad egyéb hátra, mint, hogy cs. k. Fenségedet - kegyelmes türelmeért esedezve – nemcsak arra figyelmeztessem, a mi nézetem szerint vállalatunkat illetőleg épen napirenden volna, s melynek elmulasztása talán soha többé visszahozható nem volna, a kedvező pillanat pedig, melyben jelenleg élünk, nehezen fog ismét oly hamar visszatérni. Cs. k. Fenséged 1833.

*) Ez emlékiratot, mint sok egyéb, Széchenyinek a duna-gőzhajó-társulathoz viszonyára vonatkozó becses közleményt, a cs. k. kiv. duna-gőzhajózási-társulat jelenlegi igazgatója Cassian úr szívességének köszönhetem, ki a társulat levéltárát a legnyájasabb előzékenységgel rendelkezésem alá bocsátá. Szerző.

September 26-án 1062. sz. a. kelt kegyelmes iratában helyeselni méltóztatott azon gondolatot, hogy a Duna jelenlegi állapotjában is egész a fekete tengerig kellene berendezni a gőzhajók általi hajózást. Ennek következtében néhány nap előtt beszéltem a gőzhajótársulat igazgatóságával, hogy az ő nézeteiket is meghallgassam az iránt. Hajlandók volnának e merészebb lépést megkísérteni, de nem bátorkodnak a társulat már biztosított érdekét feláldozni a bizonytalan nyereségnek. Most már élénkebb kezd lenni a gőzhajók üzlete Győrtől Pesten át Zimonyig és vissza felé, úgy hogy ez idei hajózások után következtetve, a gőzhajók bizonyos tiszta nyeresége 1834-ben jóformán 12-15 percentre hághat. Hogy milyen lenne a hajózás ellenben az al-Dunán, hol a fa drága, köszönet pedig nem kapni, Galáczig nincs semmi osztrák consul, ki az osztrák hajók érdekeire felügyeljen stb., – ezt biztossággal nem lehet meghatározni, hanem mindenesetre bizonytalannak látszik, s egy gőzhajó leküldése oly vállalatnak látszik, melynél az első években nemcsak hogy nyereségről nincs szó, hanem még áldozatokat kell hozni, s csak a vállalat egész kifejlése után lehet jövedelemre számítani. Ha az ügy csak az említett igazgatóságtól függne, semmikép sem kételkedem, hogy saját hasznukat félre téve, azon eszmét, melyet cs. k. Fenséged helyeselni méltóztatott, haladéktalan megvalósítanák, habár csak azért is, hogy cs. k. Fenséged iránti háttartalan, hódoló tiszteletöknek jeleit adják; így azonban, a mint mondhatni zagyva társaság élén állnak, nem szabad elfeledniök, hogy a tagok közül sokan, saját rendtelenségük daczára, leghőbb hazafiságuk daczára, mindenkor a legpontosabban s leghazafiatlanabbul meg szokták kívánni részvényeik dividendáinak pontos kifizetését, tehát jóformán általános sérelem és roszalás nélkül nem lehetne semmi fontosabb s valóban kissé kockázatos változtatást eszközölni a gőzhajók elhelyezésében.

„E szerint egyenesen attól függ minden, hogy elhatározás-sék, váljon az al-Duna birtokba vétele, s annak európai csatornává kifejlesztése megérdemel-e vagy sem, a kormány részéről közvetlen segílyt s némi kisebb áldozatokat. Az én nézetem e tárgyban az, hogy, miután cs. k. Fenséged e tárgyért oly sokat tett, s bizonyára keresztül is viendi azt, kegyeskednék kieszközölni ama csekély előnyöket és áldozatokat a gőzhajó társulat számára, melyek folytán aztán az igazgatóság, minden részvényes remélhető jóváhagyásával, azon határozatot hozhatná, hogy gőzhajói egyikét, mindjárt a ránk

jövő tavasszal jó szerencsére lebocsátaná a zuhatagon, hogy azt mindjárt rendesen járassa Csernecz és a fekete tenger közt. Az áldozatok, melyeket a kormánynak hoznia kellene, körülbelül ezek volnának: 1) A kiváltság meghosszabbítása 10 évre; 2) felszólítás az illető vármegyékhez, városokhoz stb., hogy a gőzhajók rendes állomáshelyeit lássák el kiszálló hidakkal; 3) némely egészségügyi és harminczad-rendszabály módosítása, melyek az államnak nem is hoznak közvetlen hasznot, a kereskedésre nézve pedig szerfelett károsak; 4) a személy és vagyon biztosítása a szerb, török és oláh-hatóságoknál; 5) a kormány nyíltan kifejezett protectioja, hogy a gőzhajózást pártolja; 6) bizonyos számú évekig ingyenköszén a határörvidéken és kamara-jószágokban, s a határörvidéken ingyen-fa is, a hol nota-bene az államnak semmi jövedelme sincs a szénből, és tüzzel-vassal pusztítják az erdőt, hogy szántóföldeket és réteket kapjanak.

„A mi az első pontot illeti, annak megadása által sem az állam, sem magánosok nem károsulnak, mert versenyzésre most még gondolni sem lehet; a társulat azonban nagyobb biztossággal adhat ki jelentékenyebb tőkét az üzlet teljes kifejtésére. A felhívás, melyet a második pontban említettem, csak az által válnék hasznossá, mivel gyorsabban történnék az, mit az idő különben is maga meghozna lassanként. Hanem a haszon mégis nagyobb volna, mint a hogy talán gondolják, mert misem veszélyezteteti a gőzhajók általános hitelét oly nag) on, mint a nyomorúságos éjjelek, melyeket azokon gyakran az utasok nagyon is nagy száma miatt tölteni kell. Ha gyorsan ki és beszállhatna az ember, segítve volna e bajon; s csak ily módon segíthetni rajta, mert a gyakorlatban lehetetlen az utasok számát megszabni. A harmadik és negyedik pontban érintett módosításai az egészségügyi és harminczad rendszabályoknak, mint szintén a személy és vagyon biztosságba helyezése a külföldön legnagyobb fontosságúak, ezek szabályozása nélkül nem is lehet kereskedést képzelni; ezekre még Később visszatérek; az ötödik pontban említett pártfogás a kormány részéről hitelt kölcsönözne az üzletnek, s új életre kelténé azt, a mivel eddigelé nem igen nagyon dicsekedhetik, mert sokan, főkép hivatalnokok, magamnak is alkalmam lőn tapasztalni, az egész vállalatot privát speculationnak tekintik, melyet angломánia, újítási vágy s a veszélyes korszellem idézett elő, és melyet e szerint – mint sok egyebet – a kormány nem mozdít elő, hanem

csak tőr. Azt nem igen tudják, hogy cs. k. Fenséged maga is méltóztatott több részvényt venni; s hozzájárul még az is – bocsánatot kérek, hogy nyíltan kimondom – miként az én személyem van e vállalatnál alkalmazva, a mi semmiesetre sem emeli a vállalat hitelét, s nem hiszik, hogy kormányügy lenne az, mert a közönség nagy része még mindig oly szerencsétlen, hogy nem látja be, miszerint a szolgálat, melyet a hazának szentel, semmikép sincs ellenkezésben azon hódolattal és hűséggel, melyet igaz ura iránt táplál az ember keblében. A hatodik pontban említett concessiók végre olyneműek s a társulatra nézve oly nagy fontosságúak, hogy úgyszólván, az egész vállalat sikerét biztosítják. Természetesen nem szabad azokat egy bureaucrata közönséges szemével tekinteni, ki csak mától holnapig lát, s azért a néhány forintért, melyeket ma megtakaríthat, a jövő legnagyobb nyereségét fel szokta áldozni.

„Ezek, cs. k. Fenség, ama segélyek és concessiók, melyek a gőzhajó-társulat igazgatóságát arra bírhatnák, hogy már 1834. év folytán megnyissa az osztrák monarchia összeköttetését Konstantinápolylyal; mert magától értetődik, hogy az említett igazgatóság két gőzhajóját, a „Duná”-t és „Pannoniá”-t, rendes összeköttetésbe hozná „I. Ferencz”-czel, mint szintén gondoskodnék arról is, hogy a Duna torkolatánál egyelőre vitorlášhajók álljanak készen, melyek a személyeket és árukat minden két héten Odessába, Konstantinápolyba stb. szállítanák. Hogy azonban az igazgatóság mind ebbe egész bizonyosan beleegyezzék, nem merem állítani, hanem valószínű.

„Sokkal gyengébbnek érzem magamat, mintsem cs. k. Fenséged magas bölcseségének tanácsot adhatnék, hogyan eszközöltessék és éressék el mindez; azonban bátorkodom legmélyebb alázattal elmondani ez iránti nézetemet. A mi csekélység eddig történt, csupán csak cs. k. Fenséged műve, mert soha ki nem fejlődhetett volna ennyire pár hónap alatt, ha a dicasteriumok útján haladt volna. Ne bocsássa ki cs. k. Fenséged kezei közül a^h Ügyet, s nem kockáztatok sokat, ha jót állok a sikerért. Cs. k. Fenségednek csak egy szavába kerül a kiváltság tíz évre való meghosszabbításának kieszközlése. Nem kevésbbé meghozza cs. k. Fenséged magas akarata – mihelyt az csak tudomásra jut – az óhajtott eredményeket az illető hatóságoknál, a ki- és beszállási hidak tekintetében. Az egészségügyi s harminczad-rendszabályok módosítása

vége, mint szintén az orosz, török stb. kormányokkal való módosítandó egyezmények végett fölszólíthatja cs. k. Fenséged Ő Excellentiáját gróf Klebelsberget, s ő Főméltóságát Metternich herceget, fontolják meg javaslataimat, hogy azok mielőbb elintézve terjesztethessenek cs. k. Fenséged elé. Ha cs. k. Fenséged mindezt megtette, s megszűnik az én incognitóm, a mi most már a nélkül is nem használ, csak árt, végre látni és hinni fogja a közönség, hogy a kormány nem csupán csak megtörténni hagyja az osztrák monarchiának a fekete tengerrel összeköttetését, hanem hogy a kormány vezeti és eszközli azt. A mi végül a köszönet és fát illeti, nincsenek rá adataim, hogyan áll a kamrai jószágokban; hanem egész bizonyossággal tudom, hogy mind az egyiket, mind a másikat bőséggben találják az oláh-illir ezred kerületében. Tissovitza környékén vannak köszénhegyek, melyek eddigelé haszontalan hevernek, s az ezred kerületének sok részében az erdők irtása a cseh települők fő foglalatossága. Cs. k. Fenséged keresztül viheti e kényes, hanem nagyon lényeges pontot, s csak Fenséged viheti azt keresztül; mert ha a terv az udvari haditanácsosok cirkuluma elé kerül, akkor vége. Semmi kétség ugyan, hogy nagy, hallatlan concessio; hanem a fekete tengerrel összeköttetés szintén nagy és hallatlan, a mit nem szabad elfeledni, sem azt, hogy azon eszközökhöz kell fordulni, melyek célravezetnek. S ha kezdetben mindjárt nem egyezik bele a kormány a concessiókba, attól tartok, hogy soha el nem éri célját, hacsak saját gőzhajóin nem. Az al-Duna mentiben oly drága a fa, köszén pedig nincs, hogy a widdini, rustsuki, szilisztriai, brailai stb. állomásokat országunkból kell fával és köszénnel ellátni. Hanem hol vegyük a fűtőszert, ha nem a határ-örvidéken?! S ha pénzen kell venni, mikor már a társulatnak annyi költsége van úgy is a szállítás által, mielőtt még az egész dolog megindult volna, mikor annyi bajnak, veszélynek van kitéve, akkor inkább megfordul az ember, s örökre búcsút mond a Duna-gőzhajózásnak. Valóban mondhatni, hogy az osztrák monarchia lényeges javításáról, van szó; s mit kell áldozni? Legkevesebbet sem, csak előítéletet és szűkkeblűséget, mert a kiváltság évei alatt, habár száz évig tartana is, soha el nem viheti magával a gőzhajó-társulat az oláh-illyr ezred köszénbányáit, melyek most egy garast sem jövedelmeznek, hanem jövődő gazdagságnak dús forrásául képezi ki. Fákat se fog a társaság ott vágatni, hol hasznosak, hanem a hol útban állnak, a mit természetesen ki fognak

neki jelölni, úgy hogy ha a valódi világításban tekinti a dolgot az ember, az illető ezred s ezzel együtt az állam is csak nyer, s a gőzhajó-társulat concessiót nyerve, egyszersmind a legfontosabb szolgáltatásokat teszi az iparnak és culturának! Ingyen kell kapnia a tüzelőszert a kiváltság évei alatt, – egészen ingyen; mert ha csak egy krajczárt fizet is a társulat in recognitionem dominiin kívül, akkor százféle zaklatás rontja és keseríti el az egész dolgot, a mit elégségesnek tartok arra, hogy egészen elvegye az ember kedvét.

„Az idő sürget, s azért kívánatos volna, hogy cs. k. Fenséged mindezt minél hamarább tisztába hozhatná. Én aztán összeköttetésbe lépnék a nevezett igazgatókkal, s igyekezném őket azon lépésre bírni, melytől, úgy hiszem, vállalatunk sikere függ; mert a mit egy perczben elmulaszt az ember, azt az Örökkévalóság sem hozza vissza. Ha az igazgatók azon határozatot fogják hozni, a miről nem kételkedem, úgy rögtön aláírási ívet nyitnék meg két új gőzhajóra, mely bizonyára nem sokára tele lenne írva, mert a vállalat megszűnnék magyar vállalat lenni, s rögtön osztrák, sőt európaivá lenne; s e szerint hihetőleg minden részvényt el lehetne helyezni Osztrák-, Bajor-, Cseh-, Morva-, Német és Franciaországban, s a többit Angolországban. A magyar akadémia ülése november 10-ig Pesten fog tartóztatni. Ha Pozsonyból visszatérek, mindezt, cs. k. Fenséged magas közbenjárására számítva, szeretném tíz nap alatt bevégezni, és aztán november 20-án angolországi utamra indulni; onnan február végén visszatérnék, s marcius elején az „I. Ferencz”-czel lemegyek az al-Dunára. Minderről, amit cs.k. Fenségednek itt röviden előadtam, beszéltem már herczeg Metternich ő főméltóságával, mint szintén az udvari haditanács alelnökei Hardegg gróffal. Úgy látszott, mindketten kedvezőleg fogadják a tervet, nem marad tehát egyéb hátra, mint cs. k. Fenségednek lábaihoz borulnom, azon esedezéssel, kegyeskedjék ő excellentiáját Metternich herczeget tudósítani arról, hogy én és Vásárhelyi, Angolországba akarunk menni, hogy annak idején kiszolgáltassák a szükséges útleveleket. Szóval is megkértem ez iránt Metternich herczeget, a mire ő azt monda: „Jobb lenne, ha cs. k. Fenséged kegyeskednék néhány szót írni hozzá, mert azáltal a dolog félhivatalos színezetet kap, a mi jobb lesz.” Fogadja cs. k. Fenséged szokott kegyességével s jó indulatával jó szándékú törekvését leg-

alázatosabb szolgájának, gróf Széchenyi Istvánnak. Nagy-Czenk, october 23-án. 1833.

„U. i. A mi az 1834. év folytán előveendő munkálatok előkészületeit illeti, legnagyobb részt azon tapasztalástól föltételezvék azok, melyeket Vásárhelyi Angolországban fog szerezni, honnan körülbelül február végén visszatér velem, s e szerint még mindig elég idő marad, hogy egyet-mást idejekorán rendbe hozhassanak. Mindenesetre szem előtt fogok tartani mindent, s iparkodom lehetőleg gazdálkodni az idővel.”

E promemoriát a legjobb siker követte, s Széchenyi azonnal angolországi útjához készült. Előbb azonban résztvett még a gőzhajózási részvényesek gyűlésén Bécsben, 1833. december 2-án. Puthon báró a nádornak, s a társulat hathatós és buzgó szószólójának Széchenyi István grófnak kifejezett köszönettel nyitotta meg az ülést; három kérdést tett aztán a gyűlés elé eldöntés végett, és pedig 1-ször: váljon a részvényesek beleegyeznek-e, hogy felhasználják az osztrák gőzösök megjelenésére jelenleg az al-Dunán szerfölött kedvező körülményeket, s e szándékból a már meglévő gőzhajók egyikét lebocsátják-e jövő tavasszal a zuhatagon, aztán járatni fogják a Dunán Orsova és Galacz közt, s e módon némileg birtokba veszik a hajózást? 2-ször: Vajjon a társulat megengedi-e, hogy új részvények bocsátassanak ki három új gőzhajó építésére? 3-szor: Váljon a gőzhajókat saját kezelések alatt tartsák-e ezentúl, vagy bérbe adják? Széchenyi gróf szót emelt azonnal, megköszönte a bizalmat, melyet iránta tanúsítottak, és biztosítá a társulatot, hogy minden tevékenységét ez ügynek szenteli, mely oly nagy fontosságú. Az első kérdés megvilágosítására megjegyzé most, hogy ő excellentiája Metternich herczeg kijelenté, hogy a gőzhajózásnak ottoman területen való kiterjesztésére soha kedvezőbb időpont nem lehet, mint a jelenlegi; a társulat ugyan, előnyét tartva szem előtt, a mi méltányos is, semmi jelentékeny kockáztatásokba nem bocsátkozhatik, de kis áldozatoktól ne riadjon vissza, mert a fekete tengerrel összeköttetés által oly előnyök kínálkoznak, melyeket alig lehet még kiszámítani. Véleménye szerint tehát az igazgatóságot föl kellene hatalmazni, hogy e kiválólag kedvező időpontot, mely döntő fontosságú, használja föl, és bocsásson egy gőzhajót az al-Dunára. Ezzel azonban lényegileg összefügg új részvények kiállítása, mert három gőzhajó Bécstől Moldováig nem elég; a fekete tengeren való hajózás még többet

kíván. A vállalat ezzel megszűnik magyar vagy osztrák vállalat lenni, európaivá lesz, s a gróf, ki néhány nap múlva Angolországba utazik, nem kételkedik abban, hogy Német- és Angolországban is több személyt bele lehet vonni ez érdekebe. Az első kérdés, Széchenyi védbeszéde után, azonnal igenlőleg lön eldöntve.

Széchenyi megjegyzé aztán, az igazgatóságnak főleg arra kell ügyelnie, hogy oda vigye a dolgot, miszerint a gőzhajók egészen Bécsig járhassanak. Azért, különös cavafanghi-k igényeltetnek, melyek a felső-Dunát megtisztítják. A gróf megbízatást nyert ő cs. k. Fenségétől a főherceg-nádortól, hogy vásároljon ilyen gőzerőtől hajtott gépeket, s jövő tavasszal valószínűleg már fel lesznek állítva; ezek hatása aztán kétségkívül arra fogja bírni az osztrák hatóságokat is, kik arra már hajlamot is mutattak, hogy hasonló gépeket szerezzenek a Bécs és Pozsony közötti használatra. Jövőben aztán egy gőzös naponként fog közlekedni Bécs és Pozsony közt; egy másik Orsovával, a meddig rendesen fognának járhatni a gőzhajók; a harmadik gőzhajó Orsovától Galaczig, s a negyedik Galacztól Konstantinápolyig fog jární. Ha egyszer a sziklákat szétrepesztik, egész Galaczig, Izmailig akadálytalan járhatnak a hajók. Átalában szokásos, hogy a gőzhajók állomásokat tartsanak, hogy az utazás kevésbbé legyen terhes az utasokra, s köszönet lehessen bevenni. E szerint tehát sürgető szükség, egy negyedik hajó szerzése. Nemcsak remélhető, hogy Angolországban is akadnak a részvényeknek vevői, hanem arra is lehet számítani, hogy 60-80 ezer forinton ott vásárolhatnak egy már kész, habár kissé használt gőzhajót, melyet meg lehet szerezni azon feltétel alatt, hogy azt Galaczra szállítsák. Mellesleg megjegyezte még Széchenyi, hogy végtelen hasznot hajtana egy hajó, mely különösen sertés szállításra volna készítve.

Ullman részvényes azon ellenvetésére, hogy elébb mégis tegyenek kísérletet, Széchenyi viszonzá, hogy itt nies többé kísérletről szó; a zuhatag már meg van vizsgálva, nincs többé kétség aziránt, hogy oly gőzhajók, melyek 5-6 láb víznél nem kívánnak többet, rendesen járhatnak ott; Galacztól Konstantinápolyig nincs aztán több akadály útjokban. Egyébkint szívesen elismeri, hogy első évben nem fog jövedelmezni a hajózás, a minthogy általán nem igen, vagy igen keveset jövedelmeznek a gőzhajók az első és második évben; de ha a hajózás egyszer már folyamatban lesz, ha a gőzhajó a nagy utat két hét alatt megteheti, akkor a vállalat

roppant hasznot fog hajtani. Legroszabb esetben is, rendkívüli csekély vízállás mellett, a gőzhajó a vaskapu-ig jön, s az utat aztán más hajókon folytatják, 1836-ban pedig a már megkezdett pompás országút készen lesz, s szükség esetében igen kényelmesen kocsin folytathatják útjokat az utasok. A második kérdés is tehát igenlőleg döntetett el, s a harmadikra nézve az határozottat, hogy a hajókat egy évre ismét bérbe adják.

Egészen elégtelen és örömteljes reményekkel telve indult most Széchenyi útjára, ámbár az évszak nem igen volt utazásra csalogató, hanem a legközelebbi tavaszig mindennek rendben kellett lenni már, s ha szelleme megragadott valami tárgyat, buzgalma akkor nem ismert határt. Magánügyei csaknem mellékes dolgok voltak neki, ámbár ezeket is bámulatos körültekintéssel és pontossággal kezelte. Katonáskodása alatt ez természetesen nem mindig történhetett, s pénzügyei ez által kis rendtelenségbe jutottak; fentebb idézett hirsovai levelében maga is panaszkodik, hogy jószágait már évek óta nem látogatta meg. Az országgyűlés bezárta és angolországi utazása közt első szabad perceit arra használta most, hogy helyre pótolja, a mit elmulasztott. Megpróbált kezek közé helyezte mindenütt a jószágokat, s először hozta be Magyarországra gazdatisztjei számára a tantiéme-kezt.*) Egyszersmind azonban azon meggyőződésre jutott, hogy ő is igen közel áll ahhoz, hogy azon hibába essék, melyet oly gyakran szemrehányásként hozott fel Magyarország nagy földbirtokosai ellen; hogy t. i. sokkal terjedelmesebb birtokaik vannak, hogysen azokat tőkepénzeikhez képest kellőleg művelhetnék, hanem mégis inkább lassanként tönkretesznek, hogysen arra szánják el magukat, miszerint birtokuk egy részét eladják, hogy a többit aztán annál jobban értékesíthessék. E tekintetben is jó példával akart Széchenyi rangtársai előtt jární, s elhatározta, hogy csokonyai uradalmát eladja.

Midőn ottani jobbágysai értesültek a gróf szándékáról, küldöttséget indítottak hozzá Czenkre, s megható emlékiratot nyújtot-

*) Hogy a „Leben und Leben lassen” elvét mily nagy mértékben gyakorolta, s hogy mily jó dolguk volt e mellett a gazdatiszteknek, arról szóljon e következő kis adat. Mikor Széchenyi hajdani nevelője s későbbi jószágigazgatója, az általunk már említett Lunkányi, férjhez adta leányát, leendő veje az esküvő előtt megvallotta neki, hogy 28,000 forint fekszik bölcseji kis birtokán. „No hát ki kell fizetni az a potomságot,” szolt az ipa, s pár nap múlva csakugyan kifizette azt a „potomságot.”

tak át földesuroknak, melyben esedezve kérték, „ne adja el őket.” Hanem már láttuk, hogy Széchenyi nem az az ember volt, a kit érzelmi föllobbanások szándékában megingathattak volna, ha meg volt győződve annak czélszerűségéről és szükségességéről. Szívélyesen megköszönte a csokonyiaiaknak ragaszkodásukat, megajándékozta gazdagon, hanem mégis eladta, még pedig fivérének, Lajos grófnak. *)

Széchenyinek most még három urodalma maradt: Nagy-Czenk, Sz.-György vár és Peleske, mintegy huszonzét helység. Miután Széchenyi csak így futtában, hanem azért mégis gyakorlott és biztos kézzel helyrehozta saját ügyeit, azonnal ismét a haza érdekeihez látott. Népszerűsége azonközben már igen magas fokra hágott. Czenken megjelent nála Sopronmegye küldöttsége, s arczképét kérte a megyei gyűlésre számára – egy megyei végzést nyújtva át neki, melyben Széchenyi „legérdeműsabb hazafinak” neveztetek – s a mint néhány nappal utóbb Széchenyi váratlan megjelent Pozsonyban, a követek házában egy ülésén, az egész gyűlés, nem törődve a házi renddel, hosszú perczig tartó vivat-tal fogadta; – az „éljen” még akkor nem volt szokásban.

1833. decemberben Széchenyi most Andrassy György gróffal és Vásárhelyi mérnökkel a Duna-gőzhajózás és a vaskapui sziklák szétrepesztése érdekében Pozsonyból Bécsbe, s innen Párizson át Angolországba indult. Fölhasználta ez alkalmat, hogy egyúttal részvényeseket toborozzon a bajor, hesseni, badeni és vürtembergi udvaroknál a gőzhajózási vállalatra, s törekvéseit mindenütt fényes siker koronázza. **) Körülbelül négy hónapig tartott Széchenyi időzése Angolországban. Az ország nem volt neki új; meglátogatta már előbb Wesselényi társaságában; hanem ez alkalommal határozott célja volt az útnak. Azonfölül időközben hazája viszonyai-

*) A föltételek ezek valának: 100,000 forint p. p., most mindjárt, s aztán élethossziglan tartó 30,000 forint évi járadék. A jószágigazgatónak, Lunkányinak, élethossziglan tartó ezer forint évi járadékkal pótolták a tantiémekbeni veszteségét.

**) Bár természeténél fogva ellensége volt minden pompának, jól tudta Széchenyi mégis, mily sok függ némely esetekben a külső megjelenés fényétől. Ez útra tehát Bécsben külön pompás magyarruhát készíttetett, melyet a gróf egy barátja, a ki látta, érdemesnek tartott a följegyzésre. Fekete bársony attilából állott egyszerű arany zsinórral, violaszín bársony mellény- és nadrágból, szintén arany zsinórral, aranyzsinóros fekete bársony mentéből tigris prémmel, sárga csizma és sastollas kalpagból; a sastollnak S alakja volt.

val bensőleg is megismerkedett Széchenyi, s mindennél, a mit látott, szelleme rögtön azt vizsgálta, mit lehetne abból Magyarországon is használni. Roppant hatást tett reá a hasznosság szempontjának uralkodása mindenben, már csak az ellentét végett is, mely ebben feküdt, a hazai állapotokhoz mérve, melyek Széchenyi nézete szerint főleg azért valának oly elárvultak, mert Magyarországon a szív oly könnyen el szokta ragadni az ész. Angolország iránti előszeretete élete végéig megmaradt Széchenyinél; egész életén át csaknem rajongó cultus tárgya volt nála Angolország, s némely bizarrság, melyet megmosolygott a nagy emberen a világ, nem volt egyéb, mint a hasznosság elvének élére állított alkalmazása. Angolországban gazdagságot és szabadságot talált, befolyásdús és tiszteletben álló aristocrátiát, s politikailag érett, öntudatos, iparkodó népet, tehát mindent, a mit Magyarországon elérni hön óhajtott, a mi törekvéseinek célját képezte. A continens nemessége áhítatosan tekintett azon időben a czár birodalma felé, míg a népek sóhajtva tekintettek ama kréta sziklák felé, melyek mögött egy valóban szabad, boldog nép lakott. Széchenyi mitsem akart tudni a muszkákról; barbárság és szegénység nem vonzhatta emelkedett szellemét. Azon elv, mely szövetségeseit s védőit a kozákok- és baskirokban látta, sohasem lehetett az övé, s ha a harminczas és negyvenes években a magyar nemesség fölvilágosultság és szabadelvűségben messze túlhaladta a többi Európában lakó rangtársait, ezt históriai múltján kívül nagyrészt Széchenyinek köszönhette.

1834. april vége felé jelenté a „Wiener Zeitung,” Széchenyi István gróf Angolországban gépeket vásárolt, hogy a gőzhajózást a Dunán egész Konstantinápolyig létrehozassa, s april 15-én London, Calais, Paris, München, Lincz és Bécsen át Magyarországra utazik. Május 4-én érkezett a gróf Czenkre, s itt egészen fölmelegülve kedves Angolországára való visszaemlékezése által, már harmadnap egy versenytér készítéséhez látott, angol mintára, melyen a jövő évben az első lóversenynek kell majd történni, szarvasmarha és juh-kiállítással egyetemben. Mindkét vállalatban jobbagyainak is részt kelle venniök, s külön díjak tűzettek ki legjobb futó lovaik és kiváló fajú igásmarháik számára. A jövő évben azonban oly fontos tárgyak vették igénybe Széchenyit, hogy a terv soha létre nem jött. Annál erélyesebben látott hozzá a Duna-gőzhajózás ügyéhez, és sajátkép Széchenyi Angol-

országból való visszatérte óta kezdődik e vállalat nagyszerű felvirágzása. *)

Új gőzhajók építése lön elrendelve, s a társulat most már saját kezelése alá vette a hajókat. 1834. október elején pedig Széchenyi közvetlen vezetése alatt kezdődött az Ó-Moldván levő sziklák szétrepesztése, melyek a hajózást eddigelé, legalább nagy hajók számára lehetetlenné tették. Naponként 1000 munkás dolgozott a szétrepesztésen, a Lyupkovacz és Swinicza közötti víz-esésen, mérnökök vezetése alatt és határőrök segélyével. A sziki a-repesztőket a legközelebbi kőszénbányákból hozták, s Új-Moldván egy kis időre egészen megszüntették a bánya-munkákat, hogy a vállalatot minden lehető erővel lehessen támogatni. A szokatlannul csekély vízállás kedvezett a munkának, s oly gyorsan haladt az elő, hogy rövid idő alatt ezer köb öl szikla szét vala repesztve s a szárazra hordva. November elsején már lement a csatornán az első hajó, s ezzel minden kétség el lön háritva az iránt, vajjon hajózható-e a Duna e pontja. Még ugyanez évben ment le az „Argó” gőzhajó, a lakosság örömirádása mellett, a Vaskapu retentő sziklái közt egész Galaczig, s mintegy másfél év múlva követte a büszke „I. Ferdinand,” az első száz ló erőre épített gőzhajó, melyet Széchenyi a világhírű Watt-féle gyárban rendelt meg Angolországban.

Még jóval Széchenyi angolországi utazása előtt, lb3_?. dec. 20-án ismét megnyílt az országgyűlés, mely most már három évig ülésezett, s negyvenkét törvénczikket alkotott E czikkek legnagyobb részén, főleg azokon, melyek a nemzet nyelvére, polgári és büntető jogi reformokra, a nem nemesek javára s az anyagi érdek előmozdítására vonatkoznak, már félreismerhetlenül tükröződik ama mély és általános benyomás, melyet Széchenyi működése idézett elő, s ezen országgyűlésen mutatkoznak először egy saját

*) Széchenyi egy lovászmestert és több lovászt is hozott magával Angolországból, kik fizetéseiket mindig ezüstpénzben kapták ki. Egyikök, valami John nevű nemrég halt meg Károlyi István gróf egyik jószágán, hová a karácsonyi ünnepekre utazott néhány ott tartózkodó angol barátjához. Széchenyi István két fia megjelent atyjok hű cselédjének végtiszteletére. – Egyébként Széchenyi angolomániájának helylyel-közzel komikus oldala is volt. Például a harminczas években szép és kecses kocsijait angol gyártmánynak híresztelte, holott a beavatottak jól tudták, hogy egy becsületes czeni kocsigyártó, Goldmann műhelyéből kerültek ki.

képi reformpárt első nyomai. Széchenyi még most sem vett részt valami kiváló módon a vitákban, és pedig ugyanazon okokból, melyekből főntebb kimagyaráztuk eddigi visszatartózkodását. Mindamellet, a mint főntebb is említők, már akkor az ország legünnepeltebb férfja volt, ámbár gyakran a víz ellen úszott. Az ülés kezdetén heves vita támadt az aránylag jelentéktelen kérdés fölött, hogy mily sorban tárgyalassanak a királyi propositiók. Az ügy a felsőházhoz került, és Széchenyi boszankodván azon, hogy ily haszontalanságok felett czivakodnak a kormánynyal, határozottan az udvari párt részére állott, és sok független alsóházi tagot magával ragadott. Az alsóház indítványa megbukott. Ekkor Wesselényi hangja belső fölindulástól rezgett. „Ti harcra szálltok a karok és rendek ellen – kiálta – ti oda dobtátok a keztyűt, jól van, én fölveszem, hanem oligarchák, gondoljatok ez órára, s emlékezzetek reám, ha magatoktartása által kényszerítve, a számosabb kis nemesek egyesülnek az adózó néppel, hogy roppant jószágaitokon osztozzanak.” Némán fogadták e borzasztó fenyegetést; részben Széchenyinek is szólt ez, de nem keserítette el őt, s nem is gátolta abban, hogy Wesselényivel kezét fogjon ott, hol meggyőződése azt megengedte. Nemsokára újabb viszály támadt, az alsóház által támasztott azon követelés fölött, hogy ezentúl a föliratok és törvények magyar nyelven szerkesztessenek. A mágnások ellene álltak e követelésnek, nemcsak azért, mert nagy részt nem bírták tökéletesen a magyar nyelvet, Széchenyihez hasonlólag pedig utólagosan megtanulni kényelmetlen dolognak tartották, hanem azért is? mivel az indítványnak demokratikus színezetét kiéreztek, s jól belátták, hogy a tömegeknek önérzete annál [gyorsabban fog megérni, minél inkább megérhetővé válnának azoknak a nemzeti nyelv által az országgyűlés tárgyalásai. *) Csak egy kis csoport mágnás szállt síkra az alsóház indítványa mellett, s itt Széchenyit ismét barátja Wesselényi oldala mellett látjuk küzdeni. Miután ez menydörgő hangjával a bűnök egész sorát idézte az urak fejére, melyeket a nyelvkérdés ügyében elkövettek, Széchenyi egész óra hosszáig a legmaróbb gúnyt önté ki tisztelt rangtársai fejére. – A gúny mart, hanem az indítvány azért mégis elvettetett;

*) Cziráky gróf, az országbíró, fájdalmas szívvel nyilvánítá az asztalnál vendégei előtt, hogy ha a magyar nyelvet visszahozzák teljes jogaiba, akkor vége az alkotmánynak.

a közvéleményben természetesen a legyőzöttek lőnek győztesek, s a babérkoszorú, mely Széchenyi homlokát övezte, ismét dúsabb lőn egy szép levéllel. 1833. martius 10-én még egyszer szólalt fel a gróf, és pedig a vallásügyi kérdésben, s itt is, ámbár jó katolikus volt, beszédének minden erejével Wesselényi oldala mellett küzdött a vallás szabadságért; fájdalom, ez alkalommal is diadal nélkül. Az angolországi útról visszatérte után a Vaskapunál megkezdődött munkálatok majdnem két évig távol tartották Széchenyt az országgyűlés üléstermeitől. 1835. második felében hozta őt ismét Pozsonyba egy cél, melyet közelebb megjelölendünk, a nélkül azonban, hogy a vitákban valami kiváló részt vett volna. Mindamelllett 1835. november 12-én oly ovatióban részesült, mely nagyban kitünteti akkori népszerűségét. A nevezett napon ugyanis a nádorispán elnöklete alatt vegyes ülést tartottak, melyen fel kellett olvasatni az ő Felsége által koronaőri állomásra kijelöltek neveit. Ekkor fölállt Temesmegye követe, s kijelenté az egész gyűlés előtt, hogy küldői sokkal hívebb alattvalói a királyi háznak, hogysém gondolatukba jöhetne a királynak bármely előjogát is csonkítani; de miután a nemzetnek nincs sem pantheonja, sem más eszköze, hogy a nagy férfiak iránt kitüntesse tiszteletét és hála-ját, Temes vármegye karai és rendéinek képviselői megbízattak, indítványozzák, miszerint ő Felségének alázatos fölterjesztés útján az egyik koronaőri állomásra oly férfi ajánltassék, kinek mellét a becsület mezején szerzett érdemrendek díszítik, kinek világos, tudományos tolla, fáradhatlan működése, s a haza oltárára tett dús áldozatai lényegesen előmozdították a nemzet virágzását és Magyarország jólétet, kit Temesmegye karai és rendéi világító csillag gyanánt tisztelnek a haza egén: gróf Széchenyi Istvánt. Ezen indítvány a kerületi ülésekben elfogadtatott, s előkészítetett a teljes ülésre. Ekközben megérkezett ő Felségétől a kijelöltek névsora, s ennél fogva Temesmegye követe kényszerítve látta magát még ez utolsó pillanatban is kijelenteni, hogy küldői egy szóval lélekkel gróf Széchenyi Istvánt óhajtották volna az egyik koronaőri állomásra állítani. Hasonló utasítást nyert a többi követek nagy része is, sőt Hontmegye követe föl akarta függeszteni a koronaőr választását, míg ő Felsége a karok és rendek ezen egyező kívánsága iránt nem nyilatkozik.

Széchenyi, ki az ülésben jelen volt, szót kért: „Elpártolnék az igazságtól, ha tagadnám, hogy ily rendkívüli megtiszteltetés a

legtisztább örömeiben ringatja keblemet. Ugyanis érzem e jutalom teljes becsét legőszintebben, de kimondhatlanul lelkem fenekéig. Ha Isten éltet, ha Isten segít, némileg le fogom szolgálni, és nem szóval, de tettel. Örömeimet pedig határtalanul nagyobbítja, megvallom, azon bennem létező öntudat, hogy mióta ifjúságomban a katonai pályára léptem, és arról ismét visszatértem a polgári élet köreibé, mai napig soha, nemhogy hivatalok, kikülönböztetések és jutalmak után csúsztam-másztam volna, – soha sem, – de ez alkalommal is felhívom mindazokat, kik itten vannak és jelen nincsenek, szóljanak: tettem-e e tárgy körül egyedül egy lépést is, vesztettem, szoltam csak egy szót is, kérdem, és szóljon fel, ki tud? De fenséges cs. k. főherczeg és országunk egybegyült mélyen tisztelt képviselői, most, miután érdememen túl a legszebb jutalmat arattam, méltóztassanak felhagyni minden további szóval csekély személyem körül. És ezt én kérem, a ki mindig pártoltam és védtem honunk jussát, nemzetünk igazságát, s ezentúl is fogom tehetségem szerint pártolni, s valóban utolsó lehelletemig. De más részről kész vagyok véretem, sőt életemet is kockáztatni, hogy viszont a fejedelem jussai is szeplőtlen tisztaságban maradjanak, s azokon büntetlen senki legkisebb csorbát ne üssön. A koronaőr! candidatió egyenesen és szorosan urunknak fejedelmünknek igazaihoz tartozik, s vajmi jól tudja ő Felsége, kiket illet meg ezen tisztelet, és kikben bízik legjobban az ország. Hadd olvassa tehát, miután legőszintébb köszönetemet, legforróbb hálámat még egyszer kijelentem, a tisztelt ítélőmester úr nyugalomban és minden akadály nélkül legkegyelmesebb fejedelmünk leírását. – Es ez legalázatosabb kérésem; ez legalázatosabb esedezésem.”

A királyi leirat most fölolvastatott, s Keglevich Gábor gróf és Szilassy József választattak koronaörökké; Széchenyi pedig ama lángszellemű rögtönzések egyikét teremte ismét, milyenek csak szerencsés inspiratió folytán keletkezhetnek. Bebizonyítá újra az országnak, hogy törekvése önzetlen, hogy méltóságok és hivatalok reá nézve nem birnak vonzerővel; másrészről pedig az udvarnál is örültek azon, hogy nem tette önfejére a friss babérkoszorút, melyet oly hízelgő módon nyújtott neki a nemzet, hanem tiszteletteljes hódolattal tette le királya lábaihoz.

Egészen más, hivatalkeresésnél nagyszerűbb gondolatok voltak azok, melyek lelkét betöltötték. Mióta meggyőződött – s éles szeme ezt csakhamar belátta az első kísérletek után – hogy a

duna-gőzhajózási vállalat életrevaló s nagy jövője van, egy másik nagyszerű tervet hozott ezzel összeköttetésbe. Pest és Buda csak hajóhid által volt akkor még összekötve, melyet naponként szét kellett bontani, hogy a hajókat a felső-Dunáról az alsó-Dunára s viszont át lehessen bocsátani. Ez idő alatt a közlekedés a két testvér város közt teljesen megakadt, s könnyen előre lehetett látni, hogyha csak félig-meddig élénkül a gőzhajók járása, vagy ez a közlekedés, vagy a két város közti összeköttetés, alkalmatlan megszakításokat kénytelen szenvedni. Télen a hajóhidat természetesen félre kellett tenni, s a közlekedés, míg a jég az egyik partról a másikig meg nem szilárdult, csónakokon történt, ha pedig nagyon zajlott a jég, ez is teljesen fönnakadt. Ha még ehhez meggondoljuk, hogy valamennyi posta itt az egyik partról a másikra átment, könnyen képzelhetni, hogy milyen lehetett a közlekedés a téli hónapokon a Duna jobb és bal partja közt. Hogy Magyarországnak virágzó kereskedése legyen, s hogy egyszersmind a főváros, mint Széchenyi óhajta, e kereskedelem központját képezze, először is e bajon kellett segíteni; s arra semmi más eszköz nem volt, mint állandó hid építése Pest és Buda közt; oly terv volt ez, melynek czélszerűségét és sürgetősségét bizonyára már eléggé indokolták az említett körülmények.

Hanem e fölszínen látszó czél alatt még egy másik, sokkal fontosabb volt elrejtve. Már Széchenyi első lépteiből láttuk, hogy Magyarország anyagi pangásának egyik főokát a nemesség teljes adómentességében tekintette. Hol a lakosságnak nemcsak szám szerint fontos, hanem egyszersmind legvagyonosabb része teljesen kivonja magát a közczélokra való adózás alól, ott egyáltalán lehetetlen oly nagy mérvben előteremteni az anyagi érdekek előmozdítására elkerülhetetlen eszközöket, mint a mely mérvben előidézhetők azok minden erők erélyes összeműködése által. A nemesség adómentességét tehát megszüntetni, vagy legalább fokozatosan mindinkább szűkebb térre szorítani, Széchenyi nézete szerint legsürgősb, hanem azt jól tudta, hogy egyszersmind a legnehezebb feladatok egyike. A szívósságot, melylyel a nemesség e kiváltságához ragaszkodott, már ismételve rajzoltuk, s ez annál nagyobb volt, mert a politikai indokokhoz itt még igen kézzelfogható anyagi indokok is járultak. Széchenyi iratai ugyan számos proslitát nyertek a nemesség adózásának eszméje számára, s tán már ezen 1832-36-iki országgyűlésen jelentékeny minoritást lehetett volna

ez elv részére összegyűjteni. Hanem e reformbarátokkal ismét más baja volt. Azt mondák, s bizonyára joggal is, ha az egész nemzet adót fizet, akkor döntő befolyást kell engedni neki az állami pénzek hova fordítására, s a kezelés pontos ellenőrzésére nézve, tehát a kormányfelelősséget! Széchenyi jól tudta, hogy egyszer végre el kell jutni e követeléshez, hanem tudta azt is, hogy ezt, fájdalom, nem lehet keresztül vinni, az ezért vívandó harc Béciben elkeserültséget szülne, s végre mégis hasztalan lenne. Szilárdul el levén határozva, hogy lehetőleg kikerül minden összeütközést a kormánnyal, Széchenynek e szerint ez eszközről le kellett mondani s e helyett más útra lépnie, hogy a nemesség adómentességén lassanként egyes pontokon rést törjön. S e célra első alkalmat nyújt neki majd a Pest és Buda közti állandó hid. Andrássy György gróffal egyesülve, s a nádor által hathatósan támogatva, 1832. vége felé egy társulatot alakított a Pest és Buda közötti hid építésére, rögtön megtétette a szükséges előkészületeket, s föltette magában, hogy legközelebbi angolországi útjában ezen előkészületeket szakértők által megvizsgálattja, s aztán eldönteti, minémű legyen az építendő hid. A nehézségek daczára, melyek főleg a két testvér város közti folyó szélességében és az erős jégzajlásban állottak, végre mégis azt határozták, hogy lánczhidat építenek, s Széchenyi annyival inkább reáállt e tervre, mert egy ily óriási lánczhid nemcsak a főváros ékessége lesz, hanem a maga nemében egyetlen Európában is.

Angolországból visszatérve, Széchenyi és Andrássy közzétették utazásuk eredményét egy jelentésben, s már most előkészítették rá az embereket; hogy ez a hid sok millióba fog kerülni, tehát csak részvényes társulat által építhető, mely viszont csak akkor számíthat biztos jövedelemre, ha minden átkelő kivétel nélkül vámot tartozik fizetni. Erre azonban külön törvény kellett, s Széchenyi legsürgösb dolga az volt, hogy e törvény megszavaztassék az együtt ülő országgyűlés által. A föladat nem könnyű volt. A fenyegetett gyakran ösztönszerűleg sejtí a veszélyt, mielőtt azt még világosan láthatná. A mágnások egy része, élükön ismét az országbíró Cziráky Antal gróffal, ki, mint a nyelvkérdésnél s mint minden helyes vagy helytelen alkalommal, úgy most is remegett az alkotmányért – ellene állt a tervnek. Mintha sejtették volna, hogy ez az első lépés az ország minden lakosának törvény előtti egyenlőségére! Principiis obsta! ez volt ősidők óta ez urak-

nak jelszava, s ezzel minden, bármily jószándékú reformot is elejtettek. Hanem Széchenyi nem oly ember volt, kit ilyen „vis inertiae” visszariasztott volna. Buzgóbban folytatta terve számára az igazat. Már 1833. nyarán indítványoztatta az alsóházban ama törvényjavaslatot, mely a nemességet hídvám fizetésére kötelezte volna, s július 28-án egy bizottmány neveztetett ki, mely a híd ügyét s minden ezzel összefüggő kérdést megvizsgáljon. Széchenyi óhajtott, hogy a híd építése kilenczven, de legalább nyolczvanhét évre egy részvényes társulatra ruháztassék át, akkor aztán a híd, a fenntartására elégséges tartaléktökével együtt, a nemzet tulajdonává legyen. E záradék, a Duna-gőzhajózási terv roppant sikere, melyet mind Széchenyi érdeméül tulajdonítottak, kedvezőleg hangolták a többséget e híd-vállalatra, s így jött létre nem sokára ama törvényjavaslat, mely mindamellott, hogy nem csekély ellenzésre talált a mágnások táblájánál, végre mégis mindkét házban átment, s később, a megtörtént legfelsőbb szentesítés után, mint 26. törvényczikk fölvetetett az 1832-36. törvények sorába. Az 1835. 26. törvényczikk által a nagy nehézség el lőn hártva, egy részvényes társulat föllállítása a Buda és Pest közötti hidra országgyűlésiig helyben hagyva, s egyszersmind mindenki kivétel nélkül fizetésre kötelezve. *) A részvényes társulattal alkudozásra és az egész vállalat feletti felügyeletre ugyanazon törvényczikk értelmében 29 tagból álló országos deputatio neveztetett ki, köztük természetesen „Sárvár-Felsővidéki Széchenyi István gróf, több külföldi rend vitéze s ő cs. k. apóst. Felsőnének kamarása” is.

E politikai téren szerzett siker után Széchenyi egész erélylyel a kérdés nem kevésbé fontos, s főleg magyar vállalatnál nem kevésbé nehéz pénzügyi oldalához látott. Három tekintélyes polgárral egyesülve, Kappel Frigyes, Ko vásznai Kovács Ferencz és Tüköry Józseffel 1835. február 18-án átnyujtá folyamodását a várostanácsnak és Pest sz. kir. város választó polgárainak, hogy szívrokre kösse e vállalat ügyét. **) Beadványa másolatát azonnal

*) „Azonban csak ez egy esetben, s minden ebből vonható következtetések nélkül csak az alább megjelölendő időre.” így szól a törvény, melynek szerkesztői tehát oly ártatlanok valának, hogy azt hitték, miszerint a nemesség adómentessége még tán 90 év múlva is fenn fog állani.

**) A támogatás a hatóság részéről azon okból volt Széchenyire nézve elkerülhetlen, mert, mint azt bárki is megfoghatónak találja, tervének érdekében azon kelle fáradsnia, hogy minden Pest és Buda közötti eszköz, tehát a városi hajóhid

elküldé Sina György báróhoz Bécsbe, néhány sor kíséretében, melyekben e vállalat sikerét teljesen biztosítottnak mondja, nemcsak azért, mert a technikai kivitel kétségkívüli, hanem azért is – Széchenyi tudta jól, hogy üzlet emberéhez ír – „mert a vállalat jövedelmező oldala is kecsagetőnek és fényesnek látszik, úgy hogy az egésznek teljes keresztül viteléhez csak egy fő szükséges még, melyben mindazon tulajdonok egyesülve legyenek, melyekkel báró úr oly dús mértékben bír; kérjük tehát nagyságotat, tessenék komoly megfontolás alá venni, s vállalatunk élére állva, bölcs belátása szerint életbe léptetni azt.” Ez év november 14-én az udvari kancellárhoz, Reviczkyhez írt Széchenyi, a nehézségeket festve, melyeket a Pest városi hatóság egy töredéke támaszt ellene azért, hogy sajátjukat semmi áron sem akarják az országnak átengedni, holott pedig a nemesség csak az ország iránt, nem pedig egyes város iránt kötelezhető adófizetésre. „A főhercegtől – írja Széchenyi – nagyon pártoltatik az ügy, s nemzetünknek valóban pirulnia kellene, ha a XIX. században, s főképp ily esetben, hol oly könnyen megtörténhetik, nem tenné meg az első lépést oly elv megvalósítására, mely nélkül bármilyen nagyobb szerű vállalatot meg se lehetne többé kezdeni.” E levélben Széchenyi egyszersmind utal arra, hogy az általános adókötelezettség elvét lassanként egyéb vállalatokra is, például Pest-Szolnok és Szeged stb. közti hajózási csatornára ki lehetne terjeszteni. „Bizzék excellentiád – így végződik e levél – becsületességemben és belátásomban, bizonyára nem fogja megbánni, hogy ügyemet pártolta, s engem azonfelül mint igaz tisztelőjét, a háladatosság mindig új kapcsaival magához fiíz.”

Az udvari kancellárhoz intézett e levélben azt is írja Széchenyi, hogy rövid idő múlva személyesen fogja tiszteletét tenni Bécsben, e perczen azonban nem távozhatik Pozsonyból, mert mindent el kell követnie, hogy azon ügyet, melyen négy év óta teljes buzgalommal dolgozik, kedvezően döntesse el az országgyűlés mindkét házában. Valóban, már egy nappal az említett levél felküldése után, egy terjedelmes memorandumot dolgozott ki, melynek minden pontja fölvetett az állandó hidügy törvényezikében.

is, az általa alakítandó társaság birtokába jusson; másként a kiváltságos osztályok csak úgy, mint azelőtt, szépen vámmentesen sétáltak volna át a hajóhídon, s az állandó hidat, a 26. törvénycikkkel együtt gyönyörűen ott hagyták volna.

1836. martius 30-án, miután e törvény mindkét ház által már elfogadtatott, s már csak a királyi szentesítés volt hátra, Széchenyi újabban az udvari kancellárhoz fordult egy levéllel, mely sok tekintetben oly jellemző, hogy itt egész terjedelmében közölni akarjuk. Csak egyet kell még megjegyeznünk.

E férfiún, ki egészen csak a közügyeknek látszott élni, senki sem vette volna észre, hogy éppen a mézes hetekben él; hat hét óta házas ember volt Széchenyi. 1836. február 6-án áldotta meg a pap a budai vérkápolnában a szívek szövetségét Széchenyi István gróf s az özvegy Zichy grófné, született Seilern-Aspang Crescentia grófnő között, a ki szépsége miatt ép oly ünnepelt, mint szívjósága miatt nagyra becsült hölgy volt, s ki a nemes grófnak élete kevés derült és sok szomorú napján vigasztaló angyal gyanánt mindig hiv szerelemmel állt oldala mellett. De Hymen rózsalánczai nem feledtették el Széchenyivel ama vaslánczokat, melyeket a Dunán szándékozott átfonni. Az esküvő után csakhamar Pozsonyba sietett, s onnan írt most az udvari kancellárhoz Keviczkyhez.

„Kegyelmes uram, nekem igen kegyes jóakaró uram!

„Épen most jövök országos ülésünkből, hol két királyi rescriptió és egy rescriptum olvasásánál voltam jelen. Be jól esett lelkemnek mindezeknek hallása. Isten tartsa meg kegyelmes urat. Ennyit soha, soha- nem nyert a magyar nemzet, s ez időszak, melyet kegyelmes úr ritka bölcseségével vezérel, évrázjaiban mindig a legérdekesebb maradand. Örülök, hogy éppen most élek, de most kérészem van kegyelmes uramhoz, méltóztatnék, mit mondok, kegyesen fontolóra venni s szokott bölcsesége szerint cselekedni. A buda-pesti híd dolga mind a két táblán úgy szólva már keresztül ment s tisztában, úgy hogy most a dolognak tökélyes kivihetősége végett semmi egyéb nem kell, mint kedvező királyi válasz. E tekintet miatt bátorkodom, kegyelmes uram, e néhány sort jó eleve írni, hogy a teendőket már most méltóztatnék az igazi kerékvágásba illeszteni. S ugyanis a buda-pesti hídnál a nemesség bizonyos időkre felfüggeszti nemesi kiváltságait és fizetni akar. A törvényjavaslatban ezen elhatározottságát azáltal teszi ki, hogy ezen eventualiter építendő hídon „mindenki kivétel nélkül” fizessen. De ezen kitétel alatt „mindenki” a kormány embereit is érti. Világosabban kitenni azt sok okok miatt nem akartuk. Ha a válaszban erről semmi érintés nem tétetnék, félek, összerogy megint minden, a mit eddig elég ügygyel-bajjal nyertünk, mert soha nem állana a

nemesség arra, hogy fizessen, ha a fizetés alól a kormány emberei, mint katonák stb. akármilyen szín alatt kivonnák magukat. Valóban tán nem is illett volna az ország képviselőitől ilyeszt mondani. Fizetünk uram, ha te is fizetsz – de inkább annak rendje szerint látszik lenni, ha a király szól így a nemességhez: Ha fizetni akartok új hasznokért, új kellemekekért, én sem vonom ki magamat a teher alól. Ilyfélének kellene tehát lenni a királyi válasznak, ha azt akarjuk, hogy legyen híd, és az új dicső út megnyitva, a mely szerint a nemesség is járuljon a hazának szebb kifejléséhez.

„Azt kellene mondani a fejedelemnek, hogy szívesen vette a nemesség nagylelkű elhatározását, melynélfogva az országnak nagyobb technikai kifejlése végett egy Buda és Pest között építendő állandó hídért, bizonyos időig felhagyja függeszteni kiváltságát. S midőn ő felsége helybenhagyja az országnak ezen kívánatát, saját részéről is fog járulni a dolognak sikeres kifejtéséhez; csakhogy mivel ez practice lehetetlen, nem fog minden egyes ember-, társzekér-, ágyú után fizetni, de semel pro semper, a hídnak mindig szabad használása végett azon társasággal alkura lépni, mely a hidat építendő, mi úgyis a dolog természete szerint minden privat embernek szabad.

„Ezáltal a kormány popularitása mindinkább növekednék, s a mi legszebb és fődolog, egy garasába sem kerül a kormánynak, és pedig megmondom, miért. – A szerencsés véletlen úgy akarja, de ez mennyire lehet, köztünk maradjon, hogy az egyedüli hely, hova Buda és Pest közé józan észszel hídát építeni lehet, épen egy aerialis magazinra vág, mely a budai parton van. Ezen magazin fa és széna rakhely s proviant pékek műhelye. Ha ezt átengedi a kormány, nemcsak örökké kiválthatja magát a fizetés alól, de a hídépítő társaság, mielőtt az említett magazint átvénné, épen olyast, de sokkal czélszerűbbet, irányosbat a kormánynak ingyen s kénye szerint kész leendő egészen felépíteni, szintén a Duna partján néhány száz lépéssel alább vagy fentebb, mint a minő kell. E szerint a kormány mindannak birtokába jó, a mivel most bír, mert egy magazin, melyben fa, széna és pékműhely van, csakhogy a Duna partján álljon, épen oly czélirányos, akár egy kissé magasabb vagy alantabb álljon is, azzal a különbséggel mindazonáltal, hogyha e kitett célra új építetik, annak sokkal inkább megfelelő, mint a mostani, mely vajmi egy otromba és alkalmatlan rakvány. El volna így érve a cél, s mindkét fél általa

megnyugtatva. Tudja kegyelmes uram, kívánatom nem más, mint szolgálni közhazánkat, s hogy ezt kegyelmes úr vezérlése és zászlója alatt tehetem, kétszeresen szerencsésnek érzem magamat, mert tiszteletem, szeretetem a kegyelmes úr iránt határtalan, s igen érzem, mily biztos és bölcs vezér alatt állok, hogy kegyelmes úrnak parancsai alatt szolgálhatok.

„Holnap az ünnepekre Budára rándulok, megnézni háznépem, mint van. Húsvét kedden ismét itt leszek, óhajtvá várva kegyelmes urat közibünk hozza honunk jobb csillaga minél előbb. Legmélyebb hódolattal kegyelmes urnák holtig hü gróf Széchenyi István.”

E levél újabb bizonyítéka ama bámulatos ügyességnek, miként tudott Széchenyi gyenge jellemekkel bánni. Ha bókokkal bőven szolgál nekik az ember s lehetőleg keveset kíván tőlük, ez mindig a legjobb eszköz, hogy jókedvökben tartsa meg őket. A mellett jó tanácsot csak mindig könnyedén eltakarva kell nekik nyújtani. A külső héj eltávolítása ne okozzon nekik sok bajt, csak épen annyit, a mennyi szükséges, hogy elhitessük velük, miszerint az okos gondolat, melyet itt találnak, az ő saját fejökből származott. Az idézett levél azonban még más tekintetben is érdekes világot vet azon sajátságos állásra, melyet Széchenyi a nemzet és kormány közt elfoglalt. Széchenyi nem volt határozott pártvezér az országgyűlésen, s nem volt semmi hivatalos állása a kormány-nál, habár mind itt, mind ott befolyása sokat nyomott a latban. A nemzet képviselőinek kijelölé az utat, melyen haladniok kell, hogy céljokat elérjék, a nélkül, hogy a kormány részéről akadályokra bukkannának; a kormánynak pedig jó tanácsokkal szolgált, s kijelenté, mily módon lehetne a nemzet jóakarátát legjobban felhasználni a közjólétre. Az udvari kancellárhoz intézett levele után alig három hét múlva Majláth György államtanácsoshoz is írt Széchenyi, hogy ezt szintén megnyerje a vállalat számára. E levélben is kimutatja, mily kiszámíthatlan hasznára volna Magyarország anyagi kifejlésének, ha egyszer gyakorlati érvényre jutna azon elv, hogy új előnyök végett mindenki köteles új terheket is átvállalni. 1836. jan. 10-én Széchenyi, mint a szűkebb bizottmány elnöke, felhívást intézett az állandó híd ügyében minden tökepénzeshez, vállalkozóhoz és technikushoz, melyben felszólította őket az ügy megvizsgálására. A híd évenkénti jövedelmét kétszázezer forintra becsülte, s felszólított most minden szakértőt,

hogy mondjon véleményt mind a költségvetés helyességéről, mind a terv technicus kivihetőségéről. A felhívást legjobb siker követte; főleg Sina és Woddianer bankárok melegen felkarolták az ügyet, s a következő évben már erélyesen alkudoztak Clark angol mérnökkel, ki a híd építésénél a technical vezetést volt átvállalandó, s az 1837-38-ki télíg már meglehetősen előhaladtak az előmunkálatokban.

Hanem egy borzasztó katastropha, mely Magyarország fővárosát meglátogatta, egy perczre teljesen háttérbe szorította a híd tervét. Az 1837. és 1838. szerfeletti kemény tél után egyszerre fellágyult az idő; egy éjjel szétrepedezett a vastag jégkéreg, mely a Dunát fedte. Őrült gyorsasággal tornyosultak föl egész jéghegyek, s összehalmozódtak a Csepel szigetnél, s három napig árviz alá borították Pestet és Buda alantabb fekvő részeit. Százanként omlottak össze az alapokban aláásott házak, s rémületen, mindenöket elhagyva, csak nagy bajjal mentve meg pusztá életöket, futott a lakosság a város kevés magasabban fekvő pontjaira. „Pest – írja Széchenyi 1838. martius 21-én Sina bárónak – e perczben úgy szólva el van pusztítva. A rombolások minden leírása, melyet ön eddig kapott, nem közelíti meg a szomorú valóságot. Be kell most várnunk, hogyan fordul az egész; végromlás vár-e a városra, vagy annál erélyesebb fölvirulás. Az ön kegyes adománya csodákat mivelt. Soha még kellőbb időben nem történt adakozás, mert nemcsak mint követésre méltó példa ragyog ez, hanem fel is élesztett minden csüggedett kedélyt. Ezeket pedig egyáltalán felderíteni sokkal nagyobb jótétemény volt, mint itt-ott egy inséges szenvedő életét megmenteni, vagy egy éhes gyomrot megtölteni... Én magam is, a testi erőfeszítés következtében teljesen kimertültem. Tegnapelőtt megint sokat kellett kiállnom boldogtalan májbajom miatt. Tegnap óta kissé gyengébbnek érzem ugyan magamat, hanem mégis jobban vagyok. Ma reggel nyolez gyermekkel *) és 12 cseléddel az „Árpád” gőzösön Gönyőn át Czenkre utazott feleségem. Mióta elmentek, itt szobámban nem vagyok többé oly szo-

*) Széchenyi neje a magyar királyi kamaraelnöknök, Zichy Károly grófnak özvegye; e házasságból származtak következő gyermekek: Karolina (gr. Festetics. Dénesné), Aladár (meghalt Kairóban), Mária (gr. Wenkheim Antalné), Géza, Imre és Rudolf (azelőtt mind volt cs. k. katonatisztek), Ilona (Pallavicini Oswald marquisné.) Mindezen gyermekeknek Széchenyi egész haláláig a szó legnemesb értelmében atyjok vala.

rongó, oly aggódó. Egyelőre itt szándékom maradni, mert valóban szégyen volna oly embernek, ki ide való lakos, veszély napján hátat fordítani a városnak.”

Széchenyi aztán egy kölcsön szükségét fejtegeti a súlyosan látogatott testvér városok számára, és igyekszik Sinát megnyerni e tervre. A hídról csak egy utóiratban emlékszik meg, „remélem, nem ejtjük el a híd ügyét. Qu'en pensez-vous? Most nem beszélhetünk róla, de ha Isten segít, annak idején győzedelmesen fogunk föllépni.” Hat nap múlva ismét írt Széchenyi Sina báróhoz a kölcsön ügyében, s termékeny szelleme ismét egy új tervet teremtett, Meg kell honosítani Magyarországon az eddig itt teljesen ismeretlen vízveszélyek elleni biztosítást. „Most – úgymond – volna itt az ideje a tárgyat megindítani; mindenki buzgón kapna a dologhoz, s oly csapások, mint ez a legközelebbi, egy század alatt csak egyszer fordulnak elő.”

Alig valának némileg kiheverve az árvíz szomorú következményei, midőn Széchenyi ismét visszatért kedvencz tervéhez, és egy 1838. jul. 18-án kelt levelében különösen sürgeti Sinát, bírná rá Rothschildet is, hogy lépjen a részvényes társulatba, míg ő maga egyidejűleg Woddianer bankárral, mint Sina meghatalmazottjával alkudozott az egység megkötése iránt. Széchenyi áldozatkészsége ily ügyben nem ismert határt; nem elégedett meg azzal, hogy a vállalat szálát kezében tartsa, de nem áttallotta valóságos toborzást vinni végbe érte. Minden, az országos bizottmány s a bécsi bankárok közötti alkudozásokra vonatkozó okmányt német és magyar nyelven kellett kiállítani. Hogy magát kipihenje, Széchenyi néhány hétre Czenkre ment. Hogy miben állt ez a pihenés, arról felvilágosít bennünket Széchenyinek egy aug. 9-én báró Sinához intézett levele. „Titkárom Taschner és én – írja Széchenyi – az unalmas fordítás gépies munkáját a peu près bevégeztük, s miután a legfelsőbb helyre fölterjesztendő német beadványokat magam letisztáztam, mi mellett az álom néha ólomsúlylyal nehezedelek pilláimra, holnapután Pestre megyünk.” S ily gépies munkákkal foglalkozott oly férfi, kinek fejében a genialis tervek özöne, mint valami méhraj zsi bongott, s ki az imént említett levélben tréfálva megjegyzi: „Oly sok iratot, jegyzéket, vázlatot és bádogszelenczét hordok magammal, hogy mindig egy harmadik lovat is kell vennem az előfogathoz, ha nem akarok valahol az utón elakadni.” Alig ért Pestre, már a nádorhoz írt Széchenyi, hogy audientiát

kérjen tőle minden a híd ügyére vonatkozó okiratok átnyújthatása végett, s sept. 3-án írt másik levelében István főherczeget is igyekezett e vállalat iránt kedvezőleg hangolni.

Mindamellett s daczára annak, hogy a nádor teljesen meg volt nyerve az ügynek, kedvezőtlen fordulatot látszott venni a dolog Bécsben. A Sinávali egység megvizsgálás végett az államtanács elé terjesztetett, s azt mondták, az államtanács csak föltételesen fogja jelenleg Ő Felségének e szerződést előterjeszteni. Széchenyi most oly izgatást kezdett, mely csodálat- és bámulattal tölt el bennünket, a nevezetes férfi mozgékonyasága és szívóssága iránt. Három nap alatt, december 9-től 11-ig, majdnem egy tuczat hosszú levelet írt, többi közt Metternich herczeghez, ennek vejéhez Sándor grófhhoz, az államminiszterhez gróf Kollowrat-Liebsteinskyhoz stb.; – s ív nagyságú informatiot küldött az államtanácsához Bécsbe. Valóban az egész vállalat léte- vagy nem-létééről volt szó, mert mihelyt a szerződés bármily módosítását kívánják, az actának ismét az országos bizottmányhoz és innen az országgyűléshez, mely 1839-ben összeüledő volt, kellett volna visszakerülni. Ezzel pedig nemcsak sok drága időt pazarolnak, hanem valószínűleg az ügy maga'is elveszett volna. A nemesi kiváltságok minden csökkentésének ellenei összeszedelőztek az első meglepetés után, s buzgón ásták aknáikat a híd-terv ellen. A percz kedvező volt erre, mert épen most foglalkoztak a megyék az instructiók megállapításával, melyeket követeiknek a legközelebbi országgyűlésre adnak. Hogy mily szellem mutatkozott helylyel-közzel, arról az az egy példa is tanúskodik, hogy Nógrádmegye meghagyta követeinek: teyenek ellenvetést mind a híd-kiváltságnak a Sinával kötött egység szerinti tartama ellen, mind a megállapított vámrendszabályok ellen; továbbá kívánjanak a híd építőjétől (Sinától) biztosítékot az iránt, hogy Buda-Pestet nem önti el többé az árvíz! Mind e boszantásokat és zaklatásokat csak úgy lehetett végképen elhárítani, ha a szerződés, úgy a mint van, egyszerűen szentesítettik, s ez által változhatlan s az 1832-36. 26. törv. czikk értelmében teljesen törvényes fajt accompli jön létre. Széchenyi vigasztalhatatlan volt a kormány halogatása miatt. „Oh a mi atyai kormányunk!” – kiált fel boszankodva, Sinához intézett levelében – ha elébb hozzá lát, meg sem moczczant volna senki; most már mindenesetre nehéz oly eszme ellen küzdeni, mely tért kezd nyerni, s óráról órára nehezebb lesz.”

A kormánynyal szemben természetesen más nyelven beszélt Széchenyi. A Metternichhez, *) Kollowráthoz intézett levelek, az államtanácshoz küldött informatio valódi diplomatikus remekmű. Mindenekelőtt azt hangsúlyozza Széchenyi, hogy ha e kísérlet meg hiúsul, a nemesség soha többé rá nem lesz vehető, hogy a közterhekben önként résztvegyen. De más tekintetben is az ellenzék kezére dolgozik a kormány, ha az ügyet nem intézi el gyorsan kedvezőleg. Mihelyt Bécsben ellenkezéseket támasztanak, épen azok, kik most legmakacsabban izgatnak az ügy ellen, rögtön a kormány ellen fordulhatnak, s minden módon kiabálnának: Látjátok, hogy ezzel a kormánynyal semmire sem lehet menni? Mi nemesek önként hoztunk oly nagy áldozatot, kivételesen lemondva legdrágább kiváltságaink egyikéről, csak hogy a vállalatot lehetségessé tegyük, hanem itt is ellenszegül a kormány annak a vállalatnak, mely az országnak javára válnék; ki mondja még aztán, hogy mi a haladás ellenségei vagyunk, s nem a kormány?! Meg kell valani, hogy ez indok igen szerencsésen volt választva és súlyosan nyomott a latban. „Nekem személyesen semmi előnyöm sincs az ügyben – írja Széchenyi Metternichhez – sőt ellenkezőleg, mint az ügy indítója s az országos bizottmány tagja, leginkább gyűlölet tárgyává leszek. De meg vagyok győződve, hogy e kérdéses vállalat létrejöttéből oly sok lényeges haszon háramlik Magyarországra, hogy szívesen elviselek személyem s szándékaim ellen intézett bármily kritikát.”

Hasonlóan ír Kollowráthoz: „Ám sújtsa Isten nevében az ellenfél gyűlöletével az országos bizottmányt, melynek tagja vagyok én is, de ne a kormányt; jön aztán majd oly idő is, mikor a bizottmány tagjairól is másként fognak gondolkozni.” De Széchenyinek még egy másik éles nyila volt tegzében. Egész csendesen megmagyarázá az uraknak, hogy ha az ügy a kormány hibája miatt még

*) A Metternichhez intézett levél következő jellemző szavakkal kezdődik: „Excellentiád irányomban a Pest és Buda között építendő hidra vonatkozólag mindig azt méltóztatott nyilvánítani, hogy Főméltóságod jó hajlammal viseltetik az ügy iránt, csak ne kizárólag egyesek által, hanem a magas kormánynyal egyesülten történjék a terv végrehajtása. Excellentiád tehát az ügynek barátja, csak a formát nem helyesli. Miután azonban én vagyok az egésznek sajátképi indítója, ezennel megígérem, hogy soha többé semmi tárgyat ily módon meg nem indítok, a nélkül, hogy elébb ki ne eszközölném a magas kormány helybenhagyását; esedezve kérem tehát, hogy ez alkalommal ne áldoztassák fel az ügy a formának.

egyszer visszakerül az országgyűléshez, talán nem igen óhajtandó vita támadhatna a fölött, váljon a kormánynak ez esetben egyáltalán kell-e valamit szentesíteni, vagy arra szorítkozni, hogy megvizsgálja, megegyez-e vagy sem a kötött szerződés a 26. törvényzcikkkel. Miután ez lehet az eset, bizonyára azt fogják sürgetni, hogy a kormány ilyes dolgokban semmi további jogosultsággal nem bír, s csak egyszerűen tudomásul kell venni a szentesített törvénnyel egybehangzó intézkedést. Azt hihetné az ember, hogy ily bizonyítékok lehető gyorsaságra, az ügy mielőbbi kedvező eldöntésére ösztönözhetnék volna a magas államtanácsot Bécsben; hanem e burokratikus gépezetet nem volt oly könnyű dolog a szokott lassú kerékvágásból kizavarni. 1839. április 8-án Széchenyi meg-Sinának, hogy a híd ügyében megvertnek tekintni már magát, s már el is szánta magát, hogy a dolgot ismét újra kezdi. Az Ullmanntól azon nap kapott hírnek, miszerint a szentesítés megtörtént, nem hitt a gróf, pedig a hír igaz volt! Post tot discrimina rerum Bécsben végre rászánták magukat, hogy „a nyughatatlan magyar gróf” alkalmatlan zaklatásainak végre engedjenek, s egyszerűen elfogadták a szerződést. *)

Széchenyi nagyon megörült neki, még pedig nemcsak Magyarország érdekében, hanem a kormány érdekében is, mely két nagy dolgot ért el általa: 1) hogy a magyar nemesség végre mégis adózni fog valamire; 2) hogy a kormány de facto szentesített ott, hol saját képen csak felügyelni lett volna joga. Kettőzött buzgalommal folytatták most a munkálatokat, s körülbelül egy évtized múlva készen lett amaz óriásszerű mű, melyre a mai nemzedék bámulva és méltó büszkeséggel pillant, mert Európa nem bírja felmutatni egy másodikat, habár csak megközelítőleg hozzá hasonló óriás művét az emberi szorgalomnak. Csak az nem látta soha bevégezve ez óriás hidat, kinek legtöbb joga lett volna büszkén tekinteni arra, mint saját művére, melynek feláldozta napjai munkáját, éjei nyugalmát. Még tíz évig élt Széchenyi legnagyobbszerű művének befejezte után, melynek képe, valami ideálhoz hasonlólag, életének húsz esztendején át kísértte, de szemei sohasem látták azt befejezve, lába nem lépett rá. Némán emelkednek fel a Duna sötét mélyéből a kolossalis gránitoszlopok; könnyedén, mint valami hiu ékszer, viselik

*) A Sinával kötött szerződés azután az 1840. XXXIX. t. ez, által jogérvényesnek nyilvánított.

az óriás lánczot, s örökké keringő mormogással vágódnak a habok, mintegy saját tehetetlenségök miatt tajtékozva, a gigantikus oszlopok talpához; de urok s mesterök szeme soha nem pihent meg rajtok, s csak a hosszú álmatlan éjeken, melyeket távol, magános ágyában átvirasztott, képzelé, mintha a vén, örök Duna tompa mormolását hallanák fülei, kit ő, a porból született s most már rég-óta porrá vált, lánczra mert verni.

1849 háborús zűrzavaraik közt egy pillanatig veszély fenyegette az alig befejezett pompás remekművet, hogy a légebe repítetik; hanem valami láthatlan hatalom kiragadta a rombolás démonának kezéből e drága zsákmányt; meg kellett elégednie azzal, hogy romba döntötte a szellemet, mely e művet teremtette, hanem legnagyobb szerű művének fenn kellett maradnia jövő századok számára, hogy azoknak hirdesse, mit bírt végrehajtani egyetlen egy ember szilárd, kitartó akarata.

Mind e siker, mely már magában méltó jutalma lett volna egy emberélet fáradalmainak, Széchenyi lelkében csak kezdetét képezte annak, a mit végrehajtani szándékozott. Még a híd-építés érdekében is kellett egyet-mást keresztülvinni, például, hogy a vas alkatrészek vámmentesen szállíttassanak Angolországból, s csak aztán következett még mindazon feladatok hosszú sora, melyeket a nagy férfi „Stádium”-ában fölhozott. A legközelebbi országgyűlésnek ismét néhány lépéssel előbbre kellett vinni mind e terveket; de nem föltétlen bizalom érzetével tekintett Széchenyi ez országgyűlés elé. *)

A múlt országgyűlés bezárta óta igen komoly dolgok történtek. Ferenc császár meghalt, s mielőtt még az utóbbi országgyűlés szétoszlott volna, V. Ferdinánd lépett a kormányra. Nem cs alódtak e fejedelem szívében, hanem hiányozni látszott nála az akarat azon ereje, mely a viszálykodó befolyásokat távol tudta volna tartani magától. A reactionárius párt túlsúlyra jutott a kormányban. Már az 1832-36-iki országgyűlés alatt aggódva vették észre a reformeszmék gyors haladását, ámbár azok eredményei csak relatív fontossággal bírtak; hanem mégis kezdet volt, s gondoskodni

*) „A legközelebbi magyar országgyűlés – olvassuk Széchenyi 1839. apr. 16-diki levelében – mint sokan mondják, meglehetősen meddő lesz; én sem e mellett, sem ellene nem akarok szólni; annyi azonban bizonyos, hogy ez országgyűlés valamely zivatárhoz hasonlólag hasonlólág tornyosul fejünk fölött, melyből minden perczen pusztító villámok csaphatnak le.”

kellett arról, hogy e kezdetnek folytatása ne legyen. Az udvari kancellár Reviczky, ki, mint említők, nagy becsülésben állt Ferencz császárnál, elmozdított. Ezt a veszteséget azonban végre is könnyen el lehetett viselni; utóbbi időben nyíltan a legbotrányosabb megvesztegethetőséggel vádolták az udvari kancellárt, s ámbár végre is szegényül, sőt adósságokkal terhelve hagyta el Bécset, hogy követi állomására menjen a florenzi udvarhoz, Magyarországon nem igen búsultak volna miatta. Hanem megdöbbsentek, midőn utódjául a tárnok, gróf Pállffy Fidél neveztetett ki, a merev reakcionárius, a tehetség nélküli férfi, kinek nem volt szíve nemzete iránt, sőt nem is ismerte hazája nyelvét. Mély és általános volt a nehezítés az országban, s ez ártott a különben mélyen tisztelt nádor népszerűségének is, kiről azt gyaníták, hogy miután köztudomás szerint Reviczkynek ellene volt, tán ő tanácsolta Pállffy kineveztetését.

Nemsokára azonban ezen, eddig még sajátképen csak ösztönserű nehezítés tényekkel is igazolva lőn. Wesselényi ellen már előbb felségárulási pert kezdettek Magyarországon is, Erdélyben is, két beszéde miatt, melyek egyikét Szatmár megyében, a másikat Erdélyben mondotta. A dolgot azonban nagyon lanyhán folytatták, s azt hitte az ország, hogy egészen abba is hagyják, főleg, miután Wesselényi az árvíz alatt minden dicséretet felülhaladó viselete által a nép valóságos halványává lett. *) Most egyszerre hire támadt, Bécsből rendelet jött, hogy ismét vegyék elő teljes szigorúsággal a pert és gyorsan végezzék be. Szeszély volt-e ez, vagy személyes gyűlölet Wesselényi ellen, ki iránt a nádor sem táplált jó hajlamot, vagy ez csak az első kezdet volt? Tényekkel feleltek a kérdésre. A vármegyék ős idők óta egy csoport fiatal jurátust küldtek az országgyűlésre, hol ezek a politikának mintegy gyakorlati iskoláján mentek át. Szabad óráikat rendszeren a kávéházakban és korcsmákban töltötték e fiatal urak, s nem utolsó mulatságmk volt a botrány-csinálás. Az 1832-36 országgyűlés

*) Az árvíz egész ideje alatt, éjjel-nappal a víz alatt álló utcákon járt csónakával Wesselényi. Mindig élelmiszerekkel megterhelten indult el e csónak a távolabb fekvő külvárosokba, honnan ismét a szegény családokat hozta be Wesselényi, kiket aztán biztosságba helyezett. Valóban, úgy látszott, hogy emberfeletti dolgokat vitt végbe; szabadító angyalként üdvözlék, a hova jött, s a legnagyobb magyar költő Vörösmarty, egyik legszebb költeményében, „Az árvízi hajós-”ban megörökíté a feláldozó tetteket.

alatt mássá vált ez is; Széchenyi iratai valóban erkölcsnemesítőleg hatottak ez alapján romlatlan ifjúságra, s ez most saját clubbot alakított, hol néhány szabadelvű követ által buzdítva, komoly tanulmányokkal, politikai vitákkal, szónoklatokkal stb. foglalkoztak. *) A kormány azon szerencsétlen gondolatra jutott, hogy e clubban valami republikánus összeesküvést képzelt, s midőn e clubb néhány tagja fáklyás-zenével tisztelgett Wesselényinél Pesten, hol bizonyos Lovassy ragyogó, hanem természetesen fiatal tűztől túlhabzó beszédet tartott, Bécsben elhatározták, hogy rettenetes példát adnak, s e clubb ismert tagjait, legalább is az említett Lovassyt, aztán Szemerét, Pulszkyt, Vukovicsot s még egy tuczat más fiatal embert elfogatnak. A fenyegetettek legnagyobb része sejtette a veszélyt s megszöktek; hanem Lovassyt és 13 társát katonákkal elfogták, s a budai casemattákba vitték. Ez még 1836-ban történt. 1837 májusban újabb vendéget kapott ama fogház egy fiatal ember személyében, kinek nevét csak az utóbbi országgyűlés óta kezdték gyakrabban emlegetni. E fiatal ember az 1830 országgyűlés után lépett föl nyilvánosan, még pedig Zemplén-megye egyik közgyűlésén, s e megye egyik követét, Vay Miklós bárót hevesen megtámadta, mert ez a kormány kívánatának, hogy t. i. 20,000 ujonczot állítson ki előlegesen az ország, mellette szavozott. Midőn később, az 1831-32. országgyűlésen, a szabadelvű követeknek egyáltalán nem sikerült concessiót eszközölni ki egy országgyűlési lap rendes kiadhatására, e fiatal ember jelentkezett, – Kossuth Lajos volt neve – hogy ha elegendő személy találkoznék aláíróknak, kézirat által terjesztendő „Országgyűlési Tudósításokat” fog megjelentetni. E jelentések remekül voltak szerkesztve, s élénk részvétre találtak, úgy hogy a kiadó arra határozta magát, hogy az 1836-iki országgyűlés bezárta után Pestre költözik át, s ott, megbízható levelezők közreműködése mellett „megyei közgyűlési tudósításokat” fog megjelentetni ugyanazon alakban, mint a milyenben megjelentek „az országgyűlési tudósítások.” A kormány természetesen nem igen örült meg e gondolatnak; már az „Országgyűlési Tudósításokat” letartóztatta Pesten; hanem ez által csak azt érte el, hogy a vármegyék most már azon írott tudósításokat

*) A következő évek legtöbb nevezetes férfja: a későbbi belügyminiszter Szemere Bertalan, a későbbi 1849-iki igazságügyminiszter Vukovics, továbbá Pulszky Ferencz és sokan mások, e clubba tartoztak a harminczas években.

saját hajdúik által hordatták. A „Megyei Tudósítások” természetesen még mélyebbre metsző természetűek voltak; utánozhatlan ügyességgel csoportosította a hozzá érkező levelezéseket, főleg a megyék azon tárgyalásait, melyekben az ingerültség kitört Lovassy és társai elfogatása miatt, kiváló terjedelmességgel és élénkséggel ecsetelte Kossuth. Pálffy grófnak már sokkal kevesebb is sok lett volna. A nádor utasítást kapott, hogy a „Megyei Tudósítások” megjelenését minden áron szüntesse meg, s az erre vonatkozó tilalom rögtön elnöki utón kézbesített Kossuthnak. Ez azonban, a nélkül, hogy egyelőre törődnek e tilalommal, a megyei közgyűlés elé vitte a tárgyat, és ott a többség kijelenté, hogy a tilalom törvénytelen. Kossuth jelentései nem újságlapok, hanem közönséges levelek; a megyék tárgyalásai nyilvánosak, s mindenki irhát rólok, a mi neki tetszik. Mint valami lavina, nőttön nőtt most a vitakozás e tárgy fölött vármegyéről vármegyére, s a többség mindenütt Kossuth mellett nyilatkozott, ki nyugodtan folytatta is jelentései kiadását. 1837 májusban, hogy egészségét helyreállítsa, nyári lakást fogadott a budai hegyek közt. Ott egyszerre csak éjjel megjelent a királyi fiskus Eötvös egy csoport katonával, s Kossuth fogságba vándorolt, a hol nemcsak a külvilággal való minden közlekedéstől elzárták, hanem még olvasnia és írnia sem volt szabad. E jelentékenyebb eseményekhez még a kisebb politikai perek egész sora csatlakozott; többi közt Ráday gróf ellen, kit Pestmegeye épen követéül szemelt ki a jövő országgyűlésre, ki azonban, az ellene indított vizsgálat folytán, a kormány szerint elvesztette a qualificatiot a választhatásra.

Szerfelett szigorúak valának az ítéletek az említett pörökben. A Ráday elleni ítélet ugyan függőben maradt, hanem Lovassyt tíz évi várfogságra ítélték, s az ítélet végrehajtása után csakhamar elterjedt azon iszonyatos hír, hogy a reményteljes ifjú megőrült. Wesselényit, ki az árvíz alatti fáradoalmak óta folyvást betegeskedett, s azonkívül közel volt a megvakuláshoz, három évi várfogságra ítélték; s a beteg, félvak ember ellen hozott ítélet oly ingerültséget szült az országban, hogy annak félig-meddig lehető lecsillapítása végett is megengedték Wesselényinek, miszerint büntetési idejét a gräfenbergi hideg vízgyógy-intézetben tölthesse. Kossuthot, az egy évi vizsgálati fogságon kívül, még három évi börtönre ítélték, s a hétszemélyes tábla még egy évvel megtoldotta. Mikor ez ítéletek mindenfelé köztudomásra jutottak, mikor megtudták azt, hogy

Pestmegye egy küldöttségét, mely egyenesen ő Felségéhez akart indulni Bécsbe, nem bocsátották a király elé, hanem Pálffy kancczellár azzal utasította el, hogy iparkodjanak mielőbb haza menni, a vármegye pedig békén maradjon: az ingerültség a legmagasb fokra hágott ekkor s kikerülhetlennek látszott a nyilvános szakítás a kormány és az ország közt. S mivé lesznek ama nagy tervek, melyek csak mindkét tényező egyetértő közreműködése által valának megvalósíthatók? A forradalom, vagy a katonai despotismus vaslábai tapossák-e össze ama fiatal cserjéket, melyek oly reménytelijesen kezdtek zöldelni? Visszaessék-e ismét évtizedekre Magyarország, mely alig tőn egynehány lépést előre? Széchenyi a legkeserűbb gyötrelém, a legkínzóbb aggodalom napjait élte, mint az nála minden nagyobbserű elhatározását megszokta előzni. Órákig ült éjjelenként, mély gondolatokba merülve,*) szellemi szemei valami világosságugarat kerestek a sötétségben, mely körülötte valami reménycsillámot láttatna e vigasztalan helyzet közepette, mely az országra borulni látszott.

Csak egy út volt még. Nemcsak a legközelebb, hanem az egyedüli út volt ez. A kormány és a nemzetnek ki kellett békülni egymással; hanem e nehéz kibékítési munka végrehajtására megint csak egyetlen egy ember volt: gróf Széchenyi István. A sajátképi politikai térre kellett lépnie személyesen, melytől ekkoráig, az általunk ismételve előhozott okokból, lehetőleg távol tartotta magát. Le kellett szállnia a küzdőterre önmagának, hogy a két párt közé lépjen, melyek harcra készülten álltak szemben egymással, oly harcra készülten, melyben győztes egyik sem lehet, mely bármiként végződik, mindkettőjük romlásával végződik. Érezte, hogy beteges ingerültsége, mélyen megingatott egészsége mellett, tartósan nem viselheti el e politikai küzdelmeket, habár csak a közvetítő szerepét játssza is; érezte, hogy testét és lelkét

*) „Pesti por és sár” című röpiratban, melyet Széchenyi azon időben írt, de csak nemrég bocsátotta először közzé Török János, Széchenyi a házak benső kényelmes elrendezéséről szól, s többi közt ajánlja a köszénneli fűtést. „Nálam – úgymond ez alkalommal – a köszén azért is kedvezésben áll, mert négy-öt óra hosszaiig elpislog lassú lánggal, ezáltal társaságot nyújt nekem álmatlan éjjeleimen, s ha rövid szunnyadás után ismét felébredek, örülök, ha még mindig égni látom.” Szükséges, hogy Széchenyi e folytonos rendkívüli testi izgatottságát, ingatag egészsége feletti szüntelen panaszait szem előtt tartsuk, hogy phisikailag és psychologiaiailag megmagyarázhassuk a későbbi tragikai fordulatot e nagy szerencsétlen férfiúnak történetében.

fölemésztk ezek. Megmérhetlen áldozat volt, a mire most elhátározta magát. Ha valaki, úgy bizonyára ő mondhatta el hazájának Goethe e szavait: „Oly sokat tettem már érted, hogy már nem marad semmi sem föl, a mit érted tehetnék.” Az országgyűlés közvetlen küszöbön állt, az összeütközés kikerülhetlennek látszott ... a közvetítésre itt volt az utolsó percz, ha egyáltalán még valamit akar használni, és Széchenyi megfordította a pelikánról szóló regét; ő, a fiú, fölmetszette mellét, hogy saját szívének vérével mentse meg anyját, a hön szeretett hazát.

IV.

1839-1843.

Már csaknem 10 év múlt el a „Hitel” megjelenése óta. Azon öreg urak közül, kik akkor jajgattak és sóhajtoztak a veszedelmes könyv felett, sokan már az örök álmodt, s a kik még életben voltak, fokont növekedő csüggedéssel tekintettek az időre, melyből csak annyit értettek, hogy ez nem az ő idejük többé. Az ifjak pedig, kik örömríadásra fakadtak Széchenyi szavainak hallatára, mint a pacsirta hangosan énekelve repül fel a levegőbe, ha a tavaszi verőfény először csókolja újra a hosszú ideig megdermedt földet, az ifjak férfiakká váltak, kik még mindig benső tisztelettel tekintettek ama nagy szellemre, ki a mély sötétség közepette először hallata: „Legyen világosság,” kikben azonban idő közben megérett a saját meggyőződés, az önálló vélemény. A régi pártok felbomlása már az 1832-36. hosszú országgyűlési ülészak alatt megkezdődött, s főleg az alsóházban jelentékeny haladást tón. Egy fiatal ember, Deák Ferencz, volt ott Zalamegye képviselőjével megbízva, bátyja Antal helyett. „Egy fiatal embert küldök nektek, – monda Deák Antal, mikor elbúcsúzott barátaitól – kinek a kis ujjában is több esze és tudománya van, mint nekem egész fejemben, pedig bátyja vagyok.” S valóban ez alig 30 éves, teljesen igénytelen föllépő ifjú rövid idő alatt egészen megváltozott irányba terelte az ellenzéket. Nem azon iparkodott most már az ellenzék,

hogy mindent rosznak találjon, mit a kormány tett vagy tenni akart, hanem ép oly kevéssé makacszkodott abban, hogy az alkotmány minden betűjéhez, mint változhatlan dogmához kell mereven, szilárdan ragaszkodni. Sőt inkább abban őszpontosult az ellenzék, hogy a fennálló törvényeket időszerű módon átalakítsa, hanem gondosan öröködjék a fölött is, hogy minden ilyen módosítás, habár javítás volna is, csak a nemzet törvényes képviselőinek közreműködése mellett jöjjön létre; az alkotmányos utón való törvényes haladásnak e zászlója alá, melyet biztos nyugodt kézzel vitt elől Zalamegye fiatal követe, csoportosult nemsokára az alsóház túlnyomó többsége, s midőn közvetlen a 39-iki ülésszak kezdete előtt ama vészterhes felhők tornyosultak össze, arra a kérdésre, hogyan végződik az országgyűlés, a conservatívek sem tudtak egyebet felelni, csak azt: „Kérdezzétek meg Deák Ferenczet!”

A követek házában tehát, melyben a szabadelvűek most már többséget képeztek, elismert vezére volt. Nem így a mágnások házában, kiknek közreműködése nélkül lehetlen volt elűzni a fénygető veszélyt. Ott az „udvari emberek” (aulici) még többségben voltak. S ha nem lettek volna is, hiszen könnyű szer volt, melyly el segíteni lehetett ezen – az úgynevezett „öt forintos mágnások” által. Szegény bárók és grófok voltak ezek, kik születésöknél fogva joggal bírtak ugyan a felsőházban ülni, hanem szegénységök miatt arra valának utalva, hogy szép csendesen otthon maradjanak, hacsak bizonyos szavazások alkalmára, természetesen napidíj ígérete mellett, bizalmas utón meg nem hívtak, hogy jelenjenek meg az országgyűlésen. Az ellenzék azonban a felsőházban nemcsak számra nézve volt kisebbségben, de azonkívül: vezére sem volt. Széchenyi a legtöbb esetben az ellenzékkel szavazott, de nem volt vezére, nem is lehetett, nem is akart az lenni; Wesselényi pedig távol országban töltötte fogságidejét. Hanem a felsőház egész alakja is lényeges változáson ment át. A conservatív párt ketté szakadt; a száraz ágak között itt is egynemely zöld reményteljes galy ütötte fel fejét, s mily bámulva néztek amazok a saját törzsökükön virító üde gályákra, melyeket eddig nem vettek észre. Desewffy Aurél gróf, Józsefnek legidősb fia, ugyanannak, ki Széchenyivel először tűzött keményen össze, lépett az ifjú conservatív párt élére; mérsékelt haladás, hanem mindig a kormánynyal kezét fogva: ez volt jelszavuk. Aurél gróf alig volt húsz éves, midőn Széchenyi ama pozsonyi clubba bevezette őt, melyből később a pesti nemzeti casino fejlő-

dött ki, s a genialis fiatal ember nemsokára mélyen behatott barátjának s mesterének szellemébe; de nem kevésbé gyökerezett szívében a nemzet drága kincse, a nyolcz százados alkotmány iránti kegyelet, melyet ismerni s becsülni nemes atyja tanította. Két ízben akarta magát követté választatni, s mind kétszer megbukott. Kormánybaráti érzülete, melyet mindenkor nyíltan bevallani bátorsága volt, semmikép sem szolgált ajánlatára, főleg azon hangulat mellett, mely az 1839-iki országgyűlés alatt uralkodott, a genialis ifjú tehát a helyett, hogy az alsóházban Deák Ferenczczel mérközött volna, elhatározta egyelőre a felsőházban foglalni el helyét, s ott barátaitól, Apponyi gróf- és Vay Miklós bárótól támogatva, egy az idő szellemének megfelelő kormánypártot alakítani.

Hanem a felsőház ellenzéke is váratlan szaporodást nyert. Fiatal gavallérok, kik főleg Széchenyi példája által ösztönöztetve, a legutóbbi éveket külföldön utazva töltötték, visszatértek most, hogy a legközelebbi országgyűlésen elfoglalják felsőházi üléseiket, – különösen kettő közülök szokatlan jelentőségre emelkedett. Az egyik gyöngé alkotású, alig 26 éves ifjú volt, finom halvány arcczal, melynek két setét, lelkes szeme ábrándosan pillantott ki a világra, míg az ajkon bánatos mosoly lebegett, melyen csak néha-néha vehette észre valami figyelmes szemlélő a gúny átröppenését. E fiatal ember Eötvös József báró, egy kitűnő művet írt a börtönök reformjáról, s egy regényt, „A Karthausi,”-t mely a gondolatok mélysége, az érzelem melegsége és a nyelvezet pompája által példátlan feltűnést okozott. Magától érthető volt, hogy ily mélyen gondolkozó fő, ily minden magasztos és nemesért lelkesülő költő sehol máshol nem állhatott, csak a jog és szabadság előharczosai oldalán. De a finom húrú lant, melynek lágy zengése eddig oly hevesen megragadta a szíveket, elég erősen fog-e hangzani, hogy a politikai szenvedélyek viharában is érthető leszen? Egyelőre senki sem tudott erre felelni, s feszülten várták az ifjú báró első parlamentáris föllépését. Vele egyszerre lépett az előtérre egy másik ifjú mágnás, ki épen ekkor múlt harmincz éves. Csak annyit tudtak róla, hogy, mint Széchenyi, ő is katona volt; beutazta egész Európát, aztán Neurohr tanárral tudományos buvárlatokba merült; Széchenyi ösztönzésére czukorgyárt állított és ötvenezer szederfát ültetett. Parancsoló tekintetű, halvány arczu és elhatározott vonású férfi, kinek fejére magas, gondolkozó homlok domborult. Batthyányi Lajos gróf volt ez, ki most először

lépett a politikai küzdőterre, s kinek törekvései rögtön oda irányultak, hogy még az országgyűlés megkezdése előtt szilárd, jól rendezett ellenzékot hozzon létre a felsőházban. Az anyagi reformok szükségességét illetőleg, Széchenyivel teljesen egy véleményen volt; hanem politikai dolgokban közelebb állt Wesselényihez. A haladás akadályát nem találta ugyan kizárólag a kormányban, de nem is egészen a nemzet indolentiájában. A kinek bátorsága van megtámadni ez utóbbit, annak legyen bátorsága elhárítani a kormánytól jövő akadályokat is; szemére lobbantotta Széchenyinek, hogy ez ép oly kevéssé volt meglegedve az ország politikai állapotával, mint anyagi és társadalmi helyzetével, még sem merte megtámadni az előbbit, mert félt, hogy oda fönn nem fogják szeretni. Batthyányi a társadalmi és anyagi téren való haladás mellett, még a nemzet politikai szabadságát is megszilárdítani s az ország minden lakosára kiterjeszteni akarta. Így jött kész programmal Pozsonyba, mely sok pontban megegyezett a Széchenyiével, sokban azonban meglehetősen túlhaladt rajta. *)

Mintegy negyven mágnás csatlakozott rögtön a programhoz, és alakíták az „ellenzéki casino”-t, hova a másik házból való elvbarátoknak is szabad bemenete volt. Élénk szellemi élet és sürögölődés fejlett ki a szabadelvűek sorai közt, s a nők is – élükön Battyányi Lajos nemes, szellemdús neje, születetett Zichy Antónia grófnő – oly lelkesülten kezdtek résztvenni a politikában, a mint hevesen az ellenzék elvei mellett s a conservatívek ellen, a oly ezt Magyarországbán még soha sem látták. Széchenyi forró szavai, melyekkel tíz év előtt hazája szép és nemes lelkű nőinek ajánlotta „Hitelét, meglepő gyorsan hoztak gyümölcsöket.

*) E program lényegesebb pontjai, melynek alapján a felsőház ellenzéke szerveződött, a következők valának: 1) Az arisztokratia túlsúlya ne cél, hanem eszköz legyen, hogy lassanként minden társadalmi osztály, minden vallásfelekezet szabadá tévessék. 2) Minden személyes előjog lassanként eltörölendő, a politikai jogok bizonyos census szerint gyakorlandók. 3) A birtokot törvényhozás által lehetőleg biztosítani kell. 4) A tudományt mindenki számára megszerezhetővé kell tenni. 5) Szabad kereskedés; a közbenső vám megszüntetése minden áron, habár pénzbeli kártalanítás mellett is. 6) Az ősiség, fiscalitás, hitbizományok, a hitel érdekében eltörölendő. 7) Minden társadalmi osztály, minden vallásfelekezet, jogos választási rend alapján, képviselve legyen mind az országgyűlés, mind a megyegyűléseken. 8) Megvesztegethetőség, elvtelenség a magán életben is megbélyegzendők. 9) A nőmennél is fölbreszteni és táplálni kell a hazafias érzületet. 10) Miután az ország jövője az ifjabb nemzedék kezében van, legnagyobb gondot kell fordítani a nevelési rendszer javítására.

A szellemek e rendkívüli mozgalma összeesett a kedélyek amaz izgatottságával, melynek okát már a főntebbi helyzetben előadánk; más körülmények közt tán a felvilágosult conservatívekre nézve is örvendetes lehetett volna ez. E perczben azonban veszedelmesnek tünt fel előttük. A láng tiszta volt és jótékony, de lőporos hordó közelében égett. Desewffy kimerítő emlékiratot intézett a kormányhoz, melyben eléterjesztette a helyzetet és saját véleményét a legközelebb követendő út iránt. – Széchenyi, ki nem rég jelentékeny összeget írt az aláírási ivre a fogoly Kossuth családjának segélyére, nem mulasztott el most jó tanácsokat adni; változást követelt azon személyekre nézve, kiknek kezében volt a magyar ügyek vezetése, és amnestiát a legutóbbi években elítélt politikai foglyok számára. Metternich herczeg, ki a magyar ügyekben oly nagy súlyt helyezett Széchenyi szavára, mint senki máséra, nem volt rábírható ez utóbbi engedményre, – legalább e perczben nem. Némely megjegyzés után, melyeket húsz évvel utóbb elejtett Széchenyi, azt merem gyanítani, nem voltak ismeretlenek előtte az okok, hogy miért vonakodott az osztrák államkancellár amnestiát adni. En e megjegyzést közvetlen a gróffal való beszélgetés után följegyeztem, s e szerint körülbelül hiven birom elmondani.

„Végre is – monda Széchenyi – Metternich a maga szempontjából akkor egészen okosan cselekedett. Az ellenzék akkor még fiatal volt, und Jugend kennt keine Tugend. Ha megadta volna az amnestiát még az országgyűlés előtt, az oppositio bizonyosan egy csoport más követeléssel állt volna elő, s a császár kegyelmét csak köteles dolognak tekintették volna, a nélkül, hogy valami nagy becszet tulajdonítottak volna neki, a nélkül, hogy ezáltal magukat valamire lekötelve érezték volna; úgy kellett hát manővrózni, hogy az elfogottak szabadon bocsátása követelésök egyik tárgya, sőt legfőbb követelésök legyen. Csak így remélhetek Bécsben magától a megadástól hatást, s így juttathatták a conservatíveket azon helyzetbe, hogy ezen concessiora utalva, tovább menő követeléseknek erélyesen ellenszegülhessenek.” Nem hiszem, hogy Széchenyi e szavakban csak gyanítást fejezett volna ki. Bármikép legyen is, az amnestiát nem lehetett kieszközölni. Ellenben a személyváltoztatást illetőleg, a kormány hajlandónak nyilatkozott, még pedig annál inkább, mivelhogy a nádor is, ki minél inkább öregedett, annál nagyobb értéket helyezett magyarorszá-

báni népszerűségére és azon óhajtást táplálta, hogy a nádori méltóságot egykor majd fiára Istvánra ruháztassa át, a leghathatósbban támogatta Széchenyi törekvését. A kancellár Pálffy, az országbíró Cziráky, s a királyi személynök Somssich – e két utóbbi elnöklete alatt tárgyalattak a királyi táblánál s a hétszemélyes táblánál a politikai pörök – elmozdítottak és népszerűbb férfiak neveztek ki helyökbe. Majláth Antal gróf lett udvari kancellárrá; Majláth György – a jelenlegi udvari kancellár atyja – országbíróvá, s Szerencsy István királyi személynökké, ki e minőségben egyúttal az alsóházban is elnökölt. Ezáltal már egy keveset nyert a kormány, s kissé el lön hártva azon elkeseredettség, melyet okvetlen előidézett volna az országgyűlésen e méltóságok viselőinek megjeleneése. A kedélyek megnyugtatóására azonban e személyváltoztatás még semmikép sem volt elégséges.

Az országgyűlés összeülése után, 1839. június 3-án, kitört a vihar; Pestmegye egyik követe Ráday Gedeon gróf, mint politikai pör alatt levő, nem jelenhetett meg az országgyűlésen. Ez volt az első botránykő. Ha ezt megengedik, úgymond az ellenzék, akkor a kormánynak hatalmában fog állani, hogy bármely neki tetsző követet kizárjon az országgyűlésből, csak valami politikai port kell ellene kezdeni. Még hevesebben nyilatkoztak a már több ízben említett politikai elitlések fölött, melyeket a szólás-szabadság megsértésének neveztek. Az első sérelmi pont hetekig tartó viták után azáltal lön elhárítva, hogy Ráday Gedeon gróf lemondott követi állomásáról, miután a kormány is kijelentette a július 28-diki leiratban, hogy nem szándékozik a megyék függetlenségét a képviselők választásában sérteni.

Hanem annál állhatatosabban ragaszkodott az ellenzék a második ponthoz, és azt kívánták, hogy egy feliratban egyenesen kimondassék, miszerint az országgyűlés e tárgy elintézése előtt a királyi propositiók tárgyalásába nem bocsátkozik. Nemcsak azt kívánták, hogy a kormány törvénysértésnek ismerje el az említett elfogadásokat, hanem az ítélő bírák is, kik ama pörökben ítélték, főleg pedig a két főtörvényszék elnöke, felelősségre vonassanak. Hasztalan igyekezett Széchenyi békülékenyebb fordulatot adni a dolognak, a kormány és a törvényszékek elleni vádat a foglyok megkegyelmezéseérti kérelemre átváltoztatni, kik ily módon biztosabban és gyorsabban elnyernék szabadságukat. Maga Deák Ferencz is erélyesen ellene szegült ily szándéknak. „Senkinek –

úgymond egyik legszebb beszédében – nem vérzik jobban szíve, mint az enyim, ha a legutóbbi eseményekre visszapillantok; hanem kötelességemnek tartom feláldozni lelkem e mély fájalmát, a közérdek, a haza boldogságának és küldöimnek, mint szintén az egész országnak biztosítékot nyújtani képviseltetése függetlensége iránt. A baráti érzelem feláldozásával kijelentem tehát, hogy mindaddig, míg a nemzet sérelmei nincsenek elhárítva, az ellenzék semmi más tárgyalásba nem bocsátkozhatik.” Egy királyi leirat, mely jul. 12-én vegyes ülésben olvastatott föl és éles szavakkal kárhoztatta volt az ellenzék magatartását, olajat öntött még a tüzre s mindinkább tünedezett a kiegyezkedés kilátása. A felsőház conservativ többsége, Desewffy Aurél gróf által vezérelve, makacsul visszautasította az alsóház feliratait, remélte, hogy ezáltal végre mégis engedékenységre kényszeríti a követek házát. Huszonkét izenetet váltottak már a két ház között, a mágnások még mindig változatlanul megmaradtak álláspontjukon. Az alsóház kérjen amnestiát a megtörténteke nézve, és hasonló esetek ismétlődését új törvényt alkotása által kell kikerülni.

Új törvény? kiálták az alsóházban, mit érnek nekünk új törvények, ha a meglevöket sem tartják meg! Először helyre kell állítani a fennálló törvények tekintélyét, csak azután lehet új törvényekről szó. – A huszonharmadik izenet vándorolt tehát most a követek táblájától a felsőtáblához. 1840 april 22-kén majdnem háromnegyed évi heves viták után került e huszonharmadik izenet tárgyalás alá a mágnások táblájánál. A felsőház ellenzéke oly napot ünnepest, a milyen e ház évkönyveiben még sohasem fordult elő. A fiatal gárda annyi erő és bátorsággal küzdött, hogy még elleneit is tisztelettel töltötte be. „Nevünk becsületére kérem és könyörgök a méltóságos táblának – szölt Batthyányi Lajos - ne számítsunk törvényhozásunk másik része kifáradására, ama rész kifáradására, mely két ülésszak óta visszatartott már bennünket a diplomatikus öngyilkolástól. Örülünk ez ellenszegülésnek, mert ez háritotta el azon csapást, melyet kimondhatlan elvakultságunkban magunk akartunk előidézni.” És a „Karthausi” költöje bú-bájos szép beszédben szállott síkra a nemzet jogaiért, a szólás szabadságért, szíve és lelke legmélyéből hozta fel a legszebb gyöngyöket, és csillogó füzérbe rakta egymás mellé. Mind hiába! A conservativ többség elhatározta, hogy nem mozdul ki helyéből. Széchenyi István gróf emelt ekkor szözt, s áhíttatos figyelemmel

hallgatták a méltóságos urak azon férfiú beszédét, a kiről sajátkép senki sem tudta előre bizonyosan megmondani, vajon az övéihez tartozik-e.

„Engedje az Isten, hogy a mit érzek, oly tisztán adhassam elő, mint az lelkem előtt mutatkozik, s hogy szavaim ne szolgáljanak alkalmul félreértésre, balmagyarázatra vagy szinte tán megbántásra is. Célom a kibékítés, s nemcsak azon pártok közt, melyeket a mai tanácskozást megnyitó tisztelt szónok érintett, de kibékítés az országgyűlésnek két táblája, kibékítés a nemzet és a kormány között. Bajaink okát nem annyira az emberekben, mint heterogen összeköttetésünkben találok, t. i.: hogy nekünk alkotmányunk van, Ausztriának pedig nincs. De épen, mert ez így áll, valamint kötelességünk alkotmányunkat szeplőtlen épségében tartani fenn, úgy a kormánynak is tiszte volna s érdekében állana, ha velünk öszhangzásban akar élni, alkotmányos kifejlődésünket őszintén elősegíteni. Ezt azonban nem cselekszi, mit csak azáltal-sajnosan tapasztalunk, hogy ezen országgyűlésnek kezdete óta annyi rágalmatok enged, sőt parancsol ellenünk Íratni fizetett emberek által, mikép tisztán láthatjuk szándékát, hogy a külföld opinióját iparkodik ellenünk gerjeszteni. Ha visszatekintek mindazon méltatlanságokra, melyeket e diéta alatt azon érzéssel valék kénytelen olvasni a külföldi lapokban, hogy ezekre egész kiterjedésben nem lehet, nem szabad válaszolni: akkor, megvallom, forrott ereimben a vér. Az vala a többi közt egy sora ezen ingerlő cikkeknek, hogy csak bizonyos zsilipeket volna szükség felhúzni, s vége volna az ország egész privilégiait aristocratiai részének. Valóban gyönyörű modor az összebékeltetésre, kivált ott, hol annyiszor hozatik elő a legitimitás szentsége. Ha visszatekintünk Mária Therezia idejének egy bizonyos pillanatára, mely következménye vala az el nem korcsosodott régi magyar szellemnek, vagy ha az újabb kornak eseményeit akarjuk emlékezetünkbe idézni, mikor Európának óriás hódítója kísértetbe akará hozni nemzetünknek fejedelméhez vonzó hűségét, akkor tán mi is mondhattuk volna: csak bizonyos zsilipeket kellene fölhúzni és ... a Mélt. Főrendek értik, mit akarok mondani. – De honunkban egyetlen bűnös sem találkozék, ki oly gondolatokra fakadt, mit nemzeti büszkeséggel mondhatok, egyúttal kijelentvén, hogy minekünk magyaroknak sem kikopott fizetett poéták, sem vándorló berezegek tanácsára vagy intésére szükségünk nincs, hogy kötelessé-

günket teljesítsük fejedelmünk és honunk iránt. Menjen tehát, terjesztessék a rendek izerete ő felsége elébe, hadd ítélje meg szent személye aggodalmainkat, és a kormánynak is adassék alkalom azon pontról nézni honi dolgainkat, melyről mi szemléljük azokat; mert csak ezen az utón szakadhat vége az ingerült állapotnak, melyben többet-kevesebbet minden részek vannak.

„Minekünk meg kell győződve lennünk, hogy kormányunk szándéka tiszta, bár nem elég constitutionalis. De tán ennek is oka, mikép egy kifejtettebb alkotmányra nem egészen vagyunk érettek, és minden módon kell belbecsünk súlyát nevelni; mert nzon tisztelet is, melylyel illetetni fogunk, oly arányban fog nőni vagy apadni, mint a milyenben nagyobbítjuk vagy kisebbítjük a nemzet intelligentialis és erkölcsi belértékét. – Fel kell hagynunk a violentiákkal, melyekkel sokan népszerűséget vadásznak, vagy jobban mondva: meg kell szüntetnünk a popularitásért való licitációkat violentiák által, mert ez homlokegyenest az önkénynek béköiba vezet, minthogy a túlságok szomszédok. Franciaországban a tudós és erélyes Bailly elvesztette Camille Desmoulins által hatását, Camille Desmoulins pedig Danton által, míg végkép ez is árnyékba tétetett Robespierre által, kinek ephemer népszerűségét csakhamar a legelhatározottab önkény váltotta föl. Keressünk ennekokáért, – nehogy nálunk is így menjen a dolog – öntagadás és igazi hazaszeretet által népszerűséget, neveljük mindenek felett a közszellemet; fogjunk kezét, vessünk vállat, szóval: becültes-sük meg a magyar nevet ellenségeinknél is. – A kormány viszont, valamint felhagyott minket elnémetesítő eszméivel, úgy hagyjon fel minden összeolvasztási szándékkal is; mert ezt többé nem eszközölheti. – Meggyilkoltathatunk tán, de a többi ausztriai tartományokkal összeolvadni soha sem fogunk. Sőt az is kérdés, meggyilkoltathatunk-e? Én nem hiszem. Mert nemzetünknek jövendője van, ilyest pedig, ha nemzetet illet, egyesek vagy egyes combinációk meg nem semmisíthetnek. – Tizenöt évvel ezelőtt e teremben, úgy szólván, legelőször hallatott magyar szó. Mennyire mentünk előre azóta? S valamint akkor – bocsánatot kérek, ha személyemről szólván, megsértem a szerénységet – mikor a nemzet két részre oszlott, és az egyik csak állati örömök után esengvén, s szemei előtt saját kis hasznát tartván, igen-igen méltóvá tette magát Cicero azon mondására, melyet ma t. Eötvös barátom idézett; más része a nemzetnek, s lehetne mondani a jobb, bár nem lelegegánsabb

része, csak a múltban kereste nemzetünknek fénykorát, és azt hitte: Mohács terén van eltemetve minden nemzeti létünk: én akkor, mint kilépett katona és készületlen író, úgy szólván inspiratióból mondtam, hogy Magyarország eddigelé nem volt, hanem még csak „lesz”; szinte úgy érzem ma rendületlenül, hogy nemzetünk még szerepet fog játszani, és neki van fentartva azon észak-ázsiai nemzetségeknek civilisatiói képviselőjét játszódni itt nyugaton, mely nemzetségekből Oriensen vévé eredetét, s ha erről néha kételkedem is, oly napok, mint a mai, bizonyosokká tesznek, hogy tisztán látom a jövődőt. – És ezen a kormány se kételkedjék. 0 is bízzék bennünk és emberséges szándékunkban, valamint mi bízunk benne. Tökéletes regeneratióra van szükségünk, s kételkedhetik-e ezen valaki, ha fontolóra akarja venni, mily állapotban vannak megyéink? mennyit szükölködik az ország nemcsak külföldre szolgáló, de még belső összeköttetésekben is? mily kevés súlylyal bírnak városaink, és még szavunk sincsen az országgyűlésen? Hogyan induljunk azonban nemzetünknek oly annyira szükséges regeneratiójában biztosan, ha mi nem értjük a kormányt, s a kormány nem akar érteni bennünket? Itt van az egyesülésnek ideje, s azért is míg minden bajaink orvoslás alá jutnának, legyen legalább a szabad szólás-szabadságon ejtett sérelem felterjesztve.”

Széchenyinek e beszéde döntő hatású volt, nem a gyülekezetre nézve, melyhez közvetlen intézve vala, mert annak többsége a kormánynyal egyetértőleg már visszavonhatlanul megalapította taktikáját. Az amnestiának meg kell jönni, hanem kegyajándék alakjában, nem mint a nemzet jogos követelésének szükséges teljesítése. Ily változhatlanul megalapított elhatározással szemben, Széchenyinél nagyobb hatású szónok sem bírt volna semmit kieszközölni, nagy hatású szónok pedig a szó közönséges értelmében Széchenyi nem volt. Hangja nem volt erős, és a felindulás perczeiben kissé éles volt, hanem végre is, ez csak külső hiba lett volna; de Széchenyinél; mint szónoknál, hiányzott a közvetlen siker benső feltétele is. Mindenekelőtt egéaz szellemével ellenkezésben állott az, hogy elméletileg belekapaszkodjék valami specialis tárgyba, és azt az anatómus pontossága és nyugalmával bonczolhassa; ő minden tárgyat rögtön azon oldalánál ragadta meg, mely viszonyban állott az ő nagy céljaihoz, s aztán mindjárt nem a kérdésben magában, hanem a kérdés fölött foglalt általános szemponton oly állást, hová hallgatói nem mindig követhették elég

gyorsan. Azt vélték aztán gyakran, hogy messze eltér a tárgytól holott voltaképen a tárgy magvánál volt, melyet természetesen kifosztott héjából. Ehhez járult még a gondolatok túlbősége, melyek a hallgatókra nézve csaknem kibonthatlanul egymásba kapcsolódtak, úgy hogy Széchenyi beszédei, a rendes parlamentaris tapasztalásokkal ellenkezőleg, sokkal hatásosabbak valának, ha olvasta az ember, mint ha hallgatta.

Végre, hogy hatásos legyen, hiányzott Széchenyinél valami, a mi nagy hallgatóságnál, és főleg magyar hallgatóságnál csaknem elkerülhetlen hatási szer, melylyel bírt talán, melyet azonban szándékosan nem használt. – Ez hallgatói fantáziájának felizgatása. Képzeltében nagyon is dús honfitársait ki akarta inkább józaniítani, és épen azért józan volt, vagy legalább annak mutatkozott egész a fagyosságig. Úgy beszélt, mint ahogy államférfiak körében beszélnek, mintha minden tiz emberre, kik a hidegen számító észnek föltétlenül alárendelik magukat, nem jutna legalább kilenczven más, kik cselekedeteik zsinórmértékéül csak érzelmeiket veszik. És ha aztán – homo fuit, et nil humani ab eo alienum – ha aztán valami vigyázatlan perczben mégis elragadta az érzelem, ez rendesen a keserűség érzelme volt azok ellen, kik nemes, nagyszerű törekvéseit félreismerték. Nem ama meleg jótékony lehellet volt, mely a szónok kebeléből ajakára tör, és onnan csábítólag vagy behízeltőleg, elragadólag lopózik a hallgatók szívébe: hideg metsző szél volt, mely fagyos lehelletével annál kellemetlenebbül érintette a gyülekezetet, mennél inkább érezte, hogy a szónok szemrehányásai jogosultak. *)

Az olvasóra hagyjuk, hogy az általunk közlött beszédet kezébe véve, Széchenyiről mint szónokról hozott ez ítéletünkhöz

*) „Kevés szónok van, úgymond a „Croquis” szerzője, ki oly eredeti volna, mint Széchenyi gróf. O’Conell és Thiers, Wakley, Bugeaud és Dupin összetörve egy nagy mozsárban, és aztán elpárologatva, ételképében együtt képezhetnék Széchenyi valamelyik beszédét. Ha Széchenyi beszél, élelketek és adomákat kerget egymás után, mint a hogy kerget valamely szemtelen legyet, mely füle körül zsiibong. Sohasem támadja meg hirtelen ellenfelét, célzások és adomák seregével veszi körül, melyekből sánczokat, bástyákat, erődöket, gyalogságot, tüzéséget, könnyű- és nehéz-lovasságot teremt elő. Ezzel jön aztán mindinkább közelebb; egyszer csak megragadja ellenfelét és földhöz vágja. Már agyon akarja döfni, akkor eszibe jut a mese, melyben az oroszlánnak az egerrel volt dolga, - futni hagyja, hogy máskor majd hálából segítsen neki, a mi bizonyára soha sem fog megtörténni.”

hozzájáruljon, vagy azt saját felfogása szerint helyreigazítsa. Nekünk itt mindenekelőtt csak a beszéd hatásáról kell szólnunk. Ez két irányban volt jelentékeny. A szabadelvű párt nagyrabecsülte, hogy egy ily kiválólag politikai tárgyban – mit Széchenyi eddig kikerült – a reactionarius többséggel szemben ily határozott és tekintélyes szövetségést nyert. Ha Széchenyi beszédének csak utolsó tíz szavát mondotta volna is el, elegendő lett volna arra, hogy tetőpontra emelje népszerűségét. Pedig egyebet is mondott, és főleg a német sajtó Magyarország elleni támadásait illetőleg, oly dolgokat kiáltott a kormány fülébe, melyeket ily élesen kimondani csak neki lehetett. Hanem Bécsben is mély benyomást tett Széchenyi nyilatkozata, némely éles megjegyzése mellett is. Közvetlenül azután, hogy Bécsben ezen nyilatkozatról értesültek, összeült az államtanács, és hat nappal utóbb, 1840. április 29-én, tehát azon időben és azon kormánytestületnél egész hallatlan gyorsasággal aláíratott egy legfelsőbb elhatározás, mely szerint mind azok, kik az utóbbi országgyűlés óta politikai vétkek miatt elítéltek, szabadságba helyezendők, minden folyamatban levő per pedig megszüntetendő.

Később, midőn a rágalom már ezer mérges nyelvvel csípdelte az ünnepezt hazafi nagy nevét, gyakrabban lehetett hallani azon állítást, hogy az 1840. április 22-ki nevezetes ülésben Széchenyi fellépte a kormánynyal előre elvégzett játék volt. A gróf az alsóház felirata mellett szavazott, mert tudta, hogy az soha sem fog fölterjesztetni. Olcsó áron növelni akarta népszerűségét, mert tudta, hogy az amnestia már nemsokára megérkezik.

Széchenyi naplója, mint szintén azon korbéli levelezése mai napig rejtett kincs; csak egyéni meggyőződésemet mondhatom tehát itt ki, midőn azt állítom, hogy azon rágalom teljesen alaptalan volt. Mindenesetre gyanítom, s ezt már említettem, a mint a conservatívek magatartása a felsőházban is mellette szól, hogy Széchenyi benső összeköttetésben levén a kormányférfiakkal, értesülhetett rég idő óta általánosan azon szándékról, hogy bizonyos pillanatban hajlandók az elítélteknek megkegyelmezni, hanem tovább bizonyosan nem terjedt ezen egyetértés. Széchenyi beszéde inkább a kormányhoz intézett figyelmeztetésnek látszik, hogy ne késedelmezzék a lépéssel, hanem akarja őszinte, de független barátait is a határozott ellenzék táborába üzni. Es e figyelmeztetést megérthették Bécsben, a minthogy Metternich herczeg finom ösztö-

nevel kiérezhette, hogy az amnestia kibocsátása közvetlenül e beszéd után, mindenesetre növelni fogja Széchenyi tekintélyét és népszerűségét, ez pedig oly tőke, melyet a kormány a maga számára helyez el, és mely egykor kamatokat hozhat neki.

1840. május 1-je, midőn a nádor vegyes ülésben kihirdette az amnestiát, örömap volt Magyarországra nézve. Wesselényit és Kossuthot diadallal fogadták, a mint visszatértek. Az országgyűlés most gyorsan hozzálátott munkáihoz. Széchenyi semmi kiváló részt nem vett ebben. Szólt a vasút kérdésében, mely azonban eldöntetlen maradt, azután a Duna-szabályozás tárgyban, mely az 18^{39/40}. VI. t. ez. által előlegesen Széchenyi értelmében rendeztetett. Az országgyűlés azonkívül még messze túlment a kir. proposíciókon, s még egész csoport törvénycikkelyt alkotott, melyek bár a mi korunk szellemének nem felelnek meg, azonban mégis jelentékeny haladásnak tekinthetők, és világosan mutatják, hogy Széchenyi reformsürgetése a közlekedés, kereskedelem, a polgári és büntető törvényhozás terén, mély hatású volt. Még egy kis zürhang vegyült a körülbelől mint látszott teljesen helyre állott egyetértésbe. A nagyváradai püspök megtiltotta a vegyesházasságoknak egyházi megáldását, hacsak a szokásos reversálisok előre ki nem állítatnak; e felett heves vita támadt az alsóházban. A felsőházban, hol a magas klérus részén állott a többség (a fiatal conservatívek egy része, köztük Dessewffy Aurél, sőt a kormány is kárhoztatta a nagyváradai püspök eljárását) kevés viszhangrá találtak a követek táblájának nézetei. Hanem Széchenyi bár buzgó katolikus volt, bebizonyította ez alkalommal is függetlenségi érzületét, határozottan a klerikális többség ellen fordulva.

„Az apostoli magyar király – így szólt Széchenyi többi közt – mindig meg tudta magát constitutionalis nemzetével együtt Rómának suprematiájától óvni. A főméltóságú clerus status in statu soha sem volt és soha nem is lehet; s a mily arányban fejlődik honunk alkotmányos szelleme, annál összetűközőbb, annál tűrhetetlenebb leszen egy külső hatalomnak ilyes befolyása nemzetünkre. Hol a törvény a nemzetet még fejedelmének önkényétől is biztosítja, miként lehessen az idegen önkénynek alája vetve? Ötven évig gyakorolta a magyar clerus a vegyes házasságokban azon áldást, melyet a váradi püspök most egyszerre megtagad. S ugyan mily ürügy alatt? Az alatt, hogy az áldás nem szükséges s annak kimaradásával a házasságok épen nem gátoltnak. Istenért;

nyúljunk kebleinkbe s tegyük fel, hogy egy apa egybekelendő gyermekétől megtagadja az áldást s azt állítja, hogy ő nem gátolja a házasságot: vajjon el fogjuk hinni, hogy ez nem gátlás? Bizonyára nem, és valóban még csak átoknak kellene hozzá jönni, hogy egész világosságban szökjék szemünkbe, mit kellésék tartani ilyes állításokról. A torontálmegyei főispán nem hiszi a szönyegen levő kérdést az országgyűlés elébe valónak. Ezen, megvallom, nem csodálkozhatom eléggé. Mit? Az ne lenne országgyűlés elébe való, mi a félországot forradalomba hozta? Ha ez áll, akkor jobb, inkább nem tartanunk országgyűlést, inkább egyenesen feladnunk az egész alkotmányos létet.”

Ez az ügy is eldöntetlen maradt s a szabadelvű párt meglegedett azzal, hogy a vallásfelekezetek egyenjogúságát célzó törvényjavaslatra, ámbár az nem nyerte meg a legfels. szentesítést, oly jelentékeny többséget szerzett, hogy e törvényhozási reform keresztülvitele a legközelebbi ülészakban teljesen kétségtelennek látszott.

Ily módon az izgatottság és elkeserültség nagyon is sokáig tartó korszaka után végre a nyugalom pillanata következett. A kormány az imént kibocsátott amnestia által békülékeny érzelmét tanusította; a férfiakat, kik a magyar ügyek élén álltak, becsülték, sőt részben szerették is az országban; az ó-conservatív párt, mely minden, bármily üdvös reformnak ellenszegült, jelentéktelen minoritássá törpült; a fiatal conservatívek Desewffy vezetése alatt kevésbé merev álláspontot foglaltak el a szabadelvű törekvések irányában, mint elődeik; nem volt már a szabadelvűek egyedüli jelszava a kormány elleni oppositio, hanem az alkotmány és törvényhozás időszerű reformjában működésüknek tág, hálás tért találtak, – úgy látszott, Széchenyi legmerészebb várakozásai megvalósultak! „Most már az utolsó országgyűlés óta – így rajzolja ő maga akkori hangulatát – egészen új időszak derül hazánkra. El van döntve, hogy haladnunk kell -, meg van semmisítve azon pompás, jólehet értelemnélküli észjárásnak varázsa, miszerint a magyar alkotmányosságának épületében egy morzsát sem kellene megindítani, nehogy romba düljön az egész-; el látszik határozva lenni, hogy nem 24 órás felfogásokként fognak a hazai hajó repedései betömetni ezentúl, míg ez alatt újak és újak támadnak szüntelenül; sem nem fog egy tökéletes rendszer az annyiszor hallott, „systematic” tana szerint, az országgyűlésen

több száz szónok ékesszólásai közt felvétetni: de a helyett kevesebbek által fog előleges és elégséges sűrűlódások után valami ki-elégítő rendszer készülni, sokaktól megvizsgáltatni, helyben hagyatni, javíttatni, félrevettetni sat. – Hatalmasak, a királyi székhöz közelállók lépnek hazánk legjobbjaitól üdvözölve a nemzeti-ség és alkotmányosság szent mezejére, és ekkép nem vagyunk ezentúl mi néhányan alacson állásban közlegénykedők kénytelenek, nemzetiség és alkotmány dolgában dagály és orkán ellen úgy szólván horatius-cocleskedni erőnk fogytaig, hanem oda önálló egész testületektől hordozott zászlók után indulunk, melyeket sem a nyugati, sem a keleti szél állásukból ki nem forgat; s mi ezekenél még sokkal több, hazánk némely leghűbb, de egyszersmind legegészségesebb velejű fiai, felfogván nemzeti létünk diagnózisának megváltozását, bátran kimondják és a szerint cselekednek is: hogy az agitationak szüksége ez ideig óráig megszűnt.”

Ki e sorokat olvassa, önkénytelen kérdezni fogja, hogyan támadhatott ily nevezetes változás Széchenyi jellemében? Vajjon a mindenesetre tagadhatatlan diadal, melyet az 18^{39/40}-i országgyűlés bezártakor aratott, őt, ki különben oly higgadt, józan volt, ki mindig inkább pessimismushoz hajlott, most egyszerre valóban annyira elkábitotta, hogy a jövőt, már most csak rózsaszínű világitásban látta, hogy azt vélte, túlvannak már minden heves harczon, s elérkezett a bibliai idő, mikor a farkas békésen legel a báránynyal, elérkezett a nyugodt folytonos haladás kora? Azt hitte-e e férfi, kinek finom emberismeretét oly sok esetben volt alkalmunk csudálni, ez éleselmjű politikus, kinek nem kerülhette el figyelmét a régi pártok teljes átalakulása, hihette-e valóban és őszintén e férfi csak egy perczig is, hogy most már mindenkorra vége az agitatioknak, és a könnyen izgatható nemzet a legutóbbi kitörés által annyira kimeríté minden benső tüzét, hogy ezentúl már meg lesz óva minden hevesebb érzelmi fellobbanástól, és csak az ész higgadt intéseire fog hallgatni? . . . Kinél ily kérdések merülnek föl, olvassa át még egyszer az általunk idézett szavakat, de ne csak azok felületén simuljon át, hanem igyekezzék mélységükbe hatni; akkor osztozni fog nézetünkben, hogy sokkal több aggodás mint remény, sokkal több szorongó kétség, mint diadalmaskodó biztosság érzete nyilatkozik azokban, hogy Széchenyi azt mondja ugyan itt, a mit óhajtott volna, és a minek történni kellett volna,

hanem hogy e fényképhez már, mint sötét árny, járul az aggodalom, hogy talán mégsem fog megtörténni.

Főleg az utolsó szavak a végszükség felkiáltása gyanánt hangzanak, mint utolsó komoly intés a nemzethez: utasítson el magától minden agitatót, mert az alig behegedt seb, ha újra fölszakitják, heroikus eszközök nélkül, és tán ezekkel sem gyógyítható többé. E gyöttrő gondolat, az 1840-ki országgyűlés bezárta óta, nem hagyta el többé Széchenyit. Innen kezdődik a tragicus fordulat a nagy férfi történetében. Minden újabb jelenettel, mely aggodását alaposnak ismerteté föl, növekedik lelki gyötrelme, és egész a kétségbeesésig fokozódott, mikor azt, mit aggodva sejtett, mint rémítő valóságot látta maga előtt.

Az agitatio, melynek szükségességét tagadta, közellétét azonban mégis érezte, valóban már megkezdődött. Kossuth Lajos, kinek neve az előbbi hónapokban minden ajkon lebegett, benső életére nézve teljesen átalakult börtöni magányában. „Meg tudom fogni – írta 20 évvel később egyik barátjához, – hogy a kevesebb lelkierőjű foglyok magánfogságban megtévelyednek. Én a képzelődés túluralma ellenében praktikus tárgyak feletti meditációhoz folyamodtam; számot adtam magamnak hazánk állapotáról s institutióinak hiányairól; elvontam tapasztalataim, s ismereteim tanulságát; meghánytam agyamban minden egyes kérdést s véleményyt képeztem magamnak a megoldásról. E meditációknak későbbi pályámon nagy hasznát vettem; mert az élet oktat, a meditatio tanít. Gyakran szomorúan gondoltam arra, mennyire hátra leszek maradva az előhaladt világ mögött, ha majd visszanyerem szabadságomat. Nem maradtam hátra. Börtönöm magányában gondolkodás által tanultam meg, a mire az élet akart oktatni.”

Az 1840 év végéig nem volt Magyarországon valami kiállóan jelentékeny politikai újság. A „Jelenkor”, Széchenyi közlönye is csak korlátolt olvasó körrel bírt, és ez is főleg csak Széchenyi cikkei iránt érdeklődött, melyek egyébként csak specialis kérdéseket tárgyaltak, tárgyilagos szakértő modorban, és sem tárgyukra, sem hangjukra nézve nem valának alkalmasak arra, hogy nagy feltűnést okozzanak tágasabb körökben. Az 1841-i újévre Landerer nyomdász új politikai lapot hirdetett a „Pesti Hírlap”-ot és szerkesztőjéül Kossuth Lajost nevezte. A kiadó megkérdezte elébb Bécsben, vajjon nem tesznek-e kifogást e választás ellen. Óvatosabbak lettek-e ott az utóbbi magyarországi események által

és féltek talán a rövid idő óta oly népszerűvé vált Kossuthot megsérteni, – vagy azon képzelődésben éltek, hogy az imént kiállott börtönbüntetés megfélemlítette vagy épen megtérítette Kossuthot, vagy talán azt vélték, hogy tanácsosabb ezen embernek a helyett, hogy titokban áskálódnék, tért nyitni nyilvános működésre, hol a censura majd kellő korlátok közt fogja tartani: – elég az, hogy Metternich berezeg semmi ellenvetést nem tőn az ellen, hogy Kossuth legyen a lap szerkesztője, s a „Pesti Hírlap” akadálytalan megkezdette pályafutását. Példátlan feltűnést okoztak már első cikkei. így még senki sem írt Magyarorszában. Dús keleti színpompa, valódi déli tüzzel párosult; büvöskert volt ez, telve a legbájosabb virágokkal, melyeknek illata az olvasót mindinkább el mámorosítá, minél tovább haladt. Nem volt itt egyetlen sivár, pusztá helyecske sem, minden galyon madárdal hangzott, majd valami vidáman csattogó pacsirta dala, majd ismét búsongó csalogány éneke, mely az olvasó fülébe csengett, és mindig úgy képzelte az ember, mintha rég ismert dalok volnának, melyek régóta saját kebelében szunnyadoztak, és melyek csak valami varázshatalom által ébredtek föl egyszerre. Néhány hét alatt már 5000 előfizetője lett a lapnak, tehát több, mint valamennyi többi magyar lapnak összesen. A censura teljesen elvesztette fejét ezen új jelenség előtt, – irgalmatlanul törült – és ügyetlenül,*) lepkéhálóival el akarta fogni ama csábító szellemet, mely a közönséget elvárásolta; ez természetesen nem sikerülhetett neki; a mit Kossuth írt, annak varázsa nem egyes szavakban rejlett, az valami láthatatlan, megfoghatlan volt, valami pajzán tündér, ki gonosz mosolylyal kacsingatott elő a censor háta mögül, míg ez vörösplajbászával azt hitte, hogy megölte őt.

Kossuth e nevezetes izgatását senkisémm kísérte feszültebb figyelemmel, mint Széchenyi; nem is volt senkinek több oka arra, mert épen ő ellene, azaz, inkább programja ellen volt ezen izgatás irányulva, habár Széchenyi nevét nem is nevezte. Négy sarkalatos ponton dolgozott ellene Kossuth, és bármily általánosan hangzottak is Kossuth megjegyzései, kézzel fogható volt mégis,

*) Frankenburg beszéli emlékirataiban, hogy a censor Kossuthnak egy cikkében kitörülte ezt a mondatot: „minden kornak megvan a maga istene.” Ez atheisticus, véle a censor, és az „isten” helyeit, ezt a szót tette „szellem”; míg csak Kossuth ki nem mutatta neki, hogy e hely Berzsenyi egyik költeményéből van idézve, és már évtizedekkel azelőtt ki volt nyomtatva.

hogy Széchenyire vonatkoznak. Széchenyi t. i. a reformot Magyarországon mindenekelőtt és kiválólag az aristocrazia által akarta létre hozni. Kossuth a kis nemességet, a középrendet helyezte legfelülre, azon középrendet, „mely nem áll oly magasán, hogy érdeke a nemzet tömegének érdekeivel ellenkezne, de nem is áll oly alant, hogy eszközül aljasulhatna le mások suprematiai vágyai számára”. . . . „Van ugyan némi erkölcsi előnyük a történelmi neveknek, s ha ezek az önzésből és szűkkeblűségből kibontakozva, a nemzet élére állani hajlandók, hogy a jogegyenlőség s alkotmányos haladás zászlóját lobogtassák: mindig kész leend a nemzet is követni vezérszavokat. Azoknak mindazáltal, kik azt hiszik, az őseiktől örökölt név és birtok elenyészhetlen tőke, melynek élvezetében tétlenül kéjeleghetnek; vagy épen a közjót magányérdeknek alája rendelve, vak önhittségükben a történelem kerekét megállítani s a józan haladást meggátolni képesek, – azoknak büszkén és öntudattal kiáltjuk füleikbe: „ V e l e t e k é s á l t a l a t o k : h a a k a r t o k ; n é l k ü l e t e k , s ő t e l l e n e t e k : h a k e l l ! ” .. „Vége a bitortolt reputációk idejének; mai nap már csak a szellem és tudomány ér valamit, melyek nem ismernek privilégiumot.” Itt tehát a demokrata Kossuth mereven állt szemben az aristokrata Széchenyivel.

A demokracia és aristokracia közti ez ellentét azonban nem csupán azon kérdésre szorítkozott: kilépjén a reform-mozgalom élére, hanem kiterjeszkedett magára a mozgalom irányára is. Széchenyi, mint első művei bizonyítják, elvileg föltétlenül az egyenlőség mellett volt, hanem annak gyakorlati érvényesítése, nézete szerint, a magyar nemzetiség erősülésével egyenlő lépésben haladjon. Az országban lévő nemmagyar elemek nagy tömegét tekintve, azok rögtöni föltétlen emancipációja oly széles demokratikus alapon, mint Kossuth óhajtott, könnyen veszélyessé válhatnék a még eléggé meg nem erősödött magyar nemzetiségnek. Kossuth nem ismert el ily veszélyt, azaz, inkább a törvényhozás által akarta azt kikerülni, melynek a magyar elem számára biztosítani kellett volna a túlsúlyt; a fajharcot, melynek támadni kell abból, ha egyrészt teljes demokratikus egyenlőség proklamáltatik, míg másrészt mégis a magyar elem suprematiáját akarják megállapítani a törvény által, e harezot vagy nem látta előre Kossuth, vagy nem félt tőle. Ez a második eltérő pont a két nagytehetségű férfiú között, kiknek mind-egyike a reformot és a haladást írta zászlójára.

A harmadik lényeges pontot Széchenyi programrajában az anyagi érdekek előmozdítása képezte, melynek kedvéért nem egyszer engedékenységet tanácsolt a politikai kérdésekben. Kossuth sem becsülte kevésbé az anyagi érdekek fontosságát, hanem azt mondotta: „Hadd legyünk előbb szabadok és önállók, hogy mi válik javunkra, azt nagyon jól tudjuk; hanem ma formszerűlegküzdenünk kell érte minden egyes esetben ama befolyások ellen, melyek hátrólólag lépnek utunkba; e befolyásoktól tegyük egyszer mindenkorra függetlenekké magunkat, vívjuk ki egyszer mindenkorra a nagy harcot a politikai téren: akkor aztán urak vagyunk itthon, és akkor azután az anyagi reformok terén is egy év alatt többet hozhatunk létre, mint most egy évtized alatt. Tehát itt is ugyanazon cél, de homlokegyenest ellenkező utak. Az anyagi haladás kedvéért; monda Széchenyi, keztefogva kell haladni a kormánnyal, hogy e részről ne találjunk akadályokra. – Az anyagi haladás kedvéért, monda Kossuth, teljes határozottsággal kell küzdeni a kormány ellen, és annak befolyását oly korlátok közé szorítani, hogy többé ne bírjon gátakat vetni a haladás útjába.

Végül, volt még egy negyedik pont, melyre nézve ellenségesen álltak szemközt Széchenyi és Kossuth nézetei. A gróf már csak nagy-szerű vállalatai érdekében is a törvényhozó és végrehajtó hatalomnak bizonyos centralisatióját kívánta, Nem akarta és nem akarhatta, hogy ez ügyekben a határozat hozatal, vagy a hozott határozatnak végrehajtása ötvenkét vármegye tetszésétől függjön, nem is említve azt, hogy e megyegyűlések kissé zajos menete, a phrázisos uralma, melyek ott dúsán ömledeztek, természetével jóformán ellenkezett. Kossuth ellenben a megyei rendszerben nőtt fel; megyegyűlésen szerezte első politikai diadalát; élénken pártolták őt a megyék, midőn a kormány föllépett ellene; a megyékben gyökerezett tehát népszerűsége, ott uralkodott a kis nemesség is, melyre oly nagy súlyt helyezett. De nem tekintve a személyes indokokat, tárgyilagos indokok is valának, melyek Kossuthot e részben Széchenyivel ellenkező irányba terelték. Minden vármegyének joga volt saját területén „statútumok” neve alatt törvényeket hozni, melyekre nézve egyéb nem kívántatott, mint, hogy az ország törvényeivel ne ellenkezzenek. Az országgyűlésen – ezt eléggé tapasztalta Kossuth - sok, mondhatni minden szabadelvű terv hajótörést szenvedett a felsőház ellentállásánál fogva. A mit itt az egész országra nézve nem lehetett keresztülvinni, azt statútumok alakjában minden egyes

megye törvénynyé emelhetette. Ha aztán egyszer be van hozva a legtöbb vármegyében, – akkor így okoskodott Kossuth – könnyű lesz az országgyűlés által valóságos országos törvénynyé proklamáltatni azt, mi a gyakorlatban úgymint már az ország legnagyobb részében érvényes. Végre épen a saját ügye fölötti tárgyalásokból eléggé láthatta Kossuth, hogy mily keveset tehet még az alsóház többségével bíró ellenzék is a kormány ellen, míg – mint ezt az 1825-ki országgyűlés előtti időben láttuk – a vármegyék vis inertiae-je” hasonlíthatlanul többet nyomott a latban, ha a kormány ellen harczra kellett szállni. Míg tehát Széchenyi csak azért nem bántotta a megyei rendszert, mert egyáltalán nem akarta bolygatni az ország politikai intézményeit. Kossuth addig teljes erővel működött azon, hogy a vármegyék hatalmi körét ne csak megszilárdítsa, hanem lehetőleg ki is terjessze.

Így állt szemközt e két jelentékeny férfiú, mindkettő buzgó barátja a haladásnak, teljesen egyetértettek azon óhajásban, hogy siettetni kívánták azt, hanem homlokegyenest ellenkező nézetet vallottak az irányra nézve, melyben e haladásnak kellene történni, mint szintén az eszközökre nézve, melyeket ahhoz használni kell. Lázás nyugtalansággal kísérte Széchenyi Kossuth működését a „Pesti Hírlap”-ban; növekedő aggodalommal vette észre, hogy nem az ő, hanem Kossuth eszméit fogadja örömradiással a tömeg. Széchenyi helyzete teljesen megváltozott; ő maga következetes maradt, hanem köröskörül minden átalakult. Tíz év előtt azok ellen küzdött, kik őt vissza akarták tartóztatni pályáján, most azok ellen kellett harczra készülnie, kik őt túl akarták szárnyalni, és már jóformán túl is szárnyalták. Elfelejtette a költő mondását: „A világ öregszik, és ismét megifjul”, és elfeledte, hogy új nemzedék támadt azonközben, mely ép oly lelkesedéssel követte annak zászlóját, ki most gyorsabban akart előre haladni, mint a mily lelkesültséggel követte az előbbi nemzedék Széchenyi zászlóját.*) Népszerűséget tehát ily ellenféllel való harczban nem lehetett nyerni, csak veszteni. Mégsem vonakodott Széchenyi egy pillanatig sem. Nem jelent még meg huszadik száma az új hírlapnak, a mint Széchenyi már tollat ragadott, és midőn a „Pesti

*) Nem sokára azonban belátta ezt. „Itt állok hát” – írja ekkor – utolérve, túlszárnyalva, hátrahagyva, és természetesen mindent csak hátulról látok még, a mi emberi gyarlóságom miatt, megvallom, nem igen jól esik.”

Hírlap” második évnegyedét kezdé, már megjelent egy vastag könyv: a „Kelet népe” Széchenyi István gróftól, ki nyolcz év óta semmi nagyobb munkával nem lépett elő. *)

E könyv becse felől a legkülönbözőbb ítéleteket hozták mind ekkoráig. Némelyek a Széchenyiféle iratok gyöngyének nevezték; mások egyáltalán jelentéktelennek tartották. Ez ellenmondás, mely Széchenyi korábbi műveinek megítélésénél nem fordul elő, két okból lehet megmagyarázható. Először Széchenyi, a mennyire csak lehetett, kerülte korábbi műveiben a sajtóképi politikai tért, és reformokat indítványozott, melyek a haladás minden barátjánál tetszésre találtak; míg a „Kelet népében” egy politikai párt ellen szállott síkra a legélesebben, még pedig szabadelvű reformokat óhajtó párt ellen. Nem oly harcz volt tehát, melyet csak a haladás és a stabilismus közt vívtak, hanem bele vegyült a politikai pártszenvedély is, és itt nem csupán az észszel, hanem a szívvel is Ítélték. Második körülmény, mely megmagyarázhatóvá teszi az ellenmondó ítéleteket, az igények különféleségében feküdt, melyeket e munkához kötöttek. A „Stadiummal” egyelőre be volt zárva elméletileg Széchenyi reformterve, a ki tehát a „Kelet népé”-ben valami újat várt, az mindenesetre csalódott. Hanem viszont alig van oly műve a magyar irodalomnak, mely szellemi gazdagságra, az eszmék melegségére nézve Széchenyi e művével mérkőzhetnék. Subjectiv itt is, mint mindenütt; hanem egyéniségében megtestesülve volt egy egész program, és ha önmagáról beszél, nem egyes személyről szól, hanem szilárdul összekapcsolt eszmék egész soráról, melyek megvalósítását tűzte ki élete föladataul. Ha például a „Kelet népeihez tett bevezetésben visszapillant Magyarország haladására 1825-től 1840-ig, nem szerénység, hanem a történet meghamisítása lett volna, ha nem emlékezett volna meg saját részvétéről ez örvendetes fordulatban. Emlékeztetnie is kellett a nemzetet, hogy mit tett ő 15 év óta, hogy higgyen szavaiban, és fogja föl azok teljes jelentőségét, midőn így szól most hozzá: „A miként akkor, midőn a legnagyobb rész még alutt, s csak a lelkesebbek nem estek kétségbe, bátorkodám, s egyedül hazafiúi kötelességemnél s

*) A „Hunnia” című nagyobb munkát, melyet már 1831-ben kezdett ég 1835-ben fejezett be, és melyben melegen száll síkra a magyar nemzetiség jogaiért, Széchenyi akkor nem bocsátotta közzé. Csak 1858. adta át Török Jánosnak, ki ugyanazon évben ki is adá azt.

férfiúi meggyőződésennél fogva a nemzetet halálos álmából kíméletlenül felriasztani, s hangosan azt hirdetni, hogy a magyar még „lesz”, hogy a magyarnak még „lenni kell”: azonképen kiállók szinte ma is sikra, számosb évekkal vénebb ugyan, s így töröttehb testtel, de lélekbén erősb, s azt harsogtatom az egekbe megint - bár induljanak holt testemen keresztül, bár gázoljanak becsület-es jó hiremben: - „Veszély fenyegeti a magyart”. S valamint akkor mondtam - s erről ítéljen a jövő kor - „Álomkórságban dermedez nemzetünk; de még van idő a felébredésre, sok azonban többé nincs”: úgy most megint azt mondom, - bár hallanák, kiknek anyaföldünk drága - „Zavarnak vezéreltetik a nemzet; de van még idő a bal irányok elejét venni, van idő az itt-ott lappangó s még most tán igen, de később többé nem fékezhető tüzeket oltani, sok azonban már nincs!”

Mélyen megható búsongással fordul aztán Széchenyi saját múltjához vissza. Pillantása egész a csendes apai házig lebeg s megindító vonásokkal festi, hogyan fejlett ki a gyöngé magvakból, melyeket ott a gyermek szívébe ültettek, hazája iránti forró szeretete, hogyan nőtt végre öntudatos hazafisággá, azon szilárd, tántoríthatlan elhatározássá, hogy Magyarországot ki kell emelnie a porból. „Vérem - így szól - meggondolatlanul s kitűzött elveimmel ellenkezőleg, - bár tudom, vajmi sokan hitték ezt - soha el nem ragadtott.”

Először hagyja most Széchenyi honfitársait a színpalak mögé pillantani. „Ha akkor, midőn a casinókat, a lóversenyeket s ilyféléket tervezem, azt mondta volna, korántsem végcélom, mikép társasági kellemeiteket neveljem, a lótenyésztést mozdítsam elő, s így tovább, noha egyúttal mindezeket is kifejteni felette hasznos, de azért mégis csak mellékes tekintet; hanem főcélom az, hogy hazánk erői központosuljanak; a megyei, városi, mágnási, nemesi, polgári, vallási nemzeti s. a. t. különzések egy magasb célra olvadozzanak össze; az ember ne mindig czime és állása, de mint ember, belbecse után latoltassék; elmesurlódások által a nemzeti legnagyobb kincs, a kiképzett, előítélet nélküli emberi velő mindinkább növekedjék, s kellő helyére emeltessék, mikép felébredjen a közlélek, s így erősb legyen a haza, és dicsőbb a fejedelmi szék. Ha mindezt s ily még messzebb ható nézetimet dobraverem, s mindazon gyümölcsöket előre jövendőlgetem, miket ezen intézvények s általában hatásom eddigelé maguk után hoztak, s miknek elmúlhat-

lanul és szoros tudományilag be kellett következniük: kérdem őszintén, átszökhetem-e mindazon korlátokon, melyeket élőmbé raknak; az annyiszor megcsalt s ekkép oly annyira bizodalmatlan magyar nem fordít-e nékem rögtön hátat; az elszigetelt oligarcha pedig, mely előtt minden elsőbbség halálos bűn, nem gyúl-e haragra, hogy egy kilépett, félig eldorongolt kapitány olyasmiről de még tervet is mérészel koholgatni, mi neki a magas képzelgésben levőnek soha eszébe sem jutott, de miről nem is álmódott?)*

És most kifejti Széchenyi az elveket, melyek eddigi működésében vezérelték: „Mint házassági összeköttetésben, hol mindakét rész oly tulajdonokkal bír, miként felette boldog az „Unió,” de a részek véralkati különbsége miatt még sem egészen az, – csudákat mi vélhet az emberséges barát, habár nagy köszönetet beleavatkozása után rendszerint nem arat is: úgy hittem, és hiszem most is fognék én, mindent fontolóra véve, legtöbb igazi haszont hajtani, nem ám magamnak, de mindhazámnak, mind fejedelmeknek, ha becsületes barátként, odafent habár az nem tetszenék is, 100 árnyéklatban mindig azon témán indulnék, hogy a nemzeti erő kifejlődése koránsem láz, sőt örvedetes jel, idelent viszont azt pengetném külön változatokban, szüntelen bár tetszenék, bár nem, miként a kormány, ha mindenben nem találná is el mindig a czélt, azért szándéka még sem volna mindig roszt.” Az ilyen állás veszélyessége iránt koránsem ringatta magát Széchenyi csalódásban: „Jól látom, – úgymond, – hogy hitelem mind odafenn, mind odalenn napról-napra csökkent, míg végre, mert egynek íhémája után sem akarék indulni, egynek zászlója alá sem akarék állni, sőt a helyett, hogy itt is dicsérjek, ott is dicsérjek, mit sokan felette ügyesen, és felette hasznosan tesznek, itt is gáncsolok, ott is gáncsolok, – politikai helyzetem betű szerint két pad közötti lón.”

Lelkesült szavakkal festi Széchenyi saját hangulatát az 1839-40-iki országgyűlés megnyugtató befejezése után: „És ily hangulatokban dagadozott mellem, a múlt országgyűlés óta eddigelé sohasem érzett kéjektől, és oly magasra állítám nemzeti ujjá-

*) E helyet tarthatta kivált szem előtt a Croquis szellemdús szerzője is, midőn így ír: „Széchenyi ductrinájának neve: „Les arrières pensées,” oly doctrina ez, melynek nagy szerencsétlenségére nincs tanítványa, nincs párhíve, melynek a csata előtti este sohasem az egész hadsereget, hanem minden egyes katonát külön kell rábeszélnie, s diadal után hadat fordít neki; mely mindenkinek hízeleg, a meddig szüksége van rá s aztán érdeme szerint bánik vele.”

születésünk tekintetében annak ekkénti bevezését Miként ezelőtt, jóllehet fiatalabb, egészségesebb és annyi reményekkel dús voltam, rendszerint holtnak és csak kivételkép látám nemzetünket élőnek, az országgyűlés óta viszont, bár annyiban törött reményű levek, megint biztos életünk képe fénylik előttem rendszerint, s a hiu csalódás gyötrelmei kivételkép.” Elmondja aztán, mily örömmel köszöntötték a nemzet legjobbjai az eszmét, mely amaz országgyűlés után fölmerült, hogy egy nemzeti hírlapot kell alapítani. Ő is belátta e vállalat fontosságát, hanem egyszersmind nehéz föladatát, s azért nem csekély aggodalmat gerjesztett benne a „Pesti Hírlap” megjelenése, „De most a lap megjelent, és valóban teljesülve látom aggodalmaimat; s tisztán áll lelkelem előtt, hogy a „Pesti Hírlap”, ha azonnal egészen más, az eddigivel homlokegyenest ellenkező taktikát nem követ, ha nemzetünk összebonyolódott életkérdéseit és hazánk állását nem tekinti magasabb szempontból, Magyarországot a megsemmisülésre vezeti, s pedig szaporábban, mint gondolnók; más részről kínosan érzem az anyag súlyát. – Oh miért nem bontakozhatik ki lelkelem belőle, és kételkedem, ki fogom-e azt, melynek igazságáért halni, sőt becsületesem kockáztatni kész volnék, oly világosan és oly kíméletlenül állítatni elő, hogy meghasonlásnak, elágazásnak oka ne legyenek.”

S most azonnal Kossuth ellen fordul Széchenyi: „A Pesti Hírlap” szerkesztője – és ki fog világosulni, magát szereti-é inkább vagy a hazát – azon halandók egyike, kiket a véletlen, a körülmények játszi fordulata s tán az istenek egy különös szeszélye a szokottnál magasabb fénykörbe állítja meg. Mint áldozat mutatkozik ő a fiatal képzeletben, áldozat, mely a nemzet legszentebb jogaiért szenvedett, s ekként hatalmas korlátlan, korlátlan mint a képzelet, mint az ömledező szívnek határtalansága; nem fog ezen bálvány varázsereje mindig tartani, mert valamint mindennek, sőt a legjobbnak, úgy neki is megvannak ellenségei, kik őt a felhők-ből csakhamar leszállítandják a földre.

„Könnyen jutott ő ezen celebritáshoz beszélnek és kérdezik. Vajjon mi nagy jót tett a hazának? Újjhuzás a kormánynyal; majd végzavarba dönti a hazát s ha nem segítenek a nagy istenek, ki tudja, Ő mibe bonyolított volna már, mi török s mi szakad eddig-elé? „Szenvedett ő négy falai között” mondják, „de mit szenvedett? hiszen soha elzártnak jobb, kényelmesebb dolga nem volt! mit szenvedett ahhoz képest, mennyit mi szenvedtünk hosszú évek során

keresztül, fény és köszönet s anélkül, hogy bárki csak észre is vett volna, önként zárkózva el négy falaink közé életünket az ország tudományának, az ország dolgainak szentelvén.”

Bátran állíthatjuk, hogy ez egyetlen ponttal el volt már döntve a Széchenyi-féle könyv sorsa. Hiába mondta egy másik helyütt e talpraesett állítást: „Országglási rendszeremnek alapja az, hogy az észnek is külön működési köre van, a szívnek is és hogy országzásban, valamint például a gyógytanban, egyedül az észnek szabad működni, a szívnek ellenben jóra, nemesre gerjesztésen így még motszanni sem szabad.” Hiába erősítette: „Nálamnál magasb véleménynyel senki sincs a „Pesti Hírlap” szerkesztőjének rendkívüli elméleti tehetségéről, éles felfogásáról, tág ismereteiről s terebélyes olvasottságáról;” vagy aztán: „szünetlenül kell ismételnem, miként szándékai tisztasága felett nem kételkedem”, – vagy: „A Pesti Hírlap” szerkesztőjének nem szívében van a baj mert az bizonyosan nemes, *) mit a többi közt szüleihöz vonzó fiú gerjedelménél fogva a haza méltányolni is tudott; sem velejében nincs a hiba; mert hiszem roppant s valóban ritka elméleti tehetségét senki csak legtávolabbról sem vonja kétségbe .” - mindez nem törülhetett el a fogoly Kossuthról mondott metsző szavak kellemetlen benyomását. Ha rősz néven vették neki már tíz évvel előbb a gyöngédtelenséget, melylyel Dessewffy József gróftot megtámadta, most felbőszültek a vélt gúny miatt, melylyel a dúsgazdag, mindenfelé óvatos mágnás az egyszerű népemberét sújtotta, ki meggyőződéseért föláltozta az egyedülit, a mivel bírt, szabadságát és egésztségét.

Pedig – legbensőbb meggyőződésemet fejezem ki itt – bizonyára alaptalan volt a szívtelenség vádja, melyet Széchenyi ellen

*) Széchenyi itt egy pompás adomát mond el az ismert német Íróról Steigentesch báróról, kit egészsége helyreállítása végett az orvosok egy magyar alföldi városkába küldtek, hol egy molnárcsaládnál lelt szállást. Az öreg pár - csupa Philemon és Baucis - tele volt jószívűséggel és szeretetreméltósággal, hanem a koszt, melyet a báró elé tálatk, élvezhetlen volt, úgy hogy a szegény német báró, ki egy harapást sem bírt lenyelni, nemsokára valami kőbor csontvázhoz hasonlított. Egy grófnő, ki meglátogatta a beteget, nem győzte dicsérni a háziakat auly derék emberek. „Ah, madame, - kiálta föl kétségbeesetten Steigentesch - volnának inkább tolvajok, csak lennének jobb szakácsok.” „En is azt kívánna - teszi hozzá Széchenyi, - bár lenne Kossuthnak rosabb szíve, bár lenne kevesebb tehetséggel felruházva, bár ne törné meg saját magát annyi éji és annyi napi munkával, de volna modora, volna taktikája inkább jobb.”

emeltek. Csak a veszélytől aggodalom, melyet akkor talán még csak ő egymaga látott közeledni, mint a tapasztalt matróz éles szeme észreveszi az egészen tiszta láthatár szélén egy kis fekete pontban a közelgő vihar első jelét, – csak ez aggodalom ejtett nyelvére néhány élesebb szót s elfelejtette vele, hogy oly közönséghez szól, mely nem áll csupa Széchenyiekből és különösen politikát inkább szívével, mint fejével üz; elfelejtette vele, hogy a szerencsétlenek száma a földön mindig túlnyomó többséget képez. s hogy ezek mindig rokonszenveznek más ember szerencsétlenségével, bármily forrásból eredjen az, azokhoz pedig, kiknek a sors kedvez, mindig gyanakodva pillantanak föl s mindig hajlandók föltenni, hogy ott fön a verőfényes bérceken sejtelmök sincs az ott lakóknak arról, mily sötét és kimondhatlan nyomorult minden ide lenn a völgyben. Ebben hibázott a psycholog Széchenyi s a politikus Széchenyinek súlyosan kellett lakolni érette.

Szerfölött komoly, megható szavakkal festette Széchenyi a közelgő veszélyt. „A helyett, hogy hatalmas tollával szebb napokat derítne szerencsétlen hazánkra, a „Pesti Hírlap” szerkesztője, az alkotmány falain künn levő erők felingerlése és a vár felé uszítása által megtöri honi alkotmányos phalanxunkat és ekkép nem marad el a tökéletes elbomlás és ennek ellentéte – a kényuralkodás. Már most látom ezt világosan s ha Isten éltet, be is bizonyítom, hogy vagy az egyik, vagy a másik, hanem mindjárt, de vajmi bizonyosan szükségeskép bekövetkezik.” Kossuth elveit leglényegeseb vonásaiban elfogadja Széchenyi, hanem „modorát” és „taktikáját” rendkívül veszélyeseknek tartja. „Nem azon tompa él körül fordul nálunk a dolog – úgymond – hogy haladjunk, de az a főkérdés: melyek utaink és melyek a még bezártak, melyek a már kinyíltak, melyiken lehet haladni sebesen, s melyiken csak óvakodva, melyiken végre csak úgy, mint a fűszál nő.” Kárhoztatja Kossuth modorát, mert ez élére és egymással szembe állítja az érdekeket. Kossuth, úgymond Széchenyi, szentnek nevezi a tulajdont s mégis csaknem communismus-félét prédikál; haladásra sürgeti a kormányt s egyszersmind elijeszti, fölbujtogatva ellene az országot; égbe emeli a közvéleményt s arra buzdítja a nyers tömegeket, hogy hamisítsák meg; a népszerűségre akar támaszkodni s a tömeg ordítózása által az érzelemről szenvedélyre, a szenvedélyről agitatoria, agitatóról forradalomra ragadtatja magát.

Nem kevésbé elitéli Széchenyi Kossuth taktikáját is, mely vagy szándékosan előtérbe vonja a legkényesebb kérdéseket, melyeket e perczen alig lehet kielégítőleg megoldani, s ily módon az alkalmoszerűtlen népkívánságok előrelátható ki nem elégítése által mindig új forrongó anyagot halmoz egymásra, vagy pedig egyes, magukban véve ártatlan kérdéseket egymással úgy összebonyolít, hogy egyik a másik kifejlésének útjában áll s végül még a magában véve elérhető is elérhetlenné válik e mesterséges összebonyolítás által. „És én – így kiált föl – ki néhány lelkesekkel tudtam őrizni és meg is őrzém az oly nehezen kelő, oly gyenge, annyi veszélyektől fenyegetett, de lassanként mégis viruló kiseded növényeinket, én fel ne jajduljak jogom ne legyen szólni most és vén velómet ellentétbe, ellensúlyba ne vessem a felhevült vér és emésztetlen teoriák árja ellen, most midőn újjászületési titkainkba oly kevésbé avatott kezek veszélyeztetik nemzetünk életét.” Oda nyilatkozik aztán, hogy ha király volna s népe nem birna képviselői alkotmányval, adna neki azt, mert ez az emberi társaság legtökéletesebb kormányformája s mai nap, mikor a közvélemény napról napra értelmesebb lesz s a sajtó teljes visszaesést nem enged, sokkal becsesebb a közvélemény Ítélete alatt álló törvény az egyesnek bármi jóindulatú önhatalmú uralkodásánál. De az oly sajtó, mely, mint Széchenyi a Pesti Hírlapról állítja, nem a közvéleményt fölvilágosítani s kijózanítani, hanem a szenvedélyek fölizzgatása által tévútra vezetni törekszik, az alkotmányos szabadságnak romlása, tehát az alkotmányos szabadság minden barátjának teljes erőből küzdeni kell ez ellen.

Előrántja aztán Széchenyi a „Pesti Hírlap” egyes cikkeit, hogy ezekből kimutassa, hogy e lap semmi egyéb, mint „egy nagy forradalmi Syllogismus”, hogy minden cikkén, vörös fonal gyanánt, az a törekvés vonul át: „gyanúsítani s gyűlöletessé tenni minden birtokot, minden magasb állást.” Ünnepelesen tiltakozik az ellen, mintha Kossuth sajtókép csak azt folytatná a „Pesti Hírlapban,” a mit ő, Széchenyi, a „Hitel”, a „Világ” és „Stádiumában megkezdett. Le kell mondanunk arról, hogy a párhuzam egyes részleteibe bocsátkozzunk, melyet Széchenyi itt saját és a „Pesti Hírlap” működése közt vont. Az ellentétek itt élesen szembe állítanak; ezeket megvilágítani, volt Széchenyi e művének egyik főfeladata. Minden barátja, úgymond, azt tanácsolta, ne bocsássa közre e művét, mert a higgadt, kijózanító szó által ily izgatott időben

csak saját népszerűségének árt, az ügynek pedig mitsem használhat; ő azonban mégis más véleményen volt. „A Pesti Hírlap szerkesztőjéről – így végzi szavait – sokan azt hiszik: legjobb akarral sem tudna többé engesztelő és csendes reformatio! szellemben írni, oly annyira volna forradalmi anyaggal saturálva, mikép ez már nedv- s vérébe ment volna át. És ez könnyen meglehet. Én azonban nem tudom, nem akarom hinni. Míszertint azon kére-ssel végzem is be e soraimat, hogy tépje bár személyemet a hogy tetszik, minden ceremónia nélkül, de csak Istenért ne használja nimbusát és népszerűségét Magyarországnak zavarba hozására. - Még mindenre van idő, és azért iparkodtam minélelőbb lépni fel; de nem sokára többé nem lesz, mert mindennek megvan bizonyos pillanata, mely ha lepergett, valamint örökre oda van e rény s becsület, úgy oda van élet is és minden remény.”

Ha meggondoljuk, hogy Széchenyi e könyvet akkor írta, midőn még alig jelent meg a „Pesti Hírlap”-nak húsz száma; ha aztán látjuk, mily határozottsággal kijelentette már ily rövid idő múlva a Kossuth féle izgatásnak célját és kimenetelét, valóban csodálattól elnémulva állunk meg e bámulatos jós pillantás előtt, melynek élessége a szerint fokozódott, a mint a veszély közeledett. Azért nem látunk ugyan csudát e jóslatokban, és nem származtatjuk azokat rejtélyes forrásokból, mint nem látunk semmi természetellenit abban, hogy a csillagász a legnagyobb pontossággal kiszámítja az égi testek futását, melyek millió mértföldnyire távol vannak; látjuk azonban az emberi elme diadalát; rendkívüli tehetség eredménye az egyik úgy, mint a másik. Pontosan, mint senki más, ismerte Széchenyi az osztrák monarchia százados történetét, európai helyzetét, változhatlan életföltételeit; nem kevésbé ismerős volt azonban saját nemzetének történetével és jellemével is, és éles emberismerete miatt régóta egészen tisztán láthatta Kossuth egyéniségét. Úgy szólva matematikus pontossággal kiszámította ez egyéniség hatását a magyar nemzet többségére; az ezen két tényezőbből nyert eredményt összehasonlította aztán a monarchia életföltételeivel és ily módon, világos esze mindenkinél előbb észrevette az összeütközést, melynek nem sokára be kellett következni, csaknem meghatározta előre a pontot, hol a pálya, melyre Kossuth Magyarországot terelte, átmetszi a monarchia pályáját, hol a két államtest keményen egymásba ütközik, és a gyöngébbnek jelentékenyen meg kell sérülni.

Széchenyi honfitársai közt természetesen nem sokan voltak, kik ezt előre bizonyossággal, vagy csak egyáltalán is belátták volna. Némelyek azt vélték, hogy a grófból csak az arisztokrata beszél, ki a demokratát gyűlöli, és a magyar demokratikus törekvéseket csak azért tartja veszélyeseknek, mert ő, a méltóságos gróf, nem akarja belátni, hogy rövid idő múlva az egész osztrák monarchia pályája le fog térti a demokratikus irányba, s akkor aztán Magyarországgal, mely e pályán előre indult; ismét egyenközüleg futhat. Mások roszták, hogy Széchenyi szakadást idéz elő a szabadelvű pártban, még pedig mellékes ok miatt, miután maga is azt állítja, hogy az elvekre nézve Kossuthal egyetért, s csak az eljárás módjára nézve van eltérő nézete.

Mások ismét, és ezek bizonyosan a legkicsinyesebbek és legkorlátozottabbak voltak, azt állíták, hogy Széchenyi azért beszél így, mert irigylí Kossuth emelkedő népszerűségét, míg e Széchenyi által oly keményen megtámadt férfiú, nemeslelküleg elismerve mások érdemeit, az 1840. november 19-ki pestmegyei közgyűlésen Széchenyit először nevezte a „legnagyobb magyarnak.” A negyedik csoport végre, – és itt a rövidlátóság helylyel-közze jó adag gonosz indulattal is párosulhatott, – e negyedik csoport Széchenyit egyszerűen árulónak nyilvánította, ki a kormányt Kossuth elleni föllépésre hívja fel, ki a censura rideg szabályainak alig kezdődő mérséklését a régre akarja fordítani, és szeretné a börtönből alig kiszabadult Kossuthot ismét bezárva látni, ki mindig követelte a szólás szabadságát, míg csak ő maga használta, ki azonban rögtön a reactio oldalára állt, mihelyt mások is igénybe akarták venni e jogot a maguk számára, ki 1841-ben hiúságból és irigységből megtagadja mindazon elveket, melyeket tíz év előtt oly ékesszó-lással hirdetett.

Ha az olvasó, e különféle kárhooztató ítéletekkel szemben saját véleményünket kérdi, világosan és nyíltan előadjuk azt. Az említett szemrehányások Széchenyi ellen külsőleg mind igazolva voltak, hanem hiányzott mindegyiknél a benső igazság. Külsőleg igazoltak voltak, mert a mit Lessing kötelességéül szab az ítésznek, azt a közönség, mint jogát, igénybe veheti; amannak nem szabad, emennek nem szükséges az íróról egyebet tudni, mint a mit könyve elárul, és a mit Széchenyi „Kelet népe” elárult, az mindenesetre jogosultságot kölcsönözött ama szemrehányásoknak. Mint Széchenyi minden műve, úgy ez is minden lapon, minden soron magán viselte a sub-

jectivitás bélyegét. Subjectív áradozások azonban mindig bizonyos kedélyállapot kinyomatával bírnak, melyek benyomása alatt keletkeztek, sohasem elégségesek tehát arra, hogy helyes objectív ítéletet hozzassunk valamely politikai jellem felől; megismeri belőle az ember az egyént, hogy milyen volt bizonyos pillanatban, de nem azt, hogy milyen általán véve; eshetőségek, melyek bizonyos pillanatban erősebben előtűnnek, nem ritkán eltakarják ilyenkor a jellemek mélyebben fekvő változhatlan alapvonásait. Széchenyi korábbi műveinél kevésbé akadályozta az ítéletést e subjectív kinyomat, mert itt Széchenyi nem saját egyéniségét helyezte szembe egy másik egyéniséggel, hanem saját, a reformot, a haladást, a civilizációt illető eszméit idegen eszmékkel szembe, melyek szívósan ragaszkodtak a fennálló formákhoz; támadásai nem személyek, hanem dolgok és elvek ellen voltak intézve; hiányzott tehát még árnyéka is valamely oknak, hogy a gróftól személyes indokkal lehessen vádolni. Máskép volt ez a Kossuth elleni könyvben. Először is pillanatnyi föllobbanás benyomása alatt íratott e könyv, még pedig e férfiú romboló működésétől való végtelen aggodalom benyomása alatt, és ezen aggodalom okozta talán, hogy Széchenyi némely dolgokat sötétebbeknek vett, mint valóban voltak; a hang mindinkább eltávozott a nyugodt fölvilágosítás hangjától, és szenvedélyes kitöréshez közeledett;*) oly hang volt, melyet azok, kik kevésbé élesen láttak a jövőbe, tényleg nem is bírtak megmagyarázni; lehet-e csodálkozni, hogy személyes indokokban keresték a magyarázatot.

Növelte még a gyanút azon körülmény, hogy az, mit Széchenyi megtámadott, sajátképen még csak csirájában volt. Széchenyi előre látta, hogy idővel hova fog fejlődni, és hová kell fejlődni Kossuth izgatásának; hanem még nem volt az jelen, hogy minden ember szeme láthatta volna. Kossuth semmi határozott programmot nem állított föl, talán maga sem volt még az íránt tisztában, talán saját szelleme sem forrt még ki egészen. Az ellenség, ki ellen Széchenyi

*) A legőszintébb hazafiúi szívből, szármozott felkiáltás ez, így jellemzé Dessewffy Aurél e könyvét: – aggodalmas figyelmeztetés a tiszta lelkiismeretével kérkedő nemzethez ... a nélkül, hogy írója sokat törődne vele, vajjon e hazafias fájdalom kitörései nem lehettek volna-e kíméletesebbek, az intő szavak kevésbé keserűek. E szempontból kell megítélni a „Kelet népét”, mint egy nagy magyar aggodásainak kifejezését, nem mint önálló munkát, nem mint politikai elvek, vagy valamely politikai rendszer kézikönyvét.

sikra szállt, még nem bontotta ki zászlóját, még nem mondotta ki a harci jelszót, még nem volt semmi látható és semmi fölismerhető, csak a hadvezér maga, egyetlen egy ember, ki mögött csak Széchenyi éles szeme látta ama milliók árnyait, kik majd követik az új zászlót; csak ő, mint valami visiót, látta már a vezér feje fölött messze lobogni a zászlót, és a mint ezt megtámadta, a tömeg azt hitte, ez csak egyes ember elleni harcz, ki sohasem lehet oly veszélyes a haza nyugalma és boldogságára nézve, kit tehát csak személyes ellenszenv támadhatott meg oly hevesen és oly elkeseredetten, mint a hogy Széchenyi megtámadta.

Azon helyeken, hol Széchenyi összehasonlíttja saját működését és Kossuth irányzatát, azt mondták, hogy egyenesen megtagadja azon elveket, melyeket vallott a „Hitel”-től kezdve egész a „Stadium”-ig; azt mondták, minden erejével oda törekszik, hogy utólagosan megczáfolja mindazt, mit egykor szent buzgalommal hirdetett az áhítatosan hallgató nemzetnek. Hanem a könyv e szakasza bizonyára egészen más indokokból eredt. Széchenyi belsejében már akkor rágódott és dúlt az a borzasztó gondolat, mely utóbb rögeszméjévé vált, és a nagy ember életében előidézte a borzasztó katasztrófát, azon eszme, hogy talán ő maga volt, ki az első lökést adta, habár a legjobb szándékkal, ez agitációnak, mely üdvös volt, míg ő uralkodni bírt fölötté, melyet azonban mások kerítették hatalmukba, hogy azzal a nemzetet romlásba döntsék. Ez eszmét, mely később Széchenyit örülségre vezette, ez eszmét támadta meg elméjének minden hevével, mind saját lelkiismeretének megnyugtatóására, mind azért, hogy a történet ítélőszéke előtt igazolja magát, midőn a „Kelet népében” bizonyítani igyekezett, hogy az ő tendenciái és a Kossuthéi közt, melyeket oly veszélyeseknek tartott, nincs semmi rokonság, hogy az alapelvekre nézve megegyeznek ugyan, hanem hogy ha ez elvek Kossuth által kezelve végveszélyt hoznak a hazára, nemez elvek annak okai, hanem a kezelés módja, Kossuth modora és taktikája. Nem saját elveit támadta meg Széchenyi, hanem azon módot, melylyel Kossuth azokat gyakorlatba akarta hozni, nem az elvek következményei ellen küzdött, mint a hogy ő azokat hajdan gondolta, hanem csak azon következtetések ellen, melyeket más kezek ez elvek közé becsúztatni akartak; nem azt kiáltotta: „claudite nunc rivos, pueri, sat prata bibere”, ő, ki maga nyitotta föl egykor a zsilipeket; a zsilipek maradjanak nyitva ezentúl is, hanem a víz oly módon vezettség, hogy megtermékenyítse

a földeket, ne pedig szilaj zuhatagokban rohanjon le, szétrombolva a vetéseket.

Egyet azonban elfeledett Széchenyi, a különben oly ildomos, oly élesen számító államférfi; hogy t. i. bizonyos phisikai törvények teljesen érvényesek a politikában is. Többek közt az, hogy bizonyos test súlya, tömegének növekedésével aránylagosan növekszik. Egy varjú körme elégséges, hogy a hegycsúcsról letaszítson egy kis hócsomócskát, de semmi földi erő föl nem tartóztathatja e gördülésében, ha egyszer már lavinává nőtt. Mind szellemi, mind erkölcsi erejét arra fordította Széchenyi, hogy a tömeget bele vonja azon mozgalomba, melytől a haza újjászületését remélte. Törekvését siker koronázta; a tömegek megmozdultak s most azt hitte, hogy saját bölcs belátása szerint kormányozhatja azok mozgását; itt szép csendesen ki kellett volna kerülni egy akadályt, amott egy másikat hosszú békés nyugalommal el kellett távolítani, s míg ez meg nem történik, addig megállni előtte. De a lavina nem tért ki útjából, s nem állt meg, s a mint Széchenyi ellene akart szegülni, félretaszította őt; azok pedig, a kik most küzdeni látták, azt mondták: nézzétek, szeretné vissz a tartóztatni saját művét; küzd ma az ellen, a minek kivételére tegnap akarátának minden erejével törekedett. A politika szempontjából neki volt igaz, a logika szempontjából ellenfeleinek.

Vegyünk csak szemügyre egy concret példát. Széchenyi minden alkalommal a nemzeti kiváltságok ellen s az általános adókötelezettség mellett buzgólkodott; a lánczíd tervének is, mint már említettük, ez eszme szolgált alapul. Nehéz küzdelmek után ez eszme legalább szabadelvű körökben, meghonosodott, hanem azt mondták ezek – s ez lokikailag teljesen igazolva volt, – ha fizetünk, az ellenőrzés jogával is akarunk bírni, hogy hová fordítanak közpénzeink. A budget-megszavazás jogával, a kormányfelelősségével, azt nem érhetitek el e perczen, mond Széchenyi; nos akkor nem fizetünk. „Én részemről, – viszonzá erre Széchenyi, - kész vagyok aránylagosan minden közterhekben osztozni. S értsük egymást; nem bizonyos terhekben egyedül, mint például a házi pénztár viselésében, hanem kivétel nélkül minden lehető terhekben, s nem szabad ajánlkózasként egyedül, de törvényes köteleességileg, s mi több, a rám vett adónak mire fordítását sem kívánom ellenőrizni mindaddig, míg a polgár és pór ilyesből ki van szorítva. Mert egyedül nem fizetési ürügynek tartom, s nem egyébnek mint

hypocrizisnek ezen sokszor hallott szójárást: szívesen adózom, ba felelős a ministerium. Mi más szavakkal nem egyéb ezen álarczba takart syllogismusnál: A ministeriumot papiroson tán igen, de gyakorlatilag feleletteher alá nem vehetjük. Minthogy tehát ilyes mai körülményeink közt életbe nem fog lépni, ám pengessék csak szép hanggal, hogy édesörömet mi is viselnők a közterheket, mint a polgár, mint a pór, mint a zsidó, csak felelettel tartozzék a minister, és akkor a liberalitás nemcsak legszebb, de ugyancsak constitutionalis szagában állunk a többség előtt. Ily olcsón, sőt ingyen, én legalább nem kívánom bitorolni a liberalitás színét. De midőn soha sem kívánok és nem fogok dolgozni a restért és szerzeményeimet mindenki ellen erőm szerint védendem, a haza terhét testvéreileg vagyok kész hordani hazám minden szülöttjeivel, és mindaddig legkisebb feleletteher kívánása nélkül is, míg az ő adójával nem számolnak. Legyünk ebben tökéletesen egylábra állítva, s azt hiszem, semmi sem fog testvéri s nemzeti egybeolvadásunkra sikeresebben működni. Különben is az ellenőrség csak akkor léphet életbe s igazi gyakorlatba, mikor nem csak egy része a nemzetnek, de A-tól Z-ig az egész nemzet követel az adónak mire fordításáról számadást.”

Széchenyi tehát jogosnak ismerte el a kormány-felelősségének követelését, hanem politikai okokból már e pillanatban az ellenőrködés nélkül is alá akarta magát vetni ama terheknek, melyeket csak e felelősség által lehetett ellensúlyozni. Íme itt van a reactionarius, kiáltá a tömeg, reánk mindig új terheket akar róni, hanem a mi követeléseink megadását oly föltételektől függeszti föl, melyek betöltése végetlen távol áll; tőlünk kiváltságaink feláldozását követeli, hanem a kormány hatalmi köre ne csonkíttassék hajszálnyival se; úgy mégis csak inkább azokkal tartunk, kik elismerik ugyan az általános adókötelezettség elvét, hanem azonnal biztosítékot követelnek ez engedménynyel való vizsgálás ellen.

Ily alakot vön fel Széchenyi állása minden oldal felé. Épen ő sürgette mindig a földbirtok fölszabadítását a középkori bilincsektől; az eszme elismerésre talált, hanem mikor aztán a gyakorlatban kellett volna érvényesíteni, Széchenyi mégis fönn akart volna tartani bizonyos számú hitbizományokat. Ismerte a nagy földbirtok pénzügyi helyzetét Magyarországon s tudta, hogy ha minden bilincs szétszakad, nem sokára kicsúszik az az

aristokratia kezei közül; ezt pedig politikai és nemzeti okokból veszélyesnek tartá. Politikai okokból, mert kétszeresen szükségesnek tartott egy aristokratikus felsőházat regulator gyanánt, a demokratikus képviselőház ellenében; s nemzeti okokból, mert a magyar elemet fenyegetve látta, ha a telkek tömegesen más nemzetiségek birtokába jutnának. A politika itt is mellette, a logika ellene szólt. Senki Széchenyinél hathatósbban nem hangsúlyozta, mennyire szükséges az ország minden lakosának politikai egyenlősége, hanem a gyakorlatban mégis csak a legnagyobb óvatossággal akart e munkához kezdeni, hogy a rögtön fölszabadult nem magyar elemek ne veszélyeztessék a neki mindenképp drága magyar nemzetiséget. Nos, monda az oppositio, tartsuk meg, biztosítsuk törvény által a magyar nemzetiség túlsúlyát, terjesztük az agitatio útján. Ezzel fajharcot fogtok előidézni, viszonzá Széchenyi, s minden szabaddá vált nemmagyar ellenségtekké lesz, kit önmagatok fegyvereztetek fel. Akkor politikai szabadságunk mértékét egész a legszélő határig akarjuk kiterjeszteni, s bizonyára szilárdul fognak ragaszkodni hozzánk, hü háládatossággal azért, hogy ennyi szabadságot nyújtunk nekik. Hát a kormány? kérdé Széchenyi; hiszitek, hogy békés utón, könnyen és gyorsan elérhetitek a szabadság e mértékét? Csalódva, elkeseredve fordultak el ez eddig oly igen ünnepelt férfitól. Ez mindent feladott, a mit egykor szentnek tartott, sóhajták némelyek. Sohasem volt neki komoly szándéka az, a mit beszélt, szóltak mások. A látszat igazolta mindegyik állítását, és mégis – mit vél az elfogulatlan olvasó, nem igaztalanul bánt-e a nagy férfúval egyik, mint a másikk rész?

A „Kelet népe”, úgyszólván, egész irodalmat teremtett. Alig találkozott valami kiváló publicistícai tehetség, ki ne nyilatkozott volna a munka felől.*) Kossuth maga nem lapjában felelt, hanem

*) A minden tekintetben legjelentékenyebb, Eötvös József báró műve: „A Kelet népe és a Pesti Hírlap”, melyben a szerző az államférfi nyugalmával és mélységével s a mellett a költő finom, szellemdús modorával fordul Széchenyi ellen s ezzel szemben védelem alá veszi a szilárd változhatlan elvek politikáját a viszonyokkal való bizonytalan, határozatlan transigálás ellen. Dessewffy Aurél gróf is, ki épen ekkor tért vissza külföldi utazásából, szellemdús cikksorozattal részt vett a polémiában, de egyáltalán nem, mint Széchenyi föltétlen védője, ámbár mindenestre közelebb állt hozzá, mint a „Pesti Hírlap” szerkesztőjéhez. A nagy költő Vörösmarty is leszállt a küzdterre s az „Atheneum”-ban névtelen kritikát írt Szé-

azon utón, melyen megtámadtatott, t. i. önálló iratban. Nyugodtan s méltóságosan volt tartva e felelet, Kossuth irányának minden ellenállhatlan büvös erejével ellátva s a lovagias alak daczára bőven megrakva éles dőfésekkel: hanem mélyebb, alaposabb kritikát nem állhat ki ez irat. Komoly ellenvetési nem tudott felhozni Kossuth sem Széchenyi tendenciái, sem érdemei ellen és sokkal becsületesebb volt, semhogy ezt csak meg is kísérthette volna. Csak azon nézetet vitatta el, mintha a gróf lett volna, a ki a haldokló Magyarországot új életre ébresztette. Haldokló nemzet soha fel nem támadhatna egyes ember szavára; „Legyen!” szava nyomtalanul elhangzott volna, ha a nemzet bensejében nem lett volna minden elkészítve újjászületésére. „Gróf Széchenyi ujjait korunk üterére tévé és megértette lüktetéseit. És azért tartom én őt a legnagyobb magyarnak, mert nem ismerek mást senkit históriánkban, kiről elmondhatnók, hogy százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek. . . . Széchenyi, korának óramutatója volt, de nem Prometheusa s a kor inkább őt teremte, mintsem ő a kort; de ha az óramutató teremti az időt s mindig annyi időnek kell lenni, mennyit ő mutat, úgy épen azért, mivel az idő örökké halad, az óramutatónak előbb-utóbb okvetlenül el kell késnie.” Kossuth azonkívül úgy veszi észre, hogy Széchenyi nincs tisztában önmagával; majd elaggottnak s haldoklónak látja a nemzetet, majd meg egyszerre fiatalnak és életerősnek; Kossuth azonban elismeri, hogy végre is ezek csak szóvirágok, hanem szóvirágokra, úgymond, ne építsen az ember politikai rendszert.

Nos, Széchenyi soha sem is tette ezt. – A nemzet ifjúsága, vagy öregségéről szóló ama phrazisokban mindenütt csak Széchenyi pillanatnyi változékony hangulata tükröződött vissza, holott

chenyi könyvére. Vörösmarty költői kedélye ép oly hatalmasan vonzódott Széchenyihez, mint Kossuthhoz s igyekezett kibékítőleg lépni kettőjük közé; hanem Széchenyi némely méltatlankodásait e gyöngéd kedély sem bírta eltűrni. Könyvében egy helyütt többi közt, hogy a hamis sentimentalitást ostorozza, gyöngédtelesen nyilatkozott Széchenyi Vörösmarty barátjáról, Ferenczy szobrászról: „A. szegény kis Ferenczynek nincs mit ennie s e miatt némelyik embernek megszakad a szíve.” Ezt Vörösmarty sem tűrhette nyugodtan s hogy igazságosak legyünk, meg kell vallanunk, hogy ha a gúny kellő helyen alkalmazva orvosság, azon gúnnyra, melyet Széchenyi helylyel-közzel alkalmazott, mindenesetre reá illik a mondás: „medicina peyor morbo.”

politikai rendszere kezdettől végig változatlanul ugyanaz maradt. Ki akarna pörbe szállni valamely hajó kapitányával, ha azt mondja, ma vihar lesz s egy negyed órával később, ma mégis szép időnk lesz; hiszen hajója futását nem e változékony gyanítások szerint irányozza, hanem iránytűje után, s csak ez a fő dolog. Széchenyi változékony hangulata, mint már többször is említők, egyébként is más bajaival függött össze; remény és aggodás gyakran csupán physikai okokból váltakoztak nála, hanem politikai rendszerét nem érintek e változások, s az is kérdés még, vajjon részben nem attól függött-e testének beteg állapota, hogy lelki állapotában a politikai látkör derültsége vagy borúja szerint vidámabb vagy komolyabb nézetek voltak uralkodók.

De mindezt nem tudta olvasóinak nagyobb része, vagy legalább nem kellett tudnia. A Széchenyi elleni vádak részben igazoltaknak látszottak s könnyen elhiszi az ember, a mit szívesen elhisz. A ro konszenv pedig tagadhatlanul Kossuth részén állt, egész lénye, szellemének egész iránya elbűvölte főleg a hangadó kis nemességét, holott a hideg, büszke gróf mindig valami idegenszerű maradt ez osztályra nézve. Széchenyit mindig nagyra becsülték; e becsülést fáradságosan szerezte magának a meglepő eredmények hosszú sora által; minden szív hozzászállt Kossuthhoz már az első perczben. Kossuth a világeseményeket is kizárólag magyar szempontból tekintette, Széchenyi Magyarország ügyeinek megítélésénél is a világi szempontból indult ki. Többször felhozták már azt a kérdést, vajjon Széchenyi nem jobban tett volna-e, a helyett, hogy Kossuthot első fölléptekor oly határozottan támadta meg rögtön, kímélte volna inkább saját népszerűségét, s tartotta volna fel későbbi időre magát, hogy közvetítő lehessen; a mint hogy már előbb is különböző alkalmakkor oly sok szerencsével viselte a közvetítő szerepét. Csaknem busz évvel ezelőtt szoltam tüzetesen egy ízben e tárgyról a gróffal. Mélyen meggörmnyedt, megtört férfi volt már akkor, de legkevéssé sem bánta meg, a mit 1841-ben cselekedett.

„Mire kellett volna még várnom, mit kellett volna még remélnem? – Körülbelöl így szolt s hangja szomorúan csengett - ismertem Kossuthot, ismertem ily személyek hatalmát minden izgékony népre, főleg a miénkre; tudtam jól, mi fog következni, tudtam, hogy aki egyszer ily útra tért, soha többé meg nem állhat. Itt megszünt minden közvetítés lehetősége, s Kossuth minden további lépése csak közelebb vitte az országot a katasztróhához; vagy fel

kellett forgatni a bécsi rendszert, s emberi számítás szerint erre legkisebb kilátás sem volt akkor, vagy az ország nem sokára rövid forradalom után vagy csak annak megkísértése után is aláesett katonai dictatura alá. Közvetítni itt nekem teljességgel semmit sem lehetett; hogy a katasztrófát elhárítsam, arra csak egy eszközt tudtam, miután nem tudtam elmozdítani az abszolút rendszert Bécsben meg kellett kísérenem, eloszlatni a varázst, melylyel Kossuth a nemzetet elbűvölte, s ezt, hogy egyáltalán sikerülhessen, inkább ma kellett megtenni, mint holnap. Tudtam, hogy mit kockáztatok: egész népszerűségemet; hisz nyíltan kimondottam ezt a „Kelet népében”; mégis megkísérlettem a kockát; fájdalom elvesztettem.”

Elvesztette – teljesen elvesztette; a mit kockára tett, visszahozhatlanul elveszett! A Kossuth elleni harcz után Széchenyi népszerűsége nyomtalanul eltűnt s ez jobban fáj neki, mint a hogy azt önmagának vagy másoknak bevallani akarta, mert e népszerűségére szüksége volt nemcsak saját hiúságára nézve, hanem nagy terveinek valósítása végett is, melyek a nemzet legbuzgóbb támogatása nélkül soha életbe nem léphettek. Nemcsak győzelem nélküli, hanem egyszersmind vigasztalan küzdés is volt ez; hiányzott itt még ama vigasz is, melyet az öntudat nyújt. Jól tudom – írja ez időben Széchenyi – a jövő mindenekben igazat ad nekem, minden beteljesül, a mit előre látok, s ha ez megtörténik, kétségbeesésben megőrülök e diadal fölött, s most áthaladta Széchenyi életének tragicus fordulópontját, ezentúl már csak Kassandra szava, mely beszédeiből s irataiból felénk hangzik. Széchenyi nem az az ember volt, a ki átengedte magát komor töprengésnek, néma kétségbeesésnek, ki a sivatagba temetkezik azért, mert nem minden virító álma teljesült; beszélt, dolgozott, fáradhatlanul működött tovább, hanem a régi vidámság eltűnt, mindinkább magányosabb lón körülötte a táj, mindinkább sivárabb pusztasággá vált belsejében; óriási vasakarat volt, mely a tragikus végzet ellen küzdött, hogy kiragadja tőle, a mit még kiragadni lehetett, de azon meggyőződéssel volt telve, hogy végre mégis kikerülhetlen a bukás.

Ezenközben teljesült már Széchenyi egyik aggodalma – természetesen a magyar nemzet és vezéreinek hibája nélkül. A pánszláv mozgalom, mely éjszokról és éjszakkaletről lefelé terjedett, Magyarországon is tért foglalt; az 1839-40: VI. törvénycikk, mely a magyar nyelvet hivatalos nyelvül proclámálta az országos ügyekben, óhajtott tápanyagot nyújtott a szláv izgatásoknak az

északi megyékben, mint szintén az úgynevezett illyr megyékben, Horvátországban és Slavóniában. A magyar elem nem nyomta el a többiekét, hanem miután bizonyos általános ügyekre mégis egy hivatalos nyelvnek kelle lennie, azt akarták, hogy ez a magyar legyen. Napról napra növekedett most már az elkeserültség; mintegy 200 protestáns iskolatanító a felsőbb vármegyékben és Gáj Lajos az ő illyr újságában folyvást szították a tüzet, míg a magyar lapok, élükön Pesten Kossuth hírlapja, síkra szálltak a magyar nemzetiség jogaiért. A kormány egyidőre szenvedőlegesen viselte magát e faj és nyelvharcczal szemben; sőt csaknem úgy látszék, mintha óhajtaná a szláv mozgalmat, hogy ezzel ellensúlyozza a magyar elemet. De csakhamar belátták Bécsben is a panslavismus és illyrismus veszélyességét a monarchia fenállására és elhatározták, nyíltan és határozottan ellenszegülni ez irányzatoknak.

Annál általánosabb lón a meglepetés, midőn arról értesültek, hogy Széchenyi gróf, ki évek óta nem beszélt, a magyar tudományos akadémia termében az 1842-diki november 27. ünnepélyes évi közgyűlésen, mint elnök, beszédet fog tartani s beszédében a nemzetiség és nyelvkérdést az általános nézetektől eltérő módon fogja fejtegetni. A terem füladásig tömve volt, s a feszültség leirhatlan, a mint Széchenyi a szószékre lépett. Futólagos vonásokkal vázolta eleinte céljait, mely az akadémia építésénél vezérelte, s hogyan kívánt ő ezáltal a magyar nemzetiség ápolására szentelt helyet alakítani. Lelkesült szavakkal rajzoló aztán a nyelv és nemzetiségfontosságát a nemzetek életére nézve, hanem e fénypontot rögtön követte az árny, éles szavakra fakadt azon visszaélések ellen, melyet a nagy ősök e két drága hagyományával üznek, s egyszerre csak a nagy, minden kedélyt izgatottságban tartó, napirenden lévő kérdésre tért át.

„Ideje van, tisztába jönnünk, – így szólt – vajjon az oly drága, de oly annyira kényes kincset, a nemzetiséget, nemzeti saját-ságot, némi biztossággal és a siker némi hihetőségével mikép lehessen ápolni s növesztetni leginkább, sőt kirekesztőleg.” Ékesen szóló szavakkal fejté ki aztán, hogy a nyelvnek külső, kényszerítő terjesztése siker helyett csak reactiot idéz elő, hogy a magyar nemzetiség diadala csak szellemi felsőség által érhető el. „Még China félénk népe is – úgymond – magába olvasztá győzőjét, ahajthatlan tatárt, mert nagyobb, jóllehet aránylag oly csekély értelmi és erkölcsi előnyvel bírt hódítója fölött. Ne keressük ennek okáért

nemtönket sehol is egyebütt, mint saját vagy is inkább személyes érényeinkben s lelki felsőbbségünkben! Mert minden nemzetnek érénye s felsőbbsege csak annyiban van, a mennyiben lehető legtöbb egyes tagja betölti saját helyét férfiúilag szeplőtlen! Olvasztói felsőséggel kell birni. Ámde bír-e ilyess el az, ki szeretetreméltóság és rokonszenv terjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanít, mindenütt zsinórt varr, s mindent veres, zöld és fehérrel eltarkít, már azt hiszi, szíveket bájolt, velőket hódított. Vagy bír-e olvasztói felsőbbséggel, ki másban nem tudja becsülni, miért maga követel megbecsültetést? Vagy tán az ért e mesterséghez, ki hős ellenét, mert oly lelkesedéssel vív vére mellett, mint ő saját véreért, – a helyett, hogy lovagias szellemben magához emelné, pogányilag sújtja, s hírnevét alacsony gyanúval mocskolni nem pirul?” Széchenyi mélyen fájlalja, hogy a magyar nyelv itt-ott erőszakos eszközökkel terjesztetik s formaszzerűleg be-erőszakoltatik a ház és az egyház szentélyébe. Végre a növekvő délszláv reactiót egyenesen a túlhevés magyarizálásnak tulajdonítja. „Oh nagy Isten! – így kiált föl, jós szemével előrelátva a jövőt, mely alig egy évtized múlva jelenné vált–távol van-e még tőlünk azon gyászidő, s nemzeti életünk mértéke e szerint nem borul-e szaporábban ránk, mint gondolnók, mikor csak testületünk, a tudós társaság – fogja tán ereklje gyanánt, v agy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni ezen nyelvet, melyet legdrágább kincsének nemzeti s függetlenségi alapjának elismert ugyan a magyar, de forró vérétől hajtva, bálványaitól elszédítve, nemcsak őrizni nem bírt, hanem saját lábaival tiport el.”

E classikus beszéd egyes helyein már a kétségbeesés fölsikoltása csap füleinkbe; Széchenyi egy részről „axióma-tisztaságban véli látni nézetei kirekesztő helyességét,” míg másrészről tapasztalni kénytelen, hogy hazája leghűbb s legkitünőbb tehetségei közül is többen, mintha nézete hiú csalódás volna, egészen más, sőt épen ellenkező utakon járnak, és ő, nézeteivel már egészen egyedül áll. . . . Lelki harczeitől valóban megrázó képet rajzol: „Sokszor tölték legfeszültebb elmélkedésben napokat, éjeket ez életkérdésnek tisztába hozatala iránt; mert tudja az ég, könnyelmű, hirtelenkedő, nemzeti újjászületésünk szent ügye körül soha sem voltam. Kétkedtem, epedve habzottam, szigorún vetek magammal számot, hogy vajjon – mert vérem hidegebb, béketűrősem több – tán nem szeretem annyira hazámat, mint kik mindig forrnak, – lelkesedéstől

egyhuzomban áradoznak; vagy hogy tán nincs annyi bátorságom, mint azoknak, kik mindenben az oroszlán szerepét játszani hajlandók; vagy hogy végre tán hiúsági viszketeg, különczködési szesz, vagy épen megcsontosult makacsság homályosítja nézetemet, minél fogva nem tudnám helyeselni, sőt egyenesen kárhoztatni volnék kénytelen azon utat, melyen, felette keveset kivéve, mint mondtam, a legnagyobb rész, külön árnyéklatokban ugyan, sőt hazánk némi legkitűnőbb kapacitásai buzgólkodnak közelíteni azon célhoz, melynek elérése saját szívemnek is legforróbb vágya: „fajtánknak t. i. nemcsak biztosítása, de egykori feldicsőítése is.” Azonban soha nem tudtam, s most sem tudom magamat e kérdések körül hibáztatni; és ekkép vagy velőm beteg, vagy azok nézete hibás, kik véleményemet nem osztják.” Mintha valamely tűzokádó hegy tompán forrongó kráterjába pillantanánk be, föltáru előttünk e szavakban Széchenyi sziláján háborgó keble. Civilisatio, civilisatio! ezt kiáltja nemzete fülébe szüntelen, a hazai nyelvet ápolnunk, tökéletesítnünk kell, hogy alkalmas eszközzel bírjunk a műveltség-terjesztésére, hanem a földolog maga a műveltség. „Civilisatio nélkül – úgymond – vagy bukni fog vérünk előbb, mint gondolnók, vagy magasztos, de vajmi éhes és sovány sasként ülhet a civilisatiotul elszigetelt szikla kúpján a magyar.”

A vér megfagy ereinkben, ha e beszéd végén ama félig borzasztó, félig vigasztaló, hanem mindkét irányban szóról szóra beteljesült jóslatot olvassuk: „S akkor, ahogy aggódásim még sem volnának tulgondnak, tulféltésnek szülöttjei, de szerencsétlenül én látnék tovább, akkor egy jobb, egy szerencsésb kornak, mely a kiábrándulás sanyarú iskolájában a vesztett boldog napok kinteli visszaemlékezett közt, tán egészen megsemmisítve még nem lesz, tán jól fog esni, ha, jóllehet csak már négy falak közé szorítva is, még tökéletes némaságba nem dült légyen a honi nyelv. A legde-rültebb napokban is jó a biztos menedék, s így tán honi körülményeink közt sem épen felesleges nyelvünkre nézve a biztos ki-kötő.”

Tíz évvel később mély búbánattal emlékezett a nemzet e jóslatra, mely, fájdalom, szóról szóra beteljesült; hanem azon perczen, mikor Széchenyi beszédéről értesült az ország, általános megdöbbenéssel határos rosزالást idézett az elő. Magyar részről ekkoraig mindig jogosan hivatkoztak arra, hogy az országos nyelv érdekében egy vonalnyt sem mentek túl az 1839-40-iki VI. t. ez. ha-

tározatain, tehát minden szláv részről emelt szemrehányás jogosulatlan. És most egy magyar, még pedig „a legnagyobb magyar” áll elő nyíltan hasonló vádakkal; szépítgette a pánszláv mozgalmat s csak „természetes visszahatást” látott benne a magyar túlbuzgalom ellen, sőt szemrehányása súlyát még növelte azon megjegyzés által, hogy e nézeteivel egyedül áll az országban. Széchenyi ma^a is érezhette ugyan beszéde kedvezőtlen hatását, de nem riadt azért vissza; régóta tisztában volt magával az iránt, hogy nem szabad a saját népszerűségére való tekintet által vezetnie magát s hogy a baj, mely nézete szerint mindinkább gyorsabban elharapózik, heroikus gyógyeszközököt szükségei. Mindamellet nem kevésbé megdöbbsent, mikor hálafömliratot kapott a szláv mozgalom élén álló izgatóktól s mikor a magyarok iránt ellenséges érzelmű szászok lapjai ép úgy, mint az illyrieket nem győzték magasztalni a grófot. Egy iratban, melyet ez új tisztelői egyikéhez intézett s melyet valószínűleg Széchenyi maga bocsátott a nyilvánosság elé, kijelenté azonnal: akadémiai beszédében, mint magyar csak azért tárta ki oly nyilvánosan saját nemzetbelijeinek túlkapásait, mert reméli, hogy most a szlávok is ép oly nyíltan bevallják részükről hibáikat s kezét nyújtanak a kibékülésre.

Hanem ezzel föl nem lehetett már tartóztatni a vihart. Már 1842 december 18-án megjelent a „Pesti Hirlapban” egy harcias nyilatkozat az akkor a gräfenbergi hidegvíz gyógy-intézetben időző Wesselényitől, ki mint a magyar akadémia igazgató tagja ünnepé, lyesen óvást tön a Széchenyi által kifejezett nézetek ellen s tiltakozott az ellen, mintha ennek joga volna ily módon beszélni az akadémiai elnöki széken, tehát mintegy e tudós társulat nevében. „Hátározottan állítom – úgymond Wesselényi e nyilatkozatában, hogy valamint azok, kik nemzetiségünket az idegen fajuak s ajkúak elleni erőszak által akarnák emelni vagy terjeszteni, jog és ész ellen vétkeznek: úgy mindaz, ki a magyar nyelv és nemzetiség ellen törekszik, s ama mozgalmakat pártolja, s előmozdítja, – tudva vagy nem tudva, – legszentebb érdekeinknek ellensége.” Egy utóiratban, melyet Kossuth maga írt alá, éles szavakkal csatlakozott ez is minden pontban a Wesselényi nyilatkozatához.

Széchenyi erre hat czikkkel felelt, melyek a „Jelenkor” 1843-diki folyamában jelentek meg; nem szorítkozott azonban a vita közvetlen tárgyára, hanem szokása szerint messzibbre kicsapott; elmondta a közönségnek, mi hozta őt Wesselényivel össze, mi kap-

csolta össze szíveiket s hogyan váltak el aztán ismét egymástól, úgy hogy végül semmi más kapocs nem maradt köztük, csak a személyes barátság kapcsa.

Nagy részét annak, mit Széchenyi itt elmond, hallgatással mellőzhetjük, miután olvasóink már ismerik, mert hiszen épen ez előadás alapján ecseteltük az előbbi fejezetekben Wesselényivélti viszonyát. Azt is megemlítettük annak idején, hogy a két jeles férfi közti véleménykülönbség már 1830-ból származik. Széchenyi megengedi, hogy Wesselényinek kizárólagos magyar szempontból nincs mit szemére vetni, hogy ezoldalról tekintve, eljárása teljesen correct lehetett; „hanem – teszi hozzá – minden emberi viszonyban többé kevésbé: kettőn áll a vásár, s ha sikert akarunk, nem elég, hogy cselekvésünk szeplőtlen legyen, de annak szemében se jelenjék meg nyugtalanító, háborító színben, kivel dolgunk van. Mi nem ugyan ex principio, hanem de facto alkotmányos ország vagyunk a külföld hiedelme szerint csak tartománya egy alkotmány nélküli absolut birodalomnak és ez az mit Wesselényi nem fogott fel, nem emésztett meg. Magyarország története mutatja miszerint vérünk ezen új összeköttetésbe magát soha tökéletesen belegendolni, és abba beleszokni nem bírván, legtöbb idejét álmokban és kivált édes reminiscentiákban tölte, a helyett, hogy az élet gyakorlati mezejére szállott volna le; s az, a kérdés, vajjon kik ártottak honunknak többet, azon kötelesség-felejtők, kik verőket fitymálják sőt elárulák; vagy azon gyönyörű kedélyek-e, kik csak honunk javát szomjazták ugyan, de elég mélység nélkül a honnak legszentebb érdekeit, a viszatartás természetesen bekövetkező törvényi szerint, halálos sebekkel megrakák.” Valóban megrendítő szavakkal ecseteli aztán Széchenyi fájalmát az elidegenülés fölött, mely közte és Wesselényi közé férközött. Sokáig küzdött s nem bírt lomondani e szívbeli szövetségről. „Wesselényivel, mint mondám, nemcsak baráti lánczolat, de politikai hit is kapcsolt össze. Midőn azonban az érintett lánczolat részemről legalább soha nem gyengült, politikai hitem azon arányban ágazott az ő politikai vallásától el, s ekép napról napra visszasbb lön helyzetünk s barátságunk részint nem létezett többé, részint napról napra kisebb pontra olvadt Minderről azonban hallgaték mint a sír, mert tudom, mivel tartozom a barátság szent érzetének. Wesselényi megrontotta egész politikai pályámat, és miután több mint húsz éve, hogy úgy szólván Magyarország lebeg lelkem előtt, mondhatom megrontá életem

legérdekesebb leghaszonhajtóbb részét Mi lett Wesselényi eljárásának végeredménye, kiki előtt ismeretes. E komoly, felette szomorú pillanatkor leszállni érzem csillagomat s mindenkorra meg vala törve véremért, hazámért hűn érző kedélyem.”

Még egyszer kínálja kezét kibékülésre Széchenyi ifjúkori barátjának, lehetetlen, úgy véli, hogy nézeteik oly sok kijózanító tapasztalás után még mindig lényegesen eltérnének egymástól. Magyarország csak akkor lehet szerencsés, ha az uralkodó házzal a lehető barátságos viszonyban él. A kormánynak sem szabad feledni, hogy a magyar nem lehet, nem akar egyéb lenni a k o r m á n y o s magyarnál. Hanem a magyarnak sem szabad elfeledni, hogy nem magányosan él, hogy össze van házasítva; okkal, móddal belegondolni és bele illeszkednie kell tehát ama nemzetek családi körébe, melyek az összes birodalmat képezik, s melyek közé a gondviselés vagy bármiképp nevezzük is, állította. Itt van végre a kijózanodás, az engesztelődés ideje; mi is kedves barátom, vessünk fátyolt a múltra és kössünk új frigyet Jöjj tehát minél előbb közénk, nemcsak falusi és városi lakom, de karjaim is tárvák számodra. S ha igaz, hogy szemedvilága elhagy, akkor hadd ápoljunk téged. Hü feleség és nem egy nyájas remény és kiseded alak vaii ház körömben; s így ha pillanatid nem is lesznek édesek, fogadom, nem lesznek keserűek. Mi ketten pedig játszszuk a két megcsonkultapk mese viszonyát. Én még jól látok, ámde testem napról napra gyengül, alig bírnak lábaira; lépjünk ennél fogva, mint a mese tartja, mert hiszen neked viszont erőd van váltig, látásod ellenben gyenge – a sánta és vaknak szövétségére, s ki tudja egymással így tán vajmi nemes czélt érünk még el. Szövetkezzünk ennél fogva minél előbb; mert előttem legalább úgy rémlik, hogy bekövetkezik az idő, midőn te sem leszesz, én sem leszek többé, hogy ne mondja az utókor hantjaink fölött: átok fekszik e szerencsétlen országon, hogy e két férfi, kik bizonyára egyet akartak - a haza boldogságát s a fejedelem dicsőségét – nemcsak egymást elősegítve egy utón nem járt, de sőt Istentől nyert tehetségét elkülönözve fecsérle, sőt egymás hitele, tiszta szándéka s jó neve csorbításával pazarlá el! Mitől mentsen meg a nagy Isten, mert a jövő ezen megvesztegethetlen bíró ily szigorú ítéletet fogna fölöttünk elmondani: Az itt nyugvók közül mindkettő vagy legalább egyik tán még sem szerette úgy a hazát mint önmagát.”

S csak most, miután szíve viharos érzelmeit ily megható sza-

vakban önté ki, fordul Széchenyi Kossuth ellen, hogy ezzel szembe szállva, fölvegye a tárgyilagos polémiát az akadémiai beszédet s. a nemzetiségi viszályt illetőleg. Itt ismét átsap a régi éles hang s egyes helyeken világosan láthatni, mily mélyen fájta az Széchenyinek, hogy egykor és még most is oly hön szeretőit barátját! nem saját, hanem Kossuth oldalán látja küzdeni. A „Pesti Hírlap-Szerkesztője elleni szemrehányások, habár itt bizonyos meghatározott térre öszpontosítvák, ugyanazok, melyeket a „Kelet népében” találunk. „Én Kossuthot – úgymond Széchenyi – mint egyes embert nem tekintem, mert így vele semmi dolgom, hanem mint egyik vezérért egy oly iskolának, egy oly pártnak, mely jóllehet még bölcsőben van, már is mutatja tisztán, mily veszélyessé, sőt nem átalom mondani, mily átokká válhatnak, oly kevés kiképezett indultatos közönségünket s körülményeink annyira összebonyolított, álladalmunkat tekintve, ha talán erősebbre nőne s elvégre vérszemet kapna.”

Miután olvasóink eléggé ismerik az akkor uralkodó hangulatot, kell-e még itt különösen megemlítnünk, hogy e Kossuth elleni ismételt támadások csak növelték az akadémiai beszéd rózshatását? Széchenyit ugyan ez sem igen lephette meg. Hanem hogy Wesselényi sem viszonzta barátja forró üdvözlését, hogy e nemes kebelben is kialudt a részvét minden szikrája ifjúkori bajtársa iránt, az mélyen fájta Széchenyinek s e seb sokáig vérzett, még akkor is, mikor már a közös nagy szerencsétlenség ama kor küzdelmei fölé terítette bús, halotti leplét. Széchenyi akadémiai beszédének megható képe, a magányos sziklacsúcson ülő büszke sasról szóló kép Széchenyit magát érte először; ő reá lehetett igazán alkalmazni azt; egyedül állt, egészen egyedül, – hanem sas volt mégis!

V.

1843-1845.

Világos s a legapróbb részletekig kidolgozott programmal lépett Széchenyi István gróf a nyilvánosság terére. Tökéletesen tisztában volt céljaira nézve, az eszközöket illetőleg azonban gyakorlati államférfi létére minden ösvényt nyitva hagyott maga előtt, hogy a kivitel alkalmas percében azt választhassa, melyen az adott körülmények közt legbiztosabban és leggyorsabban valósíthatta meg azokat. Csak egyről – s ez ép úgy nevelése mint társadalmi állása – ép úgy elmékedésének mint tapasztalatainak gyümölcse volt, csak egyről volt e tekintetben is megingathatlanul meggyőződve, s ez: hogy hazája jóléte csak a kormány és nemzet egységes özműködése által érhető el. Ez magyarázza meg, hogy sem a kormány pártok, sem az ellenzék zászlajához föltétlenül soha sem csatlakozott és nem csak személyére nézve igyekezett a kormány és szabadság embere lenni egyszersmind, de honfitársai politikájában is a két fogalom közti ellentétet kiengesztelni törekedett.

E törekvés meghiúsult, Széchenyi pedig ez utón nemcsak népszerűségét veszte el, de a conservatívek és szabadelvűek tábora közt is mindig nagyobb lőn a szakadás; s mióta Kossuth ez utóbbiak élére állt, a kibékülés és egyesülés hosszú időre legalább lehetlennék látszék. Sőt minden belátásos politikus kénytelen volt bevallani, hogy a kettő közt kiütendő elkeseredett harc már csak idő, még pedig nagyon rövid idő kérdése.

Széchenyi Kossuth ellen intézett iratai bizonyítják, hogy ha valaki, ő legkevésbé élt csalódásban e szomorú de elkerülhetlen kényszerűségre nézve. S e mindinkább közeledő s elkerülhetlen liarczczal szemközt idején állást kellett foglalnia neki is. Ha két hatalmas sereg összeütközik, kétes talán, ki lesz végre is a győztes; de hogy azt, a ki a kettő közé szőrül, összezúzzák, az kétségen fölül bizonyos. Széchenyinek tehát vagy az egyik, vagy a másik részhez kelle szegődnie. A választás azonban nagyon nehéz volt. A barátságos viszony, melyben a conservatívek a kormánnyal voltak, megfelelt saját elveinek, de aztán csak is ez volt az

egyetlen érintkezési pont közte és azok közt. Ellenben a kor előre törő szelleme iránti lelkesedése a szabadelvű párthoz vonzá, s a „Kélet népé”-ben nyíltan is bevallá, hogy az alapelveket illetőleg teljesen egyetért Kossuthal s csak „taktikájáét és „methodusá”-t tartja kárhozatosnak. De miután a szabadelvű párt többsége e tekintetben is Kossuth zászlója alá esküdött, s nemcsak céljait helyezelte, de a procedendi modusra nézve is föltétlenül egy véleményben volt azzal, és Széchenyi kísérletét egyiket a másiktól külön választani ridegen visszautasítá, lehetlenné vált ez utóbbira nézve a szabadelvű párthoz való csatlakozása is.

Az út, melyet ily körülmények közt követett, rég megállapított meggyőződésével teljes összhangban, s nem ennek megtagadása hanem szigorún logikai következménye volt. Miután a conservatív pártnál semmit sem helyeselt, kivéve barátságos viszonyát a kormányhoz, nem csatlakozott-e párthoz, hanem közvetlenül a kormányhoz; de – múltjával való teljes összhangban – nem azért, hogy ott reactionárius törekvéseket támogasson, hanem azért, hogy a kormány támogatásával időszerű reformok számára rést törjön s a kormányrúdnál lévő államférfiakat oly útra terelje, melyen Magyarország jóléte előmozdítható. A kormány segélyével vagy épen általa érni el azt, a mit Kossuth nélküle, sőt ellenére igyekezett elérni, ez lön mostantól Széchenyi programja. Nem azért, hogy saját szellemét idegen eszmék szolgájává tegye, hanem hogy a kormány szellemét saját eszméivel megtermékenyítse: erőködék a köteléket, mely már régebben névszerint Metternich herczeghez csatolta, most még szorosabbá tenni. A közvélemény Magyarorszáiban, s ezt be kelle vallania, ellene volt; e közvélemény áramlását föltartóztatni, annak más irányt adni, hogy saját, évek óta táplált terveit biztos révpartba vigye, ehhez, mélyen érzé, nem bírt elég erővel. De céljáról le nem mondott azért; csak a lehetlenné vált ösvényt készült felcserélni mással, azzal, melyet nemcsak egyedül lehetségesnek, de egyedül biztosnak is vélt.

Egész váratlanul nem következett be egyébként e fordulat. Már 1838, dec. 10-én kelt egy levélben, melyről e munka 3-dik fejezetében emlékeztünk, megígérte Széchenyi Metternich herczegnek, soha oly tárgyat a vitatkozás szőnyegére nem hozni többé, melyre nézve a kormány helyeslését kinyernie nem sikerült. Mind a mellett is aggály szállta meg, váljon eddigi működésével nem játszotta-e el a kormány bizalmát már is visszazerezhetlenül, s ez

aggálynak kifejezést is adott egy iratában, melyet 1842 dec. elején Gervay báró udvari tanácsoshoz intézett, de mely nyilván arra volt szánva, bogy az állam kancellárral közöltessék. A levél csakugyan rögtön Metternichnek lón kézbesítve, ki dec. 14-én következő sorok kíséretében küldé azt vissza Gervay bárónak:*)

Kedves Gervay! ide csatolva küldöm vissza önnek Széchenyi gróf iratát a következő megjegyzések kíséretében. Mindenek előtt kijelentem, hogy én is sejtem, miként magam vagyok azon férfi, kit Széchenyi gróf hízelgő kifejezések mellett, azok egyikétől jelölt ki, kiknek sorairól tudomást kell venniök. De bár mint legyen is a dolog, egész őszinteséggel fogom elmondani a benyomásokat, melyeket Széchenyi gróf nyilatkozatai reám tevének, miután arra úgy is mint államszolga, úgy is mint önálló férfiú, hivatva érzem magamat. Még egy harmadik indok is ösztönöz arra; s ez az, hogy kétkelkedem, miszerint Széchenyi gróf az utóbbi 20 év lefolyása alatt bárkinek ajkairól oly nyílt őszinteséget, jó akaratú részvétet, és tehetségeinek oly mérvbeni elismerését, mint szintén hibáinak oly megrovását hallotta légyen, mint az én ajkaimról. Széchenyi gróf megvallja, hogy sok csalódásnak engedte volt át magát, ezek közé sorolja maga is azon föltevést, miszerint „a kormány a magyar alkotmány lassankénti eltörlését s a birodalomban élő népek teljes egybe olvasztását tervezné.” Miért lón rabja e csalódásnak, miután én (magamat és ez időszakot említem, mivel ez utóbbi élénk emlékemben áll) az 1845-ki országgyűlés kezdetén Ő felsége a császár ellenkező szándékaira nézve a leghatározottabban biztosítottam, s a tények hosszú és szakadatlan sora megerősítette volt szavaimat. Midőn Széchenyi gróf akkorában fölkerít, ajándékozom meg bizalmammal s ő e szerint e bizalom szemüvegén át nézhetne működésemet, miért állott ellenkező tanácsaim daczára oly mozgalom élére, mely Magyarországot ma semmi néven nem nevezhető s a legabszurdumabb zavarba löki. Csak emlékezzék vissza Széchenyi gróf, mit mondtam én érzelmeim és nézeteimre nézve az ifjúság fölindulása, a kelletén túl előtérbe tolt nyelv-kérdés – s mind azon elemekre nézve, melyek hibás eszközökkel életbe híva mívelés helyett csak rendetlenséget szülhetnek az országban. Ma miután a baj már tény, midőn a királyság oly helyzetben van, hogy boldog-

*) Eredeti szövegét mind ezen mind; i következő iratoknak Török János úr szívésségének köszönöm.

sága már egyedül épen azon hatalomtól függ, melynek rugóit minden ponton meglankasztani igyekvének, azon hatalomtól, melynek oly tétlenséget lobbantanak szemére, melyet csak erőszak segélyével czáfolhatott volna meg, melynek alkalmazásától azonban elég észélyesek voltak óvakodni s inkább a kiszámított nyugalom álláspontját foglalni el az alkotmány úgynevezett harczosaitól üresen hagyott téren, – ma sok tévútra jutott belátja, hogy a haza örvény szélén van. Azok közé, kik e szomorú igazságot beismerik, tartozik Széchenyi gróf is, s ha nem számítom föl érdemül neki, hogy ez igazságot érzi, érdemül tudom be, hogy egyszersmind be is vallja. Együttal figyelmeztetem, hogy lelkiismerete sugallatait erélyesen kövesse. Helyzete nem könnyű, miként ez rendesen lenni szokott, ha az ember ön magával ellenkezésbe jönni látszik. De ez ne tartóztassa vissza; mert a férfiú, ki a rász irányt jobbal cserélni föl, ösztönt érez magában, az előbbire nézve úgy is elveszett, s megelégedést immár csak úgy lelhet, ha az utóbbin bátran halad előre.

Széchenyi gróf felvilágosítást kivan arra nézve, mi a kormány szándéka. A kormány szándéka az, hogy a királyságot oly karba helyezze, melyben úgy az egész, mint a részek felvirágoztassanak. Erősen áll azon az alapon, melyet az alkotmány nyújt. Jól tudja, hogy minden időnek meg vannak a maga igényei, hogy bizonyos dolgokat nem lehet mozdulatlanul egy ponton tartani, hogy e szerint haladnia kell, mert a megállapodás ott, hol minden mozog, egy volna a hátrálással. A király be akarja tölteni a király kötelemeit; uralkodni akar s hivatlanoknak a kormányt nem engedni át. Akarja, hogy Magyarország belső jóléte emelkedjék, de épen ezért nem akarja, hogy szédelő terveknek áldozatul essék. Egy szóval akarja azt, mit akarnia kell, s a mihez a haza minden igaz barátja kell, hogy segédkezet nyújtson neki, ha hazaszeretete nem pusztá üres ábránd. Mindezt akarja a kormány is, azért utain zavarba hozatni senki által sem engedi magát. És milyenek ez utak? Nyílt utak, mint kormányhoz illő. Mit tegyenek hát azok, kik e nagy czélnál közreműködni óhajtanak, hogy a kormány törekvéseivel találkozzanak? A mód erre nézve egyszerű és könnyű; álljanak azon nagy és széles ösvényre, melyen a kormány halad, és csatlakozzanak azon közegekhez, melyek a pártokkal ellentétben a kormányhoz tartoznak. Ez az én véleményem, kedves Gervay,

melyeket tetszés szerint felhasználhat ön. Ha használna, szívesen kész vagyok nyíltan is kimondani azt.

Metternich.

Metternich herczeg legmeghittebb barátjainak egyike ez időben Jósika Sámuel udvari tanácsos s kevéssel később az erdélyi udvari kancellária feje volt Bécsben. Ez lón megbízva, az állam kancellár iratát több oly felvilágosítás kíséretében, melyeket Metternich saját kezüleg papírra vetni nem akart, Széchenyihez elküldeni. Jósikának Széchenyikez intézett irata, mely a legnagyobb magyar életében jelentékeny fordulatot idézett elő, így hangzék:

Tisztelt barátom!

Azon bizalmas nyilatkozatok által, melyeket nekem Pestről történt elutazásod napján tettél, feljogosítva érzem magamat, azok fő tárgyát visszaérkeztem után néhány nappal Gervay tanácsos úrnai szóba hozni, s őt egyúttal fölkérni, hogy nekem hasonló czéllal Metternich herczeg ő nagyméltóságánál kihallgatást szerezni szíveskedjék. Annál biztosabban véltem ez utat követhetni, mert összes nyilatkozataid után Ítéelve, várakozásaid s reményeid kirekesztőleg ama magas személyiség felé látszottak fordulni, kiben egyesítve találtak a hazánk jólétére s felvirágzására vonatkozó összes kezességek.

Gervay báró ezalatt vett levelet tőled, melyet ő – mint valószínűleg már tudni fogod – ő főméltóságának elő terjesztett. A herczeg nemcsak figyelemre, hanem b. Gervayhoz intézett sajátkezü válaszra is méltatta azt, melyet ez utóbbi szoros bizalmasságban közölt velem, a nélkül azonban, hogy egyúttal kívánta volna, hogy e körülményt eltitkoljam előtted; s ez okból nem hiszek in. discretiót elkövetni, ha a reám bízott másolatot neked ezennel átküldöm.

E levél tartalma részemről nem szorul commentárra, mert világos, nyílt, és ama álláspontnak megfelelő, melyből a herczeg azon személyekhez! relatióiról értekezhetik, kiknek jelen viszonyaink közt szerep jutott. A kifejezések sokkal szabatosabbak, s az értelem sokkal hímezetlenebbül van kifejtve, semhogy főleg éleselműséged mellett helytelen magyarázatot engedne meg; és én minden további tétovázás nélkül annak közlésére szorítok, ha a néhány nappal reá azon szerencsében nem részesülök vala, a herczeggel szólhatni, s ha szükségesnek nem látom, előtted a benyo-

mást lerajzolni, melyet e beszélgetés reád vonatkozó része bennem hátrahagyott.

A herceget, – mindnyájunk megnyugtatóására legyen mondva – a legjobb egészségben találtam; más tekintetben pedig olyanak, milyenek őt valamennyien ismerjük: tiszta nézetekkel bírva a dolgokról, azok fejlődéséről, s következményeiről; határozottnak a személyek, és az általok tett szolgálatok megítélésében, szigorúan ragaszkodva elveihez, de elnézőnek egyesek iránt, kiket megtisztult felismerés vezetett ezen elvek által kijelölt pályán teendő első lépésre; képtelennek kicsinyes recriminációkra, vagy bizalmatlankodásra; mindenekelőtt pedig kitűnő módon pozitívnak s gyakorlatinak.

A fenn elősoroltakban rejlik tehát véleményem szerint a kulcs azon ítélethez, melyet ő előbbi politikai fellépésed, s jelenlegi nézeteid, valamint azon állás felett mondtott, melyet e nézeteknek megalapítani kellene.

Valamint a herceg a magyar viszonyok phasisait első impulzusok óta prófétailag előrelátta, úgy első pillanattól fogva már tisztában is volt az egyének felett, kik ez impulzusokat vagy maguk idézték fel, vagy általuk önkénytelenül tova ragadtattak. A mindinkább elterjedő zavar sajnos tünetei nem lepik meg őt, mert előre látta azokat; s ha az események örvénye által oly férfiakat látott elragadtatni, kik egészen más tevékenységre voltak hivatva, ép oly biztosan látta előre, hogy a kiábrándulás órája előbb vagy utóbb szükségkép ütni fog ugyanazon férfiakra nézve, kiknek működése a nap bonyodalmi által téves irányt nyert.

Ez időpont most bekövetkezett, s te félni látszol, hogy a történetek fel fognak neked rovatni, s hogy ez okból bizalmatlansággal fog találkozni komoly szándékok: a kormányhoz csatlakozni.

Annak feltevésében, miről Pesten tett nyilatkozataid után többé nem kételkedhetem, sem az egyik, sem a másik aggodalmat nem találok eléggé indokoltnak.

Úgy hiszem nem csalódom, ha állítom, miszerint a herceg sajnálkozott rajta, hogy téged, – daczára kiváló képességednek üdvös czélok elősegítésére alkalmas eszközök megválasztásában a helyes mértéket felismerni, – oly pályán látott előhaladni, mely ép oly kevéssé tanúsította azon bizalom igazságos méltánylását, melyben ő téged ismételve részesített, a mily kevéssé volt meg-

egyeztethető a kormánynak tartózkodás nélkül kimondott, s törvényes eljárásai által tanúsított szándékaival. De egyszersmind meg vagyok győződve, hogy a berezeg – ha e kifejezést használnom szabad, – sohasem mondott le rólad oly értelemben, mintha kételkedett volna azon, hogy az általad követett út saját nézeteidnek állandóan nem fog megfelelni – s hogy ama párt túlcsapongásai, melynek semmi tekintetben sem volna szabad téged hívei közé számítani, önmaguktól fognak neked megállapodást parancsolni, s gyakorlati eszed belátandja a valódi haladás lehetetlen voltát ily számos destructiv elemek közepette.

Hol volna itt ok bizalmatlankodásra, miután minden, mint a herczeg előre látta, beteljesül? Nem édes jó barátom, bizalmatlanságról, mely különben sem látszik megférni a herczeg jellemével, itt szó sem lehet; de igenis hiányzik még a kölcsönös bizalom zárköve, s ezt pótolni a te feladatod.

Az után ítélve, mit a herczeg szájából hallottam, nézetét levelednek ezen része felett következő szavakban lehetne összefoglalni. Bizalmát annak ajándékozza, ki a kormányhoz s nyíltan be vallott céljaihoz oly módon csatlakozik, mely az eszközök választásában sem foly be háborítólag szándékaitra. Elfelejtí a múlt tévedéseit s csalódásait, mihelyt a jelenkor törekvése a jövőbeni magatartásért biztos kezességet nyújt. Ő ez utóbbit nem egyedül meghíusult remények nyilvánulásában látja, hanem a megváltó zott érzület alkalmazását várja, gyakorlati, életbelépő tevékenység mezején.

A czélokot, melyeket a herczeg politikája Magyarországbán követve látni óhajt, azon irat tartalmazza, melyet veled közlök. Arany szavakban – végzeteink magas vezetőjének szájában nem nevezhetem azokat másként vannak ott följegyezve, s e czéloka te czéljaid is, nem lehetnek mások.

Az elveket, melyek szerint elérendők lesznek, nagy korrajzokban találod ott megjelölve. Az államférfi magas álláspontján nem ereszkedhetik részletekbe, ezeket kitölteni s a specialis emeltyüket megnevezni, melyek által a nagy mii mozgásba lesz hozandó, azok föladata, kik elég erőt s jóakaratot érzének magukban a loyális politika hívó szavát követni, mely minden mellékczélokot viszszautasít. – Hogy te erre nézve az első meghívottak közé tartozol, azt fölösleges említenem; miért ne volna tehát szívesen látott közreműködésed, ha az adott terjedelmes spherán belül ugyanazon ha-

tározottsággal nyilvánul, melylyel a közös törekvés határai vannak kijelölve.

És ez utóbbi az kedves barátom, mit az általad igénybe vett bizalom kiegészítéséül szükséges, elkerülhetlen feltételnek tekintek. Az ennek élén álló férfi szavai az egyesített tevékenységből senkit sem zárnak ki, s téged bizonyára legkevésbé; s így most rajtad áll nyilatkozni, milyen specialis kérdések tűnnek fel előtted figyelemre méltóknak, mint a kor valódi szükségletei; mily módon volnának az egyéni nézetek a szükséges általános rendszabályokhoz illeszthetők; s minő eszközökkel látszik előtted a megállapított cél elérhetőnek. Csak akkor, ha többé nem lehet kétség arról, miként fogta fel az egyén saját állásának szükséges viszonyát a vezető államhatalomhoz, s miként szándékszik azt, mit üdvösnék s hasznot hozónak tart, az ész s alkotmányszerű politika határza-
taival összhangzásba hozni, csak akkor lehet a kívánt cél létesítését reményelni.

Azon reménnyel kecsegtetem magamat, hogy az ajánlat nem fog téged készületlenül találni. Ezen megjegyzésem nem eszméid bőségére vonatkozik, melyek – tekintve tetterődet, a vágyat hasznost létesíteni, és mindenkor csak az elérhetőre irányzott törekvésedet – nálad bizonyára nem hiányozhatnak; hanem készségedre, első lépésed kedvező eredményeinek – mert ilyeneknek nevezem őket teljes meggyőződéssel – megfelelőleg eljární.

Ha tehát ezentúl is előttem igen becses bizalmadra méltatol, úgy nem csak kész vagyok esetleges írásbeli közléseidet kívánsághoz képest tovaszállítani, hanem azok eredményét is legjobb meggyőződésem szerint elősegíteni s veled tudatni. S ha viszonyaid megengedik, legczélszerűbbnek vélném, ha nézeteidet az illető helyen személyesen fejtenéd ki. Merem reményelni, hogy a herczeg téged azon jóakarattal fogadna, melyet az igazi bizalomtól s oda engedő nyíltságtól nem von meg. Vajha nagy részben legbensőbb részvétből s barátságból eredő nyilatkozataim azon erők egyesülésnek létrehozásához hozzájárulhatnának, melyeknek elágazását nem a szándéklatok különbségének, hanem egyedül a nyílt kölcsönös megértés hiányának volnék hajlandó tulajdonítani.

Emlékezzél barátilag igazi barátodról Jósika S.

Széchenyi tehát, legalább bensőleg, ha szabad így beszélni – tökélyesen a kormány táborába ment át, míg külsőleg még mindig független maradt. Ezzel csak annyit akarunk mondani; hogy a

gróf semmi kormányhivatalt nem vállalt; de érzületét épen nem titkolta s épen e nyíltság, melylyel „a kormány emberének” vállá magát, tisztán tanúsítja, hogy céljainak szeplőtlenységéről teljesen meg volt győződve, s hogy a kormányhoz való viszonyát nem tekinté jellemére nézve hátrányos oly viszonyoknak, melynek a napvilágot kerülnie kell. A Kossuth elleni polémiát a Jelenkoriban fokozódó hévvel folytatta s az 1843. év első heteiben ott megjelent dolgozatok a nagy férfiú jellemzéséhez a legbecsesebb adatokat szolgáltatják. Kossuth szemére hányta neki, hogy ő, t. i. Széchenyi politikai elleneit gyanúsítja. Azt hitték: Széchenyi e szemrehányást felháborodva fogja visszautasítani; de ő az ellenkezőt tévé s elfogadá azt. „Személyek – így felelt ő – politikai téren részemről örökké *salvus conductus*ban fognak részeltetni, de nem fogok másfelől megszűnni soha kétségbe vonni s minden módon „gyanúsítani” hivatását azoknak, kik elbizakodva, kolomposokul tolják föl magukat, kiket a fanatismus álnymbustól félrevezetve vezére-kül fogad, s a kikben én sem elég józanságot, sem a viszonyok kellő ismeretét, sem elég mélységet és tapintatot fölfedezni nem tudok.” – „Ez tehát – írta Kossuth – gróf Széchenyi nyíltan kikiáltott vallomása – hogy t. i. egymást gyanúsítani kötelesség. – Nem első a históriában. Machiavelli és Paolo Sarpi tanították, s Marat és Robespierre gyakorlottak.” Széchenyi erre egy sor vértezett cikkel válaszolt. „Machiavell-, Sarpi-, Marat- és Robespierrehez való hasonlíttatásom csak akkor állhatna meg, ha Kossuth, csak egyetlen példával be tudná győzni, hogy e férfiak nem csak másokat gyanúsítottak, hanem azonkívül – mint ő, Széchenyi maga tette – maguk irányában másoknak is megengedték ezt.

És Széchenyi ellenei valóban igénybe is vették a gyanúsítás fegyverét, még pedig jóval nagyobb mértékben, mint ő maga. Anynyira mentek, hogy még Széchenyi első föllépését is a harminczas években, mely Magyarország állami és közmívelődési fejlődésében új korszakot alkotott, azon kicsinyes indokkal igyekeztek magyarázni, hogy a gróf katonai pályáján nem nyerte el a remélt fényes rangot s csak ez elmellőzés miatti boszúból csatlakozók az ellenzékhez, melynek zászlóját azonban rögtön elhagyá ismét, midőn a kormány kegye újra feléje fordult.

E nyíl talált, s bármi nemtelen vala is e támadás, a történet köszönettel tartozik a támadóknak, miután Széchenyi részéről oly

nyilatkozatok hosszú sorát csikarták ki ezzel, melyek e csodálatos jellem lelkületének legtitkosabb redőit is megvilágítják.

Politikai fölléptem, írja ő maga nevezett támadásokra válaszul, – nyavalyás álmából erősen fölriasztá a magyart. S mintán vastag ecsettel festem az alatta tátongó mélységet, melybe okvetlen el fogna sülyedni, ha nem haladna s pedig szaporán nem haladna, iszonyodtában úgy meg hallá jobb része a haladási kürtöt, mikép igazi öröm volt látni, mint igyekezett elsülyedéstől menekedni a többség Állásom ez idő közben oppositio volt, s pedig a régi latin lamentatióknál magyarabb s én legalább azt hiszem, egy kissé élénkebb s mulatságosb oppositio. Tán azért, hogy opponáljak, s mint sok nyomorult tán saját pulya lelke után ítélve még máig is hiszi, boszúból, mikép a kormány eljárását nehezítsen!, mert kapitányságban hagyott rozsdásodni, míg vajmi sok puskaport sem nem szagolt sem fel nem talált hadnagyocska parancsnokká vált? Nem, nem! Ez utolsó ugyan nem jólesett, megvallom mert nem kellemes még némi dibdább mögött is vesztegni, ámde nálam nem egy derekabb csak úgy járt mint én, s ekkép nincs panasom, s hogy én e szerint kislelkű boszúból léptem volna fel ellenzékként, azt szintűgy tagadom, mint azt sem ismerhetem soha is el, mikép az oppositioi szerepet csak hiú dicsvágy végett választottam volna magamnak. Én oppositiotagként egyedül azért léptem föl, mert véletlen, vagy jobban mondva: bevett Systema szerint azon időben, mikor politikai pályámat megkezdem, annyi sebbel vala megrakva nemzetiség és alkotmány, s e fölött oly kevés hihe tőség mutatkozott nemzeties és alkotmányos haladásra, de ehelyett mindenkől kiviláglott a legelhatározottabb s következetesebb egybeolvasztást s centralisatioi niusus hogy én, tisztelet, becsület, de igazság is, – még ma sem foghatom csekély eszemmel igen fel, miként lehetett azon időkben politikai pályán magyarnak ellenzékín kívül más szerepet választania. Ehhez még hozzá kell ragasztanom, hogy épen nem szívesen, sőt egyenesen hajlamom ellen s nem csekély búbánattal léptem fel e tulajdonban. S pedig mert soha nem voltam a negatio embere, de e helyett inkább érzettem magamban vágyat, bármi kis teremtéshez járulni.... Alkotni, nemzetileg s alkotványilag alkotni, ez volt és ez lesz, mindig lelkem vágya, s nem „nehezíteni,” „akadályozni,” sőt „rombolni.” Mi te bát természetesebb, sőt következetesebb, mint az, hogy én, ki nem áldozom a rom-istennek, de tehetségemhez képest alkotáshoz so-

várgok járulni, oly arányban közelítek a kormányhoz, mint a mi-lyenben a kormány közelíte az alkotmányhoz, nemzetiséghez. . . . Így történt, hogy elvégre megszűntem oppositio tagja lenni, vagy szabatosabban mondva: felfüggesztem oppositomat, míg erre tán ismét szükség lenne, mitől azonban mentsen meg az egek ura”. Eztán Európa színe előtt két kérdést intéz a hazához: „Közelített-e a kormány, nemzetiséghez és alkotmányhoz? Lehet e kormány hajlama s kézfogása nélkül biztosan és derekasan haladnunk?” Mire, ha nem akarunk állítani valótlant, kénytelenül azt kell válaszolnunk, így felel ő maga, hogy mai állása kormányunknak átellenünkben ahhoz mérve, melyhez képest hosszú századokig félreértette, s meg nem szűnőleg búsítá hú népét, valódi tavasz!” Helyes ellenzékét igazán kivan Széchenyi becsültetni. „Bár mily őszintén forogjon is a kormány a nemzetiség és alkotmány vágásában én részemről oppositio nélkül nem képzelhetek semmi alkotmányos életet sem, s mi több, nem átalom ezennel tartalék nélkül kimondani, hogy rossz hazafi az, vagy soha nem dobogott szíve a honért őszintén, vagy soha nem bírta fölfogni egekből származott hivatását, ki nem siet bár vagyónát, bár életét kockára téve a legelhatározottabb oppositio zászlója alá, ha létének zománca: alkotmány és nemzetiség fölött veszély tornyosul... De épen azért, mert restelem máig még mindig csak lábadozó mibenlétünkben csekély erőnk iránytalan s hiába való tékozlását, nem helyeselhetem az ellenzéki bonczkésnek favágásra való használatát, mivel így kellő mütéteire nem marad éle.

„Azelőtt – kiált föl Széchenyi öntudatának nyíltságában – azelőtt nyíltan ellenzék embere voltam s most nyíltan kormány embere vagyok, mit épen nem pirulva, de büszke érzéssel ím itt ismét kitérok. Most azon indokokat vizsgálja, melyekkel ellenei iránya változását okadatolták. Tán a kormány „lekenyerezte” őt? „Nem – kiált föl – azt nem hiheti senki, mert megnyeretésemre a kormány nekem sem nem adott, sem belőlem nem csinált soha semmit, s mi több: bármily büszkének látszassék is ezen állítás, nem is adhat nekem bármit, mi megelégedésem csak egy hajszállal is nevelhetné, és szintűgy nem is csinálhat belőlem többet, mint a mennyinek érzem magamat . . . Tán azért, mert hiúságom meg lón bántva, s ekkép tovább fénydegélés végett tanácsos volna, új mezőn próbálni szerencsét? Bizonyára nem, mert nálunk hazafiúi tette

vajmi tág a mező, csak rajta, egyik a másiknak ne állja útját.”

Vagy tán meggyengült idegek, elaszonyosodás s nagyobb mozgalomtól rettegés, vagy Bécs kéjei, szép szavak vagy tán épen különczkedésből cselekedett így? „Bizony mindezek sem!” felel Széchenyi s kíméletlen kézzel föllebenti a gyanakodások leplét, hogy igazi fenyőkben tüntethesse fel azokat. Begyőzi, hogy épen elveihez hű, Önmagához következetesnek maradt azáltal, hogy épen így cselekedett. „Mikép ha kétszer kettő nem öt, négyszög nem kerék és az 1844-iki év nem 1823-iki időszak, nekem Széchenyi Istvánnak, vagy le kell lépnem a politikai pályáról vagy a kormány közelítésének elibe mennem viszonlag.”

Hetek sőt hónapokra nyúlt ez elkeseredett harc Széchenyi és ellenségei közt; s minél határozottabban és kíméletlenebbül támadá meg utóbbiakat, minél nyíltabban és erélyesebben védelmezte a kormányt, annál mélyebbre sülyedt tekintélye az országban. Jó akaratú megrovásai sértettek, intései elkeserítettek s tanácsai siket fülekre találtak. Hasztalan kiáltá honfi társainak, hogy „a politikának legmagasabb föladata, a lehető legnagyobb és legkiterjedtebb szabadságot teremteni, de anarchia nélkül; másfelől pedig mindenben legszigorúbb rendet hozni be, de úgy, hogy az zsarnoksággá sohase fajuljon;” – a közvélemény szemében ő a reactio egy neophitája volt, s midőn azon tagadhatlanul meggondolatlan szó röppest el ajkairól, hogyha az ellenzék a felső házban is úgy túlsúlyra fog jutni mint eddig, nem marad a kormánynak egyéb teendője, mint „fermer la boutique”, ekkor még legőszintébb barátai sem mertek egy jó szóval az egykor oly ünnepezt férfiú pártjára kelni. Mi ellenben, kik ma csendes vérrel pillantunk vissza amaz idők eseményeire, mi alig bírjuk megfogni, hogy Széchenyinek egyáltalán idegen védelemre volt szüksége, ha tekintetbe vétetik azon, majd két tizedre terjedő múlt, mely ekkor már mögötte feküvék, s még inkább ha tekintetbe vétetik az ép akkor megkezdett 1843-44. országgyűlésen való maga tartása, melyet mindenki ismert, és mely Széchenyi céljára nézve minden kételyt lehetlenné tőn, ha mindjárt az eszközöket, miket használt, nem helyesli is valaki. Sajátságos szeszélye a népkegynek! Széchenyit már megrótták, hogy Kossuth ellen föllépett, noha alapelveit osztá s csak methodusát kárhoztatá, most pedig egészen pálczát törtek fölötte, mivel szövetkezett a kormánnyal, bár saját szemeiben ez sem volt

más mint egy eszköz a czéira! – a nemzetnek nem tetszék, holott a czél jelessége és magasztossága mindennemű kételkedést kizárt.

1843. mártius 14-kérol kelt ama legfölsőbb leirat, mely az országgyűlést ugyanazon év május 11-kére hívta egybe. De már egy évvel előbb hatalmas agitatio lön megkezdve az országban, melyben tisztán ki volt fejezve az általános meggyőződés, hogy rendkívüli fontosságú ülészak van küszöbön, hogy a gyümölcstelen gravaminális politika ideje lejárt, s hogy a két párt, mely már a két legközelebbi országgyűlésen is farkasszemet nézett, most elszánt küzdelemben fogja összemérni erejét. A két párt hatalmának tulajdonképeni próbaköve az adó kérdése, vagy szabatosan: a nemesség adókötelezettsége volt; mindkét párt erre fekteté a fösúlyt. A szabadelvűek igen helyesen okoskodtak, hogy ha az általános adókötelezettség kimondatik, azzal egyszersmind a nemesség más kiváltságai is halálos dőfést kapnak, hogy akkor a politikai befolyás azon mennyiségtől fog függni, melyet az egyes polgár a közterhekből visel, s hogy akkor okvetlen szükség leend a nememeseket is „az alkotmány sáncaizai” közé bocsátani, s így az ország minden lakosainak egyenjogúsága már csak igen rövid idő kérdése leszen. Akkor pedig az országgyűlés sem lesz többé csak nemes municipiumok képviselőiből szervezve, hanem csak hamar valódi népképviselő alakját fogja fölölten. S ha a nemesség adót fizet, budget megazavazási jogát is igénybe fogná venni és felelős kormányt követelni s bizonyára fön tartandja magának: egyfelől a nyilvános jövedelmeket ellenőrizni másfelől a kormányt minden törvénytelen tettért felelősségre vonni.

Bécsben tisztán átlátták e czélokat, e logikai egymásutánt - mint Széchenyi kedvencz szavajárása volt – a szabadelvű párt programmjában, s hogy e törekvéseknek nem nagyon örültek, könnyen képzelhető. A kormányjövedelem szaporodását úgy sem lehele remélni, miután a nemesség csak arra szoríttaték vala, hogy a beligazgatási költségek egy részét viselje, mire őket, melleleg legyen mondva, már I. Mátyás királynak 1486. 64. törvényczikkelye kötelezé, másfelől ellenben komolyan félni kellett, hogy az országgyűlés, ha a pénzügyi kérdést egyszer tárgyalás alá veszi, foglalozni fog azon összegekkel is, melyeket eddig, (például az indirect adó, a hadi adó stb.) a kormány minden ellenőrzés nélkül használhatott föl. Első pillanattól elhatározott tény volt tehát az adó kérdésben a szabadelvű párt törekvéseivel szembeszállni, s a mód,

mellyel ez történt, kétségkívül ügyes és gyakorlott kezet árult el. Nyugodtan engedték t. i., hogy a szabadelvűek a csata első hevében minden készletüket ellövöldözzék s csaknem úgy látszék, hogy ezek éppenséggel nem is fognak kormányellenkezésre bukkanni. A híres szatmári tizenkét pont *) élénk viszhangra talált az országban. Sztáray gróf és Dessewffy Emil nyíltan sorompóba szálltak a nemesség adókötelezettsége mellett; az előbbi nyilatkozata meghozta Kossuthnak a rég epedve várt alkalmat, hogy e kérdés a Pesti Hírlapban is szőnyegre kerüljön és rövid idő alatt az egész publicistica megragadta azt, anélkül, hogy elvben egyetlen szó emelkedett volna a nemesség amaz ősi kiváltsága, az adónemfizetés eltörlése ellen. Ha volt is vélemény különbség, ez abban állott, vajjon a háziadó (t. i. az egyes megyék beligazgatási költségeire szánt) vagy az általános országos czélokra fordítandó adónak kell-e elsőséget adni, föltéve, hogy mindkettőt egyszerre keresztül vinni nem lehet. Hátra volt azonban még a fekete leves.

Midőn t. i. kevéssel az országgyűlés kezdete előtt a megyék összegyűltek, hogy a képviselők számára az „instructiokat” megállapítsák, váratlanul egy tömör reactionarius plalanx jelent meg, hogy az általános adókötelezettség ellen sikra szálljon. Sajátságos coalitio volt, mely itt harczra készült s a küzdelem eszközei ravasz számítással voltak megválogatva. A régi iskola reactionárusai, kik a nemesség kiváltságaiból egyáltalán semmitsem akartak fölázdosni, szövethettek most oly emberekkel, kik máskor az ellenzékhez tartoztak, de kiknek hazafisága és szabadelvűsége véget ért ott, hol pénz zacskójok zsinórja kezdődött; ezek mögött állottak aztán a kormány által kinevezett főispáni helyettesek, sőt főispánok is, kik a nemesség szűzvállait a fentebb említett politikai következmények miatti félelemből minden adótehertől megóvni akarták. Ezek voltak azon coalitio elemei, mely a vagyontalan nemességnek azt monda:

*) 1) Az ősiség eltörlése; 2) a hiteltörvények tökéletesítése, telekkönyvek alapítása és egy földhitelintézet föllállítása; 3) a jobbágyterhek örök időre való megsemmisítése; 4) a kereskedelmi ügy javítása, a czéhek és egyedáruságok eltörlése; 5) a birtok- és hivatal képességnek az ország minden lakossára való kiterjesztése; 6) a főpapok és nemesség adókötelezettségét illető 1486. (34. t. czikk visszaállítása és bővítése; 7) népnevelés; 8) sajtószabadság; 9) a szabad királyi városok emancipációja és szervezése; 10) a polgári és büntető törvények módosítása, az eskütszék és nyilvános váltó pörnek behozatala a vallatási mód helyett. 11) a végrehajtás különválasztása a közigazgatástól; 12) népképviselet.

„Hogyan, ti legbecsesb kiváltságtokat akarjátok föláldozni s a paraszttal egy színvonalra helyzetetni; nektek, kiknek őseié hont szerzek :S kik ez áldozatért vagyoniilag sem remélhetik jobbulni helyzetöket most nyomorognotok is keilend s a garast megvonni szájatoktól csak azért, hogy akármely mesterember vagy zsidó rangjára sülyedjete alá”? – A gazdagoknak pedig ezt mondák: „Védjétek birtokaitokat, mert ez a vagyontalanok harcza a birtokosok ellen Csak nézzétek meg jól azon embereket, kik a megadóztatás mellett agítálnak; vajjon kik ök s mivel birnak?”

Rémítő jelenetek következtek s a legsúlyosb érvek ... a buncsobotok ólomgombjai – vergődtek végre is győzelemre. Ötvenkét vármegye közül csak 19 adott követeinek oly utasítást, hogy a ne. mességet a háziadóra kötelező törvényjavaslatot pártolják. Ez kemény csapás volt a szabadelvű pártra nézve; de még keményebb is volt hátra. Zala megyében a reactio szintén diadalmaskodott az adó kérdésben. Deák Ferencz a szabadelvűek ünnepelt vezére kijelenté, hogy ily instructiokkal lehetetlen a megye képviselését fölvállalnia. S e határozatához megingathatlanul ragaszkodók. Sorba vették tehát a megye jelességeit, de egy sem tartá lelkiismeretével megegyezőnek, oly állást foglalni el, melyet Deák, mint meggyőződésével ellenkezőt visszautasított. A fölszólítottak közt néhány megyei hivatalnok is volt. Ezeket fenyegették, hogy a megye képviselésére hivatalossan fogják kényszeríteni. „Akkor lemondunk rög. tön” felelék ök. – Mindkét párt elkeseredése a legnagyobb fokra hágott; nyílt összekocczanársra került a sor; az erőszak ellen erőszak lön alkalmazva és a zalai szabadelvűek győztek, de nem erkölcsi, hanem anyagi eszközökkel. Az instructiok az adózási elvre nézve kedvezőleg lőnek átalakítva s Deák a követséggel újolag megkínáltatt, de e nemes férfiú kijelenté, hogy megbízatását saját párthíveinek bevérzett kezéből sem fogadhatja el; ne mondják, ne mondhasák soha, hogy ő az elfogadás által, habár hallgatólag, de mégis helyeslé ama gyalázatos kihágásokat. Ily határozott megmáshíthatlan akarattal szemközt kénytelen volt Zala megye más követet választani, de a szabadelvű párt legjobb emberét, megpróbált zászlóvivőjét veszté el, mert Deák Ferencz, habár egy egész sereg más megyében még választható volt, minden mandátumot visszautasított s mélyen megszorodva egy politikailag érett nemzethez méltatlan események fölött magányba vonult vissza,

S hol állott Széchenyi mindé harcok közepette? Ő maga, a

kormány ember"-ének nevezé magát – vállalkozott-e tehát eszközül, a nemesség megadóztatása ellen a kormány részéről intézett törekvések támogatására? Mert végelemzésben itt oly harcz folyt., melynek az alapjaiban megingatott aristokratikus és a hatalmasan föltörő demokratikus elv uralma fölött kellett döntenie, s ezért ő a büszke aristokrata: Zichy Endmund gróf és sok más rangtársa példájára a merev aristokrata párt mellett küzdötte, vagy nem? Azzal vádolták valóban, hogy tulajdon tanai ellen hittagadást követett el, azon tanok ellen, melyeket a 30-as évek kezdetén oly ékesszólással hirdetett, s melyek élén a nyilvános terhek közös viselése állott, – de igaz-e, hogy megtagadta meggyőződését? Nem, és nem! Soha, egy perczig sem szűnt meg ő amaz igazságot védeni, hogy Magyarországnak veszni kell, ha anyagi helyzetének javításához gyorsan hozzá nem fognak, hogy e javítás tetemes pénzáldozatok nélkül nem képzelhető, s hogy valódi eredmény ez irányban csak úgy remélhető, ha a nemesség adómentességéről lemond, s ha nemcsak fizetni, de sokat fizetni is vállalkozik. De másfelől, miként az előtt, úgy most is ellene szegült, hogy e kérdés az alkotmány demokratizálása, a kormány felelőssége s más illyenekkel kapcsoltság össze, mint a hogy ezt a Pesti Hírlap pártja tévé. Itt is, miként rendesen ismétlődött ama szerencsétlen jelenség, hogy a nemzet két legkitűnőbb embere, Széchenyi és Kossuth a végcélra nézve tökélyesen egyetértett ugyan, de a „methodus” és taktikádra nézve élet halál harczot folytatott egymás ellen. Széchenyi helyzete kimondhatlanul hátrányos volt emiatt. Megmérhetlen örvény választá őt el azon feudalistáktól, kik a nemesség adómentességének, fentartásáért küzdöttek, de másfelől, többször kifejezett okoknál fogva Kossuth izgatásához sem csatlakozhatott, s mi származott ebből? Azok, mivel a nemesség „szűz vállaival” nem rokonszenvezett, nem szenvedhették; ezek, mivel izgatásukat kárhoztatá, reactionáriusnak híresztelek ki s így ő is a Széchenyi család végzete szerint két szék közt a pad alá jutott.

Azon kérdés tehát, részt vegyen-e és hogyan vegyen részt a nemesség a háziadó viselésében, mint láttuk, a legtöbb megyében reactionárius értelemben lön eldöntve; s hogy ily körülmények közt az országgyűlés szintén hasonlóan fog határozni, legalább is valószínű volt. A szabadelvű eszmék és szabadelvű párt e szerint eclatans vereséget szenvedtek. Széchenyi magatartása e vereséggel szemben lélektani szempontból a legérdekesebb tünetmények egyike.

azt kellene hinni, hogy megsemmisítő csapás volt reá nézve tapasztalnia, hogy oly elv, melyért 13 éven át küzdött, a megyéknek alig egyharmadrészében diadalmaskodott a pártharczok közepette. Valóban őszintén fájalta is a szabadelvűség e vereségét, de némi vigaszt merített abból, hogy e vereség a szabadelvű pártot is érte, azon pártot, melynek élén Kossuth Lajos állott, s ez elégtétel Széchenyi sajnálkozását a reactio győzelmén tetemesen enyhítette. Hogy Kossuth a nemzetet örvény felé ragadja, Széchenyi megingathatlan meggyőződése volt; sőt csaknem azt lehet állítani, hogy e föltevés rögeszmévé lett nála és hazafi fájdalom a szeretett haza zavaros jövője miatt oly mértékben növekedett, a milyenben Kossuth befolyását, elbűvölő hatalmát emelkedni látta, s a mint mindinkább tisztán kivehetni véle, hogy a nemzet akarat nélkül engedi át magát e csodálatos férfiú vezetésének, kinek hatalmával mérközni senki sem volt többé képes. Csak azon pillanatban, midőn a háziadó ügye Kossuth példátlan erélylyel folytatott izgatása daczára megbukott, csak akkor, midőn e kérdésben a megyék többsége Kossuthtól külön vált, villant föl lelkében ismét a reménynek egy sugara, s hosszú idő után most rezgett át Széchenyi lelkén először ismét a gondolat, hogy ellene tán mégsem oly mindenható, s hogy tán még lehetséges eredményesen küzdeni ellene s ő a nemzetet azon végzetteljes ösvényről, melyen 3 év óta halad, ismét leterelheti. *)

Széchenyi tehát gyorsan tollat ragadott ismét s a „Jelenkorban” hosszú cikksorozatot indított meg az adókérdésről, azzal kezdvén, hogy a háziadó ügyének bukásáért Kossuthot és pártját tévé felelőssé.

„Az ügynek szükségképen meg kellett buknia – monda – mert keresztül vitelét néhány kolompos vette kezébe, kik bizonyos nymbussal vették magukat körül s a meggyőződés helyett, a pres-

*) „Noha még mostan szentül hiszem – írta Széchenyi nem sokára – hogy Magyarország soha sem virágozhatik föl, ha kiváltságos lakosai nem vesznek aránylagosan részt a nyilvános terhelten, mindazáltal nem átalom kijelenteni, Miszerint nem igen kívánnám, hogy az adókérdésben a terroristicus párt akarat nélküli eszközévé süljedjünk. Az adókérdésben szenvedett vereséget jóllehet csak nagy fáradsággal, de mégis lehetne reparálni, hanem a nemzet pathiója ellen kincsen orvosság. Kétségbe kellene esnünk Magyarország jövője miatt, ha a Pesti Hírlap fractiója által minden Önmeggyőződés nélkül engednök magunkat az adókötelezettségbe betéetni, és ostorral behajtatni.” sat.

sio, megfélemlítés és mindenféle más erőszakhoz fordultak, hol természetesen megint csak a durva erőszakot idézték sorompóba; ... buknia kellett, mert „quod licet Jovi, non licet bovi,” mert oly személyek vegyültek be, kik az általános kötelezettség kimondása után sem lettek volna érintve, kiknek terrorismusa azonban szüségképen nagyon is sajnálandó reactiot szült.”

Sajátságos balsors volt az, hogy Széchenyi a máskor oly higgadt és józan gondolkozó, mihelyt Kossuthal állott szemközt érzelmét és fölindulását fékezni képtelen volt, míg Kossuth utolsó izéig az érzelmek embere, ki mindig a szenvedélyek fölízgatásán működött, a Széchenyi elleni harczot nála egyébkor egészen szokatlan nyugalommal és tárgyilagossággal folytatta. Az is, ez is Széchenyi hátrányára szolgált a közvélemény szemében. Mindenki ismerte az okokat és eszközöket, melyek miatt és melyek által a reactio a háziadé kérdésében diadalmaskodott. A szabadelvű párt még e vereség fájdmától nyögött, és ime Széchenyi a nagy reformátor s első, ki a nemesség – megadóztatási eszmét kimondá vala, föllép s a leghevesebb kárhoztató szavakat szórja, nem azokra, a kik a kor szellemével szembeszállottak s az által épen a „Hitel” és „Stadium” szerzőjétől oly fontosnak tartott anyagi fölvirágzását az országnak legalább egy időre késleltették, nem: az ő szigorú megrovása azok ellen van intézve, kik az ő elvei mellett, habár saját módjuk szerint és a nekik megfelelő eszközökkel küzdöttek; ő azt kívánja, hogy simábbaknek kelle vala lenniök, a feudalistáknak bókolniok s minden erélyes kifejezést kerülniök. Nem annyit tesz-e ez, mint a reactiot fölbátorítani, s az úgy is érzékenyen sértett szabadelvűeket a szenvedett károkön így még gúnynyal is sújtani?

Így ítétek Széchenyi föllépéséről, ez ítélet nem volt helyes, de legalább látszatra az és Széchenyinek Kossuth ellen intézett szenvedélyes támadása által igazolt. Széchenyi kétségen így csak arra gondolt, hogy ily szembeszökő példával mutassa meg, hova visz Kossuth égbe rontó modora s hogy épen a legfontosabb kérdésekben az országnak érzékeny kárt szerez. Fájdalom, azonban épen e példa szerencsétlenül volt választva, mert a házi adó kérdése volt épen az, melynek, mint mindenki tudta, nem Kossuth eljárása okozta bukását; s mivel épen ez alkalommal a megyei kurta nemesek kihágását oly élesen ostorozta és megszüntetésére oly loyalis és észszerű módokat ajánlott, hogy ha valaha, ez esetben legkevésbé volt időszerű a Pesti Hírlap szerkesztőjének anarchicus törekvéseit

előtérbe tolni, ha mindjárt Széchenyi óhajának nem felelt meg is a czél, mely felé Kossuth öntudatosan vagy öntudatlanul haladt.

Széchenyi azonban, mint egy ízben maga is megjegyzté, nem a tagadás embere volt; ő nem érte be azzal, hogy a szerencsétlen megadóztatási kísérlet meghíusulásáért ellenfelét vádolja; hanem azért, mi egyelőre elérhetlennek látszék, egyszersmind valami pozitív kárpótlást tervezett s ez az ő „kétgarasos adó”-ja, mely mellett most a nála szokásos és bámulatos erélylyel kezdett propogandát csinálni. Magyarország területe, így okoskodék ő 2894 □ mértföldet, vagy (1900 ölet számítva) 22¹/₂ millió holdat tesz; minden holdtól „az ország investitiojáért” két garast kellett volna fizetni és pedig nem örök időközön át, hanem csak bizonyos számú évekig; ez évenként 6 ½ millió frtot tett volna, mely összeget semmi egyébbre sem leendett szabad fordítani, mint Magyarország szellemi és anyagi felvirágoztatására. Mily módon történjék ez, egyesegyedül a törvényhozás szabja vala meg. – A pénzeket egy, Pesten felállított pénzügyi hivatal kezelte volna, mely azok hovafordításáról minden legközelebbi országgyűlésnek számolni tartozzék. E pénzügyi tervezet részleteit hírlapi cikkek hosszú sorában fejté ki. *) Széchenyi ezekben világosan hangsúlyozta, hogy voltaképen nem arról van itt a szó: holmi telek adót fizetni, hanem hogy bizonyos tőke gyűjtésék, mely számtalan forrásból eredve a közforgalomba ömöljék ismét vissza s azt minden irányban megtermékenyítse. A két garasos adóból származó jövedelem t. i. kamat és törlesztési alap leendett egy százmillió forintra tervezett kölcsönre nézve, melyet ily módon 35 év alatt tisztázni lehetett volna.

E százmillióból kezdetben évenként csak kis összeg fordított volna országos célokra; a többi egy országos jelzalog bank alap tőkáját volt képezendő, s ha e bank adósaitól csak egy perczenttel magasabb kamatot veendett, mint maga a százmilliótól fizet, 35 éven át 160 millió forintnyi összeg maradt volna szabad rendelkezésre, s ezzel valóban nagy dolgokat lehet létesíteni. Ezek alapvonásai a tervnek, mely mellett Széchenyi ezentúl – szokása szerint – a legcsekélyebb és legnagyobb eszközökkel agitálni kezdett; így például, hogy csak a legcsekélyebbek egyikét említsük, noha rendesen nem szítt burnótot, mégis ezüst szelenczét készítte-

*) „Adó és két garas” először az 1843-ki Jelenkorban jelent meg, később, 1844-ben önálló kötetben.

tett magának, melynek födelén egy kétgarasos volt megerősítve, a ki útjába akadt, azt 1 ögton megkínálta egy szippantással; s ez alkalommal a födelén lévő két garasos módot nyújtott neki a legkülönbözőbb személyeknek naponként százszor is kifejteni s a legféle nyesb világításban mutatni fel tervének előnyeit. Hirlapilag is – részint oktatva, részint polemizálva – híveket szerezni igyekvék s két „Magyarország kiváltságos lakosaihoz” czimzett terjedelmes röpiratban főleg azon törekedett, hogy névszerint a nemességet nyerve meg tervének és azon közhasznú czélokot fejtegethesse, melyek az indítványozott pénzügyi mivelet által előmozdítatnának. *) Időközben megkezdődött az országgyűlés az alsóházban. A szabadelvű párt kitűnő új erővel szaporodott, például Ghicz Kálmán, Szemere Bertalan, Lónyay Menyhért, Perczel Mór, Szalay László és többen, de a jeles seregnek hiányzott gyakorlott vezére és senki sem pillanthatott a követek sorain végig, a nélkül, hogy fájdalmasan ne érezze az Űrt, mely Deák Ferencz elmaradásával származott. Klauzál Gábort, ki most a szabadelvűek vezére lón, minden párt nagyra becsülte; jeles fő volt, szilárd higgadt jellem, mint ember és politikus egyaránt szeplőtlen, de még sem vala Deák Ferencz. E nagy férfiút akkor már ép oly kevésé lehetett pótolni, mint nem lehetne most. A felső házban a szabadelvűek néhány ifjú mágnásban szintén tisztességes esnem megvetendő erősbedést nyer-

*) Egy későbbi, 1844. július 6-án kelt s az országos választmányhoz intézett indítványában e czélokot következő 10 pontban foglalja össze: 1. Legalább is két vagy bárom millióra rugó mindig kész cassa, vagy is inkább disponibilis pénz. 2. Budapestnek árviztöli megóvatása s minden módoni kifejtése. 3. Budapestből kiindulva 4, 5 vagy 6 oly közlekedési sugár kifelé az ország határáig, melyen éjjel nappal, télen nyáron – bármily rútol bomlodozott vala is egyébiránt az idő- szabadon és legnagyobb kényelemmel mozoghasson Magyarországon és azon heresztül mindenki. 4. Az aldunai munkák folytatása s bevégezése. 5. A magyar tengerpartnak minden kitelhető módoni ápolása, és a lehető legkönnyebb s olcsóbb odajutathatás eszközlése. 6. Budapest és az országnak legalkalmasabb 4 főhelyein állittassék föl 5 reáltanoda. 7. A honi lónevelésnek általános és gyökeres elő mozdítása. 8. Mindazon vizek szabályozása, melyek honunkat dísztelenítik, s melyek privát társaságok által teljességgel el nem rendezhetők. 9. Megfizetése annak, mivel tartozunk. 10. Ápolása minden megkezdettnek és valami már fenállónak, minek sikere országos haszon vagy nemzeti dísz volna, mi azonban, bármilyen okból is, nem emelkedhetik kivirágzó létre. Széchenyi jól tudta, hogy e czélok valóstítására sokkal nagyszerűbb források igényeltetnek, mint az általa indítványozott, de ő csak kezdetet óhajtott, s úgy remélte, az első szemmel látható siker bővebb áldozatokra fog buzdítani.

tek, de a tömérdek királyi hivatalnok, főispán és egyháznagygyal szemközt csak úgy, mintazelőtt kisebbségben voltak. Most Széchenyi is elfoglalta székét a felsőházban, és az országos ülésekben élénkebb részt vőn, mint valaha. Láttuk, mily elkeseredett harcza volt ez államférfiúnak még kevéssel azelőtt a szabadelvű párt koryphoeusaival. Kárörömmel hirdették ellenei, hogy érzülete most végre valódi színben fog mutatkozni és elvégre ki fog tűnni hányadán van a világ a nemes gróf szabadelvűségével. Midőn tehát a királyi propositiok az országgyűléssel közölve lőnek, s azokban a reform párt legsürgösb óhajai teljes méltánylásra találtak, maga Kossuth diadalmaskodva írta: „A haladás ügye végre mégis győzni fog... Míg a nagyon tisztelt nemes gróf azt hányt szemünkre, hogy mi minden kérdés eredményét veszélyeztettük és elvrokonáinkkal együtt zátonyra jutottunk, mi csak a megyék instructioira és azon névsorra hivatkoztunk, mely a választási urnából állt elő, s míg a tisztelt gróf erre azt felelte, hogy mi most még is pórul járunk, a kormány propositio által most oly ügyek tárgyalására hivatunk fel, melyeket korkérdésekké emelni minden erőnkkel törekedtünk.”

A mit Kossuth mondott, az teljesen igaz volt; soha királyi propositiok ily kielégítő hatást nem tettek, mint azok, melyek az 1843-44. országgyűlés elé lőnek terjesztve; de egyet nem mondott el Kossuth s talán nem is tudta: hogy Széchenyi épenséggel nem vala az utolsó, ki a dolgok ez örvendetes fordulatára nézve érdemeiket szerzett magának. Olvasóink ellenben, ha egyebet nem is, de azt bizonyosan tudják, mit tartalmazott az általunk közölt Metternich és Jósikaféle két levél, s bizonyára tisztában lesznek Széchenyi viszonyával a kormányhoz; o,gy pillanatig sem kételkedhetnek hát, hogy azon álláspontra nézve, melyet a kormánynak a magyar országgyűlés irányában elfoglalnia kellett, mindenek előtt Széchenyi tanácsát kérték ki, *) s hogy ő volt, ki a szabadelvű párt óhajai

*) Nézetünk bővebb támogatására, mely szerint Széchenyi az országgyűlési időszak alatt is a kormánnyal a legbensőbb összekötésben élt, közöljük (szintén Török J. úr gyűjteményéből) Gervay udvari tanácsosnak következő, Széchenyihez 18 14. február 27-kén intézett levelét: „Méltóságos gróf! Metternich berezeg államkancellár ő főméltósága a legszorosabb bizalmasságban óhajt méltósággal annyira szorongatott hazánk anyagi jólétének élesztése s elősegítése tárgyában értekezni, melyet méltóságod oly kitünő hévvel karolt fel; s ez okból megbízni engemet, méltóságodat felkérni, miszerint azon esetre, ha az idő s egyéb körül-

előzékenységet sürgetett. A Kossuth által oly örömmel fogadott királyi propositiok nem Széchenyi ellen, hanem mellette tanúskodtak. Igazolták Széchenyi azon nyilatkozatát, miszerint a kormány határozottan és őszintén közeledett a nemzet óhajaihoz s épen ez vala az ok, melyért Széchenyi opositióját megszüntetni nyilvánította. A kormány barátságosb viszonya a magyar országgyűléshez látszólag Kossuth diadala, voltaképen azonban, az első eredmény vala, melyet Széchenyi István megváltoztatott taktikája (hogy az osztrák államférfiakra nem nyilvánosan kell támadni, hanem bizalmasait közeledni hozzájuk) vívott ki.

Azonban, ha egyfelől nagyon tévedtek, kik azt vélték, hogy a barátságos királyi propositiok előterjesztése Széchenyi hozzájárulása nélkül, sőt óhajtása ellenére történt, úgy másfelől azoknak is-nem sokára fel kelle ébredniök csalódásukból, kik azt hitték, hogy Széchenyi ezentúl a kormánynak feltétlen uszály hordozója lesz. Már első fellépése az 1843-diki országgyűlés július 13-ki ülésében az ellenkezőt tanúsítá. Az forgott szönyegen, hogy Pozsony városa ezentúl nem fogja a képviselőket ingyen lakásokkal ellátni, hanem csak bizonyos fizetésért. A szabadelvű párt természetesen a fizetés-mellett szavazott, s ez helyes és méltányos is volt. Széchenyi azonban e csekély kérdést is magasabb szempontból fogta fel. Nem tagadta, hogy csakugyan a királyt illeti azon jog, hogy az országgyűlést bárhová is egybehívhatja; hanem az ország érdeke kívánja,, hogy az ülések Pesten tartassanak; Pozsony legfőlebb az udvar kényelmét tekintve volt előnyben. „Én bizonyára nem akarok Ő Felsége pénztárával rendelkezni; másfelől be is bizonyítom, hogy épen nem irtózom a fizetéstől, sőt nagyon is mélyen akarok zacskómba markolni, s már jelenleg is e tekintetben indítványt akarok tenni a méltóságos háznak. Ha az országgyűlés Pesten tartatnék meg, bármennyit is kész vagyok fizetni, de ha Ő Felsége kényelme végett, Pozsonyban az ország legszélső határában gyűlünk össze.

menyei megengedik, ha mindjárt csak néhány órára, Ő herczegségénél megjelenni szíveskednék. Addig azonban, míg az értekezlet létesül, a herczeg óhajja, hogy méltóságod a fentérintett fontos tárgy érdekében képezendő regnicolaris küldöttség tekintetében Pozsonyban semmi nemű lépéseket ne tegyen, vagy ha már ilyeseket, tett volna, azoknak további folytatásáról lemondjon. Méltóságod egyébiránt át fogja látni, hogy különböző, épen nem lényegtelen okokból óhajtandó, hogy e felett Wickner udvari titkár kivételével, senki más ne értesüljön. Megkülönböztett mély tisztelettel mint mindenkor alázasat szolgálja Gervay.

akkor természetesen Ő Felségére háramlik a fizetés. Nem arról van itt a szó, hogy a lakásokért kell e fizetni vagy nem, hanem arról, ki fizessen. Nyilván az, kinek valami előnye van, tehát mi ha az országgyűlés Pest-Budára tétetnék át, s viszont Ő Felsége, ha itt maradnánk.” Az országgyűlésnek Pestre való áttéle már régóta a szabadelvűek legfőbb óhaját képezé, míg a kormány könnyen képzelhető okokból az inkább német határvárosi, mely különben is Bécs külvárosának hivatott, óhajtotta. Széchenyi vala az első, ki e tárgyban határozottan nyilatkozott, annélkül, hogy irányát rossz szemmel néző fölsőbb körökkel törődnek, melyek beleegyezésüket csakugyan megtagadták, míg megadásukra az 1848-ki események által nem kényszerítették.

Még más, az előbbivel némileg rokon óhajása is volt a szabadelvű pártnak, hogy t. i. az országgyűlés nem mint eddig csak minden harmadik, hanem minden évben hivassék össze. Széchenyi itt is a szabadelvű párt egyik legbuzgóbb előharcosául lépett sorompóba, s oly beszédet tartott, melyet nem igen hallhattak a felsőház termeiben. Minden, sőt még a reá nézve oly fontos adókérdést is felakart áldozni, ha a nemzet óhajának teljesítését csak ez egy pontra nézve kivívhatná. Mint egy híres angol államférfi késznek nyilatkozott a sajtószabadságért mindent feláldozni, mert a sajtószabadság által a legrövidebb idő alatt mindent vissza lehetne szerezni: ép úgy késznek nyilatkozik ő minden áldozatra, csak engedtesék meg az országgyűlésnek, hogy lehető leggyakrabban össze ülhessen szabad tanácskozás végett. Az országgyűlés nem lehet ugyan általános orvosság, mely minden betegséget különbség nélkül meggyógyít, de minden esetre azon műhely, a hol az orvosszereket készítik. A mint a dogok jelenleg állanak, vagy az üléseket kell végtelen időkre kiterjeszteni, vagy pedig a legfontosabb dolgokat csak úgy futtában elvégezni.

„Hogy jövünk az országgyűlésre? Ceremónia egy nagy része – és azután megismerkedünk, gyanúsítjuk egymást, czivakodunk pártédek körül, és legtöbb időt elvesztünk, egyik a másikat rágalmazza, ily körülmények közt legtöbb idő pereg le ... Úgy járunk a legtöbb esetben, mint a szegény katona, ki javában főzi étkét, mikor ráütnek, de étke még nem főtt. Mit csináljon? Lenyeli félig nyersen, mert azt gondolja: Isten tudja, mikor lakhat ismét jól. Három év egy nemzet életében, hol a teendők száma oly ropant, mint nálunk, sok. Az ember ekkor nem scrupulizál annyira,

és reá áll olyanokra is, mik azután a köztársaságnak meg nem felelnek. Ha pedig minden évben rendes országgyűlés tartatik: akkor természet szerint 8 hónap leforgása alatt az ember egy kissé koplalhat, mert 8 hónap után ismét visszakapja az alkalmat.” Az országgyűlés évenkénti összehívására tartott fényes beszéde után, Széchenyi magához az országgyűléshez intéz egy pár komoly szót, melyek az államférfi finom pszichológiai beható pillantását árulja el. Az országgyűlés évenkénti összehívását tárgyazó törvény szerinte a kormány nélkül nem válhatik érvényessé; hogyan remélhetnek azonban a kormány beleegyezését mikor az állam szolgáltatásban megöszült férfiakat folytonosan megtámadjuk, kigúnyoljuk, kínpadra vonjuk.

„Ehhez még azon szokás is járul – így folytatja beszédét – mely szerint bizonyos része a mostani nemzedéknek úgyszólván censzráltni akarja az országgyűlést: egyiknek fényes fáklyazenét, másoknak macskamuzsikát csinál, – ily körülmények között miként lehessen a kormánytól várni azt, hogy azt mi valósággal némileg seandalum, annyiszor repetálja? . . . Ha tehát azt akarjuk elérni, hogy országgyűlés minden évben tartassék, mutassuk meg azt is, hogy rendet tudunk tartani ott is, hol tökéletes szabadság létezik. Végre ellenzi Széchenyi, hogy minden évben új követválasztás történjék a vele együtt járó szokott kihágásokkal együtt.

Akkor még, így vélekedett ő, többre becsüli a jelenlegi helyzetet, mintha az év egyharmadát demonstratiókkal, a másikat pedig korteskedéssel és pártharcokkal peregetnék le, mert ez többet ártana, mint használna a nemzetnek. Ő tehát évenként megtartandó országgyűlés mellett szavazott, de oly megszorítással, hogy a képviselők mindig 3 évig tartó idő szakra választassanak meg. E kérdés is csak 1848. IV. t. ez. által lön megoldva.

Még ugyan azon ülésben, melyben Széchenyi a fentebb vázolt beszédet taitá – 1844. május 9-én történt – Mesznil Victor báró heves támadást intézett ellene, melyet azonban Széchenyi oly éles-séggel vert vissza, mint az nagy urak közt ritkán szokott előfordulni. –

„B. Mesznil Victor – monda Széchenyi a többi között, – magát némi szerénységgel újoncnak nevezi, – minek példáját ma is adta az által, hogy nem fogta föl beszédemet, mert én azt mondtam, hogy azon szerencsés különbséget látom a lengyel és magyar nemzet között, hogy a lengyelek eleinte mint jó barátok jelentek meg

és kardot rántva egymás ellen távoznak el az országgyűlésről; mi magyarok pedig eleinte körmökkel állunk szembe egymással és végre kibékülünk. Így tehát b. Mesznil Victor ő méltósága épen megfordítva fogta fel előadásomat Most már méltóztassék tőlem, mint ki sok évig a közdolgokban fáradozám, egy őszinte szót fogadni, ha a mélt. gróf (felkiáltások: „báró!”) – ha mondom a mélt. gr. (felkiáltás: „báró!”) – bocsánatot kérek, de mindig azt gondoltam, hogy azt mondják: „bravo!” – A mélt. báró itt többször felszóllalván, úgy látszik – azt véli épen azért, mert újoncz, hogy valamint jó katona az, ki minél mélyebben vág,- annál jebb politicus is, ki minél mélyebben vág. Azonban itt nem mély vágás hanem mély felfogás az, mit becsülünk. Már tegnapi beszédében a mélt. báró nem egyenesen a mélt. fő R. E.-ről, hanem egyenesen a kétfejű sasról, s a tekenős békákról szólott; én ezeket mint régi katona eltűrni nem tudom: mert a kétfejű sas alatt sok évig büszkén harczoltam, már ha ily dolgok jönnek elé, minden gondolkozó ember azt fogja kérdezni: hol lesz vége a dolognak? Nem akarok tanítani és oktatni; hanem vegye a mélt. báró ezen őszinte tanácsomat: méltóztassék azon előkelő egyének sok évi fáradozásait méltányolni. Nem akarom én azt vakmerőnek, hanem merővagnak nevezni, kinek legkisebb felfogása és tiszta belátása nincs, ki oly erős kifejezésekkel, mint a méltóság, báró, bennünket és ügyeinket annyiszor compromittálja; mert a világon nagyobb baj nincs, mint a túlzók, kik legjobb szándékuk mellett oly dolgokat állítanak fel, hogy az ember megijed tőlük; nem is akartam ma szólni: mert megvallom, oly túlzókkal, mint a mélt. báró nem szeretek egy sorban ülni, és maga a mélt. báró, ha jobban meg fogja gondolni a dolgot és magának több tapasztalást szerzend, azt fogja mondani, hogy nem a mély vágás, mi allicians lehet a publikumra, hanem a mély felfogás azon kellék, melylyel Magyarországnak felvirágzását eszközölni lehet.”

Ez természetesen oly hang volt, mely a tömeg fülének nem igen hízelgett, de egy államférfihoz illett, ki a szabadságot őszintén óhajtva, ezért küzd oly erélyesen minden túlkapás ellen, s ki a közvélemény megnyugtatását nem csak szívből kívánja, de a kormánynak lehetővé is igyekszik tenni annak eszközlését.

Más kérdésekben Széchenyi szemmel láthatólag távolodott a szabadelvű párttól, de az ő álláspontját ebben is nem kormányhozi viszonya, hanem neveltetése és múltja s utolsó ízig aristokratikus

szabású lénye határozta meg. Ez áll különösen a börtönügyi reform s még inkább a zsidók emancipációjának kérdésére nézve; itt még báró Eötvös Józseffel sem értett egyet Széchenyi, noha ez egyetértésre minden alkalomkor látható előszeretettel szokott hivatkozni. A mi az előbbi kérdést illeti, határozottan ellenezte a testi fenyíték *) és a halálos büntetés eltörlését. A zsidók emancipációját elvben nem ellenezte.

„Ha az ember tekinti, – monda Széchenyi – hogy Magyarországon ezen szerencsétlen népfaj egy idő óta mennyi ipart fejt ki, lehetetlen, hogy az ember valami sympathiát ne érezzen, s hogy mélt. Zay Károly gróf őket minden jogokkal felruházni kívánja, felfogni tudom; de másrésről megvallom, hogyha a nemzetiség dolgát igazán akarjuk pártolni, akkor nem tudom felfogni e tekintetben azon igen nagy engedékenységet.” Ezután Széchenyi kifejtette a már többször említett nézeteit azon veszélyeket illetőleg, melyek a nem eléggé szilárd magyar nemzetiséget, a nem magyar elemek hirtelen fölszabadítása által fenyegetik. Angliára való utalást nem tart ez esetben alkalmasnak. „Az angol nemzet ugyanis elibertálhatta a zsidó fajt, mert ha például én egy palaczk téntát öntök egy tóba, azért a víz nem romlik el és mindenki ártalom nélkül megihatja; ugyanez áll Franciaországra nézve is; de ha a magyar levesbe az ember egy palaczk téntát önt, megromlik a leves, és azt meg nem eheti az ember. De más példát hozok fel: ha egy bárkában ülök, és abban van gyermekem és más gyermeke, és ha a bárkába bejön a víz, s előttem apodictice áll, hogy ezen két gyermeket ben nem tarthatom; de biz én a magam gyermekét conserválom, és a másikat lököm ki. E tekintetben tehát a liberalismus egyenesen a nemzetiség rovására történik; s annak, ki a nemzetiséget őszintén pártolja, lehetetlen, hogy most oly elemnek, melynek több intelligentiája, több szorgalma van, a nemzetiség rovására kedvezményeket nyújtson..... Mindezeknél fogva vélekedésem az volna, hogy ne tegyünk hátralépést, de nagy előrelépést

*) Erre nézve Széchenyi a következő sajátos argumentummal élt: „Vannak esetek, melyekben az embernél az anyagi rész túlnyomó s e szerint ezt kell büntetni, mivel ily embereknél a szellemi rész büntetése tökélyesen hatás nélkül maradna.” A csata hevében alkalmasint nem vette észre, hogy ez argumentum a leg-határozottabb anyagelviséget leheli, melynek pedig épen a mély vallássosságú gróf legkevésbé volt hajlandó híve lenni.

sem kívánok tenni, és legjobban szeretném, ha azon nyomot követnők, melyet a múlt országgyűlés alkalmával követtünk, és csak azon törvényjavaslatot fogadnók el, melyet a múlt országgyűlés alkalmával ő Felsege elibe terjesztettünk; *) ez által a hosszas tanácskozást, mely csak keserűsége vezethet, el fogjuk kerülni, mert még azt hiszik utoljára, hogy itt az ember a zsidóság ellen van, és bizonyosan én részemről az Istennek minden teremtményét tisztetem, s bizonyosan a zsidóságnak sem vagyok ellensége, sőt méltánylom előmenetelőket, és azt, mit a nemzetiség dolgában tettek.

De Zay nem volt az az ember, ki elengedi magát szoríttatni, ha egyszer már résen áll. Rögtön szót kért. „Bocsánatot kérek, – monda – hogy még egyszer felszólalok, de felelettel tartozom inéit, gróf Széchenyi István urnák. Az általam igen tisztelt gróf engem azzal látszott vádolni, mintha a nemzetiséget fel akarnám áldozni. Tudja az ország, tudja az egész tábla, hogy alig van valaki az országban, ki a magyar nemzetiség előmozdításáért annyit szenvedett volna, mint én; mi pedig azt illeti, hogy veszélyeztetnék vagy kockáztatnék a magyar nemzetiség néhány szegény nyomorult zsidó polgártársa által, azt hiszem, hogyha megtudtuk oltalmazni a németek, csehek, jezsuiták s törökök ellen, kik három századok alatt mindig ostromolták a magyar nemzetiséget és nem voltak képesek azt eltörölni, már most néhány szegény nyomorult zsidó tudja azt veszélyeztetni. Én azt mondom, hogy a zsidóknak polgárosodása által, elhalván a mostani ivadék, sírjaikból emelkedendik új magyar izraelita honpolgárság, mely hazánk előmenetelőnek, nemzetiségének s dicsőségének előmozdítása mellett buzgón fog törekedni, és e részben a többi honpolgárokkal vetélkedni.”

Széchenyi, kinek felvilágosult szellemén az aristocraticus előítéletek csak mint könnyű fellegek lebbentek át, melyek csak múló árnyat képesek vetni, de akár csak egy perczig tartó valódi homályt elő nem idézhetnek, – Széchenyi jól érezte most hibás álláspontját Zay gróf válaszával szemközt, bár nem oly ember volt ő, ki valami népszerűtlen ügy melletti küzdéstől visszariadt, ha saját meggyőződésével sem igen jó összhangban lehettek a kimon-

*) Ez az 1840. XXIX. t. ez. volt, mely az izraelitáknak egyelőre néhány csekély engedélyt adott, (donec status Izraelitorum uberius lege disponatur.)

dott szavak, mert Zay támadása ellen csak gyengén védte magát, mintegy – pour sauver l'honneur du drapeau. Kellőleg méltányolta Zay érdemeit a magyar nemzetiség ügyében, kissé gúnyolódott azon mód felett, melylyel Zay vedenczeit „néhány szegény, nyomorult zsidónak” nevezé, s végre beszédét így zárábe: „Nincs arról szó, hogy az Istennek akármilyen teremtését jogokból kirekeszszük, mert felfogásom és vallásos érzetem szerint azt szeretném, hogy e hazában minden ember, ki az Isten képére van alkotva, e g y e n l ő j o g o k k a l b í r j o n és egyenlő terheket viseljen; és bár mondhatná mindenki valláskülönbség nélkül: „nekem is van hazám;” ez az ultima ratio, ez a kikötöm, mely felé vitorlázok, de mint hű tagja a magyar fajnak, megvallom, hogy túlliberalismus-által, egy túlzó indulat által, hogy magam gyermekét dobjam ki a bárkából, ezt másokért tenni nem fogom soha, és ezen hűséget minden más nemzetben tudom becsülni; de miután magyaroknak teremtetett az alkotó, legyünk is azok, és l e g y ü n k t i s z t á n m a g y a r o k .”

E rövid szóváltás Széchenyi és Zay grófok közt, mely 1844» október 1-jén történt, három nap múlva oly folytatást nyert, mely egy drámai jelenetet idézett elő s minden körben a legmélyebb benyomást szülte. Olvasóink tán tudják, hogy az 1843-44. országgyűlés egyik legfontosabb főladata a királyi városok szervezésének kellett lennie, melyek jelentőségökkel jobban összeillő képviseltestét sürgettek az országgyűlésen; oly kívánat volt ez, melynek teljesítése az országgyűlés függetlenségét csak akkor nem veszélyeztető, ha egyidejűleg a szabad királyi városok újjá szervezése által azok függése a kormánytól is megszüntetnek vala, minthogy ellenkező esetben e városok befolyásának emelkedése az országgyűlésen voltaképen a kormány befolyásának erősödése leendett. *) A szabadelvű párt egyszersmind azt is remeié, hogy e téren az elsőlépést teheti az eddigelé csak a nemességet képviselő országgyűlésnek egy népképviselletté való átalakítására. E kérdés a felsőháznál már 1804. martiusban szóba jött és pedig az alsóház felfogására nézve legkevésbé sem kedvező alakban s e vitában Széchenyi is részt vett; de ő kizárólag a gyakorlati és anyagi oldalát az ügynek tolta előtérbe, s megvilágítván a szabad királyi városok

*) A szabad királyi városok kérdése bővebben tárgyalott Szalay László életrajzában Oesterr. Revue. 1865. II. köt, 31. lap.

jelentőségét a kereskedelem és ipar tekintetében, egyszersmind kimutatá, mily szükségesek főképp ily emporiákban a rendezett állapotok, hogy a külföld azokkal bizalmas közlekedésbe bocsátkozhassék. A kérdés politikai oldalával, az alsóházban tett indítvány democraticus jellemével Széchenyi nem foglalkozott bővebben csak „en passant” s mintegy bebizonyítandó, hogy a főrendi tábla többségével nem egy utón jár, jegyzé meg, miszerint „bizonyos dolgokat nem kell élére állítani”. Franciaországban a nemesség szintén csak akkor volt kész áldozatra, sőt mindkét kamrának egybeolvasztására, mikor az általános confagratio már bekövetkezett, csak hogy már késő volt; „ennek elébb kell vala történni” és mi jelenleg hasonló helyzetben vagyunk.

Egyébiránt ez ügyben is ismétlődött az olvasóink előtt már untig ismeretes tény, hogy Széchenyi tökélyesen egyetértett a szabadelvű párttal; míg időszerű reformok és névszerint az ország anyagi jólétének emeléséről volt szó, de rögtön különvált tőle, midőn a kormány ellen merev oppositio terére lépett, s azt látszott hinni, hogy a kormányt mint minden szabadelvű haladás leglényesebb akadályát kell ostromolnia. *)

A városok kérdése lassankint szintén e térre vonatott. A kormány a szabad királyi városok újból szervezésének elvét nem ellenezte, de egyszersmind azon aggályát nyilvánítá, hogy ha a szabad királyi városok a követelt autonómiát megkapják, egyszersmind köztük és a kormány között mindennemű kötelék fölbontanék, s megannyi apró köztársaságokká lennének, melyek az úgy is kissé zavargó megyékkal szövetkezve a kormányzást aligha könnyítenék. A kormány tehát azon jogot követéi maga részére, hogy miként a megyékben főispánokat, vagy a szabad királyi vár. municipiumának élére általa kinevezendő főinspectorokat állíthasson. Az alsóházi többség természetesen hallani sem akart ilyesmiről s az instructiók e pontra nézve oly határozottak valának, hogy a képviselők bármi volt legyen is egyéni véleményök, képtelenek valának a kormány követeléseinek teljesítésére. Ez utóbbi azonban támogatva a magyar conservatív párttól, hamar föltalálta magát. Az agitatio a me-

*) A városok kérdésére nézve Széchenyi egy későbbi alkalommal ezeket monda: „ha a felsőház nézete törvény alakjában lelne kifejezést, a nemzetet nagy veszély fenyegetné, minthogy akkor az alsóház oly elemekkel telnék meg, melyek szolgaisága, ha mindjárt 3 vagy 6 évre terjedne is csak, épen elégséges volna, nem csak azon kamrát, de magát az alkotmányt és szabadságot is romba dönteni.”

gyekbe lőn át- s a dolog szerencsésen oda vive, hogy a megyék többsége követeiknek „pótinstructiókat” küldött, melyek azoknak nem csak lehetővé, de pláne kötelességükké tevék a kormány követelését legalább elvben helyeselni. A képviselők azonban nem igen éreztek kedvet posítiójokat nagyon olcsón földadni, s azért a harczot most már a részletekre terjeszték ki; a főinspectorok milyensége, száma és hatáskörére nézve névszerint azt követelték – mi által természetesen az eredeti cél teljesen megghiúsult volna, hogy a főinspectorokat ne a kormány nevezze ki, hanem a polgárok válasszák. így állott ez ügy 1844 october 3-án, midőn a felsőházban az alsóház 7-dik üzenete lőn tárgyalva.

Széchen Antal gróf a felsőház cönservatív többségének nevében kijelenté: hogy ez nem a kormány kérdése, – de sokkal több, t. i. monarchicus kérdés, a rendnek, a haza egységének kérdése, s e szempontból egyszersmind aristocraticus és alkotmányos. Alig fejezé be Széchen beszédét, föl pattant Zay Károly, ki mint a szenvedélyes torreador mindig csatakéz volt, valahányszor a küzdterén a cönservatív szóvivők valamelyike jelent meg. Mennydörgő beszédében, melynek minden tétele egy-egy buzogány csapás volt, festé ő a megyei nemesség romlottságát, mely szerinte egyedül oka annak, hogy a megyék többsége, habár csak elvben, de mégis elfogadta a javasolt főinspectoroságot s követeinek utólagosan szintén ily értelmű utasítást küldött. „Már múlt alkalommal nyilvánítottam, kezdte mennydörgő hangon, hogy álarczos satrapa, mandarin pascha, azaz városi felügyelő nem kell, s így a t. E. K. izenetét el nem fogadom; hogy pedig at. R. R. ezen felügyelőt elfogadták, ez a magyar nagy panaceának, a dicső utasítások annyira magasztalt használatának üdvteljes eredménye. Ezen szomorító esemény mind inkább bizonyítja, hogy hazánk jelen viszonyaiban az utasítások inkább szabadságunk felfogatására, mint fentartására szolgáló eszközök már azért is: mert lépcsőül szolgálhatnak egyesek a p o s t a s i á j á n a k. Tartson az országgyűlés még néhány hónapig, majd következendnek még pótló utasítások, melyek korbácscsal és hóhér pallossal látandják el a városi felügyelőket. Valóban nagyszerűbb lett volna, ha a kormány azon sárga indokokat (aranyakat), melyek által a városi felügyelők melletti szerencsétlen pótló utasításokat eszközölte, a honi műipar előmozdítására, a kutya-bőröket pedig a szegény vakok és siketnémák bocskoraira szánta volna. Ha valaha, mai napon hálát mondok a gondviselésnek, hogy

engem születésem e nagyméltóságú tábla tagjai közé sorozott, meggyőződésem pedig elvbarátim díszes koszorújába fűzött, minek következtében nem a tömegek rivalgásainak, sem a bureaucratismus csábításainak hódolni nem kénytelenítetem, hanem meggyőzötve ugyan, de koránsem megtörve, előbbi véleményemhez szilárdan ragaszkodván, hogy városi felügyelő nem kell, derült homlokkal e szavakra fakadhatok: „Victrix causa Diis placuit, victa Catoni.”

Gróf Zay e szavai különösen az ifjabb mágnásokat tüzelték fel. Azonnal fölkel gr. Pálffy József, s nem kevesebb szenvedélyvel s kiméletlenséggel mint az előtte szóló támadta meg a fölsőházat, mely a kormánynak oly szolgálat készen hordozta uszályát: „Nem akarom tovább vitatni (a felügyelőket illető) e tárgyat, de valóban én országos scandalumnak, égbekiáltó véteknek tartom, hogy ily tárgy felett vitatkozik ezen két tábla, és mely miatt tartóztatik oly dolog, melynek bevégzése az országnak oly annyira érdekében fekszik Hanem nem tartóztathatom meg magamat kimondani, hogy sajnálom hazámat, melynek azon balsors jutott, hogy oly fiai, oly törvényhozói születtek, kik a leggyengédebb kötelekeket széttépni képesek, mely körül méltóságtok, miként a zsidók régi időkben – tánczolnak; most midőn a t. R. R. ezen aranyborjút méltóságtoknak átadák, méltóságtok nem fogadják el, és ezen tárgyat Ő Felsege színe elibe nem juttatják. Mit gondoljon ily tábláról az ember, mit az ország? – őszintén megvallom, ennek kimondására szót a szótárban nem találok. – Nem akarok hosszabban szólani, mert kár szót is vesztegetni, miután oly urakat látok itt, kik vetélkednek az iránt, hogy az idegen érdekeket mozgítsák elő, kik a haza érdekeit semmibe veszik, minek következtében más nem maradhat hátra, mint az, mit a múlt ülésben is kimondottam: a csecsemős gyermekbe oltani ezen tábla iránti idegenséget, és ezen táblának eltörlé- «éremindenmódon agitálni. Reményiem, hogy elvbarátim is hazamenvén, ereszben agitálni fognak, és reményiem, hogy a t. R. R. is azt tenni fogj akimért oly aristocratiát, oly táblát, mely állását felfogni nem tudja, e l l ö r ö l n i o k v e l l e n s z ü k s é g e s .

Széchenyi kezdetben oly arczkifejezéssel, mely meglepetést árult el, de lassanként fokozódó rémületre mutatott, hallgatta az előtte szólók nyilatkozatait. A ki a „kutyabőr” fölött élczeskedett,

gróf volt s még hozzá Zay, egyike azon ősi ivadékokból származó családfőnököknek, kik nemességüket és birtokaikat még az Árpádok alatti országfelosztás alkalmával nyerték; a másik, ki a cse-csemökbe a főrendi tábla elleni gyűlöletet óhajtja beoltani s az aristocratiával csak úgy kurtán bánt el, szintén gróf, és pedig Pálffy volt, utódja azon altenburgi és hochburgi grófoknak, kik 800 év óta a magyar nemesség ékessége valának csak úgy mint az előtt vissza a leghomályosb előkorig a német országnagyok sorában tündököltek vala. Mily benyomást kell ennek az országban előidézni? Ha ily kifejezések a felsőházban történnek, mi várható az alsóháztól, a megyegyűlésektől! Ha grófok beszélnek így, vajjon hol lesz határa és mi lesz célja a népből támadt democrat izgatásnak? Valóban mind azon szemrehányások között, melyek a magyar főnemesség ellen intéztettek, egy sem volt, mely által Széchenyi személyesen illetve, érezhette volna magát; ő bizonyára nem volt az, ki idegen érdekeknek szolgál, a haza érdekét pedig el hanyagolja, ő nem volt az, ki „aranyborjú” után epedett, hogy körül tánczolhassa, s nem tartozott azon aristokraták közé sem, „kik helyzetüket megítélni nem tudják.” De éppen ezért inkább hivatva érezé magát mint bárki más arra, hogy fölvegye az aristokratia elé vetett keztyűt. Kezdetben nyugodtan, szenvedély telén hangon tévé ezt, de minél mélyebbre hatolt e tárgyba, annál jobban fokozódott benső felindulása is.

Hogy Zay és Pálffy kifakadásai a legjobb szándékból erednek, monda Széchenyi, nem akarja kétségbe vonni; de a ki mint Zay a kutyabőrre tett célzásaival jelzé, Pálffy pedig nyíltan kimondá, hogy az aristokratiát és a felsőházat eltörölni kívánja, az nemzetiségét is hamar kész lesz föláldozni. „Mi oly körülmények közt vagyunk, foly tata Széchenyi, miszerint moit Magyarország egyenesen a nemességgel és a főnemességgel van összekötve, és valljuk meg, hogy itt minden democratia csorbát üt a nemzetiségen.. .. Nem mondhatnám, hogy én ezen táblába nagyon szerelmes volnék; én bizonyosan nem vagyok. De azt kérdem, mit akarunk elérni? Alkotmányos és lehető legliberálisabb alaponi kifejtést. De mi szellemenben? német, magyar, szláv szellemenben? – Ha a nemzetiség előttünk nem fő szempont, akkor megvallom, hogy méltóságos gróf Zay Károly úr eljárását tudom méltánylani, és azt mondom: „pe-regjen le az egész, mások fognak helyökbe ülni.” Lehet talán,

hogy azok, kik helyökbe ülni fognak, becsületesebb, okosabb emberek lesznek, de hogy magyarok nem lesznek, az előttem axióma. Én azonban minden kifejlődést, mely nem magyar, lelkemből gyűlölök; előttem a nemzetiséghezi hűség, Magyarországhoz tántoríthatlan hűség, alapja mindennek, mert alkotmányt octroyozni 24 óra alatt a legszabadabb alapon lehet, a nemzetiséget azonban kifejteni, kivált oly nemzetiséget, mely már oly közel volt a halálhoz, mint a magyar, bocsánatot kérek, de higgye el mélt. gróf Pálffy: bárdolatlan fogásokkal nemzetiségünket hamvaiból felemelni nem lehet. . .

„Belsőm buba merül, és napról napra mélyebben merül!” A fiatal viszketegség és elszántság a hadnál szép és dicséretes, mert én csak oly hadat szeretem, hol minden ember azt mondja: „most rohanjuk az ellenséget!” de más részről kívánom, hogy az eszes visszatartóztassa a hadat, és azt mondja: „gyengék vagyunk most, ne rohanjuk meg az ellenséget!” Az mondatott: új elemeket kell teremteni. Igen, de csak az a baj, hogy egyszerűen teremtés a nagy isten dolga, és nem az embereké: az emberek csak úgy mint a hangyák, fáradhatlan hazafi-munkásság, nem pedig felhevülés és szenvedelmek által emelhetik a hont magasabb fokra; mert különben lehetetlen, hogy reactió ne szülessék..... Valóban – így fejezi be Széchenyi beszédét – Isten csudája, hogy a magyar nemzet szláv, német és török elemek között oly sokáig küzdvén, magát fentartani tudta, és ember, kinek szíve a maga helyén van, lehetetlen, hogy ily nemzet iránt sympathiát ne érezzen, mely századok óta ily körülmények közt szilárdsága által fen tudta tartani; de midőn a világ népei sympathiát «reznek irántunk, más részről lehetetlen, hogy a jobb kedély a, legnagyobb buba ne süljedjen, midőn látja, hogy azt, mit eddig megmentettünk, mit dicsőséggel és gyönyörrel lehetne fénypontra vezetni, – faragatlan kezek megsemmisítik. Ezzel hazámnak tartozom, és reám nézve bármi következzék, sőt ha ma volna is utolsó pillanatom, azon hűségnél fogva, melyet hazámnak esküdtem, bár holt testemen menjenek keresztül, és magam maradjak egyedül, magam leszek ellene.”

Zajos tetszéssel fogadták Széchenyinek ezen utolsó mély bensőséggel kiejtett szavait, míg a szónok kimerülten rogyott vissza székébe. Ekkor gróf Zay kért szót: „Igen tisztelt barátomnak gróf Széchenyi Istvánnak bátor vagyok felelni, hogy ő méltósága engem félre értett, mert e nagyméltóságú főtábla eltörlése alatt az érintett

kutyabőr kifejezésével csak a pótló utasítások eszközlése végett megígért és osztogató diplomákat értettem. Mert jól tudom, hogyha honunkban az aristocratia eltöröltetnék, akkor abban a szabadságnak még csak két napja volna; az első a tömegnek zsarnoksága, a második egy kényúr járma alatt, a harmadikban következne már a varsói drámának második fölvonása. Hogy pedig a magyar aristocratia nemzetiségünket föntartotta volna, ennek a história ellentmond: a szegény református predicatorok és a bocskoros nemes ember viskóiban tartaték fen a nemzetiség, de korán sem az, arany gyapjas vitézek, nem a többi lovagrendek nagy keresztessel, s nem a belső titkos tanácsosok által.” Ekkor gr. Széchenyi István – mint a főrendi naplóban följegyezve van – aléltan összerogyott; a részvét és ijedség általános levén, a tanácskozás hosszú időre félbeszakasztott; és csak miután a tisztelt gróf mintléte fölül megnyugtató hírek érkeztek, szünnév a közijedség, folytattatott az. Zay utolsó szavai nem csak Széchenyi, hanem ősei, főkép pedig atyja ellen voltak intézve, kinek emlékét mindenek fölött szentnek tartá, s a kinek érdemei a magyar nemzetiség fejlesztése körül valóban minden dicséreten fölül voltak, még akkor is, ha nem a szerető gyermek elfogultságával tekintettek. Kínos fájdalom hatotta át a nagy férfiú keblét, midőn a legjelesebb hazafiak egész soráról ily kicsinylő módon hallott szólni; a megelőző vitatkozás azonfelül Széchenyinek rendes idegességét már ügyvis fokozta; ily izgatott hangulatban tehát mint fiú, mint aristocrata s mint hazafi Zay támadása által súlyosan sértve érezhette magát, s e háromszoros sértés terhe alatt öntudatlanul rogyott össze.

A felsőház October 3-iki ülésében előfordult események híre már következő nap Bécsbe érkezett, s még – a Széchenyi és Metternich közt fönállott viszonyra nézve jellemzőleg – ugyan azon nap az állam kancellár a következő részvé nyilatkozatot küldte Széchenyire:

„Kedves Gróf! Épen most veszem hírét azon csatának, melyet ön a tegnapi ülésben kiállott, s mely önre nézve oly bajjal végződött, mint azt nehezteléssel eltelt kebel rendesen előszokta idézni. Hasonló felhevülések a kellő kímélet mellett ismét nyugodtsággá változnak át, s csupán igaz jogunk utóérzetét hagyják hátra, mely azokra nézve, kik azt képviselni tudják, a hatalmak legnagyobbikát képezi. Tudassa velem egészségi állapotát nem csupán az én, hanem az itteni barátai megnyugtatóására is. Tudva van ön

előtt, hogy én nyugodtan számító egyének sorába tartozom, s így belátandja, miszerint oly jelenetek, mintázok most az országgyűlésen gyakran előfordulnak, nem ébreszthetik fel csodálkozásomat. Ott a harc, nem a haladás csupán színlett mezején, hanem azon mezőn foly, melyen minden fennálló felforgatására törekcszenek. És miután e harc már egyszer megkezdődött, ki is kell azt vívni, mert visszaszorítására a legjobb akarat sem elegendő. A hadseregek azonban nem állanak egyenlően felkészülve szemben egymással, A conservativ zászló alatt küzdő seregek rendelkezésére áll az alkotmány, az az: a jog! Állása ennél fogva erősebb, s övé lesz a győzelem is ha zárt sorozatban lép fel. Ellenei guerillákhoz hasonlítanak, kik közt nem létezhetik egység, mert elvek egyedül az egységnek szolgálnak alapul, míg léha elméletek, s az egyesek vágya szerepet játszani, az egység fogalmát természetsszerűleg kizárják. Hogy én melyik zászlóhoz esküvém, azt tudja ön, sőt elmondhatnám: tudja az egész világ. Hogy soha sem hagyandom el e zászlót, ebben hihetőleg nem kétkezik senki. Mire tehát szükség van, az a helyzet helyes megjelölése; maradjon amellet, hogy becsületteljes szerepet foglal. Dixi, kedves gróf és – mint mondam – hallasson valamit magáról. Fogadja őszinte barátságom kifejezését.” Metternich.

Erre Széchenyi October 15-én következőleg válaszolt:

„Főméltóságú Herczeg! legkegyelmesebb, mélyen tisztelt Uram!

Nagyméltóságod f. hó 4-éről kelt sorai főlemelték, megerősítették, s rég nélkülözött örömmézzel töltötték el keblemet. Fogadja Herczegséged legőszintébb mélyen érzett köszönetemet. Egészségem szerfőlött gyenge, de rögtöni veszély, – miként valamennyi orvos, kiket e felett megkérdeszek, erősíti – nem fenyegeti éltemet. Hasonló rohamaim, mint a minő néhány nap előtt földhöz sújtott, már többször voltak éltemben, legutoljára 12 év előtt. S különös, hogy utána hosszabb ideig szokatlanul jól éreztem magamat. Most sem vagyok rosszabbul mint e roham előtt, most is, mint az előtt, elég erkölcsi s physikai erővel birok folytonos tevékenységre. Nehéz volna előre mondani, mi fog még ez országgyűlésen, s általában az országgyűlés után Magyarországon kifejlődni; de szabályozott, rendezett, valószínűleg nem. S ez okból soknak, s energicusnak kell történni, nehogy az egész tökéletes zürzavarban oszolják fej. Teljesen osztom Herczegséged azon nézetét, hogy hazánk

előhaladásának ellenségei guerillos-okhoz hasonlítanak, kik közt egység nem létezhetik. De mivel másrészt a rász közönségesen ragadósabb, s nagyobb vonzerővel bír a jónál, a jóérzelműek szilárd támpontra kell hogy találjanak a kormányban, mivel másként a legjobb akarat mellett sem állhatnának ellen a körülmények nyomásának, s az agitátorok soha nem nyugvó törekvéseinek. Mi személyemet illeti, Herczegséged meg lehet győződve, miszerint sem a népkegy, sem a veszély, mely életemet fenyegetné, – ha mindjárt semmi támogatásban sem részesülnék – nem lesznek képesek becsületes szándékaitaimnak más irányt feltolni annál, melyet azóta követek, mióta a magas kormány loyaltásáról oly mélyen meg vagyok győződve. Cselekedni óhajtok, s ha Herczegséged élni óhajt szolgálatimmal, úgy számítson barátságomra s kitartásomra. Isten még sokáig tartsa meg Főméltóságodat Ausztria népeinek javára. Ezt óhajtja legmélyebb tisztelettel őszintén hódoló szolgálja

Széchenyi.”

Az nap, midőn e levelet írta, Széchenyi nem csak testileg fölépült, hanem lelke is sokkal fényesebben tárult fel, mint bármikor azon vitatkozásban, mely az alsó háznak ama törvényjavaslata feletti tárgyalás közben fejlődött, miszerint „az országnak nemnemes, benszületett vagy honosult és törvényesen bevett vallású lakosai ezentúl minden közigazgatási hivatalokra, ideértve a helytartótanácsot és a magyar királyi kancelláriát is, alkalmazhatók.” A felsőház conservatív többsége e javaslatot is heves támadás tárgyává tette, Széchenyi azonban vitézül küzdött mellette s a javaslatban kimondott jogot minden nyilvános hivatalra értetni kívánta. Széchenyi még most is szilárdul ragaszkodott egyszer kimondott elvéhez, miszerint ott, hol egy egész osztály új jogokban részesül, a legnagyobb óvatosság s csak lépcsőnként! haladás igényeltetik; a jelen esetben azonban úgy is nem arról van szó, hogy minden kótyavetyéllek, hanem csak olyanoknak engedjük gondos választás mellett ezen jogokat, kik ezekre képesek, s ezért föltétlenül szavaz azon elv mellett, hogy az alkotmány kedvezményei lépcsőnként terjesztessenek ki minden honpolgárokra, s „az országnak nem nemes benszületett, vagy honosult, és törvényesen bevett vallású lakosai ezentúl minden néven nevezendő közhivatalokra alkalmazhatók.” Magyarországnak nem az a baja van, hogy bővelkedik talentumokban, hanem az, hogy a n e m e s s é g

napról napra szaporodik, nem fizet, és nem engedelmeskedik.

„Szeretném, ha törvény alkottatnék – folytatja tovább, – hogy azon nemeseken kívül, kikkel a jó isten szerencsés házasságból úgy is megajándékozta a hazát, ezeken így artificialiter ne szaporítanak ezen speciest. Engedjük, hogy a nem nemesnek legalább egy reménysugara maradjon meg, miszerint az erényes és szorgalmas ember, ha, mit az isten adott, kifejti, és patrónusa van, ki sorsát megszanja, talán mégis kis hivatalra juthat.” E néhány szó Széchenyit minden jó és rossz tulajdonaival tükrözi vissza. A született nemest, kinek azonban még fizetnie és engedelmességet taulnia kellett volna, nem akarta bántani, de azért e kiváltságos osztály artificialis szaporításának ellene volt, noha ő maga is ezen kiváltságos osztályhoz tartozott; fölvilágosult szelleme egyfelől a tehetségnek minden elnyomása ellen küzdött, míg másrésről elég practicus volt belátni, hogy e nem nemes az által épen nem nyer hivalt, ha az országgyűléstől errevaló joggal fölruháztatik is, hanem hogy ennek elérésére, mint mindennél az életben, hatalmas protectio szükséges. Az országgyűlés csak az elvet állíthatta fel, s épen ez volt a mit Széchenyi attól kívánt; ismételt sürgetései e tekintetben nem kis mértékben járultak hozzá, hogy az 1844. V-ik törvényezikben a nem nemesek előtt valóban minden nyilvános hivatalra vezető út megnyitottat.

Még nagyobb buzgósággal, sőt mondhatni igazi lelkesültséggel lépett fel két nappal utóbb – 1844, October 9-én – az alsóház egy másik törvényjavaslata érdekében, mely a birtokképeességet a nem nemesekre is akarta kiterjeszteni. „Ezen pár sorban, – mondja – úgy szólván Magyarország jövődjét biztosítva látom, s azt hiszem, hogy ezt ezen pillanatban meg nem ragadni, több volna mint bűn, a legrövidebb látású bűn volna.” Ezután oly élénkséggel, mely a „Hitel” legeragadóbb helyeire emlékeztet, e törvényjavaslat nemzetgazdászati jelentőségéről értekeznek. Azon aggodalmat miszerint ez által a nemesség lassanként kivettetnék birtokaiból, a legegyszerűbb, de egyszersmind a legdöntőbb érvekkel czáfolja meg. Számos példa tanúsítja – monda – hogy épen nem nehéz a pénzes embernek nemességet szerezni, s hogy e szerint a birtokképeesség megszorítása minden gyakorlati jelentőség nélkül szűkölködik. Különben is csak oly dolgot lehet megvenni, a mit a birtokos áruba bocsájt; a ki azonban birtokából semmit sem akar eladni, az úgy sem

törődik a nevezett törvénnyel. A ki pedig eladókép lép fel annak csak előnyére szolgálhat, ha a vásárlók vetélkedése által magasabb árhoz juthat. „A méltóságos főrendi tábla e törvényjavaslatot lágyan fogadja; én azonban – kiált föl Széchenyi, – e néhány sorban nemzetem újjászületését látom; és valóban ha én volnék e néhány sornak szerzője, alkalmasint minden szerénységem mellett azt követelném, hogy a nemzet nekem statuát állítson fel.”

Fájdalom nem követhetjük lépésről lépésre Széchenyinek valóban bámulatos tevékenységét ez országgyűlés alatt. Majd minden ülést e lángeszű férfiú egy-egy beszéde díszítette, ki soha sem jelent meg kész fogalmazványval, ki – mivel egyáltalán nem ludta hol és mikor fog beszélni – még futólagos vázlatot sem szokott magával hozni, de azért mégis minden fölmerülő kérdést minden részletében tanulmányozott s aztán beható pillantása által vezéreltetve, s dús tapasztalás-olvasottsága által támogatva, világos-önálló ítéletet képezett magának. Ha heves vita közben, mikor a nézetek keresztül kasul szaladoztak, Széchenyi István szóra kelt, úgy látszék, mintha a hullámok dühös csapkodása közepett hirtelen egy világító torony fénye tűnt volna föl, mely szilárd alapján hatalmasan fölemelkedve, minden oldalra terjeszti szét világát. Nem mindenki fordította ugyan meg hajóját, hogy azonnal a világító torony felé evezzen, – de mindenki fénye után tájékozta magát, s útját tökéletesen megismerve, folytatta azt.

Különös fontossággal bírtak ama korra nézve Széchenyinek az oct. 10-diki, 22-diki és 23-diki üléseiben tartott beszédei, melyek mindnyájan a vasúti kérdésekre vonatkoztak, s nevezetesen a Bécs-Debreczen és vukovár-fiumei vasúti vonalokra.

Az első ma már semmi különös érdekességgel nem bír; a másodikra azonban, mely valamivel később azelőtt alig sejtett politikai jelentőségre jutott a következő füzetben még vissza kell térnünk. Itt csak 1843-1844-diki utolsó és legfontosabb felsőházi ülésről kell még bővebben emlékeznünk. Az adó kérdése forgott szőnyegen, mely már az országgyűlés kezdete előtt oly heves tárgyalásokra szolgált anyagul. Az alsóházban már mártius 7-én indítvány tétel, mely Széchenyi hathatós szöszöllása folytán a felsőházban is el lön fogadva, miszerint egy bizottmány nevezendő ki, mely javaslatokat készítsen arra nézve, mely utón s mely forrásokból fedezendő az ország anyagi és szellemi kifejlődésére szükséges költségek, hogyan oszthatók fel azok, és hová fordítandók

legsikeresebben. E bizottmánynak nyújtotta be Széchenyi is már korábban idézett emlékiratát, melyet azonban a bizottmány alig fogadott el egyes pontjaiban. A bizottmány javaslata elkészülvén, october vége felé került a felsőházhoz. Kimondatott abban, hogy az ország minden lakosa kivétel nélkül közösen és erejéhez aránylag a közterheket viselni tartozik. De miután ezen alapelv gyakorlati alkalmazása egész terjedelmében e pillanatban kivihetetlennek látszék, abban állapodtak meg, hogy a legégetőbb szükségek fedezésére az országgyűlés ellenőrzése mellett ideiglenes országos alapot hoznak létre, melyhez a nemesség négy éven át évenként két millió ötszáz nyolczvanötezer forinttal összesen tehát 10,340,000 forinttal járulni késznek mutatkozik.

A rendek ezen üzenete a felsőházban oct. 28-kán került tárgyalás alá. A conservatívek szónokául Széchen Antal gróf lépett föl, de nem merészelték az általános adókötelezettség elvét megtámadni; mindamellett is azonban azon ürgy mögé sánczolták magukat, miszerint a törvényhozásnak nem az a feladata, hogy fontos elveket állapítson meg, hanem hogy azokat alkalmazza; más tekintetben az alsóház javaslatát egy országos alapra nézve ők is helyeslik, de három évre évenként csak egy milliót hajlandók megszavazni, és így az alsóház által indítványozott tíz s egy harmadmillió forintnyi összeget három millióra kívánják leszállíttatni, állítólag azért, mivel a nemességet lassanként kell ily terhek viseléséhez hozzá szoktatni. „Éppen ezen táblának hivatása az – úgymond gróf Széchen Antal – hogy egyrészt az előhaladásnak lobogóját viselvén, másrészt a kelletinél nagyobb előhaladást mérsékelvén, bizonyoságot adjon az országnak, hogy annak közjáva előmozdításában a mélt. főrendi tábla egyik leghatalmasabb tényező.” A conservatívek ily magatartása kétségkívül a szabadelvű párt óhajainak távolról sem felelt meg; mindamellett fontos vívmány volt már a tapasztalás, hogy a felsőház, a reactionarius, legalább elvileg nem ellenzi többé a nemesség megadóztatását s névszerint Széchenyi István, ki jól tudta, hogy mindig az első lépés az, mi legtöbb megéröltetésbe került, ez eredményre igen nagy súlyt helyezett. Ő, ki rendesen egyszerű fekete attillát viselt, az oct. 28-diki ülésen közbámulatot ébresztett az által, hogy bíborszínű arany paszomántos-legdrágább magyar díszöltönyében, mellére tűzve számos katonai rendjeleit, jelent meg. Várakozásteljes csend uralkodott a terem-

ben, midőn – mint a jegyzőkönyv mondja, „hazafi örömtől derült arczczal” szólni kezdett.

„Tizenegy napja és harmincz éve ma, – kezdé beszédét - (és megvallom itt, hogy ezen 30 év sokkal kellemetlenebb reám nézve, mert a tizenegy nappal nem sokat törődném), hogy a lipcei ütközet második napján hős Blüchernek táborába küldtettem.” Széchenyi elmondja most az általunk már említett látogatást, kit épen nagy tolettben talált, mivel az minden ütközet napját ünnepnek tartotta. Sokan csudálkoznak, hogy én ma ünnepruhában jelenek meg itt.; sokan különcznek tartanak, és az igaz, nem mindenben járok, kivált Magyarországon – tört utón; sokan névnapokon, processional, de még akkor is, mikor sollicitálnak vagy informálnak, szokták ünnepruhájokat felölteni; én pedig azt akkor teszem, midőn azt hiszem, hogy a nemzet ünnepet fog ülni. Mintegy csekély tagja ugyan a magyar nemzetnek és a magyar törvényhozásnak, én is becsületesen fáradoztam ezen főkérdésben, hogy mindekelőtt reánk virradjon főkép azon nap, hogy necsak privilégiumokkal dicsekedve és nagy frázisokkal, hanem áldozatokkal is tetteleg járuljunk hazánk felvirágzásához. . . . Mikor a közadó másformában megbukott, más formában hoztam azt szőnyegre. Ebben csak egyet tartok szemem előtt – azt t. i., hogy akármily formában, akármily czím alatt mindegy, csakhogy végkép a közös fizetésnek elve akármikép élve legyen. . . . Azt szokták sokan szememre vetni, hogy én anyagilag szívesen költök, de azon magasabb szellemi érdeket elfelejtem; valóban nyíltan megvallom, hogy Magyarország jövődjének kifejtése egyenesen a közbiradalommal való lehető legnagyobb hármóniában létezik, és így oly esetekben elvekkal paradírozni nem szeretek, hol valaminek elhatározása onnan függ, honnan főkép jó annak eldöntése, hogy így vagy úgy történjék-e. Mert elharcz olyanok közt, hol egyik az erősebb, bizonyosan az országnak nem hasznára válik; de midőn oly elvek vannak szőnyegen, melyek Magyarországot belsőleg illetik, kész vagyok sokat áldozni.” Széchenyi sem azt nem helyeslé, hogy az általános adókötelezettség elve ne mondassék ki nyíltan, sem pedig azt, hogy az indítványozott összeg három millióra leszállíttassék. Ha az elv egyáltalán nem volt keresztül vihető, akkor legalább nagy összeget akart megállapíttatni; „mert legalább ha szellemileg nem nyert lelkem írt, legalább legyen sybaritailag hazánknak nagyobb áldozata. „ Ha a subsidium eszméje nyerne többséget akkor a le-

hető legnagyobb sommát óhajtja fizetni, ha ellenben a közteher vi-
selet elve győz, akkor megelégszik a Széchen Antal gróf által aján-
lott egymillió évi járulékkal. Ily értelemben mondta is ki az elnök-
lő nádor szünni nem akaró zajos éljenekkel üdvözölve a többséget,
mely szerint gróf Széchen Antal és gróf Széchenyi István indítvá-
nyaik egybefoglalva elfogadtatának.

Nem ok nélkül ölté fel Széchenyi legpompásabb díszruháját;
mert a kivívott eredménnyel csakugyan meg is lehetett elégedve.
Tíz hosszú év múlt el, mióta lánczíd tervével a nemesség adómen-
tességi kiváltságán először tört rést, s most a főerődöt vette
be. Egy egy sáncz még épen állott ugyan, hanem a homlokzat át
volt törve; azon munka, mely még hátra volt, aránylag könnyűnek
mondható, ahhoz mérve, mi már elvégeztetett. Joggal mondhatta
Széchenyi a másnapi ülésben: „Mennyire kisérem az emberi nem
kifejlődését, nem láttam soha példányát annak, mit tegnap a ma-
gyar törvényhozás tett ezen háznak határozata által. Részemről egy
főregens ideának csak a közös teherviselés megállapítását tudom
állítani. Az igaz, sokan e tekintetben nem látnak nagydolgot, mert
a summa, mely megajánlatott nem nagy, az idő sem hosszú, s csu-
pán egy tárgyra, t. i. az általános teher hordás, gleiche Rechte, glei-
che Lasten investitióra határozatlik fordíttatni; de benne van nagy
mértékben a kifejthetőség.

Arról volt most szó, hogyan kezeltesék a megszavazott ösz-
szeg, s ez alkalommal Széchenyi megszégyeníté ismét elleneit; újó-
lag kitűnt, hogy nem az elvekre, hanem csak azok életbeléptetésé-
re nézve van közte és a szabadelvűek közt különbség. Midőn ez
utóbbiak, arra nézve, hogy a nemesség az adókötelezettséget fel-
vállalja a kormány felelősségét előfeltételül óhajták felállítani, Szé-
chenyi, mint olvasóink már tudják, egész erejével ellene szegült,
azon helyes feltevésből indulva ki, hogy ily módon valószínűleg
mindakét elv megbukik, a szabadelvű párt mindakét óhaja teljesü-
letlen marad. Most azonban az egyik elv, az általános adókötele-
zettség elvének diadala biztosítva lévén, Széchenyi bátran hozzá-
foghatott a felelőségi elv útjának egyengetéséhez. Lassan és óva-
tosan, mint szokása vala, látott a munkához. Ki az újabb hadveze-
tés titkait ismeri, miszerint az erős várművek ismételt eredményte-
len megrohanását kerülni szokták, s a főrohamra csak akkor vál-
lalkoznak, midőn mind közelebb és közelebb tolt munkálatok által
annak sikere legalább nagy mértékben valószínűvé vált, érteni fogja

Széchenyi szokását miszerint ha valami politikai erősség bevétele-ről volt szó, az első futó árkot oly messze távolban készíté, hogy a nem gyakorlott szem képtelen volt sejteni az összefüggést e kezdet s a tulajdonképeni végczel közt. Láttuk ezt a casino terven, a lánczíd tervén stb., s ugyanannak ismétlődnie kellett most is. Hogy azt, ki az országos alap kezelésének élén áll, a kormány nevezze ki, Széchenyi nem ellenzé; de miután itt egy a nemzettől önkényt hozott áldozatról volt szó, ez esetben azt kívánta, hogy a kormánytól kinevezett hivatalnok az országgyűlésnek felelős legyen. Ha malversatio történék, akkor természetesen a fenyítő törvényszék lenne hivatva ítélni; de ha ez nem fordulna is elő, s az országgyűlés két háza csak abban egyeznék is meg, hogy az illető kötelességének nem felelt meg teljesen, már ezért is rögtön elmozdítatnék. Mint látjuk, e magában jelentéktelennek látszó indítvány a felelősségi elv tettleges életbeléptetésének első csiráját rejté. Magára az elvre nem sok szót vesztegetett Széchenyi; ő e specialis esethez tartá magát, s mint kivételt állítá fel, s egészen úgy alkalmazta indítványát, mint midőn a lánczíd indítványáról lévén szó, a nemesség által fizetendő hídvámot, mint egészen specialis és kivételes engedményt követelte. Ez indítvány is, noha az ellenzék terjedelmes garantiákat kívánt, Széchenyi egy mélyen meggyőző beszéde folytán oct. 29-kén határozattá emeltetett, miután maga Batthiányi és elvtársai Széchenyinek hatalmas okoskodásával szemközt, minden további ellentállásról lemondottak.

Az országos alapigazgatóságának felelősségéből önként folyt az, hogy főlshóltásainak a megyék eleget tenni tartozzanak. De csak „törvényes rendeleteinek”, követelte az ellenzék. Széchenyi az October 20-diki ülésben e felfogással szembeszállt, meggyőzőleg mutatván ki, mily határozatlan e kifejezés törvényes, s hogy a különböző megyék erre nézve egyes esetekben különböző véleményen is lehetnek. Akkor aztán az egyes megyék tetszésétől függne, készek-e teljesíteni valamely rendeletet vagy nem; az országos alapigazgatósága ellenben egyszerűen arra hivatkozhatnék, hogy rendeleteit nem teljesítették; ez által pedig e hivatalnok felelőssége is teljesen illuzoriussá válnék. A figyelmes szemlélőre nézve e vita különös érdekléssel bírt, miután újölag volt egy pont, a melyre nézve Széchenyi nézetei a szabadelvű párt, vagy legalább az Eötvös Szalay-féle töredék nézeteivel találkoztak. Mindketten tisztán meg voltak győződve arról, hogy felelős kormány nem képzelhető, ha a megyék ellentállási

joga a felsőbb rendeletek ellenében a szükséges korlátok közé nem szorítottatik, és Széchenyi első volt, ki a felsőházban ezt nyíltan kimondani merészle, természetesen ismét kerülve minden elvileges szörszállkasogatást és csak e specificus esettel foglalkozva. Minda mellett – hogy Jean Paul szavaival éljünk, melyeket Széchenyi kiváló előszeretettel szokott idézni – „es trug ein Vogel ein Samenkom in ein wüstes Land und es entstand daraus eine neue Creation.” Széchenyi ismét győzött s a korlátozó toldalék, a „törvényes” szó elejtetett.

Széchenyi tehát oct. 28 kától csaknem mindennap új diadalt aratott, s már-már czélnál kivé magát, midőn egy váratlan akadály minden reményét dugába dönté. Az alsóház t. i. nem akart beleegyezni, hogy az általa tíz millióra határozott összevet a főrend tábla három millióra szállítsa le, még pedig alapos okoknál fogva. Mindenekelőtt azt hangsúlyozták, hogy a felsőház egyenjogú az alsóházzal, míg elvkérdésekről van szó, de mindig és mindenütt az alsóház szabja meg a számokat, ha egyszer az elv sorsa eldöntetett. Még fontosabb volt egy másik ok. Az alsóház a nemességet a 3 év lefolyása után újabb részvételre bírni reméllé, ha addig szembeszökő nagy eredményeket mutatnak föl. Ilyeneket tíz millióval igen, de hárommal nem lehetett létrehozni. Félni kelle tehát, hogy az általános adókételezettség ellenségei majd így fognak szólni a nemességhez: ime itt nagybecsű előjogról mondatok le, anyagi áldozatot hoztatok, s mi haszna mind ennek? Vajjon érdemes volte ily nagybecsű kiváltságot feladni. – Az alsóház e szerint az eredeti öszszeghez ragaszkodék, s e megállapodását közíé a felsőházzal. Széchenyit a dolgok ezen új fordulata annál fájdalmasabban érinté, miután hire szárnyalt, hogy az országgyűlési ülészak néhány nap múlva be fog fejeztetni.

„Meg kell vallanom – monda a nov. 7-diki ülésben, s e szavak tanúsítják, hogy épen nem irtózott a kormánynek egy-egy keserű igazságot szemére hányni – meg kell vallanom, hogy részemről azon bizodalمام, melylyel a kormány iránt viseltetem igen nagy csorbát szenvedne, ha az országgyűlés berekesztetnék, miután néhány nap következtében végre annyira fejledezett az ügy. Azt gondolom, hogyha a kormánynek akármi felírásra némi nehézsége volna a feleletadásban, és úgyszólván kisurranni s egyenesen felelni nem akarna, ez oly gyengeséget árulna el, mely – még egyszer mondom – azon bizodalمامat, melylyel a kormány iránt viselte-

tem, tetemesen megzsibbasztaná.” A mi a R. R. ellenvetését illeti, Széchenyi megengedi, hogy még hatszorta nagyobb összeg sem volna valami fölösleges; de a nemesség még nincsen hozzászokva a fizetéshez, részben pedig rendetlen sáfárkodás által imáncziálk állapotjokkal rász viszonyban vannak; sok érdekek vannak, melyeket kivált magyarság tekintetében kímélni kötelesség, de areac-tió folytonosan leselkedik az alkalomra, hogy az alig győzedelemre vergődött elvet ismét megbuktassa, s ezért még ezen ülészakban minden áron eredményhez kell jutnunk. Indítványba hozza tehát, hogy minden további vitatkozás kikerülésével a K. K. R.R.-ket egyakarattal szólítsák fel, hogy a m. Főrendekekkel e részben egye-sülni méltóztassanak. E felszólítás eredménytelen maradt. Novem-ber 10-kén érkezett a Főrendekekhez az alsóház elutasító válasza, & most maga Széchenyi is elveszte bátorságát. Fájdalmas szavakkal adja elő, mily jelentékeny vívmány lett volna a két nagy elvet: t. i. a közteherviselés és felelősség elvét érvényre juttatni, „hanem - folytatá szomorúan – már átlátom, hogy én az atyának és anyá-nak szerepét viselem e tárgyban, mely alkalmasint úgy, mint egy-’kor Mózes a kosárban, nádnak fog indulni.” Még egy utolsó kísér-letet tett, utoljára a haza szent nevére kérte a K. és R.-ket vegyék fel a tárgyat még egyszer. Hiába! „Most már részemről is azt mon-dom – monda Széchenyi december 11-kén két nappal az ország-gyűlés berekesztése előtt – én, ki e tárgyban legtöbbit működött: ‚requiescat in pace!’ – és adja a magyarok istene, hogy azok miatt, kik akármilyen okból – és bátran mondom – ezen politikai bűnt elkövették, nemzetünk nemtője vérünket ne sújtsa, ne bossz-ulja! Én az engesztelődés embere vagyok, – fáradtam s fáradni fogok síromig, – s ha nem használ: ám azt a nagy istenek is úgy akarták. ... De most noha divattá vált, hogy a tisztelt K. K. és R. R. a HL főrendi táblát sújtják, ezt viszonzni nem kívánom, azt mondom: isten áldja meg őket és éltesse! mert isten tudja, hogy ők nem tudják mit cselekesznek.

Szűnni nem akaró éljenzés kísérte Széchenyi e zárszavait, melyekbe mint Széchenyinél rendszeren, a legmélyebb érzélem a leg-csipősebb gúnnyal vegyült. Az országgyűlés elhibázta legfonto-sabb célját. Széchenyi legszebb reményeinek egyikével, melyet már oly közel vélt a teljesüléshez, szegényebb lett. És vele együtt Magyarország is!

Ha Széchenyi eszméi azon mérsékelt alakban, melylyel a gyakorlati életbe őket bevinni akarta, most érvényre vergődnek, úgy a jövő országgyűlésig már biztosan áldásdus módon fejlődtek volna, s nem kell vala az 1848-dik év viharának föladatául hagyni, Jiogy e gyenge bimbókat erőszakosan fölszakítsa; a lépcsőnkénti természetszerű fejlődést dicső virágzás követte volna.

VI.

1845-1848.

Megbocsáthatlan tévedés lenne, ha az 184³/₄. országgyűlést azon törvényekhez mérnök, melyeket valóban létrehozott. Nem mintha ezek is elég fontosak nem lennének, kivált, ha azon következményeket szem előtt tartjuk, melyeknek azokból szükségkép következniök kellett. Már azon két törvény is, melyek a birtok és hivatal képességet a nem nemesekre is kiterjesztették, széles rés volt a magyar alk. aristocraticus feudális jellegén; még 10 év előtt Széchenyinek a magyar alkotmányt illető egy nyilatkozatán igen sok körben megboszankodtak. „Nekem van egy kocsim, körülbelül ezt monda akkor Széchenyi, melyen Czenkről Lissabonba, s onnan visszautaztam legkisebb baj nélkül. A kocsi pompásan megállta a sarat, s midőn hazatértem, bognáromnak kénytelen voltam bizonyítványt adni, hogy kitűnő munkát készített; mindamellet is nem mennék ugyan ezen kocsival még egyszer Lissabonba és vissza, minthogy minden jelessége daczára meglehetősen elkopott. Adjunk hálát Istennek, hogy alkotmányunk ezer évig jó volt, s áldjuk apáink emlékét, kiktől ez alkotmányt örököltük; de ne képzeljük azért, hogy még ezer évig szintoly jó lesz az. Mert mi tűrés tagadás, egyes részei annak is elkoptak már.” E föltevés helyességét tiz év előtt csak igen kevesen vették még észre, most ellenben a többség hitvallása, s nem többé a reform szükségességére, hanem csak arra nézve, miben álljon, és mennyire terjedjen e reform, ágaztak el a vélemények. E nézet kétségkívül nem egy üdvös javítás létrejöttét akadályozá, a reformtörekvéseket nem egy ügyre nézve nem engedte törvényalakjában concret, alakilag ér-

vényes kifejezést nyerni s a valódi positiv eredmények a várakozásnak nem feleltek meg. De épen ez oka, hogy e positiv eredményeket nem vehetjük alapul ama idők jelentőségének megítélésére, ez az oka, hogy nemcsak azt, a mi valóban ell ön érve, hanem azt is, a mire erélyesen de egyelőre sikertelenül törekedtek, szemügyre kell vennünk. E szempontból az 1843-44. országgyűlést nem fogjuk kicsinyelni. Maga a kormány előterjesztett propositioi által bizonyítá, hogy azon meggyőződéstől át van hatva, miszerint Magyarországért valami nagyot kell tenni. Az alsóház többsége azonban a városok ügyében, a büntetőtörvények, az általános adókötelezettség és sok más ügyre nézve egészen határozottan oly elveket védelmezett, melyek a kor színvonalán álltak; még más felől az anyagi kérdésekre szintén oly nagy figyelmet fordított, hogy a figyelmesebb szemlélő nem kételkedhetik, miszerint itt oly erők működnek, melyek a nyilvános élet minden terén hatalmas átalakulásokat előidézni s Magyarországot okos kormányzás mellett anyagilag és szellemileg aránylag rövid idő alatt a legmiveltebb országok egyikévé emelni, vannak hivatva.

Mindamellett az 1843-44. ülésszak végén úgy lenn mint fönt bizonyos kellemetlen hangulat uralkodott. A kormány azt vélte, hogy a királyi propositiókkal minden lehető megtön s igényt szerzett magának a nemzet hálájára és előzékenységére. E helyett azt kellett tapasztalnia, hogy előterjesztései úgy magyaráztattak s oly irányban bővítettek ki, melyek az irányadó államférfiak intenióit nagyban túlhaladták; sőt helyenként azokkal összeütközésbe is jöttek. A kormánynak tehát nem maradt más teendője hátra, mint ezen, az ő fölfogásuk szerint exorbitans törekvéseknek a felsóház kormányérelmű többségével gátot vetni. Így az alsóház szándéka kétségkívül megghiúsult, de megghiúsult egyszersmind az is, a mit a kormány valóban megvalósítani óhajtott volna. A reformok nem jöttek létre az alsóház által ajánlott, de a kormány akarata szerinti formában sem, hanem egyáltalán elmaradtak s némi joggal lehetett „mondani, hogy a kormány, úgy látszik, megbánta már, hogy a királyi propositiókkal oly előzékeny volt és a hozzá szító felsóházi többség által mellékutakon ismét visszavenni igyekszik, a mit elébb már elismert. E szerént tehát mind a két fél csalódott; a kormány a nemzetnél nem lelte meg azon hálát, a szabadelvű többség a kormánynál nem amaz előzékenységet, melyet ez is az is remélt, s mindkettön mély kedvetlenség vett erőt,

mindkettő azon meggyőződés által van áthatva, miszerint valamely döntő ténynek kell bekövetkezni, hogy a kínos helyzetnek vége vessék. Elég szót váltottak már, most tetre került a sor, s e tettek csakhamar be is következtek.

Azon anyagi kérdések közt, melyekkel az 1843-44. országgyűlés foglalkozott, a legfontosabb volt a vám. A magyar korona tartományai s az örökös tartományok közt, mint az tudva van, vámvonal létezett, melynek káros volta Magyarország anyagi érdekeire nézve már félszázaddal azelőtt, s úgy az országgyűlésen, mint a sajtóban*) sokféleképp meghányva lőn. A politikai okokat, melyek miatt a kormány e kárhozatos rendszerhez még mindamellett is ragaszkodott, már elébb fejtegettük,**) s ezt annál könnyebben tehetjük, miután az országban az anyagi érdekek fontosságát Széchenyi föllépéséig, mindenütt felfogni nem igen tudták. Csak a nagy reformátor iratai ébresztették fel e fogékonyt szívet szélesebb körökben is; az országgyűlés mindinkább fokozódó figyelemmel fordult a vám és kereskedelem kérdéseire, s jelesen 1843-44. ülésszakban kimerítőleg tárgyalta azt. Élénk színekkel festék az ellenzék szónokai, mily óriási léptekkel rohan az ország az elszegényedés örvénye felé, hogy vámok által úgy saját terményei kivitele, mint azon anyagoknak, melyekre okvetlen szüksége van, ha saját iparra szert tenni akar, behozatalában akadályozva van; míg az örökös tartományok ipar czikkeinek bevétele minden mérték fölött megkönnyítve lévén, u külföldi verseny teljes kizárása folytán az örökös tartományok gyárosa tetszése szerint szabhatja meg portékáikainak árát; a magyarországi nyers terményeket ellenben minden áron kész a gazda átengedni az örökös tartomány kereskedőinek, azon egyszerű okból, mivel máshova nem szállíthatják. Számokkal lőn kimutatva, hogy 1841-ben az örökös tartományokban az ipar cikkek kivitelének összértéke 61 millióra rúgott, s hogy ennek több mint fele Magyarországra esik, míg ellenben Magyarország activ kereskedése a megvásárlóit cikkek értékénél határtalanul kevesebb volt. Ez állapot nem tarthatott tovább; s miután a kormány nem tudott s nem akart segíteni, elhatározta a nemzet, hogy majd maga

*) Névszerint Berzeviczy György kitűnő értekezése: „Magyarország ipara és kereskedése” (1792.) Németországban is általános elismerésre és elterjedésre, talált.

***) Oesterr. Revu IS66. II. füzet, 45-ik lap.

fog segíteni. Legelőször is föltette magában, hogy nem vár a kormány kezdeményezésére, s azért nem törvényjavaslatot kíván többé tőle, hanem egyszerűen a szükséges hivatalos adatokat, hogy a vámszabályzatot maga készítse el. Egyúttal azonban a kivitel számára új utakat is kelle nyitni. Kossuth e tekintetben is élénk izgatást folytatott. „Tengerre magyar!” ez volt jelszava, és hogy Fiume, melylyel a kormány által kedvelt Trieszt kedvéért oly mostohán bántak, Vukovártól egyenes vonalban a Dunához vivő vasút által Magyarországgal közelebbi összeköttetésbe hozassék. E vasút utáni vágy lassankint oly élénkké lön, hogy Trieszt aggódni kezdett, s ez ügyet legalább mellék utakon hatalmába keríteni igyevék. Brück Károly, a trieszti Lloyd igazgatója, egy trieszti consortiummal szövetkezve, ajánlatot tön, hogy 4% kamat biztosítása mellett a vasúti vonalat kiépíti; az országgyűlés azonban valamit sejtett az ajánlat megett, s késznek ajánlkozott inkább 5%-et biztosítani egy más társálatnak, vagy pedig ha másfél év alatt ily társulat nem találkoznék, legalább az előmunkálatokat az ország költségén eszközöletni. Hasonló bizalmatlansággal fogadtatott a kormány ajánlata is, melylyel a vukovár-fiumei vasút kiépítésére 4 perczent biztosítása mellett önmaga leendett kész vállalkozni, s e bizalmatlanság még mélyebb gyökeret vert, midőn a kormány, mely a vám kérdésben hosszú ideig mély halgatásba burkolódzott, csak későn, s közvetlenül az ülőszak befejezése előtt nyilatkozott, miszerént a kívánt adatokat a jövő országgyűlés elé terjesztendi. E válasz a képviselőknél mély elkeseredést szült, mely heves beszédekben tört ki, míg Szentkirályi Mór, pesti követ, szokott sarcasticus modorával, azon megjegyzést tévé, hogy ő a kormány irányában őszinte hálára érzi magát kötelezve e válaszáért, miután az engedménynek még csak látszata is elég leendett arra, hogy apaszsa azon lelkesedést, melylyel az ország kétségkívül önmaga fog segíteni igyekezni magán. Ez önségély nem sokáig váratott magára, és ismét Kossuth volt, a ki szokott hevességével az agitatio élére állt. Miután a kormány sem a kereskedelmi szabadság elvét elfogadni, sem az örökös tartományokéhoz hasonlóan a magyart védelmezni nem akarja, kell, hogy Magyarország önmaga védelmezze magát; ez volt az irányeszme, mely az úgynevezett „véd-egylet”-ben concret kifejezést nyert. „Pénzünket idegen gyártmányokért külföldre czipelik; jól van, e gyártmányokat nélkülözni fogjuk. Iparunkra nézve lehetlenné teszik, hogy az örökös tartomá-

nyokéval versenyezzen, jól van, egyideig tehát a honi ipar kevésbé tökéletes czikkeit fogjuk vásárolni, habár némi pénzázdozattal is, s ez által oly helyzetbe hozzuk az ipart, hogy néhány év múlva jobbat és olcsóbb áron adhasson.” Semmitsem vásárolni külföldről, mit Magyarország maga is képes előállítani, mindenben a honi gyártmánynak adni elsőséget, erre kötelezek magukat a védegyelet tagjai, melynek elnökei Batthyáni Kázmér és Teleky László grófok valának, igazgatója Kossuth Lajos, a választmány pedig az ország első kitünőségei; így p. o. Deák Ferencz, Wesselényi Miklós, a hírneves költő Vörösmarty sat. számítá tagjai közé. Az egész ország ez egyelet számtalan fiókegyletei hálózatával lön elárasztva s a lakosság százanként és ezrenként özönlött, hogy ez egyeletbe föl-vétessek.

Némán, habár semmiképen sem nyugodtan szemlélte Széchenyi e sebes mozgalmat, habozva és ingadozva, hogy valljon ujolag vállalkozzék-e azon gyümölcstelen és hálátlan munkára, hogy az ár ellen uszszék s egy a közlekedéssel fölkarolt eszmét ostromoljon. Ekkor történt, hogy Szt.-Gróthon, Zalamegye egyik alig kétezer lakossal bíró mezővárosában szintén fiókvédegyelet lön felállítva. A híres Deák Ferencz ez alkalommal beszédet tartott, melynek lényeges tartalma kevéssel utóbb a „Pesti Hirlap”-ban közöltetett. Egyszerű, de igazságoknál fogva megragadó szavakkal festé Deák Ferencz az ország szomorú anyagi helyzetét, folyton fokozódó elszegényedését; s kimutatta, hogy a divat, mely más országokban valóságos áldás, Magyarországbán, a fennálló viszonyoknál fogva átok; mert annál több pénz vándorol ki az országból, annál szegényebb lesz, minél nagyobb a divat. Egy elhanyagolt gazdaságot restaurálnál, monda Deák Ferencz, két mód van: t. i. vagy a jövedelmet kell szaporítani, vagy pedig a kiadást mérsékelni. Mi a jövedelem szaporítást illeti, arra, egyelőre gondolni sem lehet; nincs tehát egyéb hátra, minthogy nemes önmegtadadással a kiadás számolásából annyit töröljünk, mennyi csak lehetséges; a mi pedig megmaradt, úgy módosítsuk, hogy a külföldi termények helyébe belföldieket vegyünk. Ez utóbbiak kétségkívül egy és más tekintetben nem tökéletesek; de ha állandón künn vásárlunk, csak azért, mert Magyarországnak ügyes iparosai nincsenek, ezek pedig épen azért hiányoznak, miután a legtöbb czikkeinket külföldön vásároljuk; akkor a circulus vitiosusból sohasem fogunk kivánszorogni. Ha tehát a külföldi kézművek iránti előszeretünket legyőzve,

elég erősek, álhatalosak leendünk kezdetben hazánkfiaink tökéletesebb készítményeivel is megelégedni: úgy kétségen túl áll, hogy sok hazátkereső értelmes kézműves nálunk fogja elvetni vándorbotját; hazánkfiaink pedig, kik tapasztalás és tanulás végett külföldre utaztak, bármily tökélyre emeljék tudományukat, nem maradoznak el, hanem visszasietnek kebelünkbe; és így lesz a haza jó kézművesek hazája. Azonban ne feledjük, miszerint nem egyes, bármily nagy, hanem egyesített, habár parányiakból összegyűlt edzett erő tehet csak valamit, azért ezen egyletben minden választó falak ledűlnék: gróf, kereskedő, kézműves, jobbágy, conservatív, liberális itt egymás mellett állnak a sorban. Egykor egy francziát arról kérdeztek, ki verte meg Marengónál az ellenséget? Én, monda, és még 70 ezer. Szinte ezen társulat is olyan, miszerint annak minden egyes tagja, ha Isten úgy akarja, magáról egykor elmondhatja: én, és még annyi millió védegyleti tag mentette meg a sorvadó hazát. Ha azonban több oldalról azt kiáltják, nem védegylet kell az országnak, hanem gyárak és törvények, azt kell felelnem, hogy a törvények maguk még nem szereznek pénzt, a mi pedig az új gyárak építését illeti, ezek külföldi versenytársai, melyek sok évi zsiros jövedelmet raktak zsebre, terményeiket egyelőre annyira leszállíthatják, hogy veszteséggel dolgoznának; miután ily módon néhány hónap elégséges arra, hogy a magyar üzletek tönkre tevésével az időközben szenvedett veszteséget később önkényt fölemelt árak által ismét helyreépíthessék.” Végül kijelente Deák, hogy a védegylet sem politikai sem veszedelmes tendenciákkal nem bír; egyszerű s ártatlan földadata, semmitsem vásárolni külföldön, a mi itthon is kapható; már pedig az, hogy valaki saját pénzét inkább honfitársainak, mint idegennek juttatja, csak nem tudható be bűnül, tán senkinek.

Deák Ferencz e beszédével szemben, mely a hallgatóságra mély benyomást tön, a Pesti Hirlap által pedig az egész országban elterjesztetett, azt hívé Széchenyi, hogy nem hallgathat tovább. Meggyőződése ujjal azon hálátlan munkára ösztönzé, az általános áramlásnak útját állni és szellemi fegyvereivel egy népszerű férfiút és népszerű ügyet támadni meg. Félelem és tartózkodás nélkül tört pálczát a tömeg kedvence, Kossuth Lajos fölé, aztán mély fájdalommal hozá a közvélemény bírói széke elé megbrasonlását Wesselényivel, az ellenzék sok évi ünnepektől vezérével, végül pedig egy harmadik, a szabadelvű párt legmagasabban álló

nevezetessége ellen fordult, Deák Ferencz ellen, ki nemcsak, hogy oly népszerű volt, mint Kossuth, kit a szabadelvűek épúgy tiszteltek mint Wesselényit, hanem maguk a conservatívek is a legnagyobb becsülésben részesítettek. Széchenyi érezte feladatának nehézségét s az által igyekvék annak visszataszító oldalát enyhíteni, hogy először is nyíltan és tartalék nélkül monda ki egyéni véleményét Deák Ferencz fölött. „Senki Deák Ferencz keble tisztaságát, – írja akkor – elmebeli tehetségének roppantságát őszintebben, jobban nem méltányolja, mint én. O azon kevesek egyike, kikkel csak ritkán ajándékozzák meg a magas istenek az emberi nemet. Volna ő akármely haza szülöttje, s méltán mutatna rá mint legnagyobb kincsére bármily nemzet. Ily magasra állítom én Deák Ferencz kicsinosodott velejét. Midőn azon „nil conscire tibi, nulla pallescere culpa,” melyet az ép, a ritka szerencsésű férfiú legkisebb homály nélkül úgy megtudott őrizni magának, annyira neveli bennem a hozzá vonzó sympathiát, hogy tartalék nélkül hódolok felsőbbségének s üdvözlöm emberi méltóságát. S valóban alig érhetne földi pályámon bármily keserűbb, mintha keble irántam elhidegülne s rokonérzéssel, nem viszonozná legőszintébb barátságomat. Ámde azért, mert ily érzelmek csatolnak engem hozzá, s alig ismerék Magyarország határai közt egyedet, kinek tántoríthatlan hazafiságában többet bíznám, mint Deák Ferenczében, azért csak a h a t l a n n a k öt nem tartom, s kivált nem a politika mezején, mikor oly kérdések forognak fen, melyek nézetem s teljes meggyőződéseim szerint csak akkor oldathatnak jó sikerrel meg, ha azok nem egyoldalú magyar, de minden oldalú közbiriodalmi szempontból fogatnak fei. Volna Magyarország minden összeköttetés nélküli magánálló királyság, meg” akarom engedni, hogy tán nem volna egyed, ki hazánk külviszonyi jogait józanabb s talpraesettebb diplomatikával tudná védeni, mint ő; de miután szoros s legalább eddig még igen egybebonolyult összeköttetésben élünk s ily körülmények között in ultima analysi, mint én íelfogni bírom a dolgok mélyét, nem egyoldalú jogallegatio és ilyesre alapított cselekvési rendszer, mely a hevesebb véreknél oly könnyen fajul daczra, ujjhúzásra, s innen el nem maradó reactiót szül, hanem gyakorlati életre alapított közösérdek megismerés, s legbarátságosabb kiegyenlítés emelheti a magyart magasabbra, ily körülmények közt mondom, s pedig az épen most érintett okoknál fogva, Deák Ferencz politikája bázisát oly hézagossnak, oly hiányossnak tartom, hogy arra bármit építsen

annak előbb-utóbb, de elvégre s tán hazánk legnagyobb kárára, bizonyosan roskadnia, enyésznie kell. E most felhozott néhány sor tévé hozzá Széchenyi mély resignációval – tudom nem fogja emelni gyöngye lábbon álló népszerűségemet, azon kevés jóakaró, melylyel a hazában dicsekedni merek, alkalmasint még kisebb számra olvadand. Ez azonban nem tántorít.. Én soha semminek és senkinek, sem fejedelemnek, sem népkegynek rabja nem voltam. Ha Deák mélyebbre, messzebbre lát és többet tud, azt nem tagadhatni meg, hogy én viszont – mert hiszen, ha nem csalatkozom, nálánál 12 évvel vagyok idősb – több időig látok mint ő, s mindenestre több néző helyről is, mivel Deák Magyarországot, alig nevezhető kis kivételekkel, mindég csak Magyarországból látta, én viszont mind belülről, mind kívülről is.” Mindazáltal fön-tartja Széchenyi azon föltevést, hogy Deák elleni föllépése rosszabb benyomást teend, mint Kossuth általa ismételve történt megtámadtatásai. Magának Deáknak egy beszédét használja föl ez ellen való mentőpaizsul: „Minap, mikor Deákhöz szerencsénk volt Pesten, – beszéli Széchenyi a Szt.-Gróthi beszéd bírálatában – nyíltan előre megmondtam neki, hogy praescriptióit kérdésbe fognám venni; mert noha igen kedves előttem ő, azért a hazát, a közjót mégis magasabbra állítom. Es a széplelkű férfiú, mint előre tudtam, mert ő is százszorta maga elibe teszi a hazát, legnyájasb hangulattal azt válaszolá, hogy őt ez bántani nem fogja; és mi legőszintébb viszonyos barátsági érzéssel váltunk el, s tudom, ilyessel fogunk találkozni ismét.”

Csak miután ily módon Széchenyi mintegy bemutatá Deáktól nyert fölhatalmazását, fogott tulajdonképeni tárgyához. Deák aránylag rövid beszéde fölött Széchenyi terjedelmes és valóban kitűnő nemzetgazdászati értekezést készített, mely vonzó előadási modorának minden bájaival fölrüházva volt, de egyúttal minden sora a józan gyakorlati embert s a dús tapasztalású szakférfiút árulta el. Mindenekelőtt azon ellenmondást fedezte föl, mely a fiumei vasút, Magyarországnak a tengerrel összekötetése s a védegyelet melletti lelkesedés közt létezik. A közlekedési eszközöket szaporítani és javítani, a tengerre igyekezni szerinte annyit jelent, mint ellenök külföldi forradalmat óhajtani és a szabad kereskedés megvalósításának útját egyengetni. De ily szabad kereskedési iránynyal a Deák Ferencz által védelmezett egylet rendszeres védvámelve homlokegyenest ellenkezik. Valóságos chimära azt vélni,

bogy tömeges kivétel lehetséges, anélkül hogy külföldről szintén más hozassék be, mint csengő pengő készpénz, ennél fogva vagy a nagy és költséges vasutak fognának tétlenül vesztegelni, azaz más szóval fejezve ki: bevétel nem lesz, vagy a védegyelet fog dugába dőlni. Aztán betűről betűre megczáfolta Deák érveit s kíméletet nem ismerő őszinteséggel ellenezte a védegyelet izgatásának következményeit. A legközelebbi következés, úgymond Széchenyi a kiskereskedői osztály demoralisatója lesz, mely ott veendi áruit, hol olcsóbban kapja s a legtöbb esetben idegen gyártmányokra fogja a „honi” jelzöt ragasztani; ez tagadhatlanul csalás, de sokan lesznek, kik inkább erre szánják el majd magukat, mint arra, hogy éhen veszsenek el. Továbbá a rosabb árut drágábban kell majd fizetni, holott az észszerű gazdálkodás azt parancsolja, hogy a mire szükségünk van, azt lehető legjobb minőségben és legolcsóbb áron szerezzük meg; s ha valahol, a pénzszegény Magyarországon bizonyára szükséges ez. Azt sem szabad feledni, hogy a védegyeleti izgatás által a fölületesen haladó tömeget ítéletében tökélyesen megzavarják. A helyett t. i., hogy minden erejüket üdvös vállalatokra fordítanák, a helyett, hogy mocsárokat szárítanának, országutakat építenének, iskolákat alapítanának, igen sokan, a legtöbbben azon balhitben leendenek, hogy a hazafiság legfőbb fokán állanak, ha nadrágsztojokot nem a brünni, hanem a gácsi gyárból vásárolják. A pénz pedig, melyről az mondatik, hogy az országban fog maradni, voltaképen mégis németek, csehek, egyszóval idegenek kezére fog jutni, mert míg egy hold földet még a főváros közelében is két forintért lehet bérbe venni, addig az igazi magyar természetével ellenkezőnek s csak a szükség által nyakába tolható iparüzletre sohasem fogja fejét adni; végűi a védegyelet kihívás az örökös tartományok ellenében, melyek jelszava szintén az lesz: szöget szöggel. „Én – monda Széchenyi – mindenkülfött azért szöglalltam fel, mert oly tekintély mint Deák, a védegyeletet felhökbe emeli. Ha a kormány azt tapasztalja, hogy még azon kevés saját lábain állni tudó független, kik közt én Magyarországon nem állok utolsó helyen, sem mer szólni, de e helyett némán várja be az események koczkáit, mikor honosai oly vágásoknak iramlanak, melyek bár így, bár úgy, de teljességgel nem vezethetnek üdvös célhoz, akkor, ha a legnagyobb gyengeség bélyegét viselni, nem akarja, lehetetlen, mikép saját maga ne csináljon rendet.”

Széchenyi ez alkalmat egyúttal arra használta föl, hogy az

ellenzék eljárását általában keserű, helylyel közzel tán nagyon is keserű szavakkal ostorozza. Csupa irigységből gyanúsították az udvar legjobb férfait; ha azok egyike a kormányrúdhhoz ülve nem rohant rögtön falnak, ha nem üzent azonnal háborút minden fenálló hatalomnak, hanem először is állásának megerősítésén működött s ildomos cselekvési mód által a haza javát lehetőleg előmozdítani igyekezett, Magyarorszáiban mindenkép megbuktatására törekedtek, s csak akkor, ha alábukott s tehetetlen volt, emeltetett fel a tömeg által mint valami imádott bálvány. Ezen esztelen veszekedésnek gátat kellett vetni. „Barátom, Deák! – kiált föl Széchenyi a végén – még egyszer mondom, ön az, kiben minden tehetség központosul, oly pártnak élére állhatni, mely Magyarországot minden bajából, temérdek önmegtágadás, munka és állhatatossággal ugyan, de elvégre bizonyosan kivezetheti. Mennyiséleg tán fog ön tisztelőiben veszteni, megengedem, ha minden tekintet magától ellökvén, úgy fog cselekedni, mint én bátorkodám önt figyelmeztetni, önt kérni; de minőségileg, higye el, annyira fog növekedni pártja, mikép a miség bőven kipótolandja a számot. ... Ön azon egyedüli, ki a kedélyeket részint buzdítva, részint csillapítva, mindazon hazai erőket, melyek most annyira szétágaznak, oly vágásba hozni képes, mely üdvre vezet; mert ön minden részben bizodalmat gerjeszt, és ez oly isteni adomány, melyet ön a haza javára használni köteles, mert én másrészt legalább nem ismerék olyannyira hiu magyart, ki önnek elsőségét el nem ismerné és önnek zászlója alatt állni vonakodnék. . . S most isten áldja önt! és ha elég szerencsés valék politikai nézeteimet ön által bármi kicsinyben is méltányoltatni, és ha ön nem idegen azon eszmétől, mihez képest oly független testület, mint a milyennek alakulását én óhajtanám, kimondhatlan jót árasztana honunkra: óh akkor legyen vezetőnk és én tüstént öné vagyok, és ön legőszintébb, legernyedtelenebb segítségemre számolhat. Lesznek ugyan, nem kétlem, hatalmasabb védői, nagyobb tehetségű elősegítői, hanem hogy hübb és elszántabb apródja lehessen, mint én lennék, ha ily mindalulról független pártnak állana élére, azt bajosan hiszem.”

Ez aztán beszéd volt, meleg és igaz, őszinte és nyílt, milyen csak a legtisztább és legnemesebb hazafiságból fakadhatott. E hazafiság azonban egyúttal mélyen markolt a szenvedélyesen izgatott tömeg sebeibe és oly kíméletlenül tárta fel gyöngeségeit és oly irgalmatlanul ostorozta tévedését, hogy elfogulatlan ítéletre akarva sem

volt az képes, kivált ha meggondoljuk, hogy Széchenyi által oly keményen megtámadott eszméket már sokkal jobban megszerette, hogy sem egy erős, önmegtagadó elhatározás által azoktól megválni képes lett volna. Jól esett neki, a helyett, hogy az igazság kiábrándító hatásának engedje át magát, inkább a kezét gyanúsítsa, mely e keserű orvosságot nyújtá. Maga Deák, ki sohasem szokott irodalmi csatákba elegyedni, ha nem osztá is föltétlenül Széchenyi nézeteit, teljesen méltánylá, a mi azokban igaz volt, s életének egyedüli mozzanata sem hazudtolta meg azon dicséreteket, melyekkel a „legnagyobb magyar” halmozta el őt. A tömeg azonban a Deák ellen folytatott polémiában újlag csak az irigység nyilatkozatát látta, az irigységét mindenki ellen, kik a nemzet szemében vagy legalább szívében magasabb polczot foglalt el mint a „Hitel” szerzője és ép azon férfiút vádolák szolgálással, kinek életében csak azért volt annyi örömtelen órája, mivel mindig és minden oldalra független akart lenni és független is volt.

Széchenyi ellenségeinek egy külső körülmény is malmukra hajtá a vizet. Ugyanakkor, mikor Deák elleni polemicus cikke megjelent 1845 május 1-én következő levelet vőn Széchenyi Metternich herczegtól:

„Méltóságos gróf! Hazafias érzületére nézve csak örvendetes lehet, hogy Ő Felsége minden magas uralma alatt álló országok jólétét egyenlő figyelemmel tekintvén, Magyarországot illetőleg legmagasb gondoskodását most főleg azon eszközökre és módokra fordította, melyek legalkalmasabbak ez ország jólétét az anyagi érdekek tekintetében is elősegíteni, s föléleszteni. Legfontosbnak s legsürgetősbnek látszik erre nézve az útszabályozás ügye, s a közlekedési eszközök szaporítása és tökéletesítése; miért is jelenleg külön bizottmány felállításáról van szó, melynek teendője lesz a hozzá intézendő feladatokat megvizsgálni s földeríteni, s oly indítványokat s munkálatokat tenni, melyek által a szükséges közlekedési eszközök hiányán Magyarországbn, leggyorsabban, legbiztosabban s közhasznúlag lehetne segíteni. Nagy részét annak, mi közhasznú s gyakorlati eddig Magyarországbn életbe léptetett, többnyire ön éles látásának, tevékeny erejének köszönhetni, valamiként az is, mit királyi biztosi minőségében a dunagőzhajózás érdekében létesített, a kormányra s országra nézve egyaránt előnyös volt. Ez okból a megkezdett ügyet legjobban úgy vélem elősegíthetni, ha nyilatkozatra szólítom fel önt, váljon hajlandó vol-

volna-e a fennemlített bizottmány vezetését átvállalni s ily módon hazájáért s királyáért újabb lényeges érdemeket szerezni. Igenlő esetben – s egyebet méltóságod gyakran tanúsított hű ragaszkodásáról legkegyelmesebb urunk iránt, valamint hazafiasságáról nem tehetek fel – legczélszerűbbnek tartom, ha Méltóságod mielőbb ide jön. hogy hozzájárulásával értekezhessünk a felett, mi ként volna e bizottmány főkörvonalaiban alakítandó, s miként volna Méltóságod viszonya e bizottmányhoz, valamint a kormányhoz s az ország hatóságaihoz eszközendő? Midőn Méltóságodat erre meghivnám, egyúttal felkérem, hogy e bizalmasan írt felhívást személyesnek s egyedül tőlem eredőnek tekintse. Fogadja őszinte nagyrabecsülésem kifejezését stb. Metternich.

Erre Széchenyi három nappal később következőleg válaszolt:

Kegyelmes uram!

Folyó hó 1-jéről kelt levele folytán itteni ügyeimet haladéktalanul rendezendem, s 5-6 nap múlva tisztelni fogok herczegségdnél. Nem találok szavakat azon érzet kifejezésére, mely keblemet főméltóságod közlése folytán eltöltötte. A szerencse, hogy ő felsége legkegyelmesebb Urunk Magyarországot anyagi érdekei tekintetében is legmagasabb figyelmére méltatni kegyeskedik, s a teendők sorozatát, valamint magát a kivitelt meghatározni óhajtja, oly nagy – mert valóban hasznos és összefüggő csak ily módon létesülhet – hogy mintegy újjászületve érzem magamat, mert ez oly rég s oly óhajtva várt pillanatot elérhettem. Mi személyemet illeti, nem szükség egyebet mondanom, mint, hogy azon pillanattól fogva, melyben maga a kormány állott ezen Magyarországbán annyira nélkülözhetlen javítások élére, azonnal fölhaltam minden tevékenységet, mert kettős forrásból eredő iránylatok mindenütt csak zavart okozhatnak, leginkább pedig áll ez Magyarországon és az örökös tartományok közti viszony tekintetében, hol épen nem könnyű föladat az annyira szükséges egyetértést létrehozni s állandóan föntartani.

Ha tehát ezelőtt saját csekély erőmre támaszkodva igyekeztem Magyarországbán ezt vagy amazt életbe léptetni, később ellenben, midőn a kormány karolta föl a mozgalmat, visszaléptem: úgy valóban az emberek legkövetkezetlenebbike lennék, ha most, midőn ő Felsége a király akar, s ennél fogva új aéra kezdődik Magyarországra nézve, s midőn személyemmel is parancsolni méltóztatik,

visszalépnék, vagy nehézségeket akarnék tenni. Ez gyöngeség, ez színeskedés volna, főméltóságú herczeg, melyre én nem vagyok-képes. Reám ez okból Főméltóságod bizton számíthat, mert hisz ismerem az állam irányában oly jó akaratú és oly messzeterjedő szándékait. Egy körülmény azonban nem csekély aggodalommal tölt el, s ez a nekem szánt föladat nehézsége, és saját, igen korlátolt eröm, melyet ingadozó egészségi állapotom még inkább megszorít. De a mennyiben törhetlen hűség legkegyelmesebb urunk iránt s őszinte ragaszkodás magyar hazámhoz, jóakarat, s becsületes szándék a hiányt pótolhatja, ez, míg végső eröm el nem hagy, soha sem fog hiányozni. Határtalan mély tisztelettel maradok stb.

Széchenyi.

1845. aug. 16-kán bocsáttatott ki a legfelsőbb kézirat, mely a helytartótanácsnál a közlekedési ügyek részére külön osztály föllállítását rendelé el s annak élére Széchenyi István grófot, való-ságos királyi helytartótanácsosi czimmel nevezvén ki, egyszersmind a titkos tanácsosi méltósággal díjmentesen fölruházá. Addig pedig, míg az említett osztály életbe lépne, Széchenyi minden odavágó ügyet mint királyi biztos intézzen el; – Széchenyi tehát ez által á l l a m h i v a t a l n o k k á l l o n.

Mielőtt saját véleményünket e jeles férfi életében történt változás fölött elmondanók, szükségesnek tartjuk megemlíteni azon benyomást, melyet e kinevezés az országban tön. E benyomás, mint az akkor uralkodó hangulatból következtethető, egyáltalán nem volt kedvező, és Széchenyi maga sem ringatózott e fölött csalódásban. Deák elleni polémiájának egyik részében ő maga is mondja: „E sorokat alkalmasint kevesen fogják olvasni, mert ha valami oly részről jó, mely nem tetszik, félrevetésre nálunk már ez is elég ok. S aztán, mert most vén napjaimra bizonyos sine curat (!?) vagyok kész vállalni magamra, mi tudom, nem egy fellé ngős vármegyei harczli-nak szemében olyan, mintha a rosznak adtam volna el lelkemet.”*)

*) E helyen a Jelenkor szerkesztősége következő jellemző megjegyzést tetté: „Jól tudjuk, hogy nem egy ócsárlója s kisebbitője, nem egy nyílt és kpangó ellensége van honfitársaink közül az európai híru nagy hazafi grófnak. Azon méltatlankodás pedig, – legszelidebb kifejezéssel szólva – miszerint bárki is elég alacsony lenne a tisztelt grófot azért, habár gyanúsító árnyéklatban kárhoztatni – mert már félszázadot meghaladott évei és gyöngélkedő egészsége daczára és a lehető legterhesebb hivatal elvállalására késznek mutatkozni elég lelkes „volt a tisztelt gróf, mi s egyáltalában velünk minden jobb érzésü magyar boszus kudarczczal utasítjuk vissza; mert minden jó hazafi, bármily politikai hitvallása

Azon vád, hogy Széchenyi a kormány zsoldjába szegődött, nem szorul czáfolatra. Ha egyáltalán eltekintenénk is attól, lehetséges volt-e Széchenyit „megvásárolni” – saját szavait e tárgyra nézve már korábban idéztük – azt hisszük, mindenek előtt mégis magát a megvásárlási díjat kell szemügyre vennünk. Ugyan mi volt hát az, a miben Széchenyi szerepelt? Magyar Királyi Helytartó tanácsos lőn, tehát rangra nézve még csak nem is udvari tanácsos, noha ez utóbbi is, jóval távol van a hivatalos létra legfelsőbb fokától. Továbbá kétezer forint évi fizetést kapott, a mi tagadhatlanul hatalmas csábeszköz lehetett a gazdag grófra nézve, ki egy hazai intézetnek, a föllekesedés percében ez évi fizetésnél 30-szorta nagyobb összeget ajándékozott; végül titkos tanácsos, excellentiás úr lőn Széchenyi! No már az igaz, hogy jól hangzó czim ez, de a Széchenyi név, melyet egy primás és annyi nagy hazafi viselt, exczellentiás czím nélkül is nem valami rősz hangzású volt. A ki a grófot vagy egyszer hallotta csak e jelzőjéről beszélni, az nagyon kétségesnek fogja találni, hogy ily elvű férfiura nézve a titkos tanácsosi méltóság és az excellentiás czím valami nagy ingerrel bírt legyen. A mivel Széchenyit gyanusíták, nyíltan kimondjuk hát, valóságos képtelenség volt; mégis ezeu tévedést nem csak megbocsáthatónak, de bizonyos fokig megérhetőnek Ítéljük; ép azért, mivel Széchenyire nézve semmi látható külső ok nem létezett, hogy kormányhivatalt vállaljon, s mivel az, melylyel megkínálták, azzal, mihez egy Széchenyinek igénye volt, semmikép sem állott arányban, kénytelenek voltak az emberek valami titkos szerződést föltételezni, mely a kormány és a legnagyobb magyar közt létrejött, s mely csak idő múlva fog napvilág elé jutni. E szempontból vizsgálva a tömeg gyanúját, megbocsáthatónak találjuk; megbocsáthatónak, mivel ama emberi gyöngeség kifolyása, melynek a vallomás, hogy valamihez nem értünk, valamit nem tudunk – kivált midőn egy vagy más nyilvános jellem megítéléséről van szó – nagyon nehezére esik, s mivel inkább a sejtelmek üres szalmaszálába kapaszkodik, hogysen tudatlanságát egyszerűen bevallja. De bizonyos határig érhetőnek is mondták a gyanút, melyet Széchenyinek állami hivatalnökká való kineveztetése idézett elő. Nemcsak azért, hogy ezen nyilatkozatunkat indokoljuk, de azért

legyen is egyébiránt, csak sikerbiztos örömmel nézheti azon ügy vezérlését, miben a haladás az előmenet legsürgetőbb, oly tiszta és országszerte ismert erélyességű kezekre bízta, a milyenek a gróf Széchenyi Istváné.

is, hogy Széchenyi meglepő határozatának valódi indokait megvilágítsuk, néhány szóval Magyarország akkori helyzetét kell lefestenünk.

Sok komoly történész és történetbúvár létezik, kik Metternich herczegnek, a valódi nagy genialis államférfiú jelzőjét megadni vonakodnak. E véleményt bírálni távol legyen tőlünk; de hogy a hírneves államcancellár legalább is kiváló képességű naturalista volt, és gazdag tapasztalású gyakorlati férfiú, kit, ha nem is nagy eszmék, de legalább meglepőleg szerencsés inspirációk vezettek, eltagadhattam. E biztos és szerencsés ösztönével megérezte ő, hogy Magyarországon a régi politika elkopott országútján tovább haladni nem lehet. Széchenyi föllépését minden időben s élete végéig a magyar történetben korszakot alkotónak nevezé, és e nagy reformer törekvései, habár később, de félreismerhetlen hatásának tulajdonítja, hogy már 1839-40, még inkább azonban az 1843-44. országgyűlésen, úgy a conservatív párt, mint az ellenzék korábbi álláspontjától lényegesen különbözöt foglalt el. Míg a conservatív pártnak más programja nem volt, mint az, hogy föltétlenül a kormánnyal tart, az ellenzék ellenben hajthatlan daczossággal a régi alkotmány betűihez ragaszkodék, a bécsi államcancellár semmi okot nem látott komoly aggodalmakra. A conservatív párt ereje föltétlenül a kormánynak használt, az ellenzék gyöngesége pedig, mely szükséges következménye volt az ellenzék védelmezett gyöngeségének (korgyöngeségének) majdnem szívtoly jó szolgálatokat tón neki. Mióta azonban a conservatívek, nevezetesen Magyarországra nézve oly korán elhunyt Desseffy Aurél vezetése alatt megszűntek a kormány akaratonlküli uszályhordozói lenni, és szintén a haladást, persze saját fölfogásuk szerinti haladást írták zászlójukra; mióta az ellenzék a mi elavult, időszerűtlen volt a magyar alkotmányban, nemcsak nem védelmezte többé, hanem ellenkezőleg az égés: épület átalakítását sürgette és határozott, positiv programmal lépett föl, mely szerint a feudális aristocraticus magyar alkotmánynak modern képviseleti alkotmánynyá kell vala átalakíttatnia, a kormány tétlensége sem tarthatott tovább, s ha a két párt közül egyik vagy másíknak programját nyakába erőszakoltatni nem akarta, önmagának kelle programmal előállnia, magát a cselekvésre elszánnia és kalapáccsal vágnia, a helyett, hogy valamennyi pártra nézve közösüllöül szolgáljon.

Azon kérdés merül fel, nem tehettem-e volna Metternich azt is,

hogy egyszerűen eltörli az egész magyar alkotmányt, s valamint a birodalom nyugoti felében nem létezett, úgy a keleti felében is végképen megszüntesse az alkotmányosságot. Hogy ehhez anyagi erővel bírt, nem akarjuk kétségbe vonni, de ugyanazon conservatív érzület, melyet tisztelői hangsúlyoztak, vagy ugyanazon kényelem, mint ellenei nevezték, ugyanazon félelem minden életbe vágó változástól, minden oly eclatans rendszabálytól, mely által akaratlannul is szélesebb körök érdeke lett volna fölébresztve a politikai ügyek iránt, a berezegnek ugyanazon jellemvonása, melynélfogva szüntelen nyugtalanág és visszatetszéssel szemlélt minden alkotmányos mozzanatot az örökös tartományokban, tartá őt vissza attól, hogy Magyarországon az alkotmányt határozottan fölfüggeszse s a korlátlan absolutismussal kísérletet tegyen. Lehet, hogy zajtalanul és kerülő utakon akart e cél felé közeledni, erre nézve semmi bizonyost nem tudunk, csak azon tényt jegyezzük föl, hogy Metternich herczeg már 1844 május 9-én a főherczeg nádorhoz emlékiratot intézett, melyben a főherczeggel korábban folytatott szóváltás folytán véleményét Magyarország halyzetére nézve, s arra nézve, hogy mi a teendő, „aphorismák” alakjában, mint maga nevezé, fejezte ki. Az osztrák államcancellár, ki egész Európában a „stabilismus” képviselője volt, ez aphorismák élére azon tétel állítá, hogy oly ország, mely megállapodik, voltaképen visszamegy, az pedig, mely téves irányban tart, romlás felé siet; Magyarországnak tehát józan, időszerű elvek szerint kell előhaladnia. I. Ferencz császár hosszú uralkodása Magyarországra nézve tökélyesen gyümölcstelen volt. A kormány Magyarországon minden erkölcsi hatalmát elvesztette, a királyt kötelességei teljesítésében zsbasztó formalitások gátolják, a felsőház tehetetlen, a valódi kormányhatalom az ötvenkét megyében van, melyekben 1826 óta a democraticus szellem, noha ez semmikép sem fér meg a magyar alkotmány viszonyainak összegével, mindig jobban és jobban terjed; a kormány képtelen az eddigi utón többséget szerezni az alsóházban, ennélkül pedig képviseleti alkotmánynyal bíró állani lehetetlen, hogy fönnálljon. Ha az országot társadalmi forradalmaknak nem akarják kitenni, akkor e bajokat felülről kell orvosolni. Legelőbb is a megyéket az eddigitől eltérő, új kormányzattal kell ellátni. Továbbá a tanácskozás tárgyait nem királyi propositionok alakjában kell az országgyűlés elé terjeszteni, hogy azokat aztán törvényekké dolgozza ki, hanem kész törvény-

javaslatokat kell letenni a ház asztalára, a melyeket előlege- sen bizottmányok vizsgálnának és vitatnának meg, míg a kormány nézeteinek védelmezését, úgy a bizottmányban, mint az ország- gyűlésen külön királyi biztosok eszközölnék. Lényegileg ez volt Metternich herczeg reform terve. „Hosszú pálya végén állok - így fejezé be sorait – sa dolgok természetes rendje szerint nagyon kevés az, a mit még végre vihetek, de annál tisztábban áll lelkem előtt a kötelesség, hogy azt, mit elfogulatlan eszem a trónt és orszá- got érdeklőleg igaznak tüntet föl, nyíltan tudassam azokkal, kik azon eszközök fölött rendelkeznek, melyekkel én rendelkezem.

A nádor válasza rövid és tartózkodó volt; megengedé, hogy abban, a mit Metternich mond, sok igaz van; a reformterv alapvo- násait szintén helyesli, de – fölismerhető bizalmatlansággal az államcancellár intentioit illetőleg – egyszersmind föltételül szabta, hogy az alkotmányos ut megtartassék, hogy a reform kivitele oly férfiakra bizassék, kik jártasak az alkotmányos életben, az ország viszonyait és a nemzet jellemét ismerik, s ez utóbbinak gyengesé- geit és előítéleteit is kímélni képesek. Ily előföltételek mellett Met- ternich reformterve tagadhatlanul olyan volt, melylyel a mérsékelt szabadelvűek is megbarátkozhattak. Sőt jelentékeny közeledést is képezett a valódi képviseleti rendszer felé oly értelemben, mint ezt az új „Pesti Hírlapiban – Kossuth a kiadóvali differentiák miatt 1844 július 1-jén visszavonult a laptól – Eötvös, Szalay, Csengery stb. hirdeté. Metternich, úgylátszék, teljesen hajlandó volt a fölté- teleket elfogadni, – őszintén, – csak színleg, nehogy a magya- rok által szeretett ősz főherczeg ellenségévé tegye magát: ki tudná eldönteni? Mint becsületes és óvatos hazafi hitt ez az államcancel- lárnak, s ha valóban voltak hátsó gondolatai, úgy még ez éles sze- mek előtt is ügyesen tudta rejtteni. Széchenyi szintén kijelenté, hogy Metternich herczeg eszméivel, a mint azokat a nádor föl- fogta és magyarázta, tökéletesen egyetért; sőt Metternich herczeggel való benső viszonyainál fogva az is föltehető, hogy Széchenyi volt, ki az államcancellár lelkében ez eszméket megér- teié, valamint más részről egész bizonyossággal tudjuk, hogy a nádor által felállított föltételek csak visszatükrözései valának azon eszmecserének, mely a nádor és gróf a közt e tárgyra nézve történt. Minthogy tehát Metternich, legalább külsőleg, Széchenyi felfogásá- val tökélyesen megegyezett, s miután ez utóbbi tudta, hogy két legbizalmasb barátja – Apponyi György gróf a magyar cancellária,

Jósika Sámuel pedig az erdélyi cancellária élén – lón e reform kivitelével megbízva: természetes, hogy Széchenyi tagadólag nem válaszolhatott, midőn fölszólították, hogy az új kormány te kintélyét saját nevének fényével is emelje, működését pedig tudományával és tapasztalásával támogassa. De vagy azért, mivel a bécsi kör intentionak nem hitt föltétlenül, vagy azon törekvésének, miszerint a politikai dolgokban teljes föltétlen függetlenségét megőrizni, megingathatlan következménye volt; elég az hozzá politikai hivatal s az új kormány döntő köreiben föltűnő állásnak elfoglalására semmiképen sem lehetett őt reávenni. Kétségkívül áll, hogy ő kész volt az új programmal egyetértését az államrúdhhoz jutott államférfiakhoz való csatlakozása által nyíltan bevallani, de egyidejűleg szabadságát is meg akarta őrizni azon esetre, ha e Program kifejlesztésében a kormány által követett ut folytán ismét letérnie kellene; végül pedig az is egyik szempont lehetett talán előtte, hogy még a látszatot is kerülje, mintha dicsvágyának kielégítését keresné az által, hogy a kormányhoz csatlakozik. Ez okból elégedett meg a helytartótanácsos igazán szerény állásával, ugyanez okból lépett egész készséggel a közlekedési ügyek számára tervezett osztály élére Oly tér volt az, melyen rég otthonosnak érzé magát, hol a tulajdonképeni politikához és pártküzdelmekhez semmi köze sem volt, hol üdvösen hathatott és föltétlenül hasznost, marandót teremthetett, akár mint alakultak is a politikai események, így fogjuk mi fel Széchenyi lépését, melyet annak idején oly sokféleképen értelmeztek, melyet azonban ma minden elfogulatlan ítélő bizonyára azon világitásban fog szemlélni, mint mi szemléljük.

Széchenyi elővigyázata nem volt fölösleges. Az új kormány nem felelt meg a hozzácsatolt várakozásnak, s a helyett, hogy megnyugtatta volna még inkább fölizgatta az országot. Nem az a hely most, hogy az Apponyi-féle korszak fölött ítéletet mondjunk; de a tényt magát constatirozni kell, miszerint az új cancellárnak máielő rendeletei is mély visszahatást szültek. A megyéknek – monda Metternich – más kormányzatot kell kapniok, mint a milyennel eddig bírtak, hogy a kormánynak lehetővé váljék, hogy az alsóházban többséget szerezzen. Lassan és óvatosan léptetve, e tervnek kivitele lehetett volna talán némi sikerrel. Midőn azonban Appony i az alkotmányhoz hű ispánokat tömegesen mozdítá el és gyakran a legnépszerűlenebb egyéniségek sorából választott administratorok kai helyettesítette, midőn ez urak a kormánytól ama időkben hal-

iatlan magas évi fizetést, t. i. 6000 forintot és pedig nem úgy mint elődeik a megyeház pénztárából, hanem egyenesen az állampénztárából kaptak; midőn az adminisztrátorok azon voltak, hogy minden áron engedelmes hivatalnokokat teremtsenek s a megyei nemesség befolyását a közügyekre nézve teljesen paralizálni igyekeztek; midőn a kormány meglehetősen nyíltan lépett föl a védegyelet ellen s a hivatalnokoknak megtiltatték, hogy tagjai legyenek a védegyeletnek; midőn Kossuth minden fáradozása daczára még azt sem tudta kivívni, hogy lapengedélyt kapjon:*) ekkor még mérsékelt és higgadt férfiak, mint Deák Ferencz Zalamegyében és Eötvös József báró, Pestmegyében egész erkölcsi szigorral és hatalmas beszédjök egész hatályával felléptek a kormány ellen; szavaik az egész országban élénk viszhangra találtak; egyes helyeken még zajos jelenetek is fordultak elő, és a legrövidebb idő alatt az új rendszert és képviselőit a közvélemény tökélyesen elítélte. Apponyi gróf dicsekedhetett, hogy népszerűtlenségben egyetlen elődje sem múlta fel.

Széchenyi mély fájdalommal szemlélte a dolgok e fordulatát. Hogy államhivatalnok létére személyesen is szenvednie kellett, hogy a kormány, melyhez csatlakozók, a nemzet ily mély ellen-szenvével kénytelen küzdeni, tán nem bánta volna túlságosan. Régóta megszokta, hogy a nyilvános élet pályáján a népkegyebábító tetszése ne kisérje, hanem ellenkezőleg, vagy éppen nem, vagy

*) Kossuth ez ügyben személyesen indult fel Bécsbe és Metternich herezeggel több óráig beszélgetett; a mi felett aztán számtalan hír jött fordulóba. Bizonyos tény, hogy az államcancellár több kérdést jelölt meg neki, a melyek taglalását a kormány nem óhajtja, és ha Kossuth, kinek e tekintetben más választása nem volt, ha ugyan publicistái működéséről végkép lemondani nem akart, megígérte, hogy azon kérdéseket nem fogja bolygatni. Horváth, ki e tárgyban igen jól lehet értesülve, a „25 év történelme” című munkájában beszéli, hogy Kossuth a beszélgetés alkalmával Metternichre oly kedvező benyomást tett, hogy ez bizalmas körben oda nyilatkozott, miszerint Kossuthot igen kiváló férfiúnak tartja, s a kormánynak érdekében áll őt megnyerni, vagy legalább lekötelezni, hogy a kormány ellen ellenségesen föl ne lépjen. Ellenben Apponyi gróf Horváth szerint másképp vélekedett, s veszélyesnek tartá fegyvert adni oly ember kezébe, ki múltja és szabadság szereteténél fogva sohasem fog a kormányhoz csatlakozni; s ez okozta, hogy Kossuth a publicisticus téről, mire oly kitűnőleg volt hivatva, leszorították s mintegy kénytelenítették, hogy örökké nyugtalan szellemének a nyilvánosság más terén keressen foglalkozást.

csak nagy nehezen elfojtott visszatetszés tompa moraja. Közelebről érdeklé, hogy a közellenszenv oly hevesen fordult Apponyi gróf ellen, kihez őszinte barátság kötelékei fűzek, kinek képességéről és jóakarataról mélyen meg volt győződve. Az ellentétek – szokta volt még évek múlva is mondani – oly élesek valának már, és a bizalmatlanság, a bécsi körökben, valamint a magyar ellenzék so raiban oly mély gyökeret vert már, hogy maga Apponyi gróf finom tapintata és jóakarata daczára sem leendett képes az összeütőközést meggátolni! Az volt, a mi Széchenyit legfájdalmasabban érinté. Jól tudta ő, hogy az udvarnál azt hiszik, miszerint az engedékenységség legszélső határáig mentek, midőn a merev reactionáriusokkal szakítottak, s a magyar ügyek vezetését az új conservatívek kezeire bízták, kik között Apponyi gróf a legjelesbek egyike volt. De a nemzettel szemközt még ezen kormány is lehetlennék bizonyult, míg másfelől – ha csak egy lépéssel közeledik is a nemzet óhajaihoz – Bécsben vált volna lehetlenné. Ugyszólva, túlélte magát e rendszer, mely a valódi alkotmányosság felé tett néhány rövid közeledési kísérlet után rendesen visszatért ismét a „totus mundus stultisat et vult constitutiones imaginaries” álláspontjára, holott pedig a magyar nemzet a képviseleti kormány utáni törekvést sem „stultisatio”-nak, sem „iniaginatio”-nak nem tartotta.

Széchenyi kedélye mindinkább elsötétült s csaknem lázas nyugtalansággal akarta, túlfeszített munka által szíve buját elhallgattatni. Nem maradt el egyetlen fontos üléséről sem, sem az országgyűlésnek, sem azon számtalan egyletnek, melyek alakítója vagy legfőbb pártfogója volt. Bármily korán tartaték is ülés, Széchenyi akkoráig rendesen néhány órát dolgozott már. Éjfélig társaságban volt, azután barátjaival a casinóban vacsorált; hazatérve pedig a divánra veté magát, hogy fölízgatott szellemének rövid pihenést szerezzen. íróasztalán egész éjen át égett a gyertya, s ha tél volt, a kandallóban pattogott a széntűz kék lángja. Egy órai pihenés után rendesen felébredt, s a nyájas világ és a kellemes meleg kedvezőleg hatott reá. íróasztalához ült ilyenkor és dolgozott; néha néha erőt vett rajta a fáradság, elborult szeme lecsukódott, és árnyas pillái mint valami sűrű függöny ereszkedének le arra. De álma csak rövid időig tartott és ritkán hatott üdítőleg; néhány percz múlva már ismét röpdösött finom vonású tolla a papír fölött. Reggel leveleit vette át, melyeket összecsomagolva fölbontatlanul fekete maroquin tárczába tőn, s a legközelebbi ülésben magával vitte.

Háziügyeit, úgyszólván, a lépcsőkön rendezé, gyorsan, szabatosan, éles szemmel és vas akarattal. Arczán ekkor még mély mélaság tükröző'dék, s csak ha átlépte palotája kapuit, lőn ismét világférfiuvá. Mindenkit, ki őt üdvözlé – pedig a ki ismerte, üdvözölte is, és Széchenyit az utolsó gyermek is ismerte – szívélyesen köszöntött; s mindenki számára, kire szüksége volt, nem ugyan saját maga, hanem egy vagy más hazafias vállalat érdekében, volt egy barátságos és nyájas szava, bármi hangulatban volt is. A gyűlésben aztán maga elé önté tárczája tartalmát, végig olvasá felelt is rögtön a levelekre; egyik vagy másik szomszédjával csevegett, de a tárgyalás fonalát sohasem veszté szeme elől. Ha a vita oly fordulatot vőn, mely nem tetszék neki, fölkapta fejét és hallgatódzott; kevés vártatva pedig a tollat, melylyel írt, vagy a lapot, melyet olvasott, az asztalra fekteté, a nélkül azonban, hogy kezéből kibocsátotta volna. Eleinte csak rövid, causticus megjegyzések jellemző felkiáltások röppentek el ajkairól, melyekkel a szónoknak általa nem helyeselt nyilatkozatait mintegy kormányozta. Ez volt az ő parlamentarispuskatüze, melynek hatását nyugodtan várta be, ha találkozott valaki, ki a szónokot derekasan megczáfolta, s a vitatkozást a rendes kerékvágásba terelte, ez esetben Széchenyi nyugodtan olvasott vagy írt tovább; de ha jött valaki, a ki még czifrábbat beszélt, vagy épen a Széchenyi által apró megjegyzések alakjában odavetett kesztyűt fölemelte, akkor félre lökött tollat, papirost, ujjaival pedig göndör haját minden irányban fölborzogatta, arczizmai reszkettek, szeme szikrázott, s ha a másik nagyon sokat beszélt, Széchenyi fölkelte, s a mennyre a terem engedé, ülése körül sétálgatott mindaddig, míg szóhoz jutott. Mint szónokot már jellemeztük; a tetszés nem kábitá el, ép oly kevéssé remitek a visszatetszés jelei; a harcz hevében azzal sem igen gondolt, ha hébe korba jót ütött az asztalra öklével s néhány megjegyzést, melyek minden valának csak hízelgés nem, oly hangon dörgött el, mely szokott nyugalmától élesen különbözött. Láttuk már őt a felindulás egyik perczében, s ezek száma annál inkább szaporodott, minél inkább fogyott reménye, hogy saját eszméinek a tömegnél érvényt szerezhet. Csak családja körében, melyet gyöngéden szeretett, de melynek rendesen csak kevés pillanatot szentelhetett, nyerte vissza ismét nyugalmát; itt újra jól érzé magát, mogorva arczának redői kisimúltak s a komoly, szigorú férfiú vidám és gyöngéd lőn, mint egy gyermek. Csak a ki ily pillanatban látta Széchenyit, csak az

mondhatja, hogy nem egyedül a grótot, de az embert is ismerte. Ha Széchenyi ellenei, névszerint azon nagy tömeg, mely mindenütt szenvedélyessége daczára, vagy tán épen e miatt oly finom és ösztönszerű érzékkel bír a léleknagyság és a szívemesség felismerésére, ha e tömeg csak egy pillanatot vethetett volna is e csendes családi élet szentélyébe, lehet, hogy Széchenyi nagy eszméjét talán akkor sem fogta volna fel, de legalább érzelmeit becsülni és tisztelni megtanulta volna.

E kevés derült pillanat Széchenyinek különben oly sötét kedélyébe szelíd világosságot hintett s erőt kölcsönzének nemcsak az emberek, de a viszonyok haragjával is szembezállhatni. Polémiája a védegylet törekvései ellen, természetesen sikertelen maradt, az izgatás mindinkább növekedett, s a kormány ingerültsége hasonló mértékben. Az utóbbi épen akkor tőn kísérletet, a császári gyárakban a dohányt, szivart és más effélét Magyarországon is, hol az egyedáruság nem létezett, forgalomba hozni, hogy jóság és olcsóságra nézve a magyar terménnyel versenyezzen. Az ellenzék azonban gyanította, hogy e kísérlet mögött alkalmasint a dohány egyedáruság becsempészése lappang,*) s nemcsak, hogy az aeraris dohányt nem vették, de a védegylet izgatása folytán már első évben külföldi szivar is mintegy három millió forint értékig kevesebb lőn behozva, a mi természetesen a kormány vámjövedelmét jelentékenyen apasztotta és jövőben még nagyobb veszteségekre nyújtott kilátást. A conservativek épúgy, mint Széchenyi belátták, hogy a védegylet ellen nyílt harcban nem igen lesznek képesek babért aratni. Megváltoztatták tehát taktikájukat azon reménnyel, hogy ha megváltoztatni nem is, de legalább vezetni képesek lesznek e mozgalmat, ha hozzá csatlakoznak. Midőn tehát a védegylet kevés idő múlva egy gyáralapító együletet állított fel, Széchenyi elfogadta az elnöki állomást, mi g a bizottmányban Kossuth Lajosnak a szigorú conservativ Dessewffy Emil lőn szomszédja. De a heterogen elemek ily természetellenes összeköttetése nem sokáig tarthatott oly országban, hol nyilvános vállalat politikai színezet nélkül nem volt képzelhető. A bizottmányban csakhamar zavarok törtek ki. Kossuth kilépett s az egyület csendesen meglehetősen dicstelenül múlt ki.

*) Azon cikk, melyet Dessewffy Emil gróf a kormánnyal tartó conservativ lapban a dohány egyedáruság mellett írt, sejtetik, hogy a gyanú nem volt egészen alaptalan.

Széchenyi pedig, most jobban mint valaha megfogadá, hogy ezentúl csak azon eszmék megtestesítésére szentelendi erejét, melyek évek óta reformprogramja alapvonásait képezték, s minden párt-szövetséget ezentúl még inkább kerül, mint ezelőtt.

Egy nagyszerű terv – a dunagőzhajózási és lánczhidvállalat méltó mellékdarabja még tárczájában pihent. Magyarországnak t. i. a Duna mellett még egy más hatalmas folyója is van, mely azonban az országnak csak kiszámíthatlan hátrányára volt addig, holott könnyű szerrel a legáldásthozóbbá lehetett volna átalakítani. Ê folyó a Tisza, mely részben nemcsak maga a közönséges hajókázásra kevésbé volt alkalmas, hanem végtelen hosszú folyton, kanyaruló folyású, irányú, s e miatt igen jelentéktelen esésű, nemkülönbben gyakori áradásokkal mintegy 150 mértföldnyi hosszúságban, s beláthatlan szélességben a legtermékenyebb talajt használhatlanná s tömérdek terjedelmes mocsaraival a levegőt is dögleletessé tévé. E szánalmas állapot az ország épen azon részét sújtá, mely atörzs magyar elemek fő széke volt, s minden föltételt egyesített arra nézve, hogy Magyarország gabnatára legyen. Az inség évről évre növekedett, s a szorongatott lakosság csaknem kétségbe esett már a segély lehetősége iránt, miután az apró helyi palliativák sikerteleneknek bizonyultak, csak egyetlen mentő eszköz volt már hátra: t. i. a folyó medrit számos átmetszés által kurtítani, s ez által a folyás esését gyorsítani kellett volna. De ennek kivételére tetemes pénzáldozat kívántaték, s az volt a kérdés, ki hozza meg ez áldozatot. Az ország, melynek legvagyonosabb osztálya adómentes volt, nem rendelkezék megfelelő összeg fölött; a kormány duzzogott, s különösen a sepecificus magyar lakosság érdekei iránt, minthogy politikai ügyekben annyi baja volt vele, teljesen közönyösnek mutatkozók; egyes helybeli egyletek pedig, melyeket a közvetlenül érdekettek alakítottak, ez óriási feladattal szemközt tehetetlenek valának. Mintegy varázs ütésre változott meg e vigasz nélküli helyzet, midön Széchenyi hatalmas szelleme magáévé tévé Magyarország ez életkérdését. Vezérelvét efféle ügyekben már ismerjük, s ennek csodaereje itt is bebizonyult. Az elforgácsolva teljesen tehetetlen egyes erők szövetkeztetése, s annak egy közös központbani egyesülése, s e központosított néperő fokozása a kormány nyal való öszhangzó öszműködés által, ez volt azon csodaeszköz, melyet Széchenyi most a Tiszaszabályozásra nézve is foganatba vett,

de nem burocraticus módon az íróasztal mellől vezetve az ügyet, hanem a gyakorlati élet kellő központjából igyekezve nagyszerű tervét megvalósítani. Egészen itt is hű maradt annyi fényes siker által helyesnek tapasztalt taktikájához. A népet buzdítá, közvetlen anyagi érdekeire utalva; – a kormánynak pedig politikai előnyeit fejtegeté ezen javításnak, melyet az ország érdekében létesíteni igyekezett. Első törekvése volt a Tisza környékén fenálló helyi egyletek számát lehetőleg szaporítani, aztán reá bírni őket, hogy képviselőket küldjenek Pestre a végre, hogy ez óriási nagy műben egy közös központból összhangzólag intézkedhessek. O maga tollat ragadott s kimerítő iratban a nagyszerű munkának minden részletét kifejté. A helytartótanács által pedig egyidejűleg hivatalos felterjesztést készített az udvari cancellár számára, s ő maga az okmányt egy bámulatos memorandummal toldotta meg, melyet egyenesen Ferdinánd császár- és királyhoz intézett.

„Jelen esetben – írta az emlékiratban – véleményem szerint nem a tiszai terület szabályozása forog fen, mint inkább a sokkal magasabb cél elérése, azon célé, t. i. mikép Felséged kormánya az ország igen jelentékeny területének rokonszenvét biztosítván magának, végre azon állapotba helyeztessék, hogy idővesztés nélkül léptesse mindazt életbe, a mit Felségednek Magyarországra boldogítására életbeléptetni legmagasb szándékában van, - a mi azonban eddig csupán és egyedül a félreértések szakadatlan láncolata miatt nem létesíttethetett.” Széchenyi azután őszintén kijelöli, mit kell az ügyben főképp szem előtt tartani; az egész ügy elintézésének 1. lehetőleg gyorsan, 2. kicsinyes megcsorbítások nélkül és 3. a királyi kegyelem azon külső tüntetésével kellene eszközösbe vétetnie, mely mindenütt, de főleg Magyarországon még mindig oly nagy értékkel bír. A szabályozás költségeit Széchenyi 6 millióba veti ki, mely azonban csak előlegképen volna kiadandó, miután a legtökéletesebb kárpótlás magában a szabályozásban fekszik. „Véleményemnél fogva – folytatá Széchenyi – a legmagasb kormánynak habozás nélkül kellene kijelentenie, hogy a tiszai terület szabályozására szükséges 6 millió forintot előlegezni kész. És ez annál sürgősebb volna, mert a kormány, valamint a rend fentartására irányzott intézkedések ellenei már most is folytonosan arra törekednek, hogy e félrevezetett, azonban sohasem megvetendő tömeggel elhitessék, miszerint a kormány ezen egész

ügyet csupán csak ígéretekkel és szép szavakkal fogja támogatni; Kossuth Lajos úr pedig a „Hetilap” f. é. 4. számában egyenesen azt tanácsolja, hogy az illetők ne vessék magukat a kormány karjaiba, miután ez által oly gazdákká súlyednének, kikkel eztán az úr (t. i. a kormány) kénye kedve szerint rendelkezhetnék, míg a pénz könnyen megszerezhető más forrásokból stb.” Széchenyi részletesen kijelöli most azon forrásokat, melyekből a kormány ez előleget meríthetné. „Sürgős, sőt mellőzhetlen Felsőged legmagasb királyi szava, azért, mert a kérdésben forgó, s már alakult társág, melynek több tagja az ezen tél folyamában is kiöntött és mindent elpusztító Tisza árja következtében a kétségbeesés szélén áll már a jövő márczius (1846) hó végével gyülem össze Pesten. Ha én, mint Felsőged legalázatosabb, de leghívebb szolgálja határozatlan szavakkal, és üres kezekkel jelenek meg azok körében, a kik annyit s oly bizalomteljesen remélnék, – ez esetben természetes vagy legalább megbocsátható, ha az illetők az előttök feltűnő legelső lidérczet vakon követik, és mindazon anarchikus szédelgéseket, melyek Magyarországot már a legproblematisabb helyzetbe sodorták, a culminatio pontig üzik.”

Széchenyinek ez erélyes szavai döntő hatással voltak. Már 1846 márczius 26-án legfelsőbb kézirat érkezett a nádorhoz, melyben a Tisza szabályozás részére százezer forint kormánysegély, azután a munkálatok egész tartamára évenként százezer forintnyi összeg lön megadva, s egyszersmind a fölhatalmazás is e czélra fölveendő nagyobb kölcsönre nézve. Széchenyi boldognak érezé magát, az egész országot pedig az öröm s a „legnagyobb magyar” iránti legbensőbb hála hangos kiáltása tölte be. Neve legalább egy pillanatra ismét oly népszerű lön, mint dicsősége legszébb napjaiban, ő maga felmagasztalva, fellelkesítve és minden testi baját feledve még serényebb tevékenységre ösztönözve érzé magát. A nagy tervhez, melynek valósítása most már biztos volt, szelleme rögtön másikat is csatolt, mely azzal szorososan Összefüggött. Nemcsak azon törekedett most már, hogy a Tisza szabályoztassék, de azon is, hogy a gőzhajózás számára megnyílják; e két eszmének egymást kölcsönösen kelle támogatnia; azon igyekezett, hogy a dunagőzhajózási társulat, melylyel Széchenyi, mint tudjuk, benső viszonyban állt, a szabályozási a munkálat iránt érdeklődjék, viszont a szabályozás pedig a tiszagőzhajózás által mozdítottassék

elő. *) E nagy tervek megvalósításának előzményeit Széchenyi a legfárasztóbb körülmények közt intézé el; a „Pannónia” hajót, melyet a gőzhajózási társulat egyenesen e célra rendelkezésére bocsátott, 1846. év nyarán a Tiszát minden irányban behajókázta, s képzelhetni a roppant lelkesedést, melylyel mindenfelé fogadtattott; azon vidék derék lakosságának úgy látszék, mintha valami új Messiás jött volna hozzájuk, ki rég múlt esztendők minden nyomorától és szükségétől megmenti őket, s szebb és boldogabb jövőt hoz számukra. „A lelkesedést – írja Széchenyi 1846 július 23-án a dunagőzhajózási társulathoz, – melylyel útközben mindenfelé fogadtak, még képzelni sem lehet; fájdalom, physikai erő nem engedi, hogy mindazon kitüntetések és örömmilatkozatokat, melyekkel elhalmoznak, méltólag viszonzzam.**) Ettől fogva gyorsan haladt a munka. Mi történt húsz éven keresztül e téren, kimerítően megírni nem lehet e sorok föladata. Széchenyi életében és működésében oly sok a nagyszerű, hogy helyenként még ezt is csak érinteni lehet. A Tisza szabályozás műve, mely egymaga elég leendett alkotóját halhatatlanná tenni, a nagy reformátor tettűs életének csak egyik epizódját képezi. Alig néhány hete gyűltek össze a Tisza szabályozási egyletek azon helyen, hol húsz évvel ezelőtt Széchenyi közvetlen felügyelése mellett az első kapacsapás történt,

*) A dunagőzhajózási társulat levéltárában Széchenyinek e tárgyra vonatkozólag terjedelmes levélváltása csonkittatlanul meg van; temérdek érdekes, részlet található abban, s az ember önkénytelen felkiált, vajjon a nagy férfú számára huszonnégynél több órája volt-e a napnak, mely lehetőségé tévé, hogy minden irányban ily valóban megfoghatlan tevékenységet fejtett ki.

**) Széchenyi katonáskodási éveit óta nem fordult meg a Tisza környékén, de híre, miként mindenütt ott is elterjedt volt, s nevét a legszegényebb kunyhóban is jól ismerték. Midőn először híre futott, hogy a jeles férfú odaérkezik, ezrenként tódult a nép, hogy őt színről színre láthassa. Valószínűleg azt képelték, hogy athletai termetű, Wesselényi stentor hangjával bíró, attilával, sarkantyúval s az igazi magyar más efféle kellékeivel pompázó férfút fognak látni; azért – mint Széchenyi később nevetve meséli, – nem kevésbé csudálkoztak, midőn a középnyagyságú vállakon nyugvó borzas fejű és a halvány, sárgás-barna arcot, és a kissé idegenszerű öltözéket megpillanták. Csak miután leültem – folytatá Széchenyi – s egy tál hatalmasan megpaprikázott gulyáshúst a megfelelő bormennyiséggel együtt magamba tettem, kiáltottak fel: de már ez mégis csak magyar ember.

hogy felszenteljék azon egyszerű emléket, melyet a nagy férfiúnak emeltek, ki e gyönyörű vidéket mintegy újra teremte, midőn a pusztító elem körmei közül kiragadá azon perczben, melyben a jó Isten e feleséges adományát már egészen elnyelni fenyegetődzék. Csendes megindulással tekintett végig az áhítatos tömeg a gyönyörű tájon, lábaiknál a szőke Tisza hullámai, melyek egykor zavarosan és bádgyadtan osontak tova, most üdén, tisztán s csaknem pajzán jókedvűséggel hömpölyögtek; a partokon, hol egykor nagy, beláthatatlan mocsárok terültek el, most a legdúsabb vetések zöldéinek; hol egykor a vizingövények lomhán terjesztek szét nedves karjaikat, a gyilkos párákkal telt légben, ott most szemdús aranykalász hajol a föld felé; a szántóvető pedig, ki az egyszerű emlékkő mellett elhalad, megállapodik egy pillanatra, leveszi süvegét, s csendes miatyanót mormol azon feledhetlen férfiú lelki üdvéért, ki ezrek életét s jólétét mentette volt meg az elkerülhetlennek látszó végromlástól.

A siker, melyet a király nemesszívü elhatározása és Széchenyi fáradhatlan tevékenysége idézett elé, mindkét részre bátorítólag hatott. 1846. aug. havában Széchenyit egy legfelsőbb kézirat megbízá, hogy a magyarországi közlekedési ügyre nézve teljes programot készítsen, s még ugyanazon év vége előtt a helytartóság-nál a közlekedési ügyekre nézve egy a gróf közvetlen vezetése alá helyezett osztály lön szervezve. Széchenyi pedig éjét és napot egyjé téve, megfeszített munkával rövid idő alatt befejezé maig felül nem múlt mintaszerű programját a magyarországi közlekedés előmozdítására vonatkozólag.

Híven alapelvéhez, miszerint kell, hogy Buda-pest legyen központja Magyarország úgy szellemi, mint anyagi érdekeinek, a folyam szabályozások mellett még egy tökélyes vasút hálózatot is tervezett Széchenyi a következő négy fővonallal: Pest – Bécs – melynek egyik részén akkortájt már munkálkodtak is –, 2. Pest-Fiume; 3. Pest-Arad –, melynek Szolnokig nyúló része már meg is nyílt – és innen tovább be Erdélybe; 4. Pest-Kassa. Elég hogy itt csak futva érintsük e pontokat, miután Széchenyi tervezete a legközelebbi országgyűlésen még talán ő általa sem sejtett fontosságúvá emelkedett, mely kényszerít, hogy későbbben bővebben foglalkozzunk e tárggyal.

A politikai téren ezalatt fontos események történtek. Az ősz nádor József főherczeg 1846. január 13-án jobblétre szenderült s

míg az országgyűlés új nádort választ, fia István főherceg lón ki-nevezve magyarországi helytartóvá. E kinevezés általános örömet ébresztett az országban, minthogy egyfelől az ifjú herceg kitűnő képességét nagyra becsülték, másrésről pedig közlekedést éreztek irányában azon országszerte elterjedt vélemény folytán, hogy testestől lelkestől magyar, s a szabadelvű eszmék barátja. Természetes, hogy a mit mindenki óhajtott, az könnyen talált közhitelre, s különösen a szabadelvű párt szívesen engedé magát át azon ör vendetes várakozásnak, miszerint törekvései ezentúl irányadó helyen is hatalmas szószóval fognak bírní. A csalódás azonban küszöbön volt; nagyon feltűnő rideg következetességgel haladt a kormány azon pályán, melyre az adminisztrátorok kinevezésével lépett volt, s tények mutaták, miszerint az ifjú főherceg, habár egyénileg a legjobb akarat lelkesíti, nem bírt oly befolyással, melylyel az állam szolgálatában megöszült atyja bírt vala. Mindig merészebb és merészebb lón Apponyi gróf, vagy legalább azoknak, kik háta mögé rejtőzének. fellépése, a szakadás kormány és szabadelvűek közt napról napra mélyebb, s óráról órára elszántabb s határozottabb a conservatívek magatartása, mely egyik legtevékenyebb és tehetségesebb vezére, Szécsen Antal gróf sürgetése folytán 1846. novemberben nyílt, csaknem kihívó tüntetéssel föllépni elhatározta volt. A tárnok, Keglevich Gábor gróf lakásán tartott gyűlésekben, melyeken a szóvivők Szécsen grófon így, főleg Vay Miklós báró, Dessewffy Emil gróf, Majláth György és Somssich Pál valának, formaszerinti program állapítatok meg, melynél erélyesebbet kívánni sem lehetett. A conservatívek a haladás részére nyilatkoztak, de oly értelemmel, mint az akkor kormányon levő férfiak, névszerint Apponyi gróf hirdetek és megvalósítani törekvének; a conservatívek tehát teljesen identificálták magukat a kormánylyal, egyszersmind a legapróbb részletekig megegyeztek az eszközökre nézve, melyeknek saját, vagy a mi ezzel egy volt, a kormány politikájának a megyékben, s a megyék által az országgyűlésen is többséget szerezni, az ellenzék befolyását ellenben, a hol csak lehet, minden erőfajtéssal megtörni, leendett feladata.

Ilyetén szövetség, mely társadalmi állásuk, míveltségök és gazdagságuknál fogva fő befolyásos férfiakból alakult a szabadelvű pártra nézve oly fenyegető veszélyt képezett, melyet a legrövidlátóbbak sem hagyhattak figyelmen így, s mely ellen jókor védelemről kelle gondoskodni. A legegyszerűbb módnak erre nézve

az látszott, hogy a szabadelvű párt szintén programot állítson fel, miután e párt elveit a nemzet nagy többsége osztá. Míg a conservatívek első sorban a kormányhatalom növelésén fáradtak, az ország nagy többsége úgy találta, hogy a kormány már is túlságos hatalommal bír, s hogy e szerint tanácsosabb volna, alkotmányos intézkedésekkel ezt kellő korlátok közé szorítani; Apponyi és elődeinek kormányzása között semmi egyéb különbséget nem láttak, mint azt, hogy az eszközök megmásítottak, míg a végezel szabadelvű formák alatt a lehető legkorlátlanabban uralkodni most is a régi volt. Csakhogy egy szabadelvű nyilatkozat, mint a conservatívek ellendarabja, jelentékeny nehézségbe ütközött, ez az volt, hogy a szabadelvű párt csak némi általános alapeszmékre nézve volt egy véleményen, az eszközöket illetőleg azonban sokféle ágazott. Deák, Kossuth, Batthiányi, Teleki, Eötvös, Szalay közt tagadhatatlan sok érintkezési pont létezett, de nem épen jelentéktelen kérdésekre, eltérő véleményük volt; ők együtt egy szabadelvű ellenzékét képeztek, de egyszersmind sok szabadelvű párt töredékek; s rendkívül terhes feladat volt, csak kissé szabatos programot formulálni, melyhez e férfiak mindnyájan a hozzájuk szító töredékekkel együtt feltétlenül csatlakozhattak. A mellett az egyes megyék belviszonyainak különbsége folytán, egyáltalán lehetetlen volt, valamennyi számára közös reform recipét készíteni, minthogy ez azon veszélylyel járt, hogy oly eszköz, mely az egyik megyében üdvös vala, a másokban a legaggasztóbb krisiseket idézheti elő. Nem lehetetlen, hogy a conservatívek épen azt remélték, miszerint kihívó fellépésükkel az ellenzékét hasonlóra és oly program felállítására csábíthatják, mely miként előre látható volt, ez ellenzéki táborba az egyenetlenség üszkét hintené szét.

Csakhogy ez ellenzék nem engedé magát hálóba csalni. 1847. márczius havában tartott gyűlésén mindazon nevezetes kérdések meghányattak, mind ama pontok megállapítottak, melyekre nézve az egész ellenzés egyet értett; a párttüntetés azonban elmaradt, hogy inkább csak azon negativ nyilatkozatra szorítkozzék, miszerint „a pártalakító kormány beavatkozása a megyék alkotmányos körébe a megyei rendszer megsemmisítésére czélzó törekvésnek tekintendő.” Ez összejövetel alkalmával egyszersmind legalább arra nézve egyeztek meg, hogy az esetben, ha a program felállítása csakugyan elkerülhetlenül szükséges leend, legfontosabb részeinek formulálásához most már elég támpont létezett; egyelőre

azonban elhatározák beérni azzal, hogy a conservatívek eljárását élénk, de passiv figyelemmel kísérik, s az ellenzék magatartását az ellenfél magatartásától tenni függővé.

Mindkét párt nem kis feszültséggel tekintett Széchenyire. Eltekintve attól, hogy mind a két fél vezérei e férfiú szellemi értékét és befolyását a magasabb körökbe igen jól ismerék és tudák méltányolni, tudták egyszersmind azon tényt is, hogy Széchenyi népszerűsége a tiszaszabályozás ügyben kivívott sikernél fogva, ha nem is a fővárosban, de a vidéken csaknem egykori magasságát érte el ismét, és hogy e szerint az ő magatartása a küszöbön levő pártharczra nézve nagy jelentőséggel bír. Tudták, hogy ő a conservatívek tanácskozásaiban gyakori részt vett, de kiváló szerepet ott soha sem vitt, hogy nem tartozik e párt vezérei közé, sőt legutóbb ismételve kijelenté, hogy semmi kedve egy vagy más párt korlátai közé szoríttatni magát. A legkeveseb tehát, mit a szabadelvű párt remélhetni vélt, az volt, hogy a közeledő harcban semleges marad. Ekkor hirtelen az a hír terjedt el, hogy rövid időre Széchenyitől egy új könyv fog megjelenni, s valóban kevés vártatva legújabb munkája „Politikai programtörödékek” címmel közösen forgott.

Széchenyi mindjárt munkája bevezetésében érdemül tudja be magának, hogy ő volt az első, ki honfitársainak megmondá az igazat, bár azok keserűnek találták, a programtörödékekben pedig valójában azon is fáradozott, hogy ez érdemét a legmagasabbra fokozza. Ez irat élesség és kíméletlenség tekintetében mindent felülmúlt, a mit Széchenyi ekkoráig írt vala, természetes; hogy igazság tekintetében sem maradt az hátra. Széchenyi mindezekelőtt kinyilatkoztatja a sokféle következetlenségi vádakkal szemközt, melyeket ellene emeltek, „hogy minden törekvése épen csak oda volt irányozva, hogy élete végéig következetes maradjon; csakhogy ő a következetességet nem úgy fogja fel, miszerint valaki, ki egykor kormánypárti vagy ellenzék embere volt, örökös és örökké, bármint alakuljanak is a körülmények, kell, hogy a kormány, hogy az ellenzék híve maradjon; az ő következetessége inkább csak abban van, hogy „nemzetének öröm és búban, dicsőítve vagy gúnyoltatva, hivatalos állásban vagy a nélkül mindig hiven, és csekély erejéhez mért sikerrel szolgáljon.” Ezután egyszerű hasonlatban valóban találó képét adja politikai taktikájának; s azt mondja: „Az ügyes hajós, ki célzt érni akar, változva használja

az ár folyamát, a szelek negédeit. Majd kóvályog, majd vesztegel; vitorláinak egész sorát akkor húzza fel, mikor minden körülmény kedvez; horgonyt visszás időben vet. A bölcs tábornok szintűgy rendezi ügyeit. Majd vissza vonul és sánczok mögé állítja hadait, majd előre tör s minden erejét egy pontra összesíti, a mint t. i. negatiot vagy passivitást parancsolnak a körülmények.”

Széchenyi ezután ismét régi eszméjére tér, mely mellett 1840 óta szakadatlanul küzdött: t. i. hogy az előtt, míg a kormány Magyarország iránt ellenséges állást foglalt el, az ellenzék teljesen igazolt volt, hogy azonban jelenleg már nem az, mióta a kormány a nemzet méltányos óhajait tökéletesen figyelembe veszi azon határig, melyet az összbirodalom érdekei vonnak eléje. Ismétli egyszerűsmind egyrészt azon szemrehányásokat, melyeket már előbbi írátaiban a magyar ellenzéknek tön; de minthogy ez ellenzék utóbb már nemcsak hogy tagadott, de a positiv reform vezetését is kezébe ragadni igyekezett, Széchenyi most még egy lépést, – tagadhatlanul igen nehéz lépést – tett előre, bebizonyítani törekedvén, miszerint a magyar ellenzék képtelen egy időben ellenőriző és vezető szerepet vinni „,valamint axióma tisztaságban látom,hogy az órában a rugony és láncz, a gőzönyben katlan és rendező (regulator) egészen különbözőleg működik, és egyik a másik helyébe nem állhat – monda Széchenyi – szintűgy tartom a statusszerkezetben valódi időtlenségnek, ha ugyanazon egy testület vezetni és ellenörködni akar egyszerűsmind, vagy más szavakkal: ha ugyanazon egy testület tőprenkedik viselni mind a kormány, mind az ellenzék szerepét egyúttal. Mi nem egyéb, mint a zsarnokság ideálja, egy, több, vagy sok kézben.”

Széchenyi nem azt akarta bebizonyítani, hogy a kormány sohasem törekedett azon, a mivel vádolják, de hogy most mar nem törekszik, s hogy azon belátáshoz jutott, miszerint Magyarországot sem németté tenni, sem alkotmányától megfosztani nem lehet. Az ő szemében minden kétségen felül bizonyos. Széchenyi a legkeserűbb szemrehányás hangján emlékeztet, mennyiszor fejtegette ő már mind ezt, de szava mindig a pusztába hangzott. Az ellenzék mindinkább merészebbül halad a romlás ösvényén; nemcsak, hogy a kormány, daczára annak, hogy tökélyes rendszerváltozás történt, az ellenzék részéről semminemű támogatásban nem részesült, az utóbbi még azon is igyekszik, hogy sorait szaporítsa, s ha a kormány zavarba jő, mint az pl. rövid idő előtt (1846-ban) Galiczia

mellett történt, kárörömét nyíltan kimutatja. Innen kezdve Széchenyi irálya sorról sorra hevesb és keserűbb lesz; azon pontnál pedig, hol „Kossuth Lajos úr” kerül tolla alá, minden korlátot félre lök. Haragja mély ellenszenvének e tárgyától, nem is képes megválni; kegyetlenül feltárja e kevély idealista egész működését, ki kancsal kovács módjára nem oda üt, a hová néz, ki a rövidlátó vadászhoz hasonlóan nyúl helyett a hajtóra lő, ki, mint a szenvedélyes kártyás, ’Va banquet’ kiált, s végre ingét, fejét és^ lelkét is kártyára teszi.

Ezt ama bámulatos jövendölések egyike követi, melyet, midőn először hallották, epés, melakóros ember beteges kifolyásainak tekintettek, de azóta számtalanszor idéztek, mivel, fájdalom, szóról szóra teljesültek. „A honnak” – kiált fel Széchenyi – álladalma megrendült, és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kínosan fog vérzeni szívük annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcsesség a hon kifejlését, s az ábrándozó incompetencia hova sülyeszté azt – car l'insuffisan ce amène l'arbitraire- egyedül buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni statustudományt, s újra és újra megkérni a magyarok Istenét, hogy irgalmazzon kiskorúságunknak és segítsen; minthogy akkor, mikor tökéletes chaost hozott az éretlen elbizottság s a felizgatott néptömegek dühe feldúlt minden társasági viszonyt, egyedül Istenek segíthetnek vagy anyagi erő; –

A nemzetiség, melyért oly sokáig, oly emberségesen, oly hűn, s már-már némi sikerrel vívtunk, alkalmasint utolsó agóniáját fogja élni; –

S Ön? Ön, kit én nemcsak hazaszerető, becsületes, de jószívű embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedül fényűzési függczimer, Ön mit fog érezni, ha csakugyan mégis ecsetem rajza igaznak fogna mutatkozni? és Ön, ki már annyiszor kiábrándult – s erre untilig oka is volt – elvégre még a körül is kibontakoznék azon édes illusioiból, melyek Önt most még mindig sötétben tartják, hogy:

Midőn statusbölcsességgel hitte magát telve lenni, csak phantasiával és önhitséggel volt saturálva;

Midőn profétának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fenforgó legegyszerűbb eseményeket sem birta látni tisztán; s míglen teremtői illusiókban ringatta magát, nem volt soha is egyéb, mint indítványozó és projectans, ki mindent kezd

és mindenbe bele viszi a könnyen hívőket, egyetmást egy kis ideig fentartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud;

Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem bírta kormányozni gyakorlatilag;

Midőn új politikai Messiásnak, egy mélyenható státus-bölcsnek hitte magát, soha nem bírt magasbra emelkedni, mint egy jószívű miseri cordianus nézponjtára, ki minden kisebbre írt szeretne tenni, hézagos számítások szerint kenyereket süttet szegények számára, és ki borzasztólag előmozdítván a dologtalanság átkát, el van tán látva elég talentummal egy nemzeti nagy kórház megalapítására, de nemzetet, sülyedésbe indult nemzetet soha megmenteni nem fog;

Midőn népeket gondolt boldogítani, zúgprokátorként szerencsétlenségükre csak felizgatójuk volt, s hogy ekképe:

Midőn honunk institúcióit rendezni, szilárdítani vélte, végképi zavarba bonyolítja azt; szabadság terjesztése helyett, mi bálványa volt, szolgálabb állapotba süly észte a hazát; nemzetiségünket pedig, mely bár ki mit mond is, egyedüli garantiája szabadabb institúcióinknak, s azon egyedüli regenerationális szikra, mely bennünk létezik, nem készakarva tán, megengedjük, végkép elejtette lábairól; s hogy ehhez képest:

Még azon illúsióban is, mikor azt hitte, legalább kötelességet fogja teljesíteni, csalatkozott, mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznot, és időtlenségek elkövetése korántsem kötelességteljesítés még!

Akkor, mondom, ha Ön egyszer tökéletesen kiábrándulva leendett – míg meg fog tőntenni, ne kételkedjete, mert önalkotta, világa nem reálisabb, mint délibáb, és Ön nem fogja tagadhatni, hogy én jobban ismerem Önt, mint önmaga – akkor ugyan kérdem, fog-e, de csak egyetlenegy vigasztaló érzést is lelni keblében?

És azért a haza szent nevére kérem Önt, lépjen le agitatiojának azon veszélyteljes teréről, melyre újabban állott, sőt nemesb érzéséhez esedezem; mondjon le a politikai vezérségről és általán. Ha azonban végig elakarja járni „nélkületek, sőt ellenetek”-féle Villitanczát” ára tessék. Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen a bőszerűség fel; vessen égő kanóczot a szántóvető lakára, miszerint erővel kivívja magának az önformulázta és önértelmezte „egész igazságot”; ostorozza a közbirodalom érdekeit a

legnagyobb ellentétre, s töltse meg mérgével a viszonttorlás poharát csordultig: ám lássa.

Ha azonban egykor, midőn már későn lesz, érezni s átlátni fogja, s megvallani leszen kénytelen, hogy átok volt az, a mit fejünkre hozott és nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hü is, a ki Önnek csalálmait még idején kettétörni elég elszántsággal bírt s tehetsége szerint igyekezett volna.

A könyv végén Széchényi még néhány érdekes vonásban jellemzi személyállását: „Én az ellenzék tagja nem vagyok, monda, noha igen fáj lelkemnek az ellenzék számos tagjával, kit igen becsülök, kezefogva és karöltve nem járhatni egy utón hazánk javára. Ámde hiába, én az ellenzék szükségét nem látom oly szükségesnek, mint sürgető a mentől előbbi reform és progressia, s azért másoknak hagyván át az ellenzéki működést, én teljes erőmmel a progressionak, a reformnak mezejére akarok lépni, de a conservativ-táborba lépni sincs hajlamom jelen körülmények között, nekem tehát személyemet illetőleg ugyan mi marad hátra most, most, miután Magyarországon minden embernek valamire csak el kellene határozni magát már? én tán egy harmadik pártnak vethetném meg alapját? Erre azonban nincs vágyam. Legelsőben is nincs azért, mert ez a conservativ pártot gyengíthetné, mi legtávolabbról sem lehet célom, miután a conservativ-párt a kormányt támogatja, politikám főtengelye pedig most a kormány támogatása, s tisztán áll előttem, mint ezt e röpirat kezdetén érintem is, hogy hazánkban minden sarkaiból dül, ha most a kormány becsületes célzatának daczára, az ellenzék többségre vergődhetnék fel, mit én mostani körülményeim között egyenesen hazagyilkolásnak néznék. Legfőképp nincs vágyam egy harmadik párt alakítására, pedig azért, ha volna is e műtetre tehetségem, mit kereken tagadok hogy van; mert azon párt, melyet én alakíthatnék, egyedül a reform, a progressio zászlója alatt állhatna, ámde ezt maga tűzte ki, mikor az illetőknek a közlegények soraiba Vonulni vissza. Nékem tehát nem marad egyéb hátra, mint szinte visszavonulnom, s addig, míg erőm engedi, s szolgálhatom a hont, szoroson azon kis hivatalban forogni, melylyel legközelebről megtiszteltetem. . . . Honunk pillanatai nemcsak drágák, de én azt mondom, már meg is számítvák. A fejedelem s kormányának legjobb célzatait meglehet zsidbasztani, meglehet akadályozni. Ehhez nem kell sok. Ármányos ész, aktivitás

és egy kis roszakarat, elég konkolyt képes hinteni bármily jó mag közé. De nagyobbserű, tartós és ingatodózás nélküli jót teremteni a fejedelem, a kormány leghathatósb pártfogása nélkül lehetetlen, ne feledjük ezt soha.”

A „Programmtöredékek” az ellenzéki sorokban a legrosszabb hatást idézték elő, s – mi az igazságnak tartozunk ezen nyílt valamással – mi is nagy, de betegesen felizgatott szellem kifolyásának tekintjük. Széchenyi elkeseredése mindenesetre a legnemesb forrásból eredt; honszerető szíve irtózott a legközelebbi jövő, mely messze és élesen látó szemei előtt tárult fel, de ily mélyen, szenvedélyesen felizgatott hangba ő neki, mint államférfiúnak épen ily pillanatban kitörni nem kellett volna. Ha a nemzet paroxysmusa valóban oly nagy volt, a milyennek Széchenyi festé, akkor oly kemény szemrehányások – oly metsző nyelvvel bizonyára nem lehetett attól megszabadítani. A könyv alakja tehát, jól lehet szerző akkori hangulatában s az ezt okozó körülményekben találja igazolását, de azon célra nézve, legalább melyre ez irat szánva volt, ez alak egyáltalán elhibázott vala. Azonban tartalmára nézve is joggal tétettek nehéz kifogások. Széchenyi egész okadatolása voltaképpen két mondaton alapult, melyeknek helyességét az ellenzék tagadta míg ő az egyikre nézve nem bizonyította, a másokra nézve pedig bizonyítani nem is volt képes. Hogy a kormány rendszerét Magyarországgal nemcsak eszközei, de céljaira is megváltoztatta az ellenzék által tökélyesen határozott tények idézésével tagadtatott; Széchenyi e tényeket nem tagadá, még azon kedvezőtlen következtetéseket sem iparkodott megerőtleníteni, melyet ezekből még oly mérsékelt férfiak is, mint: Deák, Eötvös stb. vontak; ő egyszerűen és minden további okadatolás nélkül az ellenkezőt állítá, s azt kívánta, hogy e véleményt a nemzet többsége is oszszá. Ez túlzott követelés volt, főkép oly nemzet irányában, mely bizalmatlansággal viseltetett minden iránt, a mely Bécsből eredt, s e bizalmatlanságról még döntő érvek, tagadhatlan tényekkel szemben is, csak lassan és habozva mondott le. A mit Széchenyi azonban sehogy sem tudott volna bebizonyítani, épen azért, mert nem is volt helyes, az volt, hogy az ellenzék egy időben „nem képes ellenőrizni és vezérelni,” az első az ellenzékét, a második a kormányt illeti. Az óra rugó- és lánczának hasonlata, valamint a gőzgép üstje és szabályzója, ide nem alkalmazható. Rugó és láncz, üst és regulátor mindig az volt, a mi most, s rendeltetésüket örökre megtartandják; ellen-

zék és kormány azonban egy parlamentáris államban épen nem rendelvék arra, hogy minden időben, egy s ugyanazon működés határai közt maradjanak. Ellenkezőleg! az ellenzéknek minden pillanatban kész és képesnek kell lenni arra, hogy a kormányt átvegye, a mire azután természetesen ellenzékké válik. – De ez csak akkor lehetséges, ha az ellenzék pozitív programmal lép fel, melyet érvényre juttatni törekszik; ennek győzedelmével az ellenzék a kormányra lép és valóban alkotmányos államban a miniszterváltás nem csupán személy, hanem szabály szerint rendszerváltozást jelent. Széchenynek a „programtörödékek”-ben tett nyilatkozata éles ellentétet képez azon találó definitióval, melylyel „Hitel”-ében a valódi alkotmányos ellenzékét illetőleg találkozunk és ellenzék, mely csupán csak ellenőrizne, és egyebet mitsem tenne, csak azon meddő oppositio volna, mely felett Széchenyi oly sok alkalommal és annyi joggal pálczát tört. Kiváltképen Angolországrai hivatkozása és azon megegyezése, hogy „az ember nem lehet egyszerre Sir Robert, Peél és Lord John Rüssel,” ellene és nem mellette bizonyított. Épen Angolországban mindennapi jelenség, hogy az ellenzék férfiai az államügyek vezetését átveszik és az addig kormányon levő férfiak ezentúl ellenzékét képeznek, és épen Angolországban nem gondolható oly ellenzék, mely csak a kormány ellenőrzésére szorítkoznék a nélkül, hogy egyszersmint a közvélemény meghatározott pozitív czélok felé terelését erélyesen nem tűzné ki feladataul.

Lehet-e, hogy oly felvilágosodott szellem, oly kiterjedt politikai tudománnyal és oly dús tapasztalással bíró férfiú, mint Széchenyi, ne ismerte volna az alkotmányosság ez elementáris tanait? Nem; ő ép oly jól ismerte, mint bárki más. De nála egy előtte fekvő concret eset minden abstractiót és teoriát háttérbe szorított. Nem oppositioról in abstracto és a mit ennek tennie vagy nem tennie kellene volt nála szó; szemei előtt az oppositiónak azon bizonyos neme lebegett, melyet Kossuth Lajos représentait és ennek, Széchenyi véleménye szerint, soha kormányra jutnia nem volt szabad; ellenőrzése, megbírálása a kormány intézkedéseinek legyen az egyedüli, kizárólagos tér, melyet nekik átengedni lehet; a gyakorlati, teremtői, politikai tevékenységről ők mindenkorra leszorítandók; soha vezető ne legyen, mert Széchenyi benső meggyőződése szerint az országot csak végveszélybe döntené. Ezt, fájdalom, a következés nagyon is igazolta. De Széchenyi hibázott annyiban,

hogy azt, a mi egy bizonyos személyiségre nézve áll, mint általános elvi igazságot állítá fel és általánosan az ellenzékre alkalmazá, a mi csak Kossuth oppositójára illett. Ezáltal kárt okozott önmagának, elleneinek egy gyöngé, könnyen megostromolható támpontot nyújtván, és használt Kossuthnak, biztosítván neki a „programtörödékei”-ben megtámadott egész oppositio szövetségét.

A solidaris támadás solidaris tiltakozást hívott ki. Éz az gyorsan és a legerélyesebben következett is. Az oppositio minden orgánumi csakhamar jól rendezett csatasort képeztek a „programtörödékek” írója ellen, és főleg az általunk is említett két mondatot sujták legerősebb csapásaikkal. De nemcsak teoriában szálltak ki sikra az ellenzék jogosultsága mellett, az ügyek vezetésében résztvehetni, a gyakorlatban azonnal érvényesíteni is akarták azt. Az ellenzék egy lépésre tökélt el magát, melyet eddig a már felhozott okokból óvatosan került, eltökélte magát egy program felállítására. Széchenyi által megtámadtatván, nem akarta többé a hallgató szerepét vinni; maga Deák vállalta magára a nehéz feladat megoldását, és így jött létre az oppositio azon híres nyilatkozata, mely az 1847. június 8-diki gyűlésen közfelkiáltással elfogadtatott és azonnal közzétetett. Az emlékezetes okirat szerkesztése mutatja, hogy azt főleg Széchenyi „programtörödékei” idézték elő. A nyilatkozat mindjárt kezdetben constatálja az oppositio jogát, hogy a kormány intézkedéseit ellenőrizheti, és az éppen kormányon levő férfiak rendszabályai komoly és beható bírálatnak vettetnek alá. Azon eredményre jutnak, hogy a kormány sem területi épség, sem nemzetiség vagy parlamentarismus tekintetében nem teljesíté kötelességeit. Azonban – folytatja a nyilatkozat – az ellenőrzéssel még nincs kimerítve az ellenzék feladata; hivatása célirányos reformok létesítését előmozdítani, az initiative joga nem illeti ugyan kizárólagosan az ellenzékét, de ép oly kevésé lehet azt kizárólagosan a kormányra ruházni. Ezután a kitűzött reformok egyenkint megvilágosíttatnak: általános viselése a közterheknek, azon feltétel alatt, hogy ezek az országgyűléstől megszavaztatnak és a kormány felelős legyen – a nem nemesek részvéte a politikai jogokban egy valódi képviselő rendszer alapján – egyenlőség a törvény előtt – az úrbéri terhek megváltása kártalanítás mellett – az ősiség eltörlése és a hitel- s birtokviszonyok rendezése, – mind oly reformok, melyeknek szükséges voltát tudvalevőleg Széchenyi legerősebb felismerte, vagy legalább nyíltan

kimondani először volt bátorsága. De Magyarországnak a birodalom többi részeihez való viszonya, melyre Széchenyi annyi súlyt fektetett, sem lőn hallgatással mellőzve az oppositio által; épen e viszony szorosabbá tétele tekintetében azon határozott kívánságot nyilváníták, hogy az örökös tartományok alkotmányt nyerjenek és alkotmányosan kormányoztassanak, a helyett, hogy Magyarország, tekintve azok abszolút kormányzatát, csorbát szenvedne alkotmányán.

De ezen theoreticus tüntetésekkel nem szakadt vége a dolognak; Széchenyi még más módon is megismerte könyvének az oppositóra tett hatását. September 17-én jelent meg a királyi leirat, mely az országgyűlést 1847. november 7-ikére Pozsonyba hívta egybe. Az ellenzék megegyezett abban, hogy Kossuth számára mindenkép követiállomást kell szerezni, még pedig az ország legelső megyéjében, a hova a főváros is tartozott, t. i. Pestmegyében! De épen ezen megyében tért el az ellenzék egymástól, noha egészben föltétlen többségben volt; sokaknak úgy tetszék, hogy Kossuth elvei túlzottak, mások személye ellen tettek kifogásokat. Itt tétáb Kossuth és a szintén szabadelvű Patay voltak a követjelöltek, s midőn Patay kijelenté, hogy inkább kivándorol, mintsem Kossuth vetélytársa legyen, Patay helyett a szintén ellenzéki Ballá András lett ellenjelöltté. A conservatívek, kik belátták, hogy az ő embereinek sehogy sem lesznek képesek érvényt szerezni, két baj közt a kisebbet választák, s Ballá mellett szavaztak; hason eljárásra lőnek utasítva a hivatalnokok is, s ezáltal, úgy látszék, Ballá többséggel bírt. De épen ezen nem óhajtott szövetség állítá meg a szabadelvűeket; illetlennek tárták Kossuthot ily fegyverekkel meggyőzni, ki mellett azonfölül még Batthiányi, Eötvös, Teleki, sőt maga Ballá is oly élénken agitáltak. Szavazáskor Kossuth, 2950 szavazattal 1318 ellen, Pestmegye képviselőjévé választatott, s most a hatalmas agitator, hangját először készült hallatni az országgyűlési teremben.

Széchenyi ennek jelentése fölött egy perczig sem ringatódzott csalódásban. Ismerte Kossuth eszmemenetét ép úgy, mint befolyását a könnyen fölinduló kedélyekre. S ha Kossuth tolla oly hatalmasan működhetett, hát még akkor, ha élő szavával hatna azon férfiú, kiről még ellenei sem tagadhatják, hogy bátran oda állítható minden idők legnagyobb népszónokai mellé. Széchenyi gyorsan határozott. Világos volt előtte, hogy most az utolsó döntő tusa fog

bekövetkezni, melyen sok évi politikai ellenével szemtől-szembe fog küzdőterre lépni. Azonnal lemondott felsőtáblai székéről a jövő ülészakra, és mint követjelölt lépett fel Sopronmegyében. Ezen megyében volt birtokának egy része, és a soproni nemesség többsége a conservatív párton volt; két ellenjelöltje is egészen jelentéktelen ember volt, és nem volt kétség Széchenyi győzedelméről. Csudálatos módon a szabadelvűek is odautasították, hogy Széchenyire szavazzanak. A szabadelvű párt még mindig igen nagy becsülésben részesíté a „reform atyát”, daczára annak, hogy oly erélyesen küzdött az utolsó időben ellene és szándékozott a küzdelmet folytatni, hogy látszott, hogy szeretne benne egy méltó ellent bírhatni. Azonkívül tudta azt is, hogy Széchenyi nem fog az ülészak tartamára lemondani államhivataláról; tudta tehát azt is, hogy Széchenyi ismert tapintatával és óvatosságával mitsem fog tenni vagy beszélni, a mit kormánykörökben jóvá ne hagynának, és így remélték benne, mintegy a kormány képviselőjét bírhatni, ki előforduló kérdésekre felelni fog – tehát az első kezdet arra nézve, hogy a kormány a magyar parlamentben képviseltessék. Mennyire csodálkozott tehát az oppositio, midőn híre futamodott, hogy Széchenyi Sopronmegyében megbukott.*)

Mindenki, ki Széchenyi jogos öntudatával és halhatatlan érdemeivel, de nem egyszersmind vas jellemével, határtalan önralkodásával és tántoríthatlan hazaszeretetével bírt volna, oly megvere-tés által legmélyebben sértetve visszavonult volna, „ingrata patria nec ossa habebis” mormolván magában. Széchenyi azonban nem ismert személyes hiúságot és érzelősködést, ha a haza nagy érdekei forognak kérdésben. Most is, mint már számtalanszor ezelőtt, személyes érzelmeit mélyen keblébe rejté. Most, vagy soha! sugalta egy belső hang, most kell legyőznöd hatalmas ellenfeledet; vagy-soha sem győződ le többé! Be kell hatolnod az alsóházba! ... És a „legnagyobb magyar”, kinek Sopronyban ajtót mutattak; tova

*) Hogyan történhetett, még ma sem tudjuk tisztán; Horváth Mihály idevonatkozó jegyzete sokkal csudálatosabb és a conservatív párt nézeteire sokkal jellemzőbb, hogy azt hallgatással mellőzzük: „Széchenyit – írja Horváth – azért buktatta meg a conservatív párt, mert ez a felelősség elvéről épenséggel mitsem akarván tudni, s a kormány tekintélye csökkentését látta abban, ha egy magasabb állású hivatalnok egy padon ülne a követekkel, kik jobbadán megyei tisztviselők valának, és mint olyanok, csak egy kormány titkár rangjával bírtak.

vándorolt, nem lealázva, ellenkezőleg büszke öntudatában annak, hogy hazájának oltárára a legnagyobb áldozatot, melyre önérettel bíró férfiú képes, tévé le – tova vándorolt Mosonyba, hol néhány nap múlva meg is választották követnek.

Így készült a nemes férfiú az utolsó nehéz útra, – az utolsó, jól tudta ő ezt; mert nem a biztos diadal öröme dagasztotta keblét, nem a remény volt, mely rózsás fénnyel hinté be előtte levő útját; sötét, mogorva árny vonult át jövőjén; az árnyak letűnt reményeinek sirhalmaiból emelkedtek felfelé, reményeinek, melyeknek feltámadásaiban maga sem hitt többé. Kimondhatatlan búskomorság nehezedett beteg kedélyére; órahosszat némán elmerengve ült. Vájjon miről gondolkodott akkor? Bizonyára a közeledő katasztrópha fájó sejtelve és katonakorából egy régi lovagdal vonulhatott lassan rezgő hangokon lelkén keresztül.*) Aztán ismét felriadt, kérdeve, vajjon nem hirdetette hazugságot, midőn ezelőtt húsz évvel hallata ama szózatát: Magyarország nem volt, hanem lesz, – vajjon nem jobban tette volna, ha a nemzetet nyugton kimúltni hagyja, a helyett, hogy míg utolsó vonaglásában is fölizgatva, csendes átszellemülésébe bűnös kezekkel nyúlt, s léte estéjét még oly viharral kavarta fel.

De megvizsgálva ezéjját, úgy találta, hogy az mindig tiszta és nemes vala; visszatekintett hosszú politikai pályájára és nem fedezett fel azon a szennynek legkisebb foltját sem. Lelkiismerete nyugtatta meg őt arról, hogy úgy kelle cselekednie, nem saját kis hasznáért, hanem hazájáért, a mint cselekedett, s hogy most ugyanazt cselekedné, ha ismét 1825. év küszöbére állíthatnák. A siker Isten kezében vala, s ha sejtelmes pillantása aggódva fordult a tornyosuló vészfellegek felé, melyeket szétoszlatni többé nem volt képes, akkor csendes imára kulcsolá kezeit, s áhítatos lelke e szavakban ömlött reszkető ajkaira: Uram, ez nem volt választásom.

VII.

1848.

Ki oly férfiú ellen, mint Kossuth, nyíltan síkraszállni akart, csak két ut közül választhatott. Vagy el kelle szánnia magát, hogy

*) Heute noch auf hohen Rossen, morgen durch die Brust geschossen.

ellenfelét izgatásban még felülmúlja, azon hatalmas szenvedélyek ellenében, melyekkel amaz frigyre lépett, még hatalmasabbakat ébreszsen, a tömeget még mélyebben felkarolja s a szél ellen a vihart vegye segítségül, – vagy az izgatás minden eszközét határozottan vissza kelle utasítania, saját elveit megrendíthetlen nyugalommal s minden felindulás és heveskedés nélkül védelmezni, hogy így a higgadt kedélyeket vonja pártjára, s a gyanúnak még árnyékát is messze űzze magától, mintha itt személyes érdekek vagy értelem csatája folyna. Az ellenfél fanatikus dühöngése e nyugalom és megfontoláshoz annál élesebb ellentétet képezett volna, s mind szélesebb körökben gyökeret vert volna a meggyőződés, hogy a jog és igazság azon részen keresendő, hol nem irtóznak a higgadt vizsgálat tiszta, elfogulatlan tekintetétől, s hol az elveket, melyekért küzdenek, bizton, bátran napvilág elé bocsátják, a helyett, hogy a szenvedélyek bengaliai tüzével világitánák meg.

Széchenyi érett megfontolás után szintén arra határozta el magát, hogy, Kossuth ellen küzdve, ez utóbbi utat választja; nemcsak azért, mivel a másikat választani nem akarta, hanem, és főleg azért, mivel a másikat nem is választhatta. Hiszen épen a tömeg szenvedélyére való hivatkozás, a fanatizmus támogatásának keresése volt, mit ő Kossuthban leginkább ostorozott; miként követhette volna tehát ellenfelét ugyanazon térre, vagy igyekezhetett volna őt még fölülmúlni azon? Még azon kedvezőtlen benyomás, melyet a „Programtörödékek” rideg, kihívó alakja azon körökben is, melyek nem tartoztak Kossuth zászlójához, előidézett vala, még e benyomás sem enyészett el egész nyomtalanul Széchenyire, s ő észre vévé, hogy hiba volt tőle az egész ellenzéknek maga ellen zúdítani, holott a támadás tulajdonképen az ellenzéknek csak egyik árnyalata ellen volt intézve. E hibának nem volt szabad ismétlődnie. A gyanúsítás, miszerint Széchenyi Kossuth személyes ellensége, úgyis elég tevékeny és leleményes volt irányában, kellett tehát, hogy ezentúl még a látszat se bizonyítson e gyanúsítás jogosultsága mellett. Széchenyi szilárdul el volt határozva, hogy haragját Kossuth izgatásai fölött, nemkülönbén legmagasabb fokra emelkedett felett ez izgatás következményei miatt mérsékelni fogja. Bármennyive vonakodott is az előtt pártot alakítani, vagy párthoz csatlakozni, most maga is úgy volt meggyőződve, hogy a conservatív és szabadelvű párt mérsékelt elemeit közelebb hozni, a kettőből egy „Juste millien” pártot teremteni, okvetlen szükséges. Mint az ő-kor-

béli néma királyfi rögtön vissza nyerte volt beszélő tehetségét, midőn a halálos nyilat apja mellének szegezve látta, úgy Széchenyi is első pillanatban meglegte ismét az engesztelékenység és engedékenység hangját, amint észrevette, hogy a forrón szeretett hazát végveszély fenyegeti. Rendíthetlen közönnyel, s a jó lelkiismeret s a becsületes és legkomolyabb meggyőződés nyugalmával akart ezentúl Kossuth ellen küzdeni, hogy annak különcz lénye annál kirívóbb alakban tűnjék fel, a higgadt férfiak s tömegek eddigelé oly rendkívüli mértékben ünnepeit kedvenczétől minélhamarább elforduljanak.

Ez elhatározásnak azonban csak első része volt kivihető, azon rész t. i., mely Széchenyi magatartására vonatkozék, minthogy a második föltevés nem következett be. Kossuth a lehető leggondosban került mindenféle különczködést, s ellenfelét csaknem felülmúlta az önmérsékletben. Úgy látszék, hogy e felizgatott kebelben a szenvedély viharai pillanat alatt elcsöndösültek, s mintha csak szelíd verőfény töltené be azt, melynek nincs más czélja, mint melegíteni és termékenyíteni, és irtózik minden rombolástól. Hogy Kossuth nézetei nem változtak, a következmények elég világosan mutatják; de mégis igaztalanság volna talán azt állítani, miszerint Kossuth mérsékeltebb fellépése merő színeskedés volt. Kossuth, minden hibái és gyöngéi mellett, éles észszel és lágy kedélylyel bírt; ezt legelkeseredettebb ellensége: Széchenyi is bevallotta.

A merész agitator elérte egyelőre, mit óhajtott; tagja volt már az országgyűlésnek, s ez új állás komolysága akaratlanul is visszahatott képzeletére. Teljesen belátta, hogy a képviselőház termében még sem lehet mindent elmondani, vagy legalább nem oly alakban, mint ezt egy röpke vezérczikk megengedi, melyet ma olvasnak, holnap felednek. A parlamenti ellenzék vezéréül küzdeni föl magát, ez lón becsvágyának legközelebbi czélja, s ez nem volt oly könnyű, mint a mélyebben nem gondolkodó tömeget egy szép csengésű kolomp követésére bírni. Kossuth, hiúsága daczára, nem titkolható maga előtt, hogy az ő tekintélye épenséggel nem nyugszik oly szilárd alapon, mint a honmaradt Deák Ferenczé, kinek örökségét most megszerezni igyekezett. Voltak emberek, kik Deák politikai nézeteit tán nem osztották; de senkisémet volt, ki a nagy hazafit személyesen ne tisztelte és ne szerette volna. Kossuthnak ellenben nemcsak politikai, de személyes ellenségei is voltak, még saját elvtársai között is. E tünemény magyarázata igen egyszerű.

peák mindig és mindenben csak magát az ügyet tartotta szem-előtt, s óhajtá, hogy a dolgok folyama a rendes mederben haladjon ide volt irányozva bölcs tanácsa, ha kellett, ékesszólása is. Ha bizonyos volt a sikerről, rögtön visszahúzódott, a népszerűség és külső siker babérját érintetlenül hagyá azok számára, kik vágyód-tak arra, sőt titokban még gyönyörködött is, ha látta, hogy eszméit. a nyilvános ülésekben ép azok hozzák szőnyegre és védelmezik, kiket ő maga négy szemközt, vagy en petit comité nyert meg ez eszmék híveiül. Kossuth az ellenkező utón haladt. Ha valami hasz-nálható eszmére bukkant, rögtön elsajátítá, nem igen törődvn azzal, kitől származott. Aztán pazar bőkezűséggel fölczifrázva - mert ehhez senkisémet értett annyira, mint ő - mint tulajdon édes magzatját vivé a közönség elé; nemcsak saját dicsőségét nem osztá meg másokkal, de még azt sem engedé át nekik csonkítatlanul, melyhez érdemőknél fogva teljes igényök volt. Deák nagyobb lett szerénysége által, Kossuth kisebb hiúsága által. Ezért volt Deák nak annyi személyes barátja és tisztelője még politikai ellenfelei között is, Kossuthnak ellenben annyi személyes ellene és gáncsolója saját táborában. Jól tudá ő ezt, s azért fejtett ki új helyzetében annyi önmérsékletet, a mennyi csak telt tőle, hogy személyes dics-vágýát fēkezze, mérséklete által magához vonja, kiket öntulbecsű-lése elriasztott, és a szabadelvű párt többségét mindenáron zászló-jához bilincselje.

Az első parlamenti csata Kossuth vezérlete alatt 1847. novem-ber végén vívatott. A szabadelvűek hangulata a kormány irányában ez időtájt nem volt kedvezőtlen. Első eset volt, hogy osztrák csá-szár a magyar országgyűlést magyar beszéddel nyitja meg*) s a

*) Magáról az udvarlásáról is oly fontos eredménynek tartották ezt, hogy Ferdinand császárnak Pozsonyba utazása előtt értekezleteket tartot-tak, melyben a legfelsőbb ház tagjain így, egy magas állású magyar úr is megjelent s neki köszönöm én ez adataimat. Köz megegyezés létezett, arra nézve, hogy a magyarokat valami kellemes meglepetésben kell része-síteni; de minthogy a császár nem beszélt jól magyarul, valami linguae lo-pus-tól tartottak, mely a pillanat ünnepélyességét, és az uralkodó tekinté-lyét csökkenthetné. Ferdinand maga mélyen hallgatott; csak miután min-denki előadá véleményét s a tárgyalás teljesen kimerítettnek lenni látszék, nyugodtan monda: „ Magyarul fogok beszélni, természetesen, úgy, a hogy tudok. Az én magyarjaim bizonyára nem fognak kinevetni ezért!” s való-ban nem is nevétk ki, hanem sírtak, mint a gyermekek, midőn 300 év

nemes fejedelem minden szava örömteljes viszhangra talált a nemzet szívében. E közörmöt a válaszfeliratban szintén kifejezni akarák, de a nélkül, hogy azért az ország jogos panaszai egy és más alkotmányellenes tény miatt a nemzetnek királyához intézett felterjesztésében egészen mellőztessenek. A conservatívek azonban mást óhajtottak. A fölrirat, szerintök, kellett, hogy merő loyális legyen, az ország kérelmei és panaszai pedig legfőlebb melleleg; futólagosan egy semmitmondó általános kifejezéssel érintessenek. Somssich Pál volt, ki a conservatívek ez indítványát védelmezte, a mennyire egy szellemdús férfiú és kitünő szónok valami, már előre is elveszett, ügyet egyáltalán védelmezni képes. Csakhogy népszerűtlen eszmék ilyenén szellemdús védelmezőire rendesen azon nem igen irigylendő sors vár, hogy az ellenkező népszerű vélemény védőinek zsámolyává lesznek, s elhanyagolni az ily jó alkalmat, valahányszor csak kínálkozik, Kossuth nem igen szokta. Most is legnagyobb beszédei egyikében támadta meg a conservatívek indítványát. Nyugodt hangon mérsékelt kifejezéssel, de kényelmes szó-bőség és irgalmatlan részletességgel festé a kormány eljárását a legutóbbi évek alatt; kimutató, hogy ha mindjárt új alakban, de azért ugyanazon régi rendszer kifolyása volt ez, melyet Bécsben Magyarország hátrányára évszázadok óta folytatnak. Különösen pedig az „administratorok” kérdését, mely jelentéktelenebb ellenzéki szónokra nézve is hálás tárgy leendett, a legmélyebb alaposággal fejtegeté, végül amaz indítványt kapcsolván hozzá, miszerint a fölriratban a főhelyet mindenestre a hála szavai foglalják el a királyi jóakaratóért, de a mellett a nemzet panaszai a kormány ellen szintén egyenként és kimerítőleg felsoroltassanak.

A fölrirat miatti küzdelem már négy napig hullámozott ide s tova; mindkét párt érzé, hogy a szó szoros értelmében döntő csatát vi, saját legjobb csapatait s legélesebb szellemi fegyvereit vivé a harcza; mindkettő oly nyíltan és határozottan vallott színt, mint soha az előtt. A conservatív párt vezetéi először mondák ki, hogy a birodalom egysége oly érdek, melyet Magyarország is köte-

óta először hallák apáik nyelvét annak ajkain megzendülni, kinek fejét szent István koronája ékíté. Ferdinand császár az első két szó után mondhatott volna mindent, ami csak tetszett, miután hallani őt úgysem lehetett többé a hatalmas éljenek, kard csörrenések és végtelen örömjaj közepette? mely a teremen végigviharzott.

les figyelembevenni; a szabadelvű párt nevében pedig Pázmány ajkairól a magyar parlament kebelében szintén először lőn most kimondva a nagy szó, hogy Magyarországot csak kü l ön felelős ministerium elégítheti ki. Tehát már akkor az 1847. év elhunytá előtt, nem pedig, mint sokan hiszik, az 1848. viharos események nyomása alatt születtek meg a jelszavak, melyekért a küzdelem mai napig sem szűnt meg. Ötödnapon, miután a két párt még hajszályira sem közeledett egymáshoz, Széchenyi végre közvetítő javaslattal állott elő. Mindent elfogadott, mit az ellenzék a magyar alkotmányban gyökerező önállóság és kormányzási függetlenségre nézve kimondatni akart; névszerint pedig azt hangsúlyozta, a mit különben is ő indítványozott először, hogy t. i. országgyűlés évenként, még pedig Pesten tartassék; a múltra nézve azonban elégségesnek vélte, ha a nemzet sérelmei, az egyes esetek részletes fölsorolása nélkül csak általános szavakkal fejeztetnek ki. Az hívé, hogy ezáltal a szabadelvűek jogos kívánsága teljesül, a nélkül, hogy a kormány, s a vele szövetkezett conservatív párt megsértetnék. A conservatívek valóban vissza is vonták saját indítványukat Széchenyi javaslatáért, s a háznak csak Széchenyi és Kossuth indítványai között volt választása. A november 27-re kitűzött szavazást rendkívüli feszültséggel várták. A győzelem bizonytalan volt, mint-hogy a szabadelvűek közül többen, kik egyfelől nem szívesen szegődtek Kossuth zászlójához, másfelől Széchenyi indítványát saját elveikkel öszhangzónak vélték, megfogattak, s az utolsó perczben megígérték, hogy Széchenyi mellett fognak szavazni. Mindamellet is Kossuth indítványa, habár csak 4 szó többséggel, de elfogadtatott, s ezzel egyszersmind kitűnt, miszerint a conservatív párt annyira kisebbségben volt, hogy még a szabadelvűek egy részének ideiglenes csatlakozásával sem vergődhetik diadalra. Széchenyi teljesen fölfogta e tény horderejét, s valószínűleg csak az ő véleményének viszhangja volt, ha az angol kormány vele bizalmas lábon álló hivatalos tudósítója kormányának, e szavazás után közvetlenül, azt írta, miszerint ez országgyűléstől nem sokat lehet remélni, s bizonyára fölslaztják, ha messzeható engedményekre magukat elszánni nem képesek.*)

*) Az administratorok kérdésére nézve Blokwell ezt írta többi között jelentésében: „Világos, hogyha ez intézmény gyökeret verhet, a magyar közigazgatásban lassankint bizonyos osztrák burocratismus fog becsem-

A fölrat szerkesztésével Pestmege második követét, Szentkirályi Mórt bízták meg. Minden, a mit e férfiú csak írt. hasonló négyszögekökből készült épülethez, mely nagyszerű ugyan, de ép ez egyszerűségében imponáló és rendíthetlenül szilárd; mint valamely bástya oly büszkén s szabadon emelkedik minden tétel, mintha mondaná: jertek, ingassatok meg, ha tudtok! Hogy a conservatívek meggyőzessenek arról, miszerint az ellenzéknek nincsenek illoyalis céljai, a fölratban Magyarországnak az összállamhozi viszonya is figyelembevétellett. „Kijelentjük, így hangzik a fölrat egyik pontja, hogy intézkedéseink által a szomszéd Örökös tartományokkal érdek találkozásainknak méltányos kiegyenlítésére, hazánk országos önállásának és törvényes jogainak megörzése mellett, annál nagyobb készséggel nyújtandunk segédkezet, minél erősebben meg vagyunk győződve: hogy ezen kiegyenlítés nehézségei nem a közöttünk létező szövetséges viszony természetéből erednek.” Mindamelllett is az alsóháztól elfogadott fölratot a felsőház elvetette, s a conservatíveknek Somssich Pál részéről visszavont indítványa ott újra fölvétellett. A méltóságos urak megtanulták kissé, és semmiképp sem feledék, hogy régibb időkben két ház közt váltott üzenetek sokasága által az alsóház ellenállása nem egy ízben meg lett törve. Azt hívék, hogy Kossuth kétségkívül tartani fog ugyan még néhány dörgő beszédet, melyeket az ellenzék viharos éljenekkel fog végig hallgatni, de végül a gyümölcstelen harcot megunva, mégis megadja most magát. Csakhogy egy új és jelentékeny tényező elkerülte figyelmüket, és ez Kossuth lángelméje volt, mely valamivel többre is képes volt, mint arra, hogy hébe-hóba egy-egy jól szerkesztett beszédet készítsen. Kossuthnak egy genialis fogása valóban halomra is dönté a mágnások számítását. Midőn az alsóházzal a mágnási szavazat tudatva lön, Kossuth nem hevesen, mint sejték, hanem a legnagyobb nyugalommal jelenté ki, miszerint a felsőház nézetei az ország állapotai, a kormánypolitikára nézve lényegesen különböznek az alsóház felfogásától, Ez oly tény, melyet hosszasban vitatni fölösleges. S minthogy a felsőház ez eltérő főfogás kifejezését a trón elé jutni nem engedi,

pészteni s a végeredmény pedig ez esetben valószínűleg az lesz, hogy Magyarország osztrák provincia, a magyarországyűlés az örökös tartományok rendi (landständisch) gyűléseihez hasonló, voltaképp csak regisztráló testületté fog válni.”

ő azt indítványozza, hogy e felirat egyszerűen félretéessék, a trónbeszéd válasz nélkül maradjon; a mit most általánosan és összefoglalva nem lehet, később az egyes királyi propositiók tárgyalásánál külön föliratokban lehet majd kifejezni. A conservatív pártot rendkívül megdöbbené e váratlan fordulat, miután önkényt következett, hogy e határozattal a király jóakaró előzékenységeért szándékolt hálanyilvánítás szintén kárba vész. Emberfölötti erőt fejtenek ki tehát, hogy a fölirati javaslat újból a felsőházhoz kerüljön, – de hiában! Kossuth javaslata többséget nyert. A fölirat ad acta tétetett és ez az országra oly mély, a conservativekre s a mögöttük álló kormányra nézve annyira kedvezőtlen benyomást szült, a milyet a legélesebb fölirat sem leendett képes előidézni.

Tagadhatlan, hogy Kossuthnak e győzelme, melyet nem úgy, mint eddig, heroicus eszközök alkalmazásával, hanem valóban ügyes államférfiúi taktikája által nyert, Széchenyire első pillanatban nem a legkellemesebben hatott, más felől csakhamar dús kárpótlásban részesült a nagy hazafi a közvetlenül szőnyegre került közteherviselési viták kimenetele által. Ez ügy három részre oszlott, s mind a házi adó, – t. i. a beligazgatás költségei, – mind a hadi adó, mind az országos alap (mely közérdekű vállalatokra, névszerint a közlekedési téren vonatkozott) külön-külön tárgyalattak. Széchenyi, mint tudva van, túlnyomólag ez utóbbi iránt érdeklőleg, mely mellett már előbbi években is fāradhatlan buzgalommal kardoskodott. E buzgalom most sem lankadt. Széchenyi újólag föl emelte hatalmas szavát, hogy bebizonyítsa, mennyire szükséges mindenkinek a közczélokra szánt országos alaphoz járulnia, s hogy nincs idő várni ezzel, míg bizonyos politikai kérdések, névszerint az országos ellenörködés, a pénzügyekre nézve – megoldatnak. Széchenyi elragadó beszéde eszközlé, hogy, míg a közteherviselési indítvány a hadi adóra nézve megbukott, a házadóra nézve pedig csak csekély többséget nyert, az országos alapot illetőleg egyhangúlag elfogadtatott.*)

Miután még egész sereg más kérdés is, csaknem kizárólag a szabadelvű párt óhaja szerint – Széchenyi is vele szavazott –

*) Csak bizonyos Vécsey Miklós báró szavazott mindhárom kérdésben az ellen, hogy a nemesség is résztvegyen a közterhek viselésében. És Széchenyi ezért a báró urat a conservatív kövületek legcsodálatosabb vízőzőn előtti példányának nevezé.

lón megoldva, elvégre az adminisztrátorok kérdésének is szőnyegre kellett kerülnie. A fölrirat félretétele után bizottmány nevezetett ki e kérdés tárgyalására, s ez intézkedéssel a conservatívek is nagyon meg voltak elégedve. Tudták ugyan, hogy kisebbségben vannak, de így okoskodtak: Semmi baj, csak időt nyerhessünk. A türelem nemcsak rózsát terem, de ez esetben – utólagos utasításokat is a követek számára. A megyékben rögtön hozzá is fogtak az izgatáshoz, hogy e pótutasítások a conservatívekre nézve kedvezően üssenek ki. Ezzel azonban még nem érték be; s más emeltyüket is mozgásba hozni szándékoztak, hogy legalább éclatans vereségtől mentésük meg a kormánypártot e főfőkérdésben. Az ide vágó előkészületek a legnagyobb titokban történtek, annyira, hogy inkább csak egyéni gyanítás részünkről, hogy Széchenyi ez ügyben – hacsak a színpalak mögött is, – de előkelő szerepet játszott. A cél ugyan, is: szövetekezése volt a conservatíveknek a liberálisok azon töredékével, mely nem hódolt föltétlenül Kossuthnak, s csak önkénytelenül, s csupán a pártfegyelem kedvéért tartott vele. Ide tartoztak névszerint: Szentkirályi; a fölrirati javaslatnak imént említett fogalmazója, Pázmándy, ki később Szalayval együtt frankfurti követ lett, Lónyay Gábor és Menyhért stb. A conservatív párt vezérei főleg kettőn működtek: először meg akarták gátolni Apponyi bukását, mely elkerülhetlen leendett, ha a képviselőház megmaradandott azon véleménye mellett, hogy a kormány az adminisztrátorkérdésben megsértette a törvényt, s azért nemcsak nyíltan ki kell mondania, hogy „páter peccavi”, hanem az általa kinevezett adminisztrátorokat is vissza kell szólítania; másodszer Kossuthot el akarták szigetelni e fontos kérdésben, s ezáltal nimbusából föl- és lefelé, – kivetköztetni. E helyett a conservatívek készek lettek volna, nemcsak a tulajdonképi reformkérdésekben a liberálisokkal szavazni, hanem egy királyi leiratot is kieszközölni, mely újólag garantirozandá a vármegyéknek, törvényeken sarkalló minden jogaiknak épentartását, s azt is megígérendé, hogy adminisztrátorok többé nem fognak kineveztetni. Ez az egész programm annyira megfelel Széchenyi ismeretes nézeteinek és tendetiáinak, oly tökéletesen kifejezi szellemét, s oly jói is őszhangzik Apponyista s antikossuthianus tantársával, miszerint épen nem látszik merésznek azon állítás, hogy -----, volt csakugyan lépcsője a conservatívek és liberálisok e titkos összejátszásának. E mellett

szól még fölül rá azon körülmény is, hogy a nádor, kire nagy befolyása volt Széchenyinek, rá hagyta magát vétetni, hogy az említett leirat kieszközlése végett személyesen utazzék Bécsbe, azon reményben, hogy azáltal oly compromissumot fog létre hozhatni, mely mindkét párt többségét ki fogja elégíteni.

A számítás azonban kétfelé is rosziil ütött ki. Midőn ama kis összeesküvés részesei tervük számára szavazatokat kezdtek toborzani, azt tapasztalták, hogy a conservatívek többsége épúgy, mint a liberálisoké nem akar tudni mitsem ily egyezkedésről. Amazok azt hívék, hogy ezáltal nagyon is túlhajtatik az engedékenység a liberálisok irányában, emezek pedig nem akarták kiszúrtni hagyni pusztá ígéretekkel szemeket. A mellett Kossuth is értesítve lőn 1848-diki január utolján Szentiványi Károly által, kit hasztalan igyekeztek megnyerni a titoknak, az ellene szőtt intriguáról, s midőn a nádor a közbenjárók által ajánlott leirattal visszaérkezett, minden oldalról kitört a február 5-dikei ülésben a vihar.

Szentiványi egy válaszföliat indítványozásával lépett föl az ellenzék nevében, melyben köszönet volt mondandó minden őszinte szándékú ígérényért, de egyszersmind követelendő, hogy az „új rendszer” még az ülések folyama alatt felfüggesztessék, s a főispánok a törvény szabályai szerint mindenütt helyreállíttassanak. Lónyay Menyhért, a szövetség egyik tagja azonnal egy ellenindítványt tőn: miszerént az országgyűlés érné be a legmagasab leirattal. Erre Kossuth emelt szót, s ujlag kiáltó színekkel kezdé festeni a kormány eddigi eljárását, s azon fenyegetéssel végzé, miszerint ha a Szentiványi kívánatára nem hajtanak, kénytelen lesz az országgyűlés tárgyalás alá venni az administrator-kérdés iránti utasításának jelentését, s ez esetben nehézségeit pontról pontra részletebben indokolni s még élesebben formulázní. – Lázás izgatottsággal nézett eléje a szorongásig tölt ház a rögtön kezdődő szavazás eredményének. A szorosb értelemben vett Magyarország követei közül 23-an mellette, 23 an pedig ellene szavaztak az ellenzéki indítványnak, most a horvát képviselőkre került a sor, s – az ellenzék veresége el volt döntve! Egy pillanatra rideg csönd állt be; aztán neki zúdult, mint mikor egy zuhatag nagy robajjal pezsegve alá omlik 5 perczről-perczre emelkedék a zaj, s a boszankodás még mindig nem látszott elérni tetőpontját. Ekkor fölállt Kossuth, s mintegy varázsütésre elnémúlt a tömeg e kísértetiesen halvány arc megpillantására.

Csöndet kérek, kezdé remegő hangon Kossuth, mert e pillanatban hazánk és szabadságunk jövője függ a kockán. Feleljenek azok, kik e dolgot a szélsőségig csigázták; de e szavazás után az országgyűlésen nem lehet béke többé! Ajánlatainkat visszautasították, és harczra hívtak ki bennünket. Legyen, „harczolni fogunk tehát az utolsó pillanatig!” Keserű szavakban ecsetelte azután Kossuth, hogy az ellenzék mennyire engedékeny volt, s hogy az óhajtott béke kedvéért mennyivel kevesebbet követelt annál, mint a mit követelni joga, sőt kötelessége volna; minden hiában történt; még a nádor tekintélyét sem kímélték, s a pártok tusájába őt is bevonták. Én – így fejezé be Kossuth – nem akarom a hűrt szakadásig feszíteni; de visszahagolni sem fogom soha!”

Tehát harcz, harcz az utolsó pillanatig! ez volt most már Kossuth jelszava, s higgadtsága, mit utóbbi időben tauusított, egészen elhagyta.

Febr. 10-én a szabadelvi párt kitűnőbb tagjaival oly felirati javaslatot állapított meg, melyben a febr. 5 ki szavazás daczára, az ellenzék álláspontja mereven fentartatott. Ezen felirat ellen, a conservativek, egy a nagyobb erő által elnyomott kis sereg kétségbeesésével harczoltak; ismételve figyelmeztették a házat, hogy a többség az abban felhozott nézetek ellen már nyilatkozott; Kossuth nem tágitott. „Meg sem merem jósolni – menydörgé ellenök, minő következményei lehetnek a mostani rendszerhez való makacs ragaszkodásnak, midőn egész európa forr, egy rendszerhez, melyet az ellenzék az ország közvéleményével kezert fogva, gyűlöletesnek és veszedelmesnek nyilvánított, melyet a legrosszabb esetben is nem tűrni szilárd elhatározásunk. – Merész szónoklata az ingadozókat magával ragadta; s az ellenzék 13 szótöbbséggel győzött. Ez meglepő volt, de meglepőbb az, hogy a felsőház, – mely eddig az alsóházi ellenzéknek makacsul ellenszegült – a feliratot szintén elfogadta. A rejtvényt az elfogadás ideje oldja meg; az elfogadás a felsőházban 1848. évi febr. 29-én történt. A párisi februári forradalom még ekkor Pozsonyban nem volt tudva; de a Béccsel folytonos összeköttetésben álló conservativek tudták, hogy ott néhány nap óta aggály uralg, s hogy Metternich, az Olaszországból érkező hírek által nyugtalanítva (Lombardia már febr. 22-én ostromállapotba helyeztetett), a Szajna felől is aggályos híreket várt. Hihető hogy Pozsonyban lévő híveit várakozó eljárásra, s előlegesen min-

den összeütközés kerülésére utasította; mert a herczeg hasonló esetekben mindig az arab politikáját követte, a ki az elemekkel nem folytat eredménytelen harcot, hanem addig, míg a Samum elvonul, földre borul.

A párisi események azonban martius elején már Magyarországon is köztudomássá lettek, s az országgyűlés utóbbi eseményeinél nyilvánult izgatottságot még fokozták. Széchényit megérőltetett, s mint látszott, eredményt ígérő munkásságban lepték meg az események. Már említettük, hogy Ő a körülmények nyomásának engedve, elhatározta azon pártnak alakítását, melynek élén oly szívesen látta volna Deákot. A Kossuth elleni harcolást egyedül, nem találta már elégségesnek; követőit kellett megosztalni, s a mérsékelt elemeket tőle elszakasztani; ez pedig csak oly új középpártnak alakításával volt lehetséges, mely mérsékelt szabadelveknek hódolva, főfigyelmét az ország anyagi érdekeinek szentelendi.

Mióta Széchényi az országos alapra vonatkozó nézeteivel oly fényesen keresztülhatolt, a követekből maga körül kört alakított, hogy velők az anyagi téren szükséges nevezetesebb javítási kérdéseket megvitassa, s őket nézeteinek megnyerje. Széchényinek a magyarországi összes közlekedésről írt, s már említett – dolgozata tette a tárgyalások alapját, s habár csüggedt is bizalma Széchényinek, mégis azon osztatlan tetszés, melyben jeles munkálata részesült, őt ismét felbátorítani látszott. Valóban a legjelesebb államférfiúi munka volt az Magyarországon, és sok idő keli hozzá, hogy valaki jobbat írjon, vagy csak el is érje. Ezen nagyfontosságú államirati gyakorlati alkalmazását tartalmazta, mindazon eseményeknek, melyeket a nagy reformátor több mint két évtized óta munkáiban kifejtett A közlekedés tökéletes rendszere által, melynek szívé a főváros tette, itt lett volna minden szellemi és anyagi érdekek öszpontosítása; Buda-Pest lett volna egyúttal a magyar nemzetiség növényháza. A térítés ezen nemzetiség számára nem erőszakos magyarosítás által czéloztatott; ellenkezőleg Széchényi óhajtott, hogy a nemmagyar törzsek nemzetiségi sajátágai ki mertessenek; ezáltal szándékozott azokat a magyar elem irányában hálára kötelezni, és számtani biztossággal hitte jósolhatni, hogy ily szeretetteljes előzékenység, s a fővárossal folytonos érintkezés mellett, melyet az általa ajánlott közlekedési rendszer okvetlen eredményezendett, – a magyar nemzetiség terjedése maga-

túl és állandóan be fog következni. Hitte, hogy ha a négy fol} őshazában lakó különböző törzsek, ily módon a szeretet füzérével lesznek övedzve, s anyagi érdekeik előmozdításával lehetőleg vagyonossá téve: ekkor a szabadság mint érett gyümölcs hull ölükbe, s ekkor nem kell félni, hogy a szabadság – a magyarok által kizárólagosan élvezve – más törzsek elégedetlenségét s gyűlölséget kelti fel, vagy – mindnyájukra kiterjesztve – nemmagyarok által, a magyar elem hátrányára használtathatók fel. Ez oly világos, oly eszélyes, oly hazafias volt, hogy jogosan mondhatta Széchényi, miképen a nemzet vaksággal van megverve, ha ezen fénylő lámpáiul elfordulva, a demagog izgatások bolygótüzét követné.

Széchényi pártja láthatólag növekedett, eszméi mindig szélesebb körben visszhangoztak, s pillanatra úgy tetszett, hogy mindazon kedvező kilátások, melyek Széchényi államférfiúi pályájának kezdetén mint hajnalpír világítottak, most a pálya végén mint játékony estpir térnek vissza; majd azt hitte Széchényi, hogy az ő öregedő szemei homályosak, s ezért látja az eget borultnak, akkor midőn az ismét barátságosan mosolyog, úgy mint tett erős férfikorának napjaiban. – Azonban ily fénypontok, a nagy férfiú életében mindig rövid tartamuk voltak, s kedélye minden csalódás után mélyebben sülyedt búskomorságba. Ezúttal sem lett az öröm tartós. Kossuth már az administrator kérdés feletti [vitában észrevette azon veszélyt, mely befolyását fenyegeti; pártjának több oly tagját, kire számított, ingadozni látta, s nem ringatta magát a felől csalódásban, hogy a most szerencsésen elhárított zivatar, legelső alkakkommal veszélyesb módon ismétlődhetik. A rokonszenv, melyre Széchényinek legújabb programja talált, Kossuthban mély aggodalmat keltett; ezen két kitűnő egyéniség között oly nyíltan bevallott, s kiegyenlíthetlen ellentét létezett, hogy egyiknek győzelme okvetlen a másiknak megsemmisülését jelezte. Nemcsak erkölcsi megsemmisüléssel látta magát Kossuth fenyegetve; anyagi állása is komoly veszélyben forgott. Ha Széchényi diadalmaskodik, ha azon eszméje keresztülhat, hogy minden nagyobb vasútvonal az ország fővárosából, mint középpontbul induljon ki, akkor a vukóvár-fiumei vasuterv is eltemettetett; Kossuth pedig már csak azon jövedelembül élt, melyet ezen vasút leendő vállalkozóitúl hozott; mert gátoltatott – Apponyinak világos balfogása – hogy újabb publicistái vállalkozással, családja-

uak, melyet a gyengéd érzés egész erejével szeretett, ellátásáról gondoskodhatott volna. Nagyratörő lelke megdöbbsen azon gondolatlaltul, hogy a nagy szabadelvű párt vezetésétül elszorítassék, gyengéd szíve vérzett, azon lehetőség meggondolásánál, hogy neje és gyermeke szükségnek és nélkülözésnek legyenek kitéve. Kossuthnak 1848. évi febr. végén kelt, egy Pesten élő rokonához intézett levelében, a jövő feletti legnagyobb reménytelenség s kétségbeesés van kifejezve.

Az országgyűlés megnyitása után már kevés időre megkisérllette Kossuth ezen balsors elhárítását. Egy ideig ő volt leghöbbs védője a hatósági szervezetnek, s a megyék függetlenségének, mert ezekben látta a kormány elleni izgatásnak leghatalmasabb emeltyűjét. E tekintetben nagy üreg létezett közte, s a szabadelvűek azon töredéke között – Eötvös, Szalay, Csengery, Tréfort stb. - melyet „centralistáknak” neveztek, mert erős központosított parlamentari kormányra törekedett, s ennek javára kész volt a megyei autonómiából némelyeket feláldozni. Hogy ezen töredéknek kitűnő tehetségű tagjait megnyerje, s mert másrészlül a conservatívek, híres programjuk felállítása óta, mindinkább törekedtek a megyékben tért nyerni, s részben valósággal nyertek is, Kossuth gyors fordulattal átment a parlamentari kormányzat mellett küzdők táborába. Ezen ténynél is azon nevezetes ösztöne vezérelte, melyet oly sokszor csodálni elég alkalmunk volt. Jól tudta, hogy a centralisták körében tárt karokra talál, mert ezen párt szövívői habár kifogás nélkül a nemzet kitűnő s finom műveltségű tagjai voltak is, s habár sokat tanultak, sokat gondolkoztak és sokat láttak, de hatásuk nem terjedt túl a magas műveltségű körökön, doctrináreként szerepeltek, és szavok a tömeghez nem bírt utat törni. Nem volt közöttük igazi népszónok, a ki tehetséggel bírt volna, tanaikat népies alakban, s elragadó nyelven, nyilvánosan hirdetni, és a nagy tömegnek közös javává tenni. Ezen hézagot töltötte ki most Kossuth; ő, a ki még soha nem adott, tudományosan megalapított államtanilag átgondolt, tisztán körvonalozott programot, most gyorsan eltulajdonította a magyar centralisták kész programját; tőlük vette a magot, mely eddig terméketlen földre hullott; ezen földet akarta ő izgató szellemének mélyen hasító szántóvasával felforgatni, hogy azon drága vetést bele szórhassa. Ez egyúttal leghathatósbb védfal volt Széchényi növekedő befolyása ellen, a ki tudvalevőleg éveken át harczolt az ellen, hogy a par-

lamentaris kormányzat kívánatával, a kormánynak mellére mintegy pisztol szegeztessék, a ki ellenkezőleg, mindig azon állásnak, melyet Kossuth szemben akart megtámadni, megkerülésére törekedett. Kossuth még egy lépéssel tovább ment. Mivel Széchényi mindig a birodalom többi részeire való tekintetet állította előtérbe, ezen tartalékátul is megfosztandó volt azáltal, hogy Kossuth az összes birodalom, és így a korlátlanul kormányzott örökös tartományok számára is alkotmányos állapotot kívánt. Ezen eszmét a Szentkirályi által fogalmazott feliratban már hangoztatta, s el volt határozva ezt annál kevésbé el nem ejteni, minél inkább fenyegettetett Széchényinek növekedő befolyása által.

Széchényinél tartott bizalmas tanácskozásokban Kossuth is részt vett; ő jelentékenyebb egyéniség volt, mintsem hogy mellőzethessék, s az administratori kérdésnél történt alkudozásokra nézve megbukott szövetkezési kísérlés tanúsította, hogy hasonló földalatti utak nem vezetnek célhoz. Ezen értekezletekben Kossuth nyíltan kimondotta azon tervét, hogy Magyarország részére független parlamenti kormányt, s az összes birodalom számára alkotmányos állapotot kell követelni. Széchényi mindjárt átlátta ezen javallatnak horderejét. Míg ezen eszme mellett csak a „doctrinäre” szólaltak, addig nem tartotta a dolgot veszélyesnek; mert tudta, hogy a tisztán theoriai tárgyalás határán túl nem terjed; ügyes bonczoló kezében a legélesb kés sem veszélyes. Azonban ha ily csábító eszmék, Kossuth phantasiája által még csábítóbbá kiöltöztetve, az ő sírén hangjával jutnak a gyűlékony tömeg fülébe és szívébe: már ez egészen más volt. Széchényi érezte, hogy ily csábkép erős színezése mellett, az ő, Magyarország anyagi reformját illető egyszerű tervei, egészen elhalványulnak, s hogy a tömegek ismét a political Orpheus után tódulnak, és ötlet, a higgadt ész emberét, ismét magán hagyandják. Jól ismerte azonban az udvart is, és tudta, hogy ily követelésre a legmerevebb visszautasítás érkezend, s hogy ily visszautasítás – a kedélyek izgatottsága mellett – multhatlanul forradalomra vezetend. Minden rendelkezésre álló erővel küzdött tehát Széchényi Kossuth szándéka ellen, s egyideig erre mutat Kossuthnak említett, febr. végén kelt, elcsüggedést jelző levele – egy ideig úgy látszott, hogy a küzdés nem leend eredménytelen.

Ekkor váratlanul közbejött a februári forradalom. Olaszország felől már jó ideje hallatszott a dörgés; Parisban febr. 24-én

tört ki a zivatar, s most már egész Középeurópára gyors szárnyakon vonultak felhők. Bécsben legelőbb is a közönségnek a nemzeti bank beváltó pénztáraihoz tömeges tódulásával nyilvánult az izgatottság. A rettegés bódult gyorsasággal harapódzott el. Pozsonyban néhány óra alatt értesülve voltak a bécsi eseményekről, s Balogh a követ 3-ik martiusra indítványt jelentett be, melynek tartalma az volt: Kéressék Ő Felsege, hogy az osztrák nemzeti bank állásáról, az országgyűlés eleibe hiteles adatokat terjesztessen. – Ezen indítvány becsben elszörnyedést okozott, mert ott jól tudták, hogy a bankjegy-forgalomnak egy tized része sincs érczcel fedezve. Az elszörnyedés fokozódott, hogy Balogh indítványának részletezését Kossuth magának fenntartotta. Metternich sürgetésére a bank rögtön biztosokat küldött Kossuthoz, kik vele e felvilágosításokat bizalmasan közöljék – az eddig uralgó titkolódzási rendszer mellett, nem jelentéktelen engedékenység. Azonban Kossuth már nem arra gondolt, hogy az osztrák nemzeti bank állására nézve adatait szaporítsa. Mart. 3-án felszólalt, hogy egy, a parlamenti életben majd páratlan remek beszédben, a háznak figyelmét az összes kormányzási rendszerre fordítsa, s ennek tarthatlanságát kimutassa. A nemzeti bank állását – monda ő, Balogh indítványához csatlakozva – nem akarja előleges vizsgálat alá venni; általában úgy is mindenki tudja, hogy az, s az osztrák financia mily állapotban van. Ily gazdálkodásnál nem szabad Magyarországnak tovább is a nyomorba vonatni; kell hogy önálló magyar pénzügykezelést követeljen. Ennek előzménye azonban az önálló felelős kormányzás Magyarországon, s ennek elérése legyen az országgyűlés legközelebbi föladata: „A múlt idők férfiai - monda Kossuth – ma vagy holnap a sírba dőlnek, de a habsburgi ház reményteljes sarjadéka Ferencz-József főherczegre, ki már első föllépése által kivívta a nemzet szeretetét, *) egy fényes trón öröksége vár, mely erejét csak a szabadságból merítheti. – A jelenlegi gépezettel azonban aligha fönttartható még tovább is a trón öröklött fénye, és ha nemzetünk loyális nyilatkozatai közbe nem lépnek a megboldogult szent szövetség satnya és béna politikája új kiadást ér. – Pedig a szent szövetség már első kiadása alkalmával sem mentette meg a hont, hanem megmentette a népek lelkese-

*) Ferencz-József főherczeg, István nádori behelyeztetése alkalmával, a királyt személyesíti.

dése, mely a szabadság szeretetében gyökeredzik. A dynastia, mely népeinek szabadságára támaszkodik, mindig képes lesz lelkesíteni, mert csak a szabad polgár lehet szívéből hű, de a burokratia számára nem terem lelkesedés. Egy szeretett dynastiának örömmel hozza áldozatul a nép vagyont és véré, de egy nyomasztó rendszerért biz isten még egy veréb sem fogja magát a háztetőről lelövetni hagyni. Igen! szilárd meggyőződésem, hogy dynastiánk jövőre, a birodalom különböző népének egyesítésében rejlik. Ez egyesítés a nemzetiségek teljes szemelőtt tartása mellett, csak az érzelmeket amalgamizáló alkotmányosság által hozható létre. A bureau és szurony nyomorú kötelék! Én tehát akkor, midőn indítványomat a ház asztalára leteszem, dynastiai álláspont-ról indulok ki, és ezen állás öszhangzik, hála Istennek! hazánk érdekeivel. Most fölolvassa Kossuth azon felirati javaslatot, melyben főszóly azon kérelemre volt fektetve: Küldjön ő Felsége kellő számmal oly egyéneket az országgyűléshez, a kik mint alkotmányos közegek, a törvények végrehajtásáért személyesen felelősek legyenek, a tárgyalásokban közvetlen részt vegyenek, s a nemzetnek a kormány politikája iránt, különösen a pénzügyet illetőleg, tájékozást nyújtani képesek legyenek.

A felirat az alsóházban egyhangúlag elfogadtatott. Egészben véve mérsékeltőbb volt, mintsem Kossuthtól várattott, s a conservatívek is tanácsosnak tartották ellen nem szegülni. Mindemellett a helyzet általa mégis igen kényessé vált. A nádor Bécsbe ment, hogy ott maga mihez tartására nézve a szabályokat személyesen átvegye; távollétében a felsőház nem tarthatott ülést. Kossuth, a ki feltarthatlanul előretört, most már azt kívánta, hogy a felirat, a főrendek táblájának mellőzésével, küldöttség által nyujtassék át Bécsben; azonban ezen indítványt maga Batthyányi és a felsőház ellenzéki tagjai is visszatetszéssel fogadták, s ezúttal történt az első szakítás Batthyányi és Kossuth jó egyetértésén. Időközben kiütött a forradalom Bécsben. Mart. 13-14 közötti éjjel jutott el a tudósítás Pozsonyba, s Kossuth felhasználta ezen alkalmat, hogy feliratának javára, a felsőházra nyomást gyakoroljon. Azonban még mindig a törvényesség terén maradt. „Senki ne hagyja magát – így kiálta fel – a törvényesség határain túl ragadtatni, de ezen határig mindent.” Ő indítványozta, hogy az időközben Bécsből visszaérkezett nádor a felsőház ülésének rögtöni megtartására hívassék fel; miután Bécsben a szabadsajtó megadatott, a magyar

országgyűlés egy választmány által haladék nélkül készíttessen sajtótörvényjavaslatot; végre egy másik választmány, „nem napok, hanem órák alatt” adjon az ország védelmére vonatkozó javaslatot. Mindezen indítványok rögtönözve elfogadtattak; általános volt az öröm, s maguk a conservatívek is megnyugodtak, midőn a nádor nyilvánította, hogy a felsőházban még az nap nemcsak az ülést megtartandja, hanem a felirat elfogadására is faatand.

Ezen örömmámorban csak egy férfúnak arcza volt komor és aggályos, szorongó kételyekkel és borús sejtelmekkel elárasztva, ez egy Széchényi István gróf volt. Mióta a párisi forradalom híre megérkezett, s a birodalom határain belül oly félelmes visszhangra talált, Széchényiben mélyenható változás történt; bátorsága majd egészen megtört. Előre látta, mi fog most már következni, vagy inkább, a mit rég előre látott, most a legfélelmesebb valóságban állott előtte. Azon reménye, hogy a tragikus esemény – a nemzet és kormány közötti nyílt szakadás – feltartóztatható, igaz, hogy már több idő óta fogyott, de egészen nem hagyott fel vele; s az általunk vázolt, a catastropha bekövetkezte előtti fordulat által az eredmény lehetőségére nézve, pillanatra új hitet nyert. Azonban az oly gyorsan bekövetkezett eseményben, a gondviselés ujja mutatását látta, s úgy érezte, mintha az ég is Kossuth pártjára állana. – „Si Deus pro nobis quis contra nos” ez a Széchényiek jelmondata, de ezúttal úgy látszott, hogy az isten nincs vele, hanem ellene van; a mint látta Széchényi István, hogy egy felsőbb hatalom, mindent bíró kézzel nyúl az események folyamába, s oly váratlan fordulatból ellenei terveinek kedvezve, reményeinek maradványát is kegyetlenül szétrombolja: néma megadással alkalmazkodott. Vallásos lelkülete vigasztala, de keresztényi alázatossággal bajolt meg azon felsőbb akarat előtt, mely az ő akaratát megsemmisítette, s mindig erősebben, mindig kínzóbban támadt benne aziránti kétely, vajjon eleitől fogva nem vétkezett-e azért, hogy hazájának sorsát oly pályára téríteni szándékozott, mely sokkal alantabb áll annál, melyet számára az ég most kijelelni látszott. *)

*) Borús pillanataiban Széchényi önmagával küzdött. Vajjon nem egyedül személyes gyűlölség hiteti-e el vele, hogy Kossuth Magyarországot tönkre teszi? Ezen kérdés kényszerítette őt ismét és ismét. Ily pillanatokban naplóját vette elő, melyet szakadatlanul vezetett. Kikereste a Kossuthra és a "api eseményekre vonatkozó helyeket, összehasonlította azokat, megbírált

Még egy utolsó kísérletet tett Széchényi, a balvégzetű kerék forgásának feltartóztatására. Midőn a hír a párisi barricadokon vívott harcokról, és Lajos Fülöp lemondásáról Pozsonyba érkezett, a forradalomnak egész Európában, s így az osztrák örökös tartományokban is, kitörését elkerülhetlennek hitte. „Magyarország számára – monda barátaihoz – elérkezett az idő a szokott ösvényt elhagyni, s a rendkívüli körülményekből hasznot húzni. Az országgyűlés nyilatkoztassa ki ő Felségének, hogy a magyar nemzetnek óhajtsái és sérelmei vannak ugyan, de mivel az európai rázkódások a habsburgi házat is fenyegetik, Magyarország nem ösmer most más kötelességet, mint egész erejét, legyen az bár a külellenség vagy a belső mozgalom ellen irányozva, a dynastia rendelkezésére följánlani. – Széchényi meg volt győződve, hogy az európai bonyodalmak, az olaszországi nyugtalanságok, a netaláni felkelések Bécsben, Prágában és Lembergben, a magyar érdekeknek csak hasznára válnak, ha Magyarország a veszély órájában mit sem követel, hanem határozottan, s minden díj kikötés nélkül, a szorongatott dynastia segélyére siet. Minél indulatosabb lesz a forrongás az absolutismus által elnyomott elemek között, annál biztosabban alakulhat Buda-Pest a birodalom központjává, mire úgy hivatása van, mihelyest a dynastia, az idegen érdekeknek szolgáló nyugatrul délre szorítatik. Azonban a már fel nem tartóztatható mozgalom, mely Magyarországon is megjelent, Kossuthnak minden korlátot átrontó befolyása, a vak fanatismus, melylyel a többség ezen vakmerő izgatónak zászlaját követte, meggyőzték Széchényit, hogy az általa pártolt politika többé nem kivihető. Ezen reménytelen állapotának adott kifejezést a 14. martiusi országos ülésben, melyben Kossuth a már említett indítványát megtette, s ellenmondás nélkül határozottá emeltette.

„Sokan örülnek – monda Széchényi ezen ülésen – sokan pedig aggódva néznek a legújabb eseményekre; még magam sem tudom, az örvendezők vagy az aggódókhöz csatlakozzam e? Amint a dolgokat látom, épen oly lehetséges, hogy Magyarországra most

a szellemdús agitator felőli ítéleteit. Ilyenkor arcza mindinkább elsötétült. „Nem, nem – kiálta fel fájdalommal – én nem csalódom. Kossuth Magyarországnak rósz szelleme, s a nép imádjá őt, hogy általa romlásba döntésék.” Ismerősei gyakran tanúi voltak ezen sejtelemteljes lélek-nehéz harczának, mely szívesen kételkedett volna önmagán, hogy ne kellessék a haza jövőjén kétségbe esni. – Kemény. Forradalom után 150.

egy szebb jövő virrad, mint az, hogy magában és magával küzdve, végórájához közelít. Erre tanít más nemzetek példája, melyek ily pillanatokban vagy óriási nagygyá nőttek ki magukat, vagy nyomtalanul tűntek el az élők sorából. De a gyógyszer kezeink között van. Évek óta legforróbb óhajom, hogy Magyarország saját tengelye körül forogjon, mert a haladás – úgy mint én szeretném – másképp nem lehetséges. Reményilem, hogy e kívánságom most teljesebbé megy, és ez az, mi örömmre kész. De aggódni kész azon körülmény, hogy szomszédságunkban ég, és hogy mi forró vérünkkel, mely gyúlékony mint a szalma, oly közel állunk a lánghoz. Reform vagy anarchia, e kettő között kell választanunk. Nálunk a dynastiához ragaszkodásnak kell minden alkotmányos fejlődésnek alapját képezni... Ma legnagyobb szükségünk a rend. – Nincs senki, ki okos magaviselete által a nemzet jóltevője ne lehetne, de úgy nincs senki, ki az ellenkező által végtelen károkat ne okozhatna. Nincs ország, mely kevésbé volna alkalmas politicalis rendre, mint a miénk, de olyan sincs, hol egy becsületes, nyílt szónak több hatása lenne, mint épen nálunk. Vessünk véget tehát a pártok és castok közti különbségnek... Én magam is eddig csak a módozatra vonatkozólag voltam eltérő véleményen; – az ellenzék céljaival mindig egyetértettem és céljaik tisztaságát soha sem vontam kétségbe.” – így szólott Széchényi, s ezen szavakban még egy utolsó intés, egyúttal pedig a legnagyobb resignatio foglaltatott. Ő nem volt többé azon merész úszó, a ki – a mentő paratot szemmel tartva – erős karokkal küzd keresztül a zúduló hullámok között; a vízbe fülönak hideg nyugalma volt, midőn akarat nélkül bízza magát a hullámokra, melyek lehetőleg még a partra vethetik ki, de a melyek éppen úgy a legborzasztóbb mélységbe sodorhatják le.

Kossuth felirata a felsőházban is elfogadtatott, s azon küldöttséghez, mely átadásával megbízott, Széchényi is megválasztott. Ferdinánd király röviden válaszolt; köszöni a magyar nemzet loyaltási nyilatkozatát, s óhajtja, hogy kérelmeiket mielőbb teljesíthesse. De a császár környezetében még mindig veszedelmes ingadozás nyilvánult, és Széchényi rettegett azon gondolatul, hogy egy visszautasító válasz okvetlen forradalmat vonna maga után; azért minden befolyását, melylyel az udvarnál lévő összeköttetései mellett bírt, arra fordította, hogy a felirat kedvező eredményre biztosítsák; ő volt az, ki a nádort reá bírta, hogy magas

méltóságában maradását, a feliratban kimondott kívánalmak teljesítéséhez kösse, s így adatott ki mart. 17-én azon legfelsőbb leirat, mely a felelős ministeriumra nézve beegyezést tartalmazott, és ugyanazon napon bízott meg Batthyányi Lajos gróf mint ministerelnök a magyar ministerium összeállításával; egyúttal hivatva volt az országgyűlés ezen rendszerváltozás által szükségessé lett törvényjavaslatok kidolgozására, s legfőbb szentesítés végett felterjesztésére. ... Ismét örömjaj hangzott az egész országban, és ismét Széchényi volt az, a ki ezen gyors eredményeknél, – habár ezeket azon hitben, hogy a gondviselés intésének engedelmeskedik, előmozdítani segítse – aggodalommal telt el. – „Bátrabb és vakmerőbb emberek, – így írt akkor – kikkel felsőbb, láthatlan hatalmasságok látszanak szorosabb szövetségben lenni, néhány nap alatt hazánk jövőjét oly alapra állították, melyet mi hangya minőségű munkások, – magamat is ide értve, – vagy soha nem, vagy csak generációk után tudtunk volna alkotni.”

Nyakra-főre lettek most a legfontosabb törvények javaslatba hozva, tanácskozás alá véve, s elfogadva – úgyszólván csakis elfogadva, mert az országgyűlésnek alig maradt egyéb teendője. A javaslatokrul gondoskodott Kossuth, érdemleges tárgyalásra a háznak nem engedett időt, s a követek gyülekezete valósággal már nem volt egyéb mint szavazó-gép, melynek feladata volt, Kossuth előterjesztvényeit helyeselni. Csak azon kérdésnél, miképen hozassék összhangzásba a megyei élet a ministeri rendszerrel? keletkezett heves vita, és Széchényi s Kossuth oly erősen összeütköztek, hogy Deáknak egész erkölcsi hatalma, s államférfíui bölcsesége igényeltetett, az ezen pillanatban nélkülözhetlen két férfiú közötti nyilvános szakadásnak meggátlására. A felelős magyar ministeriumról szóló törvény is oly módon rögtönzötetett, hogy az úgynevezett „centralisták,” kiket ezen eszme körül az apaság valósággal illetett, önnön gyermekükre sem ösmertek többé. *)

*) Köztudomás szerént Kossuth előbbi időben a decentralisatio követője volt, Eötvös ellenben az úgynevezett centralisták vezetője. De midőn Kossuth egy rögtöni, arcz-él változtatással az 1848-ki törvényekben részint a centralisatiót hajtotta előtérbe, részint azokat az összbirodalom érdekével meg nem férő alakban törekedett érvényesíteni, engesztelhetlen antagonismus támadt Eötvös, mint a solid reform barátja, és Kossuth, mint a nyaktörő forradalmi szabályoknak szenvedélyes kedvelője között. – Kemény. Forradalom után. 152.

Kétségbeesve szemlélte Széchenyi ezen veszedelmes rohamot. Kossuth – monda ő – már tízszer tette a haza sorsát kockára, s nyertes lett; de ő mindig s mindig hazardírozni fog, s utójjára mindaz a mivel bírunk, el fog veszni.

Ily körülmények között Batthyányira nézve nem volt könnyű feladat, úgy Kossuthot mint Széchenyit reá bírni, hogy egymás mellett az új cabinetbe belépjének. Kossuthra két okbul volt szüksége: először, mert az ország őt sürgetőleg követelte, másodsor, mert Kossuthot a combinatióbul kihagyni éppen annyi lett volna, mint a radicalis ellenzék élére állítani, s az új ministerium lételét, már keletkezésének pillanatában veszélyeztetni. Azt reménylette Batthyányi, hogy ezen vakmerő népszónokot, mint a ministerium tagját, nemcsak korlátozhatja, hanem őt, a radical párt előnyomulása ellen védpaizsul is használhatja. Széchenyivel kötendő szövetség mellett ismét más okok szólottak. A tömeg ugyan nem kívánta ezen férfiút; népszerűségének csillaga már ismét rég elhomályosodott; ő tudott maga irányában tiszteletet, sokaknál, ezek között Kossuthnál, félelmet is gerjeszteni, de rajongó imádói már rég nem voltak. *) A személyes viszony Batthyányi és Széchenyi között sem volt szívélyes természetű; nézeteik igen lényeges pontokban tértek el egymástul; Batthyányinál a szabadság, Széchenyinél a nemzetiség állt első sorban; az a politikai, ez az anyagi kérdésekre fektette a fősúlyt, ehcz járult utóbbi időben azon differencia, hogy Batthyányi Apponyi grófot mindenáron mellőztetni akarta, míg Széchenyi Apponyi jó szándékára építve, ezt – mindenestre meg lehetősén elszigetelt nézet – a magyarországi reformok keresztülvitelére eléggé alkalmas egyéniségnek tartotta. Azonban Batthyányinak egyrésztül szüksége volt a ministerium kebelében Kossuth ellen, kit nem mellőzhetett, ellensúlyra; továbbá meg akarta akadályozni, nehogy Széchenyi utóbb talán a reactióhoz, melynek közeledését Batthyányi államférfiúi szeme már most előre látta – csatlakozzék. Nem hihető hogy ez utóbbi okot a ministerelnök Széchenyivel szemközt felhozta volna, de annál nyomatékosabban hangoztatta az elsőt; Széchenyinek hazafiságára hivatkozott, s ez

*) Egy, Pesten 1848. mart. 17-én kiragasztott placáton: „Kiket óhajt a nemzet felelős ministerekül!” mindazon nevek ott voltak, kikből utóbb a Ministerium hivatalos névjegyzéke állott, csak Széchenyi neve nem volt ott. – (Archiv der un gar. ministeriums, Altenburg 1851. I. 7.)

nem tagadhatta, hogy Kossuth a jelen pillanatban a magyar minis-
teriumban „szükséges rossz” de másrésről a lehetőséget meg
kell kísérlem, hogy ezen romboló erő ártalmatlanná tétessék. így
engedte magát Széchényi, mint a közlekedés és közmunkák minis-
tere, azon sajátágos kombinációba illeszteni, melyben oly hetero-
gen elemek foglalattak, mint Batthyányi, Eszterházi Pál, Deák,
Eötvös, Klauzál, Szemere, Mészáros és – Kossuth.

Nehéz küzdelmébe került Széchényinek, míg a haza irányá-
ban ezen új áldozatra elhatározta magát, mert erősen meg volt
győződve, hogy végre még sem sikerülend Kossuthot ártalmatlanná
tenni, s ennek a ministeri pad csak egy lépcső az odajutáshoz,
hová őt – talán még most öntudatlanul – legbelsőbb ösztöne
hajtja: a forradalmi dictátorsághoz. „Számadásomat bezártam –
monda ő akkor keserű tréfával egyik barátjának – és szenvedőleg
állok; életemnek negyed századán át, legjobb erőmet, legjobb aka-
ratomat feláldoztam, s mit sem szereztem hazámnak, mit sem
szereztem személyemnek; ha azonban azt hiszitek, hogy ily alá-
szált firma még használható, rendelkezetek velem; én úgy hi-
szem, mit sem nyertek velem, de azt is tudom, hogy már nincs
veszteni valóm.” -

Még tán soha nem volt cabinet, mely már működésének kez-
detén, oly megmérhetlen, mondhatni, legyőzhetlen nehézségekkel
állott volna szemben, mint ezen első magyar ministerium. Ezen
nehézségek elseje már azon elemek különbözőségéből eredt, me-
lyektől ezen cabinet összeállított. Erre nézve az mondatott,
hogy hiszen Angliában sem ritkaság a coalitio ministerium, s hogy
rendkívüli időszakokban, különben eltérő erők is czélszerűleg egye-
síthetők átmenetileg, hogy a kitűzött cél elérése után, ismét pár-
tiszínezet szerint elváljanak. Ez általánosságban igazság, de nem
azon esetben, midőn az a feladat, hogy az összes politikai, köz-
igazgatási és társadalmi szervezése egy országnak újból teremtes-
sék, s éppen ez volt Magyarországon az eset. Egy angol coalitio
ministerium, legyen az bár a legkülönbözőbb elemekből összeál-
lítva, minden oldalról elősmert, s tökéletesen kiművelt alkotmány
terén áll, s ezáltal a véleménykülönbségeknek legalább végső ha-
tárai már előre ki vannak jelölve. Magyarországon azonban a régi
alkotmány már nem, új alkotmány pedig még nem – létezett, az
utóbbira nézve itt-ott, a legnagyobb sietséggel emeltetett egy-egy
alaposzlop, egy egy fal, a nélkül, hogy az egészre nézve valamely

építési terv előlegesen megállapítatott volna; csak az tudatott, hogy egy alkotmányos országot parlamentaris intézményekkel kell szervezni; ez volt minden, s ezen kereten belül tág tér maradt a kivitel legkülönbözőbb módozataira nézve. Itt megállapított programúira volt szükség, mely mellett kész legyen az összes cabinet a meggyőződés egész erejével, s őszinte és erélyes akarattal küzdeni. Ily programja a magyar ministeriumnak nem volt, s alkatrészeinek heterogenitása mellett nem is lehetett. Ezen állításunk további bizonyításátul felmentve vagyunk azért, hogy a cabinet egyes tagjait ezen munka folyamában eléggé jellemeztük. Az aristokrata-szabadelvű miniszerelnök, a franciaia nivellírozó theoriának hódoló belügyminiszer, és a sajátságosan s kizárólag magyar redicalismust képviselő pénzügyminiszer – már ezen három egyéniség oly ellentétben állott egymáshoz, hogy valóságos összhangzó együtműködésük képzelhető sem lehetett.

Másik nehézséget alkotta a magyarországi közszellem. Tudvalevőleg itt sem maradtak el az utszai tüntetések, s a törvényes téren haladó országgyűlés mellett, az ifjúságnak és clubboknak, a törvényességgel kevésbé gondoló beavatkozása az országos ügyekbe. Érett politikai értesülésnek a tömegek között alig volt itt-ott nyoma. Sokban, a mit követeltek, a törvény merev szava szerént igazuk volt, azonban ily kétséges helyzetben sokszor summa jus, summa injuria. Széchenyi több alkalommal, a rakoncátlan tömegek kicsapongásai ellenében határozott és erélyes intézkedést sürgetett, de társainak többségét e nézet részére meg nem nyerhette; némelyek természetüknél fogva igen engedékenyek, mások népszerűségükért igen féltékenyek voltak, ismét mások úgy vélekedtek, hogy jobb lesz ágyúk és szuronyok felhasználása helyett, inkább a lehetőségig gyorsan rendezett viszonyokat létesíteni, melyek mellett majd a mozgalomnak most tulesapó hullámai, rögtön önmaguktul a természetes mederbe visszatérnek.

Harmadik nehézség létezett végre a magyar ministeriumnak a bécsi döntő körökhözi viszonyában. Magyarország királyja egyszerismind osztrák császár is volt, s hogy ez Magyarországon nem lett kellőleg figyelembe véve, ebbül eredt valósággal a későbbi bonyodalmaknak forrása. Az osztrák államférfiak csak kötelességüket teljesítették, ha az uralkodót figyelmeztették azon pontokra, melyek szerént Magyarország követelése az összes birodalom érdekeivel összhangzásba hozandók. A magyar Parlamentarismus

előharczosai, kik egyszersmind valódi államférfiak is voltak, mint Eötvös, Szalay stb. soha nem gondoltak arra, hogy Magyarországra vonatkozó programjukat keresztülvigyék a nélkül, hogy egyúttal az összes birodalomhoz való viszony is megnyugtató módon szabályoztassék, s éppen ők ütköztek meg leginkább azon, hogy Kossuth, annak tekintetbevétele nélkül, az ügyet úgyszólván kettétörte, s a követeléseket meggondolatlanul oly magasra csigázta, a honnan többé, az általános izgatottsággal szemben, leszállítani igen nehéz volt. Azon jóakarató osztrák hazafiaknak, kik nem mint Magyarország, nem mint a szabadelvűség ellenei, hanem mint a birodalom érdekeinek hű örei, emeltek kétkedő szót a magyarországi fordulatok irányában, háta mögött, a reactio hívei is kényelmes búvhelyet találtak; ezek csak arra törekedtek, hogy a szabadságmozgalom elnyomassék, s az elavult intézmények fenn-tartassanak; azonban ily törekvést nyilvánítani nem volt tanácsos, azért ők is „a birodalom érdekei” sánca mögé húzódtak, s mivel ezen urakat Magyarországon ösmerték, s mivel őket most az osztrák érdekek őszinte harczosaival egy sorban és testben állni látták, a többségben Magyarországon azon gyanú támadt, hogy azon összbirodalmi érdekek iránti buzgalom, csak álarcz a magyar-ellenes és szabadságellenes törekvésekhez. Ezen gyanúnál fogva, mely talán a reactio által alattomban mesterségesen tápláltatott is, a magyar ministerek többsége által elkerülhetlenné elősmert értesülés mindinkább kétséssé, végre lehetlenné vált.

Ily súlyos körülmények között, a magyar ministerium, mely még, elnökének kivételével, meg sem volt erősítve – bámulatra méltókat eszközölt. Elfojtotta azon zivatart, melyet a mart. 29-én kelt kir. leirat keltett, melyben a független magyar ministeriumnak alig engedtetik több hatáskör, mint melylyel eddig a magyar kir. helytartótanács bírt. Ezen reménybeli ministerium erélyes közbenjárásának köszönhető, hogy a nádor már mart. 31-én egy újabb, tökéletesen megnyugtató leirattal érkezett vissza Bécsből, Maga Kossuth is lefegyverezve érezte magát általa, s ő, a ki az első leirat alkalmából, Apponyinak, Jósikának, és udvari tanácsos Virknernek proscriptióját kívánta, most szintén mérsékletre intett, határozottan az ultra radícálok ellen nyilatkozott, s oly feliratot indítványozott, melyben ő Felsége kéressék hív magyarjai közé jövetelre, hogy meggyőződják, miképen ezeknek loyalitása nem pusztá hang, s hogy a magyar nemcsak szabadságának kiküzdé-

seben férfias és őszinte, hanem ugyan az fejedelme iránti hűségben is. *)

A magyar ministerium apr. 7-én erősített meg végleg, s miután az országgyűlésnek, mely ugyanazon évben még Pesten volt összeülendő – berekesztése már apr. 10 re volt kitzúve, arra

*) Kossuth ezen beszédének egy része igen megösmerteti, s találólag jellemzi egyrészt önelbizottságát, másrészt politikai jellemének hajlékonyságát, miért is nem ugorhatjuk át hallgatással. „Ne tekintessek dicsekvésnek – monda Kossuth a 31-ik leirat fölött tartott beszédének végén, – ha ily fontos események közepette, néhány szóval magamról is szólok. Ez csak azért történik, mert azon nehéz kötelességekre, melyek reám s más hazafiakra várnak, emlékeztetni akarok. Uraim! En egyszerű, szegény polgár vagyok, én soha nem bírtam más hatalommal, vagy erővel, mint a mely a következetes igazságszeretetből ered, s melyet isten helyzeti keblembe. S mégis a gondviselés utai oly nevezetesek, hogy én, az egyszerű polgár, e hazának egyik utolsó fia, az óriásilag feltornyosuló események közepette, néhány órára azon helyzetbe jutottam, hogy ezen kezem egy intésével, határozhatok a fölött, vajjon a Habsburg-ház fenálljon-e vagy nem. Es azon pillanatban is, midőn a királyi leirat leérkezett, én egy voltam azon kevesek közül, kiknek kimondására, hogy mi a leiratot el nem fogadhatjuk, mindjárt polgárvér folyt volna. Ezen körülmények megfontolásánál lelkem legbelsejébe tekinttem, s belőle azon meggyőződést merítettem, hogy ha eléggé aljas lenni tudnék, azon dicső vívmányok mellett, melyek kezünkben vannak, csupa hatalomvágyból, befolyáskeresésből, a polgárháborúnak üszkét a jólét után óhajtozó nép közé vetni, én oly felelőséget vennék vállalni a melyet a világ semmi vezeklése sem lenne képes kiegyenlíteni; mert a népek vérével haszontalan játékot üzni, oly bűn, melyért a pokolnak minden kinszenvedése sem volna elég kemény büntetés. (A hallgatóság kiáltásai: „Igaz! úgy van!”) Ha tehát én a dolgot ezen szempontból fogom fel, s egyedül a nemzetet ösmerem el további sorsának intézőjéül, magam is visszaborzadok azon gondolatiul, hogy talán kedvencz-gondolataim egyikének nem teljesítése miatt Magyarországon polgárvér folyhatott volna, – úgy hiszem mindenkirül, a ki vagy itt közepettünk, vagy ezen körön így van is, azon véleménynyel és meggyőződéssel lehetünk, hogy azon bűnnek tudatával bíránd, mely a polgárháborúnak szóval vagy tettel élesztésében fekszenne. A nemzet most szabadabbá és boldogabbá lehet mint valaha. Nagyságának reggelén áll, sa múltat nincs miért irigyelnie. Ha az osztrák uralkodó ház, szavát úgy mint kezdette végleg beváltja, akkor belátandja, hogy az úgynevezett engedményekkel mit sem veszített, sőt nyert erőben. A tapasztalás bebizonyította, hogy a régi rendszer rothadt volt hogy általa egy egy szerű polgár több erőt kapott, mint a mit alkotmányos úton egész nemzetek elérhetnének. Jóslatom teljesülni fog, hogy t. i. azon fejedelem lesz a habsburg dynastia második megalapítója, a ki népeinek alkotmányt ad.”

használta fel Széchenyi az utolsó pillanatot, hogy a kormánynak a közelebbi ülésig, országos munkálatokra 10 millió erejéig hitelt eszközöljön. Apr. 10-dikén ő császári királyi Felsőge, a császárkirályné, főherceg Ferencz Károly, s a praesumtiv trónörökös főherceg Ferencz József kíséretében érkezett Pozsonyba, hogy az újabban hozott törvényeket személyesen szentesítse, s azután mindjárt az országgyűlést berekessze. A fogadtatás kitünőleg meleg volt, s Ferdinánd császár-király szokott szívélyes modorával, s most is magyar nyelven válaszolt: „Örömmel jöttem hozzátok, mert most is olyanak találok az én kedvelt magyar népemet, mint a milyenek mindig ösmerem, s azért szívből óhajtottam annak hív rendéit körülöttem gyülekezve láthatni.” A királyné latin nyelven köszönt, főherceg Károly pedig magyar nyelven maga és fia nevében a többek között ezeket mondta: „Úgy hiszem, hogy azon törvényekben, melyeknek ünnepélyes szentesítésén jelen lehetni őszinte öröömre szolgál, mindaz bőven befoglatatik. a mit ezen nagylelkű nemzet dicsőségére és virágzására kívánni lehet, s nálamnál senki nem óhajlja őszintébben a magyar név dicsőségét.”

Apr. 11-dikén irta alá V. Ferdinánd az ösmeretes 1848-diki törvényeket, s a következő szavakkal adta át a főherceg-nádornak: „Teljes szívemből kívánom hű magyar nemzetem boldogságát, mert ebben találok önmagam boldogságát is. A mit tehát az, ennek eléréséhez tőlem kért, azt én nemcsak elfogadtam, hanem királyi szavammal megerősítve, ezennel átadom neked kedves rokon, s általad az egész nemzetnek, melynek hűségében találja szívem legfőbb vigaszát, s legfőbb boldogságát.” Eléretett tehát az, mit az ország jobbjai kevés idővel ezelőtt legmerészebb álmukban sem bátorokdtak reményleni; Magyarországnak megvolt önálló parlamenti kormánya; koronázott királyának kezéből fogadta azt; ő maga hirdette ezen örömmizenetet, az örvendező nemzetnek, s mindazon szorongó sejtelmek, melyek Széchenyinek hazairni lelkét már évek óta nyugtalaníták, oly mogorva rémeknek bizonyultak, melyekkel a szellemdús férfiúnak phantasiáját a beteges test árasztotta el. Így gondolkodtak sokan, úgyszólva majd mind, kivéve néhány keveseket, kik közé Széchenyi maga is tartozott, s kik önmagukban még mindig azt kérdezték, vajjon ezáltal Magyarország és a birodalom többi részei között a differenciák véglegesen kiegyenlítővé-e, vajjon mindkettőnek egymáshozí viszonya

már szabályoztatott-e, vagy ezen viszony szabályozása, ma kevésbé sürgős és elmaradhatlan, mint tegnap volt, vagy talán holnap leend?!

„A mint tegnap volt” mondjuk mi, mert három nappal az 1848-diki törvények szentesítése előtt, apr. 7-én küldött Ferdinánd császár a nádorhoz oly leiratot, melyben jóakarólag, de határozott hangon követelte, hogy az országgyűlés az osztrák államadóságok megfelelő részének átvétele iránt lekötelezőleg nyilatkozzék. A magyar alkotmány szerint határozott kötelezettség erre nézve nem létezett. Azon adóságok a magyar országgyűlés beleegyezése nélkül csináltattak, a felvett summák nem fordítottak Magyarországrészére, mely beligazgatásának költségeit maga fedezte, s a közös védelem költségeihez hadi adót fizetett. Azonban méltányosság és eszélyesség azt követelték volna, hogy Magyarország, ha mindjárt jogi állásának fentartása mellett is, az uralkodó óhaját teljesítse. Ennek ellenkezője sajnálatra méltó dilemmába vezetett, azon dilemmába, hogy vagy az osztrák birodalom hitelezői, Magyarország önállása miatt, veszteséget szenvedjenek, s ez egész Európának közvéleményét Magyarország ellen zúdítja, – vagy pedig, hogy az államhitelezői meg ne károsíttassanak, az államnak, melyhez Magyarország is tartozott, – összes adósága egyedül az örökös tartományokra háríttassék, a mi nemcsak méltánytalan lett volna, hanem azon tartományokat Magyarország irányában elkeseredétté is teszi.

Erős meggyőződésünk, hogy ha akkor Magyarország az államadóság egy részének általvételére készséget nyilatkoztat, az ország sorsa hihetőleg nem vette volna azon tragikai fordulatot, melynek következményei alatt Magyarország majd két évtizeden át annyit szenvedett. A magyar ministerium erőben egyetértett a király kívánalmával. *) Azonban ily nagyfontosságú kérdést nem lehet két nappal az országgyűlés bezárása előtt oly gyűlés elé odavetni, mely különben is az óhajtott lekötelezés elfogadására nem volt hivatva, miután csak a kiváltságos osztályt képviselte, holott az országgyűlésnek ezentúl, a szó legtágabb értelmében, a nép képviselőiből kellett összealkotva lenni. Felösmerték ezt Bécsben

*) Erre bizonyítékul szolgál az azon utasítás, melyet Szalay, a frankfurti gyűlésen Magyarország képviselője a magyar ministeriumtul kapott, tőlyet én Szalay életírásában (Oester. Revue 1865. Bd. 2. S. 53.) egészben közöltem.

is, s megelégedtek előlegesen a nádor s a magyar ministerek által aláírt azon nyilatkozattal, mely szerént kötelezték magokat, hogy a király kívánatát a legközelebbi, a nép egyenes választásából kifolyó országgyűlés elé terjesztik, s annak teljesítéséhez a lehető megteendik. Ezzel a nagyfontosságú kérdés előlegesen elnapoltatott, de nem intéztetett el, pedig az 1848-diki törvények szentesítése fölötti öröm közepette, jó lett volna a bizodalom ezen életkérdéséről megemlékezni, s azon eszmével megbarátkozni, hogy az értékes vívmányok állandósításáért, méltán némi áldozatok igé nyelteinek, melyeknek megtagadása a háttérben lappangó reakciónak lehet előnyére.

Második nem kevésbé lényeges ügy volt a hadügy ministerium illetékessége, melynek szintén előleges szabályozása nélkül független magyar ministerium állandóságára alig lehetett gondolni. Nem szükség, hogy ezen ministerium elkülönítésére vonatkozó nehézségek minden oldalról tárgyalassanak, mert úgyszólván kézzelfoghatók. E kérdésnél számtalan kényes, s a birodalmi élet szervezetében jelentékeny erők keresztezték egymást, miképen legügyesebb kezekre, legnagyobb elővigyázatra és kíméletre volt szükség, hogy a birodalom két felének egymástuli elválasztására sértés nélkül megkíséreltessék. Ez is elmúlasztatott, s az elsőbb következmények csakhamar érezhetőek voltak. A katonai kormányzók Magyarországon, maguk miheztartására nézve utasítás nélkül hagyattak, s előleg megtagadták a magyar ministeriumtul az engedelmességet. Akkor ezen katonákat röviden a „reakció vak eszközeinek” nevezek; ma egészen más az ítélet, nyugodtabb és igazságosabb. Az igazság arczulsapása nélkül nem lehet tagadni, hogy a márcziusi események által megrohant, s pillanatra zavarba esett reactionarius párt, néhány napok alatt magához tért, s egész csendességben, minden céljainak kedvező összekötetések felhasználásán, szokott fortélylyal munkálódott; de ezen, nekik kedvező viszonyok nem álltak elő maguktól, az ellenkező oldalnak hibái és túlkapásai által teremtettek, s a reactionariusok bódultak lettek volna, ha a kedvező alkalmat föl nem használják. Számtalanszor emlékeztetett Széchenyi arra, mily kényes állása van Magyarországnak az öszbirodalomhoz, számtalanszor óvott ezen viszony ügyetlen megszakításátul, mert ekkor a birodalom önvédelemi állapotba kényszerítették, s az eszközök válogatása nélküli önségélyhez nyúlni kényszerülne. De ő süket füleknak beszélt. Eötvöst és mindazok, kik a

parlamentari kormányzat mellett felléptek, mint „doctrinärenek s idegen utánzóknak” félvállról tekintettek; minden tényérnyi térért, melyet eszméjüknek megnyerni akartak, folytonosan küzdeniök kellett; azon módozatnak, mely szerint programjukat, a birodalom lételevéllel összhangzásba hozni óhajtották, tárgyalásához nem is juthattak, s íme most egyszerre, egy felindulási pillanatban kapzsisággal szakasztatott le azon fáról, melyet ők ültettek, a félérett gyümölcs, s nem győztek eléggé csodálkozni, hogy oly fanyar íze van. A magyarországi katonai parancsnokok maguktartása igen kétértelmű volt, de kétértelműek voltak a parancsok is, melyeket Bécsből kaptak, – s lehetett-e ez másképen? Egyrészt a fejedelem szava követelt engedelmisséget, a ki Magyarországnak teljes független, a hadügyre is kiterjedő ministeriumot adott; másrészt nem akarták a birodalom felének véderejét kézbe kiereszteni, a nélkül, hogy biztosítva lettek volna az iránt, hogy ezen elválasztás a birodalomnak nem lesz kárára, hogy ezáltal tekintélyének, nagyhatalmi állásának megőrzésére szükséges eszközökben hiányt nem szenvedend, s ily biztosíték még nem ajánlatott. E körül is hihető sokat fondorkodott a reactio, s a Magyarországon alkalmazott katonaparancsnokoknak állási önértékét oly czélokra zsákmanólyta ki, melyekről ezen vitéz katonáknak – legalább a többségnek – sejtelmük sem volt; annyi azonban bizonyos, hogy e részben is, a Kossuth s követői megrohanása által létesített, hiányos törvényekből eredt állapot, a reactionnak hatalmasan kezére játszott. A magyar ministeriumnak itt is minden oldalra, végtelen nehézségekkel kellett küzdenie. Teljes jogában volt, midőn a Magyarországon levő katonai tekintélyeknek, az új magyar kormány alá rendeltetését követelte, azonban tudta azon kételyeket, melyek legfelsőbb körökben, ezen követelés azonnali teljesítése ellenében léteztek, s melyek mindaddig míg a forradalmi térre átlépés nem szándékoltatott, számbaveendők voltak; ellenben az országban a radicalis párt mindig sürgetőbben követelte az „ellenszegülő katonákkal” a rövidútoni elbánást, s azt, hogy túllengedékenységgel a magyar kormány tekintélye ne veszélyeztessék. Végre sikerült a magyar ministeriumnak a maj. 7-ki legfelsőbb rendeletet kinyerni, mely minden az országban levő katonai hatóságokat a magyar hadügyministerium alá rendelte, s evvel ezen nehéz kérdés – igaz, hogy csak pillanatra – némileg elintéztetett. Megoldásnak azonban ez sem nevezhető.

Majd komolyabbak voltak azon nehézségek, melyek az elintézetlen maradt nemzetiségi kérdésből eredtek. Az 1848-ik év történetének ez az egyik legszomorúbb szakasza; nem szándékunk ezt kimerítőleg tárgyalni. Itt ismét valósult Széchenyinek egy jóslata. Megmondta többször és jóelőre, hogy a magyar elemet legnagyobb veszély fenyegeti, ha a democraticus elvek rögtön s előkészítés nélkül alkalmaztatnak, mielőtt a nem magyar nemzetiségek önnön érdekük hatalmas köteléke által fűzetenék Magyarországhoz, s hogy akkor a szabadság csak a százados kötelék elszakítására, s Magyarországnak szétdarabolására használtatnék fel. Ezen szomorú fordulat csakugyan közeledett, s a déli slávok, vakmerő izgatóktól elcsábítatva – nem titkolák, hogy elérkezettnek hiszik azon időt, melyben Magyarország felsőbbsege alól, mely alatt századokon át szabadon és boldogul éltek, kiszabadíthatják magukat. Egyrészről a szerb és horvát nemzeti párt vezetői, másrészről a magyar ministerium között megkísérlett békés alkudozások nem vezettek eredményhez, mert azon urak békés utón is épen azt akarták elérni, a mit részükre a magyar kormány elleni nyílt fellázadás hozhatott volna: Szent István koronájának kötelékéből való kiszakítást. A polgárháború elkerülhetlenné vált, vagy inkább, a törvényes király által behelyezett magyar kormánynak háborúja, az országnak azon részei ellen, melyek a történet által teremtett, és számtalan törvényekkel megerősített köteléket az anyaországhoz, tágitani törekedtek. E téren volt azon kétértelmű állásnak, melyet a katonai parancsnokok, s nevezetesen az apr. 28-án kinevezett horvátországi bán Jellachich báró, a magyar ministerium ellenében elfoglaltak, hozzáférhetlensége leginkább érezhető; mert ebből merítették Magyarország déli részén levő szakadások azon reményt, hogy az ő törekvésük, habár most még csak titokban, a legfelsőbb körökben helyeseltetnek, s csak határozottan előre kell törekedniök, hogy előbb vagy utóbb az osztrák kormány nyilvános támogatásának is örvendhessenek. Most tehát mindenekelőtt szükséges volt, a déli szávok ezen ábrándját eloszlatni, s erre a magyar államférfiaknak csakhamar kitűnő alkalom ajánlkozott.

Május 15-én játszott el Bécsben az ösmeretes felkelés, mely megrohanó kérvénnyel végződött, s az udvart arra indította, hogy eddigi székhelyét elhagyja, s oly helyre helyezze át, mely a császárnak, s környezetének több személyi biztonságot nyújt. Rögtön

fölelevenítette Széchenyi kedvelt eszméjét, mely oda irányult, hogy a dynastiának Magyarországon ajánltassék menhely, s épen a legnagyobb szorultságban nyújtassék annak bizonyítványa, hogy azon hűség, melyet az ősök az uralkodóház irányában mindenkor tanúsítottak, a fiakban és unokákban, gyengítetlenül tovább él. Széchenyi indítványa a ministeriumban élénk visszhangra talált. Időközben tudomásra jutván, hogy az udvar már Insbruckba elutazott, Eszterházy herczeg, Magyarország részéről minister a császári udvarnál, mindjárt utasításul kapta, hogy ő Felségeiket kövesse, s tőlük többé el ne váljon. *) Egyúttal elhatározottat, hogy a nádor, Széchenyi és Eötvös ministerek, lehetőleg minél előbb utazzanak Insbruckba, s kérik ő Felségét, hogy székhelyét tegye át Magyarország fővárosába. Széchenyi, habár testileg nagy mértékben szenvedő, örömmel vállalta el ezen küldetését, hiszen lehetőséget nyújtott neki arra, hogy legőhajtottabb kívánata – épen ily nagyfontosságú pillanatban – valósuland.

A küldöttség igen barátságosan fogadtatott, s nyilvános kihallgatáson azon ígéretet kapta, hogy a legmagasabb udvar kész, mihelyest a körülmények engedendik, a hív magyar nemzet kérelmét teljesíteni. Kéz alatt azonban a két ministernek tudtára adott, hogy az általuk előadott kérelem csak akkor leend teljesíthető, ha a jul. 2-án Pesten egybegyűlendő országgyűlés az olaszországi hadjárathoz 40,000 embert megszavazni kész. Mindkét magyar minister, kik társaik többségének nézeteit ösmerték, úgy hitték, hogy az udvar ezen kívánatának támogatását a magyar kormány részéről mindjárt megígérhetik; csak azt kérték, hogy ő Felségeik legfőleg az országgyűlés megnyitásáig Pestre jöjjenek; jelenlétük feletti örömeben az országgyűlés bizonynyal kész lenne az őhajtott áldozatra. Azonban, a bizalmatlanság vagy már oly mély gyökeret vert, vagy ösmeretlen tényezők által annyira szíttatott, hogy az udvar kinyilvánította, hogy előbb nem jöhet Magyarországra, míg azon 40,000 embernek megajánlása befejezett ténynyé nem válik. Ezen megtagadás irányában szükségesnek látták Széchenyi és Eötvös, előbb Pesten maradt tisztársaik véleményét megtudni. Néhány nap múlva újabban jelentkeztek a magyar

*) A magyar ministeriumnak maj. 19-én kelt kiáltványa, melylyél az idevonatkozó határozatok közhírré tétettek, csak Batthyányi, Szemere, Deák, Klauzál, Széchenyi és Eötvös által volt aláírva; Kossuth aláírása hiányzott.

ministerek Ferencz Károly főherczegnél, s kinyilatkoztatták, hogy a magyar ministerium kész, mindjárt az országgyűlés megnyitásával a 40,000 ujoncznak az olasz hadjáratához megajánlása iránt előterjesztést tenni, *) hahogy egyrésről arra nézve biztosítatik, hogy az udvar az országgyűlési megajánlás után haladék nélkül Buda-Pestre költözik, s másrésről, most már történik valami, mivel az ország, Horvátországnak Magyarországhoz viszonyára nézve megnyugtattathatik, s ehez legbiztosb szer leend, ha Jellachich bán a császári udvarhoz hivatik, s itt a magyar kormány irányábani állásáról felvilágosítottatik. Ha a bán meg nem jelenne, vagy az engedelmességet megtagadná, nyilvánították lázadónak, s fosztassék meg hivatalától s czimeitől. **) Ezen javaslat elfogadott, a bán maj. 29-dikén kelt legfelsőbb császári kéziratral az udvarhoz hivatott, és Széchenyi s Eötvös legjobb reményekkel távoztak Insbruckbul, hová nem sokára Batthyányi miniszerelnöknek kellett érkezni, hogy Jellachichali személyes találkozásnál minden függő differentiak kiegyenlítettessenek. ***)

*) „Meg vagyok győződve – mondá nekem Széchenyi tíz év után – az udvar ezen seregszámnak felével is megelégedett volna; leginkább az erkölcsi hatás volt érdekében; látni kellett a világnak, hogy a dynastiának még Magyarországnban erős tartaléka van, s a nemzet tetterős támogatására számíthat „

**) Springer (neuste Geschichte Oesterreichs IL 463.) különben lélekismeretes és jól értesült történész, úgy látszik Széchenyi és Eötvös küldetésére nézve igen hiányosan volt értesülve; nemcsak hogy a tárgyalásokról mi behatót sem tud közölni, hanem a két miniszernek Insbruckba lett utazását is jun. 23-ra teszi, ámbár ezen adat valótlansága többek között abból is kiderül, hogy jun. 25-én „a magyar ministerium felelete Erdélynek országosan egybegyűlt rendéihez” megjelent, melynek kelte volt „Buda-Pest ju. 24. Ió48. és Széchenyinek s Eötvösnek aláírásával ellátva, kik tehát az időben mindketten Pesten, nem pedig Insbruckban voltak.

***) Hogy Széchenyi a jövőt illetőleg még most sem szabadulhatott meg minden aggodalomtul, bizonyítja egy a gőzhajózási társaság levéltárában levő, 1848. évi maj. 29-én kelt levél, mely egyúttal annak is bizonyítványa, mily megindító részvétellel örködött Széchenyi, ezen mozgalmas időben is, első teremtményének érdeke fölött. „Azon pillanatban – így áll a levélben – midőn minden kimenni látszik a rendes kerékvágásbul, kettős köteletségemnek ösmerem a cs. k. szab. Duna gőzhajózási társaság érdeke fölött örködni; először, mert ezen intézet keletkezés étül kezdve, sem fáradságot, sem időt nem kíméltem, ezen dicső vállalat előmozdításánál; másodsor, mert mostani állásomban, a felelős magyar ministeriumtul felhatalmazva, felhíva és kötelezve vagyok, ezen vállalatot lehetőleg támogatni.

Napokon át várakozott Batthyányi Innsbruckban, de a bán nem jelent meg; a magyar grófnak elég alkalmá volt meggyőződni, hogy az udvarnál még nincs elég erős elhatározás, hogy a magyarországi események, némely magyar ezredeknek önhatalmú hazatérése, s a Kossuth által intézett pénzügyi rendszabályok stb. a bizalmatlanságot nagyban fokozták, s hogy befolyásos egyéniségek azon véleményre hajlandók, hogy ily körülmények között talán még sem volna tanácsos, a nemzeti párt által istenített bánal nyíltan szakítani, miután reá még szükség lehet. Batthyánybelátta, hogy a helyzetet már egyszer tisztázni kell. Megszokott nyíltságával és határozottságával tehát kimondotta, hogy a magyar ministerium nem maradhat tovább becsülettel hivatalában, ha Jellachich határozottan nem desavoaltatik, minek annyival inkább meg kell történnie, mert a bán a császári meghívásnak sem engedelmeskedvén, nyíltan uralkodója ellen lázadott. Ezen válságos pillanatban, jan. 10-én írta alá végre V. Ferdinánd a „horvátokhoz és slavoniaiakhoz” s úgy a „határvidékiekhez” szóló azon híres manifestumot, melyben Jellacsich nyíltan lázadással vádoltatott, s a hatóságok a vele és bűntársaival való minden további érintkezéstől eltiltattak. *) Ezen okiratok azonban nem voltak fo-

*) Ezeket előrebocsátva, ma már – hogy egy pillanatot se mulasszak el – az itteni agentiához és hajógyárhoz a következő rendeleteket bocsátottatni. (Következnek az illető rendeletek.) Sietek önt erről értesíteni, s arra figyelmeztetni, hogy jó, sőt elmulaszthatlan, hogy ön valakit teljes határörrel küldjön ide, vagy valakit itt meghatalmazzon, hogy az itteni kikötők ügye a várossal elintéztethessék, a telkek átvétessenek, s a munkálatok megkezdettessenek. Ez utóbbit annál kívánatosbnak tartom, mert szükséges, hogy az itteni kenyérméltű nép foglalkoztattassék, mit én mindenkép óhajtok létesíteni, miután ha ez megtörténik, úgy pillanatra nincs min aggódnunk, s idővel megjön a jó tanács.”

*) Itt-ott – többek között utóbb a Batthyányi elleni felség sértési perben is – azon gyanú merült fel, hogy a gróf azon okiratokhoz a legfőbb aláírást úgy csalta ki, s egy történetíró, kit a tragikai rege iránti szánalomból, nem akarunk megnevezni, bátorkodott azon gyanítást kimondani, hogy Batthyányi ő Felségétől kitöltetlen aláírásokat tudott szerezni, s azokat utóbb tetszése szerint töltötte ki. Ily rágalom, oly embernek sírjára dobva, kit ellenei is tisztelnek, gyalázat arra nézve a ki azt kimondja. Széchenyi még későbbi években is fellázadt ily vád ellen; egyenesen arra utalt hogy a bánnak rendreutásitátása már akkor megígértetett, midőn ő – Széchenyi – Eötvössel Innsbruckban volt. Batthyányi maga mondta e tárgyru, a haditörvényszéknek átadott védiratában: „Azon gyanú, hogy hamis előter-

ganatosítandók, ha Jellachich még utólag Insbruckban megjelent; kihirdetésük pedig mindenesetre a 40,000 újoncz megajánlása utánra volt elhalasztandó. Úgy látszik, hogy a bán csak Batthyányi elutazását várta, mert alig hogy ez Pestre megérkezett, értesült, hogy Jellachich Insbruckba megérkezett. Most Batthyányi a megegyezés értelmében, a jun. 10-ki manifestumokat egyszerűen az iratok közé tette; *) mindazáltal azok, még tisztán fel nem világosított módon – nem sokára a bécsi újságban közöltetnek. **) Megütközéssel olvasta a bán egy napon Insbruckbóli távo-

jesztésekkel csaltam ki Jellachich báró ellen az 1848. jun. 10-ki manifestumot – egészen alaptalan. Mert az 1848-ki törvények a kormányzást a felelős ministeriumra ruházták, s a ministerek a törvények fentartására meg esküdtek. Ezen törvények alól sem a bán, sem Horvátország, sem a határvidék nem voltak kivéve; ellenkezőleg határozottan alá voltak vetve. A ministerium a törvényeket Horvátországban (is a határvidéken kötelességéhez képest végre akarta hajtani; Jellachich bán azonban a végrehajtásnak ellenszegült, nemcsak szavakkal és nyilatkozattal, hanem tettleg és fegyveres erővel is. A ministerium oly méltóságot, a ki tettleg ellene szegült, akkor midőn törvény és királyi parancs folytán engedelmeskedni kellett volna, nem hagyhatott meg állásában, s vagy annak felfüggesztését, vagy a maga elbocsátását kellett szorgalmazni. Tehát a ministerium, melynek szószólójául én Insbruckban felléptem, azt mondta ő Felségének: hogy Jellachich bán az 1848-ki törvényeknek nem akav engedelmeskedni, hanem azoknak ellenszegül, mit ő nyilván is bevallott. – Ez tehát nem volt hamis előterjesztés, hanem igazság, s ő Felsege erre megparancsolá, Jellachich bárónak hivataltöli felfüggesztését.” A haditörvényszéknek meg kellett ezen előadás igazságáról győződve lenni, mert Batthyányi halálos ítéletében ezen vádpontról mi említést sem tétett.

*) A conservativ Zsedényi udvari tanácsos, a ki jobban mint bárki más, be van avatva azon sötét napok történetének titkaiba, Horváth által (függetlenségi harcz I. 260.) felhozott iratban 1849. mart. 12-ről mondja: „N. egy pamat iratot adott nekem át, melyet Batthyányi az itteni magyar ministerium irodájába beadás végett hátrahagyott. Tartalmazza ő Felsegének leiratait jun. 10-nél a Horvát és Slavon megyékhez, Hrabovszkinak a Jellachich bán ellen teendő vizsgálat érdemében, mely leiratok nem expedáltak, s általam udvari tanácsos Bartalnak átadattak, hogy ő azokat mint alkalmazhatlanokat, egyszerűen a levéltárba tegye, a mi meg is történt.”

**) Zsedényi ezen indiscretiót nem Batthyányinak, hanem Pulszkyknak és Kossuthnak rója fel terhül. „Jellachich – így áll Zsedényinek egy levelében- Batthyányinak elutazása után megérkezett Insbruckba; herczeg Eszterházy ezt rögtön megizente Pestre, s azon csász. kibocsátványokat visszavetteknek nyilvánította. Batthyányi, úgy hiszem, maga is meg volt győződve, hogy most már azon okiratok többé nem hirdethetnek ki, de ő

zása után, a hivatalos újságban azon császári kibocsátványokat, melyekre nézve alig 24 órával előbb biztosították, hogy most málnem fognak megjelenni, a magyar ministeriumot árulással s avval vádolta, hogy ő Felsege akarata ellen cselekedett. E pillanattól fogva minden kibékülés lehetetlen volt; Batthyányi által igénybe vett, s megígért közbenjárása János főhercegnek meg sem kísértett; Jellachich erre Horvátországban dictatornak kiáltotta ki magát, a bécsi ministerium mind nyiltabban részére állott, s a magyar ministerium túlnyomó többsége, mely mindenáron a törvényes térhez ragaszkodott, elszörnyedve látta magát oly útra szorítatva, mely okvetlen forradalomra, véres polgárháborúra vezet. Még egyszer megkísértették ezen, a királyhoz és a nemzethez egyiránt hű férfiak, a guruló kockának feltartóztatását, még egyszer fejtegették a magyar-horvát kérdés állását egy emlékiratban, még egyszer megmutogatták, hogy a horvát mozgalom, a magyar korona jogainak csorbítására, Magyarország eldarabolására van irányozva. „A magyar nemzet – ezek zárszavai az 1848. jul. 4-ki emlékiratnak – a háborúban úgy mint a békében igazságos és méltányos leend, de gyáva nem leend soha.” Egyúttal a ministertanácsban megállapították a különletek méltányos megoldásának alapvonalai, s elhatározottak, folyvást védő állapotban maradni, a bán támadását bevárni, ekkor azonban őt minden erővel visszaverni.

Nem ily könnyen voltak a magyar cabinet tagjainak nézeitek egyesíthetők az osztrák-olasz összeütközés irányában, s midőn a trónbeszéd megállapításárl volt szó, melylyel István főherceg, mint a király alteregója az országgyűlést jul. 5-én megnyitandotta, a ministertanácsban a leghevesebb jelenetek fordultak elő. Az an tagonismus Kossuth között – kihez már csak a belügyminister Szemere Bertalan csatlakozott, s Batthyányi és Széchenyi között, kikkel a cabinet tagjai kezettfogva jártak, fenállott nemcsak azóta, hogy a ministerium fenáll, hanem fenállott már évek hosszú során át; kiegyenlíthető nem volt; végre a két fél egyikének kilépéséhez kellett vezetnie, s miután Kossuth maga állott, – Szemerének

azokat Bécsben Pulszkyval közölte, s Esztorházy minister irodájában hátrahagyta (lásd előbbi jegyzet), Pulszky azonban mindjárt kinyomatta a bécsi újságban. Jellachich, a ki éppen a pacificatio ügyéért jött Bécsbe, a rendeletet Gráczban olvasta, s magánkívül lett, miután Insbruckban az mondott neki, hogy az visszavonott s. t. Horváth a. a. 0., S. 262.

zárkózott egyénisége mellett ki sem mondhatta előre, mennyire terjedend Kossuthali szövetkezése – természetesen ezen utóbbinak kellett volna kilépni. Azonban már tárgyaltuk azon okokat, melyek ezen embert, azon időben nélkülözhetlennek tüntetik fel; népszerűsége napról napra növekedett, s az ő egész egyénisége valósággal jobban összhangzott azon idő zivataros jellemével, mint Széchenynek, Deáknak, Eötvösnek nyugodt, megfontoló egyénisége. *) Különben is a magyar kormányférfiak nem ok nélkül féltek attól, hogy Kossuthnak visszalépését Bécsben, a hol a pénzügy elválasztását nem szívelhették, arra használnák fel, hogy többé magyar pénzügyministert ne nevezzenek ki. Ezt tudta Kossuth, és azért nem engedett. Hiában szólott Batthyányi és Széchenyi a minisztertanácsban az udvarnak azon kívánata mellett, hogy Magyarország az olasz hadsereghez 40,000 embert állítson; hiában utaltak arra, mily következetlenség a dynastiátul kívánni, hogy Magyarországot ellenségei ellen u. m. Jellachich, a szerbek stb. ellen védelmezze, míg Magyarország vonakodik a dynastiát ellenségei ellen védeni. A 40,000 embernek megajánlása Kossuth indítványára oly sok kikötésektől és fentartásoktól tétetett függővé, hogy majdnem megtagadássá vált, s a nádor tanácsosnak találta a trónbeszédben csak röviden megemlíteni, „hogy a háború Olaszországban még nem fejeztetett be.” Kossuthnak ellenzése ez esetben becsületesen gondolt, s azon nem egészen alaptalan nézetből eredt lehetett, hogy Magyarország újabb áldozatokkal, az udvar kívánatának teljesítésével sem vásárolhatja meg maradandó birtoklását a had és pénzügynek; azonban ily ellenzés, ezen pillanatban, nem volt esélyes, és legkiáltóbb ellentétben állott azon politikával, melyet Széchenyi és Eötvös, utóbb Batthyányi, Innsbruckban nyilvánítottak. Ezen államférfiak is rokonszenveztek az olaszok szabadságtörekvésével; azonban mióta Piémont nyíltan részesévé vált a háborúnak, azóta

*) Kossuth nem is mulasztotta el a közvélemény irányábani hatalmát collegáival minden alkalommal éreztetni Jul. 1-től kezdve egy külön lapot ezen büszke cízzel: „Kossuth hírlapja” adatott ki, s már az első szám azon látszólag igénytelen jegyzéket tartalma/ta „Fel vagyunk hatalmazva, azon hirt, mintha a pénzügyminister most már elbocsátatását adta volna be, alaptalanad nyilvánítani, ámbár mindinkább gyengülő egészségi állapota, könnyen a ministeriumból kilépésre kényszeríthetné őt.” A fellármázó hatásnak, melyet ezen jegyzék a nagy közönségre tett, intésül kellett szolgálni Kossuth collegáira nézve, hogy a kilátásban levő fontoeabb kérdéseknél le ne szavazzák, vagy éppen ne mellőzzék

ez nem volt többé „az elnyomott nemzetiségek” harcza, hanem egy külellenségnek támadása a birodalom integritása ellen, melynek elhárításához segédkezet nyújtani, Magyarország a pragmatica sancciónál, s a jelen esetben még önérdékénél fogva is kötelezve volt. Nagylelkűségnek az önérdék rovására gyakorlása pedig, az állampolitikában inkább hiba mint erény.

A népképviselőt alapján először alakult országgyűlés 5-dik júliusban gyűlt össze. Az igazolási munkálatok bevégzése után közvetlen, István főherczeg által felolvasott trónbeszéd feletti vita előtt, jul. 10-én Kossuth Lajos bejelentette a háznak, hogy következő napon indítványt teend a honvédelemre vonatkozólag. Nyárinak azon indítványa, hogy előbb a fölirat tárgyalassék, hogy így bármi pénz vagy sereg ajánlat előtt az uralkodó politikája felett lehessen nyilatkozni, Kossuth által ostromoltatott, s a ház által elvetetett. Jul. 11-én a terem fulladásig megtelt; a követek teljes számban megjelentek, a karzatokon ember emberre nehezedett. Midőn az udvartérről azon tudósítás érkezett, hogy Kossuth jön, véget nem érő éljenzések harsogták át a termet. Kossuth belépett. A szelíd nyári nap daczára köpönyegbe volt burkolva; arcza halványabb mint máskor, szemének tekintete bádgyadt és zavart volt, s két barátja által karon vezetve lépett a szószékre. A legbensőbb részvétet nyilvánította a hallgatóság, midőn az ünnepelt férfiút testben így megtörve látta. „Uraim” szóla Kossuth, s ezen első szó oly halk volt, hangja úgy rezgett, s egész testében mint hideglelős reszketett, hogy száz ajk egyszerre hívta fel „üljön le” „Köszönöm” válaszolá Kossuth ugyanazon bádgyadt hangon „Majd engedelmet kérek, ha kifáradok.” S azután folytatá: „Midőn a szószékre lépek, hogy önöket fölhívjam, mentsék meg e hazát, e percznek nagyszerűsége szorítva hat le keblemre. Úgy érzem magamat, mintha isten kezembe adta volna a tárogatót, mely fölkiáltsa a halottakat, hogyha vétkesek vagy gyöngék, örök halálba visszasülyedjenek, ha pedig van bennök életerő, örök életre ébredjenek. így áll e pillanatban a nemzet sorsa. Önöknek uraim! Isten kezökbe adta a mai határozattal, melyet indítványomra hozandnak, határozni e nemzet élete, e nemzet halála fölöött. – De épen mert e percz oly nagyszerű, föltettem magamban, nem folyamodni az ékesszólás fegyveréhez, mert lehetetlen nem hinnem, lehetetlen nem meggyőződve lennem, hogy bármiben is különbözzenek a vélemények e házban, a haza szent szeretete, a

haza becsületének, a haza önállásának, a haza szabadságának oly érzete, hogy azért, utolsó csöpp vérét is kész e ház fölláldozni, mindnyájunkkal közös. – És ahol ezen érzés közös, ott a buzdításnak helye nincs, ott csak a hideg észnek kell az eszközök között választani. U r a i m, a h a z a v e s z é l y b e n v a n!

És most Kossuth, két óra hosszát tartó beszédben, megrázó képét tárta fel Magyarországi állapotának; kiterjeszkedett a felső magyarországi szláv mozgalmakra, a szerbekkel tusákra, Horvátország lázadására; utalt a Pruth mellett gyülekező orosz seregre, emlékeztetett arra, hogy a reactio pártja Bécsben, még távolról sem barátkozott meg egy önálló magyar pénz és hadtigyministeriummal. Magyarország egy sereg ellenségtől van körülveve. És hol lennének barátai? Angliát csak önérdeke vezérli, Franciaországot éppen most egész terjedelemben beharcz dúlja; Németországon nagy változás készül, de mi sincs megállapítva, tisztázva. Magyarország tehát kitől sem várhat segílyt, mint önmagától; legyen készen elleneivel becsületesen békét kötni ha lehet, de velük megvívni ha kell. Ehez katona és pénz szükséges. Kétszáz-ezer embernek megajánlása, melyből 40,000 mindjárt kiállítandó, s 42 millió forint volt az, mit Kossuth Magyarország nemzeti képviselőitől kívánt.

„Ezek indítványaim, – e szavakkal végzé beszédét, miközben hangját sajátos és mélyen megragadó bensőség kapta meg, arcját pedig a láz pírja mindig sötétebbre füsté. – Ezek indítványaim. Uraim, én azon véleményben vagyok, hogy a határozattól, melyet a ház indítványomra hozand, e nemzetnek jövődjé függ, nemcsak, hanem nagy részben függ azon módtól is, miszerint a ház ezen határozatot hozandja. És ez az egyik ok, uraim, miért nem akartam én e kérdést a válaszfölrirat vitaközösébe meríteni. Azt hiszem, hogy midőn a nemzet minden oldalról fenyegettetik, de magában minden fenyegetés visszaverésére akaratot és erőt érez, akkor a haza megmentésének kérdését semmi kérdéstről nem szabad fölfüggeszteni. Ma mi vagyunk e nemzet ministerei, holnap mások lehetnek – ez mindegy – a ministerium változhatik, de neked maradnod kell oh hazám! s a nemzetnek ezen vagy más ministeriummal meg kell a hazát menteni! De hogy akár ez a ministerium, akár a másik megmenthesse, a nemzetnek erőt kell teremtenie. – Azért minden balmagyarázatok kikerülése végett egyenesen, ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy midőn azt kérem,

adja meg a képviselőház a 200 ezer főnyi katonát, s az erre szükséges pénzerőt. . . .

Itt elakadt a szólnak szava, összerogyott, s a házban pillanatra szorongó hallgatás uralgott. – Ekkor felkelt Nyáry, a ki különben mindig ellenese volt Kossuthnak; az ünnepies csend közepette, mintegy esküre felemelte jobbát s felkiáltta: „Megadjuk.” Erre a képviselők határtalan lelkesüléssel felálltak helyeikről, s az enthusiasmus harsogó hangján kiálták mindnyájan: „Megadjuk.” Midőn karjaikat felemelték – mondja a hivatalos jegyzőkönyv esküdni látszottak, hogy a hazát megmentendik. Ezután ismét csend lőn; lélegzet alig hallatszott, s a szónok, kinek testi erejét idáig csak lélekereje tartotta fenn, karjait mellén keresztbe téve, könyező szemekkel mélyen meghajolt a ház előtt, s beszédét következőleg folytatta:

„Uraim! mondani akartam még, ne vegyék e kérdést a ministerium részéről olyanak, mintha maga iránt bizalmat kívánna szavaztatni: – nem! a hazának megmentését akartam megszavaztatni, kérni akartam még önöket, uraim, hogy ha van valahol a hazában egy sajgó kebel, mely orvoslásra, ha van egy kívánság, mely kielégítésre vár: szenvedjen még egy kissé e sajgó kebel, s várjon még egy kissé e kívánság, ne függeszszük föl ezektől azt, hogy a hazát megmentünk (zajosan kitörő helyeslés). Ezt akartam még kérni uraim, de önök fölállottak mint egy férfiú, s én leborulok a nemzet nagysága előtt, és csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiúságot tapasztaltam a megajánlásban s Magyarországot a poklok kapui sem döntenék meg.

Végtelen lelkesülés követte Kossuth utolsó szavait, hasonló ahhoz, melylyel az elsőket fogadta, s alkudozás nélkül, mondhatni majd megfontolás nélkül adta a nemzet gyermekeinek ezreit, s pénzének millióit, kedvenczének rendelkezése alá.

Leírhatlan szorongó érzéssel szemlélte Széchenyi ezen, magában véve nagyszerű jelenetet. Ő (Kossuth) most kezében tartja az aczélt és kovát – monda Széchenyi az napon egyik barátjához - ki fogja őt akadályozni, hogy minden pillanatban tüzet üssön, s fejünk felett a házat fel ne gyújtsa!” És szünet, után hozzátette: „Mennyi nagyot lehetne ily lelkesülni kész nemzettel véghez vinni, ha a józan ész szavára oly fogékony volna, mint a szenvedélyekére, azonban azon egyik e másikkul folyik;” és szomorúan hajtá fejét mellére. Ismét helyesen ítélte. Kossuth most már minden tekin-

tetet mellőzött, s collegáinak nem maradt egyéb választás, mint vagy zsarnokságát túrni, vagy általa compromittáltatni.

Jul. 20-án kezdetett meg a felirati vita, s most már az olasz kérdés nem volt mellőzhető. Megelőzőleg a ministerek még bizalmas értekezletet tartottak a kitünőbb követekkel. Valóságos ellenzék ugyan nem létezett a képviselő házban. A radikálok, mint Madarász, Perczel stb. mindössze talán 36-an, meg sem látszó kisebbséget képezett; a tulnyomó többség ministerialis volt. – Azonban ez csak szójáték volt, mely világos fogalmat nem jelentett, miután magában a ministeriumban hiányzott az egyetértés, és a ministerek egyike – Kossuth – szorosán véve ellenzéki vezér volt, ki egyúttal a cabinetben helylyel és szóval bírt. – Ministeri Kossuth értelmében s ministeri Batthyányi és Széchenyi értelmében különböző, gyakran egészen ellenkező. A képviselőház többsége tehát ministeri volt, de tulnyomólag Kossuth értelmében ministeri; kormányparti volt addig, míg a kormány Kossuth eszméit követte; más esetben ministerellenes, valamint Kossuth ily alkalommal, ellenzéki minister volt. Látható, hogy sajtáságos zavar, nem tartható helyzet uralkodott.

Az olasz kérdés feletti tanácskozmányban tört ki ezen ellentét határozottan. Kossuth először Batthyányinak s a cabinetbeli elvrokonainak nézeteit mondta el; miután tudatott, hogy ezeket Kossuth nem osztja, többfelül megtámadtattak. Erre Kossuth a tanácskozmányt azon megjegyzéssel zárta be, hogy a ruinisterium ezen kérdésnél nem szavazattöbbséget, hanem szavazategységet kivan tisztársaival való minden további értekezés nélkül. Kossuth a nyilvános ülésben oly módon nyilatkozott az olasz kérdés iránt, a mely módon még minister ily kényes kérdésben soha nem nyilatkozott; formasierüleg az olaszok részére állott a dynastia ellen, az első mellett a legélénkebb rokonszenvet fejezte ki, s collegáinak rémületére kijelentette, hogy mindig örvend, ha az olaszok győzelmét hallja. Magátul értetik, hogy ily kifakadások után, szónoklatának végén tett azon csillapító tétel: „a kormánynak azonban nem szabad rokonszenvek, hanem csak az ország és nemzet érdekében eljárni,” egészen hatás nélkül hangzott el, s csak mint szükségességi köpeny tekintetett. A ministernek ily nyilatkozatai után megfoghatólag nőtt a radikal ellenzék szarva. Száz meg száz kérdéssel ostromolta a ministeriumot, míg Kossuth ismét szót emelt, hogy collegáit és Magyarországnak ügyét még kirívóbban

compromittálja. Ha mi 40,000 embert adunk – monda ő – még nem következik, hogy az osztrák ministerium velük szabadon rendelkezék, hanem előbb mi megkérjük: mit adtok ti az olaszoknak? És ekkor bevallotta azon magyar királynak, ki egyszersmind osztrák császár is – ministere, hogy neki nincs ellenére, ha a lombard-velencei királyságnak egy része auztriátul elszakad; azonban kell, hogy az auztriánál maradó rész mindenesetre szabad intézményeket kapjon. A ministeri többség épen oly élénk csodálkozással, mint a radical-töredék, hallgatták ezen nevezetes vallomásait, a még nevezetesebb miniszternek, s ez utóbbiak – mint azt nevezetes esetekben a diplomaták tenni szokták – annak leiratát kérték. Kívántatott, hogy Kossuth, kimondott nézeteit, melyek (gúnyosan jegyeztetett meg) kétségkívül a kormányé is, szabatosan formulázza, s adja a ház elébe, hogy ez vitájának alapjává tehesse. Ekkor már Batthyányit is elhagyta a türelem, s kevés de erélyes szavakban tiltakozott az ellen, hogy Kossuth nyilatkozata a felirat tartalmának alapjául vétessék; különben is – tévé hozzá – a ministerium a legközelebbi napokban, nézeteit tüzetesen formulázva előterjesztendi.

A mi az aznapi ministertanácsban történt, könnyű elgondolni. Széchenyi nyíltan kijelentette, hogy ő ösmeri azon veszedelmeket, melyeket Kossuth visszalépése vonhatna maga után; de bármi történjék is, nem lehet rosszabb annál, mint ha a magyar kormány a pénzügyminister által folytonosan ily módon compromittáltatik. Kossuth magában beösmerte, hogy ügyetlenséget s talán többet is követett el; ez magában véve még tán nem indította volna mérsékletre, de neki kellett, hogy a helyzetnek minden körülmények között ura maradhasson, mindenekelőtt az alsóháztul kívánt anyagi eszközök, s ezekkel még nem bírt; azok még csak papíron léteztek, s csak ha hivatalában marad, reménylhet, rövid időn valósággal bírhatni. Azért némely részekben engedett, s másnap a ministertanácsban megállapított nyilatkozatot olvasott fel, mely lényegében ide irányult: Magyarország hajlandó ő Felségének az Olaszországgal béke megkötéséhez szükséges eszközöket nyújtani, mely béke ő Felsége méltóságának és tekintélyének éppen úgy, mint az olasz nemzet szabadságának és méltányos követeléseinek megfelelően. Kossuth hozzátette, hogy a mit tegnap mondott, az csak magánnézete volt. „úgy látom – folytatá tovább – hogy én sem diplomatának, sem miniszternek való nem vagyok.”

S ezután felhozta, hogy mint minister, már igen sokat mondott; a ház legyen engedékeny, s ne kényszerítse a kormányt utolsó gondolatának nyilvánítására. Ez ugyan okosan volt mondva, csak hogy kissé elkésett, s a szélső bal, mely sejtette, hogy a lefolyt 24 óra alatt mi történt a színpalak mögött, egész hevességgel protestált, szabadvitakozási jogának minden megszorítása ellen; a háznak joga van, véleményét szabadon kimondani, nem enged erőszakolást stb. Hosszan ingadozott már a parlamentí harc ide-oda, Kossuth úgyszólván a tűz közepén állott, midőn Széchenyi, a ki különben már az országgyűlési vitákban nem igen vett részt, fel szólalt.

„Akárkivel találkozom, – kezdé el Széchenyi – azt hallom, hogy veszélyben van a haza. így már lassanként magam is el kezdem hinni; hanem nem azért gondolom, hogy veszélyben van a haza, mert ellensége van odakünn, hanem azért, mert ellensége van idebenn. És kérdem, mi lehet annak oka, hogy ellenség van idebenn? Rósz szándéknak, hazafiúság hiányának e pillanatban nem tudom tulajdonítani, mert az, ki e pillanatban Magyarország ellen agyarkodik, az nem érdemli hogy magyar legyen. Rósz szándékot tehát feltenni képes nem vagyok. De azt gondolom, hogy talán azért van ellensége e honnak idebenn, mert, először, meg nem szokta a felelős magyar ministerium szerkezetét, és különösen, mert sokan azt hiszik, bona fide, hogy a magyar ministerium erőszakot gyakorol a közönségen, és kivált e képviseleti házban; erőszakot pedig magyar ember túrni, édesen és kedvesen túrni nem szokott; és ebben igazsága van. Nem akarok hosszas lenni; de épen mert azt hiszem, itt van ideje, hogy miután nemzetünk különös szerencsés események által egy kiváltságolt, eldiribolt igen gyenge hazából egyes nemzetté vált; azt csak ápolni kell, s e pillanatban a képviselőtestület is meg fogja mutatni, hogy azon régi mondás, mely a magyarról keringett: jugi impatiens, iibertatis incapax, merő hazugság. Hogy visszamenjek az erőtetésre, azt hallottam mondani, hogy a ki most a ministeriumot megbuktatni akarja, az hazaáruló, azaz a ki ministerialis crisist akar provócálni. Én azt hiszem, e hazában annyi tündöklő ember van, hogy ha a kormánypolczra hágnak, ők is megmentik a hazát, s e tekintetben tökéletesen kezet fogok pénzügyminister úrral. Azt mondják, hogy ministerialis crisist provócálni bajos és sértő, – mert e szót: hazaárulás, ki sem akarom mondani, mivel ily szennyes bűn

magyar keblében helyet nem foglalhat, – ezt nem fogom hinni soha, és ha hinnem kellene, bánnám, hogy magyarrá teremtett az isten, minden időben. Ámde, ha hideg vérrel taglaljuk a dolgot, mi oldalról történik az erőszak? Azt mondják, mindenáron meg kell tartani a ministeriumot, mert nélküle elvész a haza; hanem legott sarkon fordulva azt kívánja egy rész, hogy most, midőn olv különös időkben élünk, mikor egész Európa hallucinációk közt egy nagy crisisnek indul elébe, midőn felelős miniszternek lenni talán felette keserű kenyér, – ha a ministerium azt mondja: hazafiak, barátim! ha bíztok bennünk, minden titkot kitárni nem lehet, így gondoljuk, hogy meg lehet menteni a hazát, – akkor azt mondja egy rész: ti maradjatok a helyeteken, hanem azt a levet, melyet főzni kell a hazára nézve, úgy főzzétek a mint mi kívánjuk, és ne úgy a mint a ti eszetek jónak tartja. Kérдем tehát, melyik oldalról van az erőtetés, azok oldaláról, a kik azt mondják: mentsük meg a hazát, és minden kényelemmelőzéssel éjjel-nappal dolgoznak, vagy azokéról, kik azt kiáltják: ne jobbra, hanem balra vezesd a bárkát; ne ezt tedd, hanem azt tedd, s így nem is sejtve zsarnokoskodnak? – Hosszas lenni nem kívánok, hanem a haza szent nevében felkérem a házat, hogy a mint a múlt országgyűlés alatt is mondtam, és megczáfoltattam, miszerént nem tudom, hogy a Magyarország ege felett feltűnt eseményeken örüljek-e, vagy pedig búba süjdedjek: most ezen szerencsés eseményeknek csak bölcs alkalmazása fogja hazánk sorsát szerencsésen elhatározni. – Azért ismét a haza szent nevében felszólítom az illetőket, mutassa meg a kevesebbség, hogy lovalis tud lenni, és össze tud formi a többséggel, miszerént egy szívvel, egy hanggal mondjuk: éljen a király, éljen a haza, és minden becsületes hazafi!

Esdeklő hangon, végtelen aggodalomtul, s a múlt napokból maradt, és kétszerezett erővel visszatérő sötét sejtelmektől kínoztatva, mondta Széchenyi a végső szavakat; őt, ki mint hideg észember volt ösmeretes, mély érzés fogta el; a haza megmentésért koldult azoknál, kik magukat oly örömet neveztek legjobb hazafiaknak; mind hasztalanul. Még egy egész napon tartott a tusa, minden miniszternek sorban kellett a csatába menni, míg végre a jul. 22-én történt szavazásnál 233 szavazat 36 ellenében a ministerium politikája mellett nyilatkozott. Vajjon, világos oldalrul tekintve, miben állott a ministeriumnak ezen győzelme? A felirtnak ide vonatkozó része most már így hangzott: „Mihelyt hazánk-

nan a rend és béke helyreállítatott, ennek anyagi és szellemi integritása biztosítatott, örömmel nyújtandunk Felsőgednek segédkezet, oly békekötés lehetővé tételéhez, mely egyrészről a trón méltóságának, másrészről az olasz nemzet alkotmányos szabadságának s jogos kívánalmainak megfelel.” Ez igen kevés volt az életre, igen sok a halálhoz; igen sok volt arra, hogy a radicalok elégedetlenségét fel ne keltse, ellenben mégis igen kevés az udvar mindennap inkább hanyatló bizalmának megnyerésére: A mi a határozatban féligmeddig megnyugtató lehetett volna, az a megelőzőt vitatás által hatástalanná vált, s Bécsben némi joggal mondhatták, hogy a magyar ministerium már csak Kossuth kegyelméből él, és ez valóban nem volt megnyugtató jelenet a dynastiára nézve!

Ezt érezte Széchenyi is, és miután Kossuth izgatásának végcélja előtte világos volt, talán világosabb mint maga az izgató előtt, a ki inkább egy homályos ösztönt, mintsem határozottan körvonalozott eszmét követett, – a tömeg indulatai ellen viselt harcban különben oly szilárd elhatározású status férfiú naponként süllyedni érezte bátorságát, s növekedő reménytelensége napról napra gyengébbé tette azon ellenállást, melyet Kossuth elébe gördített. Most már nem kérdezheté magátul Széchenyi kételkedve, hogy vajjon ellenesének megítélésében nem elfogult-e? a bizonyosság mindig nagyobb s félemlítőbb lett. Kossuth nem ellenezte Teleky Lászlónak jul. 24-én tett azon indítványát: menesztessék egy küldöttség ő Felsőgedhez, mely kérje, hogy miután most már a 40,000 újoncz megajánltatott, az adott ígérethez képest, jöjjön Buda restre; de a pénzügyminister nem mulasztotta el közlönyében egyúttal magyarázni, hogy ezen lépésnek okvetlen valamely eredményhez kell vezetni, a koronának Magyarország középpontján kell képviselve lenni, meg nem engedhető, hogy az ország ügyei, legfőbb hatóságilag Bécsben intéztessenek el; ha tehát az uralkodó vagy nem akarna személyesen Magyarországra jönni, vagy nem jöhetne, tehát adjon az országnak – az ő tekintélyének csorbitása nélkül – Ferencz József főherczeg személyében egy ifjabb királyt. Nem volt-e ez eléggé világos és érthető? Nem lett-e a fátyol, mely Kossuth végcélját eltakarta, már is oly átlátszóvá, hogy leggyöngébb szemmel is felismerhető volt? Még inkább kitűnt, midőn a Magyarország által állítandó seregek rendezéséről volt szó. Mészáros a hadügyminister, egy öreg huszár, tetőtől talpig

becsületes ember, és hadurához megadással hű katona, azt kívánta, hogy a magyar ezredek eddigi szervezete tartassék fenn; a mellett, hogy ő ezen seregszervezet mellett őszült meg, nem hitte, hogy a jelen pillanat, a sereg szervezése körüli kísérletekre alkalmas legyen. Batthyányi és Széchenyi hozzá csatlakoztak; nekik is irányadóul szolgált azon politikai indok, hogy az udvarnak bizalmatlansága, minden, a hadsereg desorganisatiójára célzott kísérlet által csak fokoztatnék. Kossuth ellenben azt kívánta, hogy a magyar ujonczokbul, külön magyar sereg, magyar vezérlettel, és kizárólag magyar tisztekkel alakíttassék, hasonlólag azon tíz honvéd zászlóaljhoz, mely most már délen a lázadó szerbek ellen harczol. Nagy nehezen sikerült végre azon közvetítést megállapítani, hogy az országban levő magyar ezredeknek harmadik zászlóaljai (tehát összesen mintegy 12,000 ember) az eddigi rendszer szerént egészítessenek ki, az ujonczilleték maradványából pedig alkottassanak önálló honvéd zászlóaljak. Ily értelemben hangzott a ház határozása is s a hadügy minister, a ki Bécsben azt ígérte, hogy a sereg egységén nem fog változás tétetni, kényszerült ahoz alkalmazkodni. „Én maradok meggyőződésemmel – monda a becsületes veterán fájdalommal hangon – s bárki kedvéért sem leszek éhez hűtlen; de mint alkotmányos minister, alávetem magamat a ház akaratának; ez. a mi személyemet illeti, igen komoly szó, mert ezáltal szakasztottam múltammal, az adott szót nem váltottam be, s ez a legnagyobb áldozat, a mit katonátul kívánni lehet.”

Azonban ily áldozatokkal sem látszottak a radical párt emberei megelégedni, s midőn a szerb harcztérről kedvezőtlen hírek érkeztek, aug. 19-én tartott nyilvános ülésben, a szélső balnak egy szónoka által, e szó „árulás” hajjitatott a ministeri padok felé. Ezen szidalom ellen most a ministerek sorban síkra szálltak, Kossuth azonban nem azon erélylyel, mely a kabinet tagjai közötti tökéletes egyetemlegességre következtetést engedett volna. Széchenyi is jelentkezett a szólásra:

Ha valaha, – monda Széchenyi – épen ma van higgadt-ságra szükségünk, mert jól monda Szentkirályi bajtársunk, hogy csupán lelkesedéssel csatát nyerni nem lehet, – nem lehet kivált akkor, ha magunk közt egyenetlenség van. És engem nem az aggaszt, hogy aldunai elleneinknek erejük van, hogy puskákkal, ágyúkkal el vannak látva; hanem az aggaszt, hogy ő köztök nincsenek oly factorok, kik vezéreik minden lépteit lehetetlenné

teszik. – Azt kérdik, miért nem tett a ministerium erélyes lépéseket, – miért nem teremtett katonát, pénzt? hiszen ezt tette; azonban, mi magyarok, professori bölcseséggel szólunk oly dolgokhoz is, melyeket nem értünk, s nem gondoljuk meg, hogy katonát és pénzt felfűjni nem lehet. Azt kérdik: miért nem hitt fel a ministerium mindnyájunkat? Épen így okoskodtak a menyei biroda lomban, midőn az angolok ellen penicizilusokkal megindultak, azonban következése csak az lett, hogy elvesztek, mint a birka. – Azt mondják, Magyarországnak temérdek kincse van, könnyű itt pénzt teremteni. Igaz, csakhogy éhez is idő kell. Szólónak a ministeriumban bizonyosan legkevesebb dolga van; mégis a nap 24 órájában alig tud nevezni egy párt, melyben elfoglalva ne volna, s mi az oka, hogy annyit nem tehet, mennyit kötelességérzete sugal? Mert igen nagy azoknak száma, kik mindenütt sarkában vannak. Említi az újságokat (zaj, sokan az erkély felé tolnak, szóló félbeszakasztja beszédét).

Hangok halljuk Széchenyit!

Szóló (szószékre lép, taps). Én igen tudom, hogy a nemzettest, midőn ingerült állapotban van, mint beteg, az oly gyógyszert nem szereti, mely neki bizonyos csípős érzést nem okoz. Tudom, hogy igen soknak ínyére nincs, hogy nem hallhat minduntalan phrásisokat. Én tudom, hogy a lelkesedés isteni malaszt, mely nélkül az ember törpévé fajul, s előtte, ha tiszta szívből származik, tisztelettel leborulok. De azt mondom: a lelkesedés csak bázis lehet, a kivitel számítástól függ. – Somogy vagy Fehér követe szalmacséplésnek nevezte, midőn én azt mondám: adjatok szabad kezet, ha bíztok bennünk; ha nem: válasszatok mást. Az egek urát hívom bizonyásgul, hogy szalmacséplés volt-e ez. – Ő és társai igenis mindent elkövetnek, hogy ezen szerencsétlen ministeriumot zsibbasszák, hitelét csökkentsék. Az igen tisztelt követ ezt tagadja; de van egy magasabb bíró, a világ és jövő, s ez bizonyosan nem fogja elhinni. Azt mondja azon tisztelt követ, ki épen most mosolyogva tekint rám, s a ki iránt, mióta Debreczenben szívüket egymásnak kitártuk, én sympathiával viseltetem, – hogy micsoda zsarnokság az, ily körülmények közt a ministerium állását kötni a kérdésekhez? Higyje el a tisztelt követ, hogy ha más körülmények közt volnánk, a ministerium már 100-szor letette volna tárczáját. Mert ha valaki meggyőződése szerént működik, s mégis az ellen készítetik: akkor természetes, hogy lelép. De azt

gondolta a ministerium: aggodalmas idők vannak, – s habár néha méltatlanságot nyelni kell is, tán használhatunk a hazának. Azonban, mikor valaki olyat mond, mint ez a szó: árulás, mikor a becsület legkényesebb pontja támadtatik meg, akkor lehet valakiben lélekerő, resignatióval eltemettetni magát a haza romjai közt, de transignálni, ezt senki sem kívánhatja. Ha másokban központosul a közbizodalom, ám lépjenek helyünkre, de az mindenesetre áll, hogy „sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum” (zaj a baloldalon). Igenis, minden erőnkől kivetkőztettek bennünket, önök tisztelt honfiak! (Hangok: igaz.) Én Magyarország jövője iránt nem estem kétségbe, de azt mondom: a magyar magát meggyilkolhatja. És ez tisztelt hazafiak: a mi bünnünk, mert alig van köztünk ember, ki a másik megaláztatásán ne örülne. Ha nem okulunk tisztelt hazafiak, én mint veterán, ki életem szebb részét, habár mint szerény hangya, e hon megdicsőítésére szentelem (taps), kénytelen vagyok azt mondani, mit már mondtam, hogy nem tudom, örüljek-e azon koczka szerencsés vetésének, mely újabb időkben bennünket ért. A magyarnak nagy hibája, hogy nem tudja, mikor kell összehúzni a vitorlát, hanem csupa lelkesedésből rohan, mint a vak légy. Ne agyarkodjunk hát egymás ellen, mint tehetetlen sajtférgek. Én tán ez országgyűlésen többször fel nem szólalok, de a haza szent nevében kérem önöket: adjanak szabad kezét, meg fogjuk talán menteni e hazát. (Éljen!)

Sötét sejtelem vonult át a nagy ember lelkén, midőn a tömeg, a fájdalom hangján mondott azon szavait: „Én tán ez országgyűlésen többé föl nem szólalok” csak futólagos figyelemre sem méltattá. Azonban kellett hogy még egyszer hallja szavát legnagyobb emberének, és pedig egy igen gyűlöletes kérdésben. Az aug. 22-ki ülésben arrul folyt a vita, vajjon a testi büntetések fentartassanak-e a magyar seregnél, vagy nem? A radikal párt természetesen egész erkölcsi felháborodással ellene nyilatkozott, míg a hadügyminister a fegyelem érdekében mellette szólott; ő úgy vélekedett, hogy ha a testi büntetések eltöröltetnek, s a fegyelemnek mégis fenntartatnia kell, akkor, jelesen ily bajos viszonyok között, sok esetben nem marad egyéb hátra, mint hogy a vétkes, a ki különben testi büntetéssel sújtatott volna csak – agyonlövessék. Az ellenzék azonban ezúttal a hadügyministert nyugton hagyta, s a nemesebb vad ellen fordult. Teleky, Nyáry, Patay legindulatosabban támadták meg Széchenyit; Patay magánkívül kiáltott fel „Szé-

chenyi István meg akarja menteni a hazát és a nemzet becsületét; ha éhez botot kell használnia, köszönjük az ily megmentést; kettősen szomorító ez oly embertől, ki egy ízben álombul költötte fel a nemzetet, a ki előtte a reform zászlaját vitte, s most evvel hátrafelé akar fordulni.” Mozdulatlanul, fejét kezébe támasztva, szenvedte Széchenyi mindezen megtámadásokat; csak Pataynak utolsó szavainál rászkódott össze. Midőn ez elvégezte beszédét, felkelt Széchenyi; halavány volt, s mély fájdalom tükröződött vonásaiban. Uraim! – monda ő nyugodt halk hangon – Becsületem megmentése végett köteles vagyok nyilvánítani: hogy én, mint Patay monda, a nemzet becsületét nem veretesben keresem. Azt is mondta Patay, hogy én a zászlót egykor előre vittem, s most vele hátra megyek. Ez becsületes embernek fáj. Azt igenis mondtam, hogy a nemzet becsületének egy alkotmányos, jól disciplinait hadsereg utolsó horgonya. Másképen áll a dolog a polgári életben, másként ismét az ellenség előtt levő katonaságnál, hol másképp büntetni nem lehet. S épen az egyenlőség kedvéért szükség, hogy a roszak miatt a jók ne büntetessenek stb.

Időközben bódító módon rohantak egymásra az események. Kossuth a budgettet előterjesztette, s magának azon meghatalmazást adatta, hogy a deficit fedezésére kamatnélküli papirospénzt bocsáthasson ki, és néhány nap múlva aug. 29-én mind a sereg kiegészítési, mind pedig ezen pénzügyi törvény, legfelsőbb megerősítés végett felküldetett Bécsbe. Ezen napokban mind élesebben lépett előtérbe a ministeriumban, a már általunk festett ellentét, s nevezetesen Széchenyinek és Kossuthnak elviselhetleuné vált a viszony. Egy ministeri tanácskozmány alkalmával – így beszélte ezt nekem Széchenyi tíz évvel utóbb – ő Kossuthnak valódi törekvését kíméletlenül felfedezte, s a pénzügyministert a forradalmi párttali egyetértéssel vádolta. Kossuth azzal felelt, hogy Széchenyinek a bécsi reakcióval való egyetértést vetette szemére; ezt -tévé hozzá – bizonyítja leginkább az, hogy a közlekedési minister úr még mindig nem találta módját, hogy a magyar sereg számára Lüttichben megrendelt fegyverek, már egyszer megérkezzenek; hihetőleg csak akkor fognak megérkezni, ha Jellachich és ennek horvátjai azok átvételére már itt lesznek. „A fegyverek ma már megérkeztek – válaszolta Széchenyi nyugodtan – a mellékszobában van néhány példány, pénzügyminister úr általi megtekintésre.” „Igazán? ez szép” felkiálta Kossuth örvendve, s kisietett a

mellékterembe. Mintegy tíz perc után ismét belépett a tanácskozási terembe, egy puskát tartva kezében. Széchenyivel szemközt állott meg s nevetve monda: „úgy látszik igen jeles fegyverek; azt hiszem, hogy a fairül a legyet le tudnám vele löni,” – se mellett a kakast felhúzva, Széchenyire czélozott. Soha – még évek után sem – tudott Széchenyi e pillanatra, legnagyobb felindulás nélkül visszagondolni. „Én Lipszénél órákhozat álltam golyózaporban – monda ő nekem, – száz meg száz véres csatározásban tekintetem a halál szemébe, isten a bizonyságom, soha nem éreztem legkevesebb félelmet sem; de midőn láttam, hogy négy lépésrül reám czéloz azon ember, ki ellen én évek óta, mint Magyarország darnona ellen harczolok, s a ki most készült az utolsó sorompót, – mely ötöt a nyílt forradalomtól elválasztja – átlépni, a mint magamban gondoltam, hogy azon lüttichi fegyvernek véletlenségül csak elsülni kell, hogy az, a ki kezében tartja, egy, talán nem egészen ártalmatlan ellenétül megszabaduljon, ekkor meghidegült ereimben a vér, s pillanatra megszűnt szívem dobogni.” Kossuth észrevehette, mi történt ellenesének keblében, mert nevetve eresztette le a fegyvert. „Ő nem – monda ő utolsó szavainak folytán, s egyúttal Széchenyinek mintegy megnyugtatóására, – én egy legyet sem tudnék megölni.” Széchenyi nem válaszolt, de azon gondolat, hogy Kossuth öt legelső alkalommal mellőzendő, hogy így annál akadálytalanabban hajthassa végre a felforgatást, melynek ő – Széchenyi – utolsó lehetőséig ellenszegülne, s ezen gondolatul többé nem tudott megválni a szerencsétlen férfiú. Ő már igen nagyon beteg volt testben és lélekben. A martiusi napok óta idegrendszerének megbomlása igen előrehaladt, s minden rövid összeszedésre, minden abeli kísérletre, hogy magát a kétségbeesés karjaiból kiragadjja, új s nagyobb levertség, minden reményt megölnő vigasztalanság következett, s a háttérben ismét felmerültek a sötét öngyilkossági gondolatok, melyek ezen zivatárosán izgatott kebelben csak szunnyadtak, hogy sötét órákban, ismét felüssék fejüket.

Augustus egyik végnapján – ezt annak közlése után beszéltem el a ki ezt egyedül, s megbízhatólag tudhatja – a ministerek estéli tíz órára bizalmas értekezés végett Batthyányihoz meghívtak. Az első a ki megjelent, Széchenyi volt; a belső nyugtalanság, mely hetek óta kínozza, helyrül helyre üzte, s ezúttal sem engedte hogy a kitűzött órát bevárja. Batthyányi termében barátságosan

félsötétség volt; csak egy lámpa, melynek világossága is ellenzővel mérsékeltetett, égett egy a sarokban álló íróasztalon. Az asztal előtt ült Batthyányi s írt. Midőn Széchenyi belépett, alig fordította meg fejét, s csak könnyű kézmozdulattal üdvözlé, egyúttal egy székre mutatva. Széchenyi nem ült le, hanem nagy és mohó léptekkel járkált a komorvilágítású termen, s ebbe nyíló szobákon keresztül. Nem sokára megérkezett Deák. Ugyanazon néma köszöntés Batthyányi részéről, a ki szakadatlanul tovább írt. Hallgatva nyújtotta kezét Deák Széchenyinek, melyet ez görcsösen megragadott, és szívére nyomott. Ezután magával vonta az igazságügyministert, a mellékszobákon keresztül a legutolsóba, s innen ki az erkélyre. Nyomasztó nyári éj volt, s az ég homályosan tekintett le, a már csendessé vált útszára. „Deák – kezdé Széchenyi hosszú szünet után ünnepélyes hangon – én mindent elveszettnek tartok; a mi helyzetünk kétségbeejtő; számunkra, kik becsületes hazafiak vagyunk, nem marad egyéb választás, mint magunkat agyonlőni.” „Agyonlőni? – válaszolt Deák nyugodt hangon, – ha az én halálom a hazát és nemzetet megmentheti, bizonyára mitsem gondolok életemmel; azonban a jelenlegi helyzetnek nem mi vagyunk okai, s a mi halálunk azon mitsem változtatna; a jelen pillanatban tehetetlenek lehetünk, de ezen pillanat elmuland, és akkor talán eljön ismét azon idő, mikor a hazának hasznára lehetünk; – én nem lövöm agyon magamat.” „Nem? – kérdé Széchenyi, s egy ideig gondolkodva nézett maga elé, – így tehát én is megkísérelndem tovább élni.” A nélkül, hogy több szót váltottak volna, visszatért a két miniszter, a most már megvilágított terembe. Deák megütközött Széchenyi arcának halott-halványságán, s nem mulasztotta el, a családnak sok év óta orvosát és barátját, az érdemes Balogh Pált, a történekről értesíteni. Ezelőtt, sajnos, máirég nem volt titok az, a mi a szerencsétlen gróf lelkében történik, s annak folyamát már hosszabb idő óta, nemcsak az orvos gondoskodásával, hanem a jó barát gyengéd részvételével is figyelte. Kezéssel ezelőtt, Széchenyinel egy tört talált, melynek átadását ez makacsul megtagadta; azonban megígérte, hogy vele magán sérelmet nem ejtend. Az előbb festett, Deákkal volt jelenet után, Balogh ismét eljött, és Széchenyi minden felszólítás nélkül, s anélkül, hogy egy szót is szólott volna, az orvos kezébe adta a tört...

Mindig és mindig gyorsabban haladt előre az események

kereke. Már azon lanya védelem után, melyet a ministerium elleni áruházi vád alkalmával tanúsított Kossuth az alsóházban, Batthyányi és Kossuth között a ministertanácsban igen heves jelenet fordult elő, s Batthyányi határozottan kinyilatkoztatta a nádor előtt, hogy Kossuthal tovább nem maradhat egy cabinetben. A nádor ingadozott; Kossuth nélküli magyar ministerium, az idő szerint lehetetlennek tetszett neki, Kossuth pedig azt nyilvánította, hogy semminemű combinatióban részt nem vehet, a melyből Batthyányi hiányzik. Vagy nem találta még a dolgokat szakítás-hoz éretteknék? vagy magával sem volt még tisztában, hiányzott bátorsága az utolsó végzetes lépéshez, és visszaborzadt annak következményeitül? Készek vagyunk az utóbbit hinni, *) mert Kossuth nem ellenkezett, midőn Batthyányi megmaradását azon feltételhez kötötte, hogy ő és Deák küldessenek Bécsbe, azon lát-szólagos megbízással, hogy a seregkiegészítési és a pénzügyi törvények szentesítését szorgalmazzák, – miután az országgyűlés már sept. 17-én berekesztendő volt, – valósággal pedig azért, hogy az udvar szándokairul maguknak határozott felvilágosítást szerezzenek, s még egy kísérletet tegyenek az osztrák ministeriummal egyetértéshez. Kétséget nem szenved, hogy Batthyányi s a vele egyértelműen levő ministerek el voltak határozva, hogy az államadósság kérdésének szabályozására, úgy a had és pénzügyre nézve nevezetes engedményeket tesznek, hahogy az udvar kész lenne, mind Jellachichnak, mind a szerbeknek a fegyverletételt komoiyan megparancsolni. **) Kossuthnak egyúttal kötelezni kellett magát, hogy Batthyányi és Deák visszaérkeztéig, minden nevezetesebb határozat hozatalát megakadályozandja, s a kereskedelmi minister Klauzál világosan oda utasított, hogy a

*) Kemény, Wesselényi életrajzában azon érdekes tényt beszéli el, hogy Kossuth Jellachich beütésének hírére, diplomatikus küldetési köpe-nyeg alatt útlevelet törekedett magának szerezni Parisba. A képviselő, ki ennek eszközzésével megbízva volt, a ministerelnököt az ebédő asztaltól hívta félre, és előadta Kossuth kívánságát. „Mit – kiáltott föl Batthyányi, színéből egészen kikelve – talán még Parisban is compromittálni hagyjuk magunkat általa.” Ezzel vége lett e dolognak. Kossuth itthon maradt, s csak annál erőlyesebben hozzáfogott a tömeg lazításához. „Ha nem csalódom – iegyzi meg Kemény – egy ízben Cromvell is kivándorlási engedélyért folya-modott, és nem nyerte el. – Ily vékony szálakon fügnek nem ritkán a legnagyobb szerű események.

**) Horvát függetlenségi harcz I. 414.

pénzügyminister minden lépése fölött örködjék, s minden előforduló nevezetesebb eseményről a miniszerelnökhez Bécsbe tudósítást küldjön.

Azonban néhány nap múlva Kossuth már hűtelen lett adott szavához, mert az alsóház sept. 2-ki ülésében egy „Európához és a külhatalmakhoz” szóló manifestum kibocsátását indítványozta, melyben Magyarországnak Horvátország irányabani követeléseinek jogosultsága mutattassék ki. Mikor pedig az aug. 31-én kelt legfelsőbb leirat, az osztrák ministeriumnak hozzátartozó emlékiratával együtt *) Pestre érkezett, ekkor úgy hitte Kossuth, hogy tovább nem halogathat, s miután a sept. 4-ki alsóházi ülésben kirívó színekkel festette a bécsi intézőköröknek eddigi magukviselését, s a magyar ministerium részéről tett kiegyenlítési kísérletek eredménytelenségét: indítványozta, hogy küldessék haladék nélkül egy száz tagbul álló küldöttség Bécsbe, mely ultimatum képen követelje: hogy a fejedelem, ha Magyarország irányában őszinteséggel viseltetik, jöjjön mindjárt Budára, s a fennforgó differenciák megoldására, onnan vesse királyi tekintélyét hathatósan a mérlegbe. Az indítvány mind a két házban egyhangúlag határozattá emeltetett, s a küldöttségnek már másnap – sept. 5-én kellett volna Bécs felé megindulni.

Senki sem kételkedett ezen lépés jelentősége és következései fölött, – legkevésbbé pedig Széchenyi. O tudta, hogy Kossuth el van határozva, a pénzügyi törvény szentesítését be sem várni, hanem a magyar öt forintos pénzjegyeknek kiadását mindjárt megkezdeni; ő tudta, hogy az egész országban, – szintén anélkül, hogy az illető törvény szentesített volna – a honvéd zászlóaljokhoz toborzás megkezdett, s a rendes katonai csapatok a honvéd seregbe leendő átállásra buzdíttatnak, hogy a grannátosok egyenruhájukrul a feketesárga zsinórt leszakgatták, s vörössel váltották fel, hogy a rendőrsztály Kossuth utasításából, minden mozgalom fölött örködött, mely „Magyarország függetlensége, alkotmányos szabadsága, s a magyar korona jogai” ellen volna intézve, s a ki a forradalmak történelmét ismerte, az tudta, hogy mindez mit jelentsen. Míg Batthyányi és Deák Széchenyi oldalánál voltak, addig ez, egyiknek hajthatlan erélyességében, másiknak

*) Ezen emlékiratban először az államadósság egy részének átvétele Magyarország részéről, másodsor az összállamot illető érdekekre vonatkozó áprilisi törvények modificatiója követeltetett categorice.

megrendíthetlen nyugalomban hatalmas támaszt talált, s azon eredményben, melylyel mindketten Kossuth eget-ostromló törekvései ellen eddig küzdöttek – némi vigasztalást is. Most ő ezen dámoni lényvel, egészen egyedül állott szemközt; ő, az öreg, gyengélkedő, testben és lélekben megtört ember, kinek agyvelejét minden merészebb elhatározás, melyben felemelkedni akart, szétszakítással fenyegette, s kinek korhadtt tagjai ájultan roskadtak össze, ha egy határozott lépést tenni megkísértett...

Még egy megrázó, valóban tragikai jelenetet tartott fenn a sors azon pohár fenekén, melyet az erősen megpróbált férfiúnak fenéig ki kellett ürítenie. Vesseléni, a ki Széchenyinek hátat fordított, hogy rajongó imádással kövesse azon zászlót, melyet Kossuth vitt elő, a martiusi napokban családjával együtt Pestre jött, s itt – maga is ujjongó – ujjongva fogadtatott. A szegény vakember minden szenvedéseiről megfejtkezett, s boldogságban áradozott azon elvek győzelme fölött, melyek melletti küzdelemben erejét és életboldogságát feláldozta; mélyebben mint valaha zárta szívébe Kossuth Lajos arczképét, ki a gondviselés által hivatva látszott, Magyarországot az Ígéret földére bevezetni. Azonban nem sokára könnyű felhők emelkedtek, melyek Vesseléni örömejét, habár csak pillanatra is, borússá tették. Ő mindig az ellenzékhez tartozott, de az „ő Felségéhez leghívebb ellenzékhez;” forradalmi gondolatok távol voltak tőle, – s most – midőn a loyális ellenzék célja elérve látszott – távolabb mint valaha. Jelenleg úgy vélte hihetni, mintha Kossuth pállája már is, szorosan a forradalomával érintkezik, sőt helyenként már vele össze is folyt. Soká küzdött Kossuth iránt rajongó szeretettül égő szíve ezen gondolat ellen, de ez mindig hatalmasabban növekedett, mindig élénkebb lett az aggodalom a vak hazafi kebelében, s végre maga előtt sem tagadhatta, hogy hazája iránti szeretete, a Kossuth iránti szeretettel mindig kevésbé lesz összeférő. Mindenáron bizonyosságot akart tudni; meg akarta követni Kossuthot, ha gyanúja alaptalannak bizonyul, vagy a szellemdús embert az igazi útra visszatéríteni, ha ez az irányt valósággal eltévesztette volna. Elidegenedve látta, hogy Kossuth őt gondosan kerüli. Többször elment a pénzügy-ministeriumba; ott órákig várt a vak öreg az előszobában Kossuth cabinetje előtt; de a miniszterrel nem beszélhetett. Egy befolyásos követ közbenjárása volt szükséges, hogy valahára Kossuthali beszélgetéshez jusson. A miniszter őt jéghidegen fogadta. Vesseléni

érezte, hogy keblében a szív összeszorul, de legyőzte felindulását; először nyugodtan, utóbb fokozódott hévvel szólott Magyarország helyzetéről, s arról, „hogy a törvényes térhez ragaszkodás mindennek előtt szükséges. Kossuth azon száraz megjegyzéssel szakasztotta félben: „ez mind igen szép, de a corpus jurissal már nem menthetjük meg a hazát; a régi idők elmúltak, az újhoz pedig új eszmék és új „emberek kellenek!” Ezzel vége szakadt a beszélgetésnek.

Belsejében megsemmisülve, büszkeségében mélyen sértve, legszebb reményeiben csalatkozva, legkomolyabb aggodalmaiban megerősítve, hagyta el, az egykor oly nagyon ünnepelt ellenzéki férfiú a minister szobáját. Most már nem kételkedett, hogy Kossuth csakugyan a forradalomhoz evez, s az öreg ember fájdalomának nem volt határa. Hazaérve töredezett hangon beszélte el nejének azon szomorú eseményt. Soká tartott, míg ismét összeszedhette magát, ekkor azonban első gondolata volt – Széchenyi! A mi közöttük elvlasztó volt eddig, azt az események most már kiegyenlítették; hasonlólag ő hozzá Széchenyinek is a törvények terén kellett állni; őt akarta most Vesselényi felkeresni, s ifjúkori barátjának, a fonnyadt kezét új szövetséghez nyújtani, a végtelen veszedelemnek, – mely a haza fölött kitérővel fenyegetett – ha még lehetséges – elhárítására. Némán tekintett fel Széchenyi, midőn a szolgálta Vesselényi Miklós bárót jelentette, s reá mindjárt megjelent az ajtóban a hajdan oly virágzó embernek athletai alakja. O éveinél öregebb lett; haja fehér, arcza barázdákkal tele, mint szájalmat gerjesztő vén, ingadozott most, egyik barátjának karján vezetettve, Széchenyi felé, ki őt azon felkiáltással „én jó öreg barátom” karjaiba zárta.... Minő változás történt Széchenyin, azt Vesselényi természetesen nem láthatta, de nem sokára érezhette, s ezen érzés mélyen vágott szívébe. Ifjúkori barátjában, öreg, beteges, belsejében összemarczangolt embert talált, a ki ugyan egészen osztotta Vesselényinek Kossuth megrontó politikája iránti nézeteit, kitől azonban a haza megmentésére erélyes tettet többé várni nem lehet.... Két ily tapasztalat egy napon – valójában Vesselényi óriási erejével kellett bírni, hogy ennek terhe alatt össze ne rokadjon.

Az általunk már említett, September elején történt események, Széchenyinek izgatottságát oly fokra emelték, hogy mind a házi orvos, mind a gróf családja komolyan erőltették, hogy hagyja

el Pestet, s legalább egyidőre vonuljon vissza nyilvános munkáságának színteréről. Még nem egyezett bele Széchenyi. Tanács-talan és segélytelen futkozott fel s alá szobáiban, összeszorított ököllel kétségbeesetten verve homlokát, azután elsietett barátaihoz, hogy náluk vigaszt keressen. Lázás izgatottsággal beszélt el nekik, hogy Kossuth a budai várat akarja megrohanni, vagy, mint ő kifejezte, a nemzet számára megőrzés alá venni; azért kravallt készit elő; se mellett 3000 brüsseli fegyvert tartogat elrejtve, melyeket államköltségen hozatott, de a melyeket nem adott át; – a nádor tudja az egész tervet, azonban a határozott lépéstől visszajed, Míg Széchenyi ezt elbeszélte, felindulása perczről perczre nőtt, kezén az erek csomókká dagadtak. „Én a csillagokban olvasok – szóla, könyektül elfojtott hangon – vér, mindenütt vér! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak a házakra, melyeket lékeli égetni. Pest odavan. Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, mit építénk. Ah! az én füstbement életem! Az ég boltozatán láng-betűkkel vonul végig a Kossuth neve – flagellum dei. *)

Hasztalan törekedtek Széchenyit barátjai megnyugtatni; ő a mellett maradt, hogy a rettenetes katastropha már közel van. Kérték ötet, hogy ha már így van, tegyen még a nádornál egy kíséreltet, mire csakugyan késznek nyilatkozott. Éjjeli 9 órakerkocsizott Budára, megígérvén, hogy visszajöttével ezen lépés eredményét barátaival közölni fogja. Ezek éjjél utánig várakoztak; Széchenyi nem jött. Nem volt mit jelentenie. A nádorrali értekezése eredmény nélkül maradt, vagy legalább nem volt közvetlen eredménye. István főherczeg csak azt Ígérte, hogy másnap mindjárt reggel elküldi Zsedényi udvari tanácsost Batthyányihoz, hogy ez a szükséges intézkedéseket tegye meg. Széchenyi nézete szerént mindez későn jövend, és így a legnagyobb felindulásban hagyta el a budai királyi várat. Lakására visszaérkezve, szívének kétségbeesése a legvadabb kifejezésekben tört ki, világos reggellig sírt s panaszkodt, haját kitépte, fejét a falhoz verte, – szívszakgató kép. mely fölé mi itt fátyolt bocsátunk!

Sept. 5-én Széchenyi eltűnt Pestről; kevesen tudták mi történt vele; csak susogva mondták maguk között, a grófhöz közelebb álló egyének, hogy orvosának tanácsára hosszabb utazásra

*) Státusférfiak és szónokok könyve!” 551. o.

távozott. Azonban két nap múlva ezután, utasok – kik az esztergomi vidékről jöttek – beszéltek, hogy Széchenyi ott előtte való napon a Dunába ugrott, a gőzhajó kerekei alá jutott, s csak nagy nehezen szabadított ki a hullámokból. *)

Most már a titkolódzás nem volt lehetséges, s villámsebes seggel terjedt el a rémhír: Széchenyi István megtébolyodott! Megtébolyodott? Vajjon mi hajthatta ezen erős lelket a tébolyodásba? Alta ruit cedens, sylvae trepidate minores, kiálta fel Vesselényi, midőn a gyászshirt meghallotta, mely épen ötet nem lephette meg, s azon körökben is, melyek eddig „a gondtalan világban” szoktak élni, komolyan kezdték egymást kérdezni, hogy vajjon azon politika, mely fölött Széchenyi megtébolyodott, az országnak valósággal jajára válandhat e? – Ily kétes hangulatnak lábrakapását nem lehetett megengedni, s ismét a gyanúsítás aljas fegyveréhez

*) Vörösvárott – írja Kecskeméthy „gr. Széchenyi utolsó évei és halála” című munkájában – kiszállván a kocsiból Széchenyi, elfutott a földeken át, és oly gyorsan, hogy a cselédekkel alig lehetett utolérni. De rábeszélések után ismét megszelídült s visszajött, és az utazás tovább folyt. Később Balogh úr tört vőn észre a grófnál, melyet az rejtegetett, s nem adott ide Balogh kérésére, hanem biztosítá, hogy nem teend magában kárt. Később önszántából átadta neki a tört. Útközben nyugtalan vala a gróf; és sokat beszélt életéből. Esztergomban egész nyugodtan elhagyja az asztalt, mondván, hogy mindjárt visszajön. De nem jött; s dr. Balogh sietett őt fölkeresni. Meg is találta a fasorok között, hol kocsijaik álltak. A komornyik azt beszélte a doctornak, hogy a gróf a kocsiból pisztolyt vőn ki, s magát agyonlőni akará, de sikerült őt visszatartani. Az orvos ekkor, hogy szórakoztassa, sétálni indult vele. Széchenyi azonban egyszerre neki iramlott a Dunának, és elérvén a hajóhidat, arról leugrott a folyóba.... Szerencsére egy teherhajó érkezett épen fölülről, s azonnal csónakot bocsátott el, melyben a gróft ki is fogták. Semmi sem jellemzi jobban Széchenyi caurticus léleksajátságát, mint az, hogy midőn e gyászos tett után átöltözék, ezen megjegyzésre fakadt: „Minő bolondott tettem most. Ezen emberek mind tudják itt, hogy jó úszó vagyok.” Az esztergomi alispán és főpapok marasztalták, hogy háljon a primásépületben; de alig volt ott, ismét nyugtalan lőn; s továbbutazást sürgetett. Győrben találkozék nejével, ki őt Bécsbe kísérni óhajtá, de ő azt meg nem engedte. Mosonyig meglehetősen haladtak előre, a gróf nyugtalan volt ugyan, de rohamok nélküli állapotban. Ott megérkezve azonban, ismét kiugrott a kocsiból, s lármázva s kiabálva futott végig a főutszán, hogy Ő „ég,” és oly dühöngésbe jött, hogy kezeit, lábait meg kellett kötözni törülközőkkel s ágyba fektetni. A fejre alkalmazott hideg borogatások után némileg enyhült állapota, s Bécsig tűrhetően viselé magát. Azonban alig érkezett meg, Döblingben a számára rendelt szobába, oly őrzőngő dühbe jött, hogy megkötözni kelle.

nyúltak, melyet a „legnagyobb magyar” ellenében már oly sokszor használtak. A vízbe ugrott – mondák – meglehet, de mint kitűnő úszó, ezen mesterműnél nem sokat kockáztatott, a nyavalya sem oly nagy valami; a nemes gróf ezt csak ürügyül használta, hogy személyét ellenségeinek netaláni boszúvágya elien biztosítsa, s az előre látható zavaros idő alatt magának jó móddal menhelyet szerezzen, nehogy kénytelenítségük a nemzetnek a reactio elleni harczában részt venni. Széchenyi barátai, de nemcsak ők, hanem minden jobbgondolkozású az országban, megvetéssel tekintettek ezen nyomorult rágalmakra. Vesselényi maga is tollhoz nyúlt, hogy szerencsétlen barátjának rágalmazóit nyilvánosan megbélyegezze, *) s hogy a nemzet megtudja, mennyit szenvedett

*) „Részint vad, részint piszkos érzelmek – írta Vesselényi – szokták az úrt kitölteni, melyet a kebelből elszállott kegyelet hagy hátra. Elhomályosító és szomorú, ha a kegyelet, ezen tevékeny factora nagy és magasztos tetteknek, a nemzetek kebeléből eltűnik, mert ezáltal a múlt és jelen közötti legszebb összetartó kötelékek szakaszatnak el, s elszakaszatnak egyúttal azon szálak, melyekkel a jövőbe kell átszövődnie. A legszebb jutalma s a legnemesebb rugója az érdemnek vész el ezáltal. A kegyeletnek ily hiánya mutatkozik nálunk újabb időben, sajnos, sokféle-képen s nagy mértékben. Keménylem mégis, hogy hazámfiainak többsége még bír elég kegyelettel, hogy mély boszankodást érezzen azon, a mi „Martius 15” lapban Széchenyi Istvánról mondatott. En, Széchenyinek régi és hű bajtársa, időnként munkatársa is, már jó idő óta véleménykülönség által voltam tőle elválasztva. A nézetrokonság közöttünk többszörösen megrázkódatott, de személyes barátságunk, reményiem, soha. En legalább mindig hiven megőriztem keblemben annak érzetét. Csak az fájt mindig, hogy sem a világ, sem magam előtt nem igazolhattam azt, hogy Széchenyi az utóbbi években, azon egyet, melynek oly soká volt előharczosa, és személyeket kik a jó ügynek mindig védői voltak s maradtak, oly kíméletlenül megtámadhatott. Nem titkolom el azon nézetemet, hogy ő a jó ügynek, melynek előbb oly megmérhetlen sokat használt, utóbb – igaz, hogy még mindig használni vélve – ártott. De ezért eléggé meglakolt. Honához hű szíve megrepedt a hazaérti bánatban. Ezen bánat elfogta őt láttára – az el nem hárihatóknak hitt – veszélynek, mely a körülmények szerencsétlen lánczolata pokoli intrigák, (többszöri) en elhibázott lépések, s eszélyesség hiánya által idéztett fel. Őt a legborzasztóbb csapás érte, s hogy őt érte, és épen most érte midőn ő egykori erejével és tevékenységével oly sokat használhatott volna egyúttal nehéz csapás a hazára. Azonban ezen csapás fölötti fájdalom helyett az oly sokoldali hálát kiérdemlett férfú iránti részvét helyett, most gúnyos, durva szavakban, a gyanúsítás, a hazugság, a rágalmazás fegyvereivel támadtatik meg. Ha azon újságczikk szerzője valóság-gal hiszi azt, a mit írt, hogy t. i. Széchenyi nem beteg, akkor én őt alávaló

ezen nemes vértanú, s mit vesztett benne: sept. 20-án Batthyányinak egyenes rendeletére, a hivatalos lapban közzététetett Széchenyi állapotáról szóló orvosi vélemény. *)

rágalmazónak nyilvánítom, úgy szintén mindenkit, a ki állítani merészelné, hogy Széchenyi képes hazájának ügyét bármikor, s kivált a veszély órájában elhagyni, a veszély elől gyáván megfutni, vagy épen a reakciónak gyalázatos terveit támogatni. Ha azonban a czikk írója azon csapásnak, mely Széchenyit érte – valóságát hiszi, akkor gyalázatos durvaságot követett el, midőn oly szerencsétlenséget gúnyol, mely minden végképp el nem vadult szívben részvétet gerjeszt, s melyre úgy társadalmi mint erkölcsi okokból tiszteletteljes hallgatás takaróját kell teríteni. Hála az égnek, még van remény, hogy hazánk nagy polgárát, testben és lélekben felgyógyulva, rövid időn ismét körünkbe érkezni látandjuk. Addig az ő sorsát minden igaz magyar fájó részvéttel kísérendi; az említett hírlapi czikk ellenében pedig mindenki joggal kiált fel: *S z e g é n y o r o s z l á n , m e n n y i r e j u t o t t á l ! V e s s e l é n y i M i k l ó s .*”

*) Dr. Balogh Pál nyilatkozata:

„Az újbabkori események váratlan kifejlései és rendkívüliségei minden érző kebelre, mondhatlan hatást gyakoroltak. Nincs köztünk senki, kinek lelkülete azok által kisebb vagy nagyobb változást ne szenvedett volna. És még korán sincs vége a drámának! Senki sem számíthatja ki, miként jutand el az átalakulás vésteljes viharai közt az új aranykor élvezéséhez. Mert a sors nem szokta olcsón adni javait, egyeseknek úgy, mint nemzeteknek. Szerencsés az, ki cum mente sana in corpore sano juthatand el a mindnyájunk által buzgón óhajtott, de csak becsületteljes utón kivíandó béke eaisához. Ezen szerencsében, fájdalom! nem részesülhete hazánkfiainak legnagyobbika s átalakulásunk legrégibb hőse gr. Széchenyi István, ki élete legfőbb feladatául tüze ki, boldognak és nagy nak látni e hont, az oly rég, s oly sokkép zaklatottat.

A néhány hónap előtt kifejlett világrendítő események, melyek által egy egész lap fordult meg Európa sorskönyvében, a nagy férfiu folytonos küzdelmek közt levő elméjére megrázó hatással voltak, s felszólítatván ő is nemzetünk életbárkjának vezetésére, aggodalmi nőttön nőtek, midőn látta minden emberi kiszámítások csalékonyságát, s midőn látta, kiként esküdt össze ármány és cselszövény, árulás és gabság az oly szerencsésen kivívott szabadság megbuktatására. A naponként vésteljesben tornyosuló felhők imádott hona láthatárán visszatükrözöttek lelkében, s ő, ki a béke olajágával óhajta legyőzni hazánk daemonait, borzasztó sejtelmeket érte keletkezni keblében, midőn az alacsony ... cselszövények és ármányok által gyújtott polgári háború lángjai csapkodni kezdenek az egekre, s pusztítani szép hazánk virágzó határait.

Lelkének folytonos feszülésben volt. húrjai lankadni kezd ének, s ő, ki hona javáért oly fáradhatatlan tevékenységet tanúsított, ki nem olcsó szavakkal, hanem nagy tettekkel bizonyítja be jelleme valóságos becsét, naponként szenvedélyes szerepet kezd játszani.

A nemes szenvedőhez azonban már nem juthatott el ellenségeinek mérgezett lehelete, de nem juthatott el barátainak meleg szava sem. Évekkel azelőtt megjósolta, hogy neki meg kell tébolyodnia,

Bizodalma a nemzet sorsába csökkenni kezdett, s a láthatár, melyen epedve várjuk mindnyájan nemzetünk nagyságának fénysugarait fellövelni, előtte naponként sötétebb homályba merült. Mint kinek lelke a legborzasztóbb vészjóslatokkal teljes, úgy növekedének a nagy férfiú szorongatásai és nyugtalanságai.

Családja pár hét előtt nyári lakába költözött, s ő ezen lelki levert-ségben magára hagyatva, az aggodalmak és szorongatások kínjai közt élt, s minden kedvetlen hír, minden nem várt esemény megrezentette keble húrjait.

Az annyi küzdelmek közt rendíthetlen hős ezúttal ingadozni kezdett. Folytonos álmatlan éjjeli virrasztásai közt nem látott ő egyebet, mint rémképeket, melyek ellen lelke diadalt vívni ki, képes többé nem vala. És ezen lelki küzdelmekhez azon gondolat csatlakozott legkínosb hatással, hogy imádott; hazája veszedelmének legfőbb oka ő maga, ő ébresztvén fel a nemzetet százados álmából. Ha magas lelki ereje legyőzé is ottan a túlságos képzeletek, s kínos gondolatok furdalásait, annál nagyobb rohammal tárnádák meg azok egész valóját, s a legkeserűbb kitérésekre nyújtanak alkalmat. Ilyenkor minden józan előterjesztés, minden nyugtató szó sikertelen volt. Az étvágy már rég óta elhagyá.

Folyó hó 4-én kijelentem a grófnak, hogyha egészségét visszanyerni kívánja, innen tüstént távoznia kell; hogy gyógyulásának múlhatlan feltétele mennél távolabb menni a fővárostól, hol minden szó, minden találkozás csak nagyobb zavarba hozza elhangult lelki tehetségeit; de a gróf nem vala hajlandó az üdvös tanács elfogadására. Nem akarta hinni, hogy beteg. Az ingerültség pírjával festett arcot mutató tükör folytonos családában tártá őt. Csak következetes sürgetések, többszöri szándékváltoztatások után, szülnének végre benne elhatározást. Másnap (kedden) csakugyan kocsira ült a gróf társaságomban, nem határozva hova és merre, de Buda alig vala hátunk megett, s már a gróf leszállt, vagyis inkább kiszökött a kocsiból, kijelentvén, hogy nem megy egy tapodtat sem, hogy visszatér Pestre, hogy mint miniszter, helyét el nem hagyhatja, s hogy ő együtt kivan veszni, ha kell, hontársaival. Csak erélyes sürgetések után sikerült őt reá bívni, hogy ismét kocsiba üljön. A haladás azonban csak nevei a gróf sötét melancholiáját. Szüntelen hazája szerencsétlenségét emlegeté, s egész komolysággal fejtegeté, mikép nincs többé menekülés nemzetünkre nézve. Beteg képzeleteinek tükrében már látta ő hazánk fővárosát vad csordák által elpusztítva; a század egyik legpompásabb mesterművét, a budapesti lánczhidat a hullámok mélyébe temetve, s mint Marius Carthago dülédékeiu, úgy képzelé ő magát elpusztult hazája romjain. És mikor a szerencsétlen gróftot meglepi az eszelősség haragja – mint Esquirol a dühöt nevezi – az eltorzult arc barázdáin gyakran a kétségbeesés keserű könyei görgedeznek le. – Ilyenkor gyakran megkísérté őt az öngyilkosság dae-

ha a jövő balsejtelmait igazolandja, s azok a kétségbeesésig igazoltattak! Most már élő halott volt, eltemetve egy csendes fereső döblingi házban. Egy jóltevő genius sürti fátyolt bocsátott a szerencsétlennek szellemi szemekre, s a jóságos isten monda: szenvedéseinek pohara megtelt; ami ezután következik, azt öreg előre látta, évekkel ezelőtt lélekben átélte, átszenvedte; most, midőn valószínű, ne élje, szenvedje át még egyszer; én neki önmagában adok egy világot, melynek a külvilághoz mi köze sincs, az álmadozások világát. És így álmodta át a legnagyobb magyar magános napjait. Míg honn a legjobb fiak vére festette a haza földét, Döblingben a zöld galyak barátságosan néztek be az ablakon, s míg a Duna és

mona is, de lelki ereje nem engedé lesülyedni őt, a rossz játékosok ezen utolsó menhelyéhez, mint Napoleon nevezé. Ellenben számtalanszor nyilvánítá, mi örömmel ölelné a halált, mint ki már gyógyíthatlan, s ki többé hazájának hasznos tagja nem lehet. S mi lelki szenvedéseit a legmagasb fokra emeli, az azon vallásos túlingerültség, mely a szemrehányások keserű fulánkjait mérges nyilakká változtatja. Ily leírhatlan kínos gyötrelmek közt, mint a gróf sokszor nyilvánítá, többszöri huzakodások és ellenszegülések után, s a legdühösebb rohamok gyakori kitörései közt, de mégis szerencsésen jutottunk Döblingbe, hol őt további orvosi felügyelés alá adtam át. Vértő szívvel hagyám el lelki küzdelmei közt hazám nagy polgárát, távol kedvelt családjától, s idegen arcoktól környezve, kik nem értik lelke magas vágyait, s nem osztoznak keble nemes érzelmeiben.

Mint a nemes gróf házi orvosa, kötelességemnek tartottam, mindez némi részletességgel közölni a közönséggel, különösen azon gyöngédtelenek irányában, kik felejtve nagy hazánkfíának halhatlan érdemeit, felejtve hogy ő újjászületésünk történetében oly fénypontot foglal el, nem átalították őt, kit lelánczolt Prometheusként, hona véstteljes sorsáni kétségbeesése, mardosó fereg gyanánt gyötör, alacsony gúnyaik, gyanúsításaik és rágalmaik tárgyául tűzni ki.

Hazánk, mely nagy férfiakban oly szegény, mint tétlen szóhősökben gazdag, méltán fájlalhatja egy oly fiának szerencsétlenségét, kinek keble, tettűs életének minden percében csak hazája dicsőségéért és boldogságáért dobogott, ki ezért annyit áldozott, mint századok lefolyta alatt egy magyar sem, s ki most is ezer Örömmel váltaná meg élete árán, hona megszabadulását.

Meg is vagyok győződve, hogy hazám nemesb keblű polgárai közt nincsen egy sem, ki a nemes gróf halhatatlan érdemei iránti hálaérzetében buzgón ne óhajtáná, hogy az égen borongó sötét felhők minél előbbi szétosztásával, oszoljanak el a gróf lelkeről is azon sötét felhők, melyek most annak tehetségeit oly kínos zsidbadásban tartják, s hogy a gróf léphessen fel ismét minél előbb a nagy tettek színpadára, melyen ő annyi éveken át oly fényt árasztva működött, s melyen őt minden honszerető polgár oly bús szívvel nélkülözi.

Tisza partjain az ágyúk dörögtek, a halálos beteg öreg, ha lázas álmai felverték fekhelyéről – a ligetben kesergő-dalát fuvolyázó fülmilének hangja után hallgatódzott, míg nemes szívének mély fájdalma könyárban nem olvadt fel, s az álom angyala hűsítőleg és üdítőleg terjeszté lágy szárnyait égő homlokára!

VIII.

Befejezés.

Széchenyi István gróf élete egy nagyszerű tragédia volt, s ily tragédiának nem lehet utójátéka; a katasztrófával végződnek, beteljesültével ama föltartóztathatlan sötét végzetnek, mely hiábavaló küzdés után végre megsemmisíti a hős erejét. Ezzel bekövetkezett tragikus vége, habár nem mindig egyszersmind a fizikai is; a test nem mindig egyszerre törik össze a lélekkel, hanem az ily már pusztán csak fizikai lét hasonlít a kiégett vulkánhoz; emlékeztető jel, melyhez nagy események emléke kapcsolódik; sőt meglehet, hogy még költhet is tisztán emberi érdeket, de nagyszerűségét elvesztette; az idyll kezdődhetik, de a tragédiának vége!

Ha az, mit a világ Széchenyi „örülségének” nevezett, egyszersmind élte tragédiájának is katasztrófája lett volna, ha tetőpontja lett volna ama harcznak, melyet a „legnagyobb magyar” egy magasztos eszméért vívott a kérlelhetlen sors ellen, s ha ama megrendítő percz után csak oly évek sora következnek, melyek csupáncsak a fizikai élet s nem egyszersmind a nagy ember politikai működésének is folytatását képezek: nem érezzük hivatva magunkat arra, hogy átlépjük a döblingi tébolyda küszöbét s kövessük a szerencsétlen aggastyánt ama szomorú menhelyre, az élőhalottak ama sírboltjába, melynek kapujára úgy oda illenek e szavak: „Itt hallgat a búbanat, itt nyugszik a szív!” A nagy ember iránti kegyelet megsértésének tartottuk volna, ha most már csak kíváncsiság által vezéreltetve oda pillantottunk volna, hol „sírással tölti egész hátralevő életét, minden bús napot, minden még búsabb éjt,” nem leskelődtünk volna ama forró könyecseppek után, melyek a szemből a lélekre hullnak, s mint Jean Paul mondja, a szép napokban minden fájdalmat enyhítnek, hanem sorunk hideg évszakában végtelen fájnak, valamint télen nem sza-

bad a virágot meleg vízzel öntözni... Mit azonban az előbbi fejezet utolsó lapjain rajzoltunk, az csak a végkészület volt a katasztrófához, de még nem maga a katasztrófa; azon óriási erő, mely a tragikus végzet elleni nemes harcban lassanként fölemésztdött, csak egy pillanatra volt még megbénítva, de nem egészen megtörve, nem megsemmisítve; csak a test, melyben az erős lélek lakott, roskadt össze pillanatnyilag, fölmondva a szolgálatot; az oltár összedőlt, melyen a szent tűz lobogott, s beborította ezt romjaival, de e tűz – habár kívülről egy ideig nem volt is látható – tovább égett a romok alatt, hogy végre hatalmasan kiemelkedjék az omladékok közül!...

Vad zsvivaj kísérte Széchenyit a döblingi szomorú útra, s okozói jól kiszámították annak hatását. íme itt látjátok elöttetek az örült Lear királyt; borzadoz egész agy velőtök, ha a szerencsétlen ősznek kétségbeesett panaszait halljátok, melyek túlkialtják a vihar üvöltését; borzalomtól mereven szemlélitek, hogy kimondhatlan fájdalomtól gyötörtetve, hogyan tördeli kezeit s tépi széltől ingatott szakálát. Most kiáltson az ünnepélyes csend közepett csak egyetlen egy hang is: „álszakál az, s a kéztördelést tükörből tanulta” – aztán lássátok ennek hatását! Ily frivol hang lön hallható, mikor először szétfutott a hír, hogy Széchenyi megörült; nem hittek ama hangnak, de a rendkívüli benyomás, melyet a hírneves hazafi sorsának borzastó fordulata máskülönbén előidézett volna, meg vala hiúsítva, s – ezt akarták; igen – méltányosak akarunk lenni, s bevalljuk – ezt kellett akarniok. A politika mindig és mindenütt szívtelen, a nép férfainak ép úgy mint az ex professo államférfiaknak kezében; ki uralomra vágyik, vagy a már megnyert uralmat szilárdul akarja megmarkolni, az igenis hamar megtanulja, hogy ne nagyon válogasson az eszközökben, s mindegyiket megengedhetőnek találja, mihelyt célravezető. Széchenyi megörült! megörült a haza sorsa miatt! Ez oly tény lett volna, mely ellenállhatlan erővel hatott volna a tömeg benyomásokra hajlandó kedélyére, jobban mint ellenfeleinek legagyafurttabb okoskodásai, lehangzatosabb beszédei. Ily meggyőző tényt nem lehetett commentárok által meggyöngíteni, belemagyarázás által hatálytalanná tenni, ezt egyszerűen tagadni kellett, s tagadták!

Vesselényi és dr. Balogh nyilatkozatai csaknem nyomtalan veszték el; egy pillanatra elhallgattatták ugyan a rágalmazókat, de mélyebb benyomást nem tőnek, melleleg azon okból is, mivel

egyáltalán nem igen foglalkoztak velők bővebben. A politikában is mindig csak a jelenlevőknek van igazuk, s itt is igaz a régi közmondás: a kit nem lát az ember, el is felejtí. Széchenyi távol volt, a jelen eseményeibe nem avatkozott már be, működése a múlthoz tartozott, a jelen pedig oly eseménydús volt, oly viharos, a mi kö-röskörül történt, annyira lekötötte a figyelmet, hogy sem ideje, sem kedve nem lehetett az embernek visszapillantgatni a múltba. Nem mikor vész és vihar közt vérző lábbal halad előre járatlan utakon, hanem csak akkor, ha már nyugpontra jutott, pillant vissza a vándor; csak akkor tekint végig a tájon, melyen áthaladt, s csak akkor fordítja pillantását szemlélődve a tüneményekre, melyeket hátrahagyott.

A forradalom viharai végre lezajlottak. Sírva törték össze a vén huszárok kardjaikat Világosnál, hogy a muszkanak lába elé dobják, s halálos bágyadtan, ezer sebből vérezve hevert a földön a magyar nemzet. A lankadt szem most először fordult visszafelé; csak most vette észre, hogy hiányzik a legjobb egyike, kit nem lehet a csatatéren a holtak közt találni, sem a börtön magányában; másnemű magányban senyedett távol hazájától, ama szerencsétlenek közt, kiktől a könyörtelen sors visszavette az isteni szikrát, melyet egykor Prometheus az égből orzott. Csak most kérdezösködtek egymástól az emberek Széchenyi sorsa felöl. Örült? nem örült? Furcsa kérdés, mely félígméddig magában foglalja már a t a g a d ó feleletet, oly kérdés, melyet határozottan senki sem oldott még meg, s ily alakban nem is lehet megoldani. Ama léhafejúeket, kik kurtán tudtak ráfelelni: „Igen, igen, Széchenyi István bolond, mindegyik Széchenyi bolondos többé vagy kevésbbé,” – e finom emberösmeröket természetesen nem vehetjük számításba; de komoly vizsgálók, kitünö szellemek is hasztalan fáradoztak a véleményünk szerint, mint mondók, megoldhatlan kérdés megoldásában. Egy szellemdús magyar publicista, Kecskeméthy Aurél, ki finom psychologikus látással bír, s kinél, Széchenyivel gyakran érintkezvén, nem hiányzott a tárgyösmeret sem, Széchenyi utolsó éveiröl írt érdekes könyvében e kérdést fejtegeti: „Örült volt-e Széchenyi?” s finom észleletek egész során át csak ama nagyon is kevésbé fölvilágosító következtetésre jut: „Széchenyi egészséges korában már rejtély volt. Utolsó tíz évi állapotára épen nincs nevünk a szótárban.” Más helyütt meg azt mondja Kecskeméthy: „Általán az öreg és beteg Széchenyi nem képez

ugrást a 48 előtti Széchenyiről. Van köztük összefüggés, mind az egészséges, mind a kóros tulajdonságokban, – annyira, hogy az egyik a másikat némileg megmagyarázza, s az egész rendkívüli embernek fogalmát kiegészíti. Ki Széchenyi múltját nem ösmeré: az őt Döblingben nem volt képes megérteni s megítélni. Viszont, ki Széchenyit Döblingben ösmeré, a 48 előtti Széchenyinek sok mondatát és tettét s egy vagy más alkalmi viseletét, mely lélektani rejtély lehetett, rögtön föl- és megvilágosítva látja.” Ez kétségkívül egészen helyes, hanem könnyen azon következtetésre csábíthatna, hogy Széchenyi tehát vagy kezdet óta mindig elmeháborodott volt, vagy hogy soha sem volt az, s mindkettő határozottan helytelen föltevés volna.

A Kecskeméthy könyvének egy tekintélyes bírálója, ki e percben talán Magyarország legkitűnőbb aesthetikusa, Gyulay Pál a Kecskeméthy által tett közlésekhez a, legszellemdúsabb következtetések sorát kapcsolja, *) melyek közül az, hogy Széchenyi grófnak ugyanaz okozta halálát 1860-ban, a mi 1848-ban megtébolytotta, teljesen egyez a mi nézeteinkkel; hanem az általános kérdés: örült volt-e Széchenyi vagy sem? ezzel nincs megoldva, s az ellenmondások, melyeket Gyulai az általa kritizált könyv szerzőjének kimutat, kiegyenlítettlen fönnállnak most is; nem is Kecskeméthy nézeteiben léteznek ezek, hanem a tényekben, melyeket ez híven előad. Épen ez eltagadhatlan s egymással mégis ellenmondásban álló tényeken alapul a mi véleményünk, melyszerint e kérdés úgy általánosságban, a mint az eddig fölállított, meg sem oldható, s minden arra irányzott feleletnek, legyen az bár igen vagy nem, helytelennek kell lenni. Széchenyi állapota az 1848-60 években épen nem volt állandó, nem egyenlő, s a felelet azon kérdésre: vajjon örült volt-e? a mi 1848-49-ben igaz lehetett, nem az már a következő években, míg az 1860-ki végzetes nagy héten ismét igazzá válik. Nyilvánvaló, hogy három teljesen különböző phasison ment át Széchenyi lelki állapota döblingi tartózkodása alatt; nem határozhatók meg ugyan nap és óra számra, s hogy az egyik elmúlt, rendesen csak abból vesszszük észre, mert a másiknak megkezdődése már tények csoportja által nyilvánult; hanem e három stadium különfélesége nem tagadható, s ha azon kérdés vettetik föl: vajjon tébolodott volt-e Széchenyi?

*) Budapesti Szemle. 1865. IV. F. 108. i.

pontosan meg kell jelölni az időszakot is, melyre a felelet adandó, hogy határozottan lehessen felelni; csakis ezáltal válik természetessé e psycho-pathologikus kórfolyam egész menete s teljesen érthetővé némely látszólagos ellenmondás.

Azon alig lehet komolyan kétkedni, hogy Széchenyi szellemi funciói- azon időben, mikor dr. Görgen gyógyintézetébe hozott, mélyen meg valának zavarva. Minden kül-jel a mellett szólt, a reá való hajlam Széchenyi egész lényében régóta megvolt, s ez évek, sőt csaknem évtizedek óta szunnyadozó zord hajlamok kifejtésére, mint láttuk, 1848-ban valóban nem hiányoztak a fontos indokok. Széchenyi testi egészsége már azon időben, melyet egyébként a „legerőteljeseb férfikor”-nak szoktak nevezni, mélyen meg volt ingatva, s ez folyvást a legszomorúbb módon visszahatott kedélyére. Olvasóink emlékezhetnek még ama 1830. július 17-ki hirsovai levélre, melyet Waldstein grófhhoz írt Széchenyi, s melyben az alig negyven éves férfi ama megdöbbenő nyilatkozatot teszi, hogy ez idő legnagyobb részét szívszorogások és fuldoklások közt tölte, melyekhez még régibb bajok is járulván, annyira levert, oly két ségbeesett, hogy életének „véget akar szakasztani.”

A szintén fentebb közlött 1831. oct. 12-én kelt czeni levélben arról panaszkodik Széchenyi, hogy egész éjeken át dolgoz, de „egészsége hanyatlk.” Egy néhány évvel később írt könyvében leírja, mily élvezetet nyújt neki álmatlan éjei alatt a kandallóban égő kőszéntűz, s innen kezdve tömérdek helyet idézhetni Széchenyi irataiból, melyek mind egészségének szörnyű rongáltságát tanúsítják *) és azt, hogyan kell küzdeni a hatalmas szellemnek a mindinkább hanyatló test ellen, nehogy ennek gyengesége végkép megbénítsa. De épen ez a harcz emésztette föl annál gyorsabban a gépet, melynek képességét akarta fokozni! Széchenyi óriási szorgalma, a tömérdek munka, melyet a lángszellemű férfi egyszerre iparkodott elvégezni, a buzgalom, melylyel önmagát teljesen ugyanazonosította minden általa fölkarolt ügygyel – mindez eléggé ösmeretes az eddigi előadásból, valamint a mély búbanat, a folytonos aggodalom, melylyel Kossuth mindegyre merészebbé váló izgatása betöltötte. Ily körülmények közt csak természetes, hogv ha az 1848. évi végzetes szeptemberi napjaiban Széchenyi

*) Széchenyi egy 1841-ben írott végrendeletében így szól: „Fejem vágatassék el nyakamról, nehogy valamikép, habár csak pillanatra is ez életre ébredjek, car je deteste mon existence.”

testi szenvedése elérte tetőpontját s az évek óta már fölbomlásnak indult szervezetet képtelenné tévé, hogy az emberi ész közönséges törvényei szerint működő szellemnek tovább is lakául és eszközüül szolgáljon.

Wesselényi bizonyára igazat mondott, mikor azt mondta: hogy a hona miatti búsongás megtörte a nagy hazafi szívét; de a katasztrófa nem csupán a búbánat nagyságából támadt, hanem egyszermind az összeroskadó test végelgyengüléséből is. Deák, ki bizonyára ép oly buzgó és őszinte hazafi volt, ki bizonyára ép oly jól belátta a helyzetet, s kit bizonyára ép úgy meghatott a haza szenvedése, kiállta e viharos időszakot, a nélkül hogy legcsekélyebbet is vesztett volna szellemi üdeségéből, s még ma is ugyanazon tiszta pillantással, ugyanazon okos értelemmel, ugyanazon szilárd, biztos kézzel áll a nemzet élén. Nála egészség és ruganyossággal tölt testre hulltak a sors rettenetes csapásai, s e test erőlyesen ellenállt, míg Széchenyi roskatag teste e csapások alatt, legalább pillanatnyilag, összetört, s a fényes szellemet is romjai alá temette. Ez ugyan nagyon materialistikusnak tűnhetik föl, de a valóságnak tökéletesen megfelel. A test és léleknek egymásrahatása mindenestre itt is kölcsönös volt, mint minden emberi szervezetben. A szakadatlan szellemi munka, a hazafias buzgalom, mely nem engedett pihenést, s a haza sorsa fölötti súlyos aggodalom sietteték a crisist az a nélkül is megrendített szervezetben, s e megrongált Organismus viszont a legborzasztóbb képzelgések egész seregét támasztotta, melyek a ragyogó szellemet homályba burkolták, ama sáskaseregekhez hasonlóan, melyek perczekre a napvilágot is képesek elhomályosítani. Hanem e kölcsönös hatásnak, főleg ha beteges jelenségek során át végre valami heves crisisre vezet, mindig meg) an a maga határozott s a körülményekhez képest különböző kiindulási pontja. Vagy a lélek és kedély bántalmi nyitják meg a szomorú sort, pusztító befolyásukat lassanként kiterjesztve a physikai emberre is, vagy a phisis az, mely a lelket és kedélyt is belevonja szenvedései körébe.

Széchenyinél határozottan az utóbbi eset volt; testi szenvedések – ismét a hirsovai levélre emlékeztetjük olvasóinkat - zavarták meg először kedélyét, sőt öngyilkossági gondolatokkal tölték be lelkét akkor, mikor nyilvános működése, szellemi munkája még alig hogy megkezdődött, mikor még minden virágzó álma gyümölcsöt ígért s a dicsőség babéra még egészen üdén és

illatozólag érinté halántékait. Széchenyi testi betegsége talán nem emelkedett volna oly aggasztó magas fokra, hanem azért tovább fejlett volna mégis és hatása a lélekre érezhetővé vált volna, ha Széchenyi, mint annyi sok más rangtársa, könnyelműen csak az élet virágos ligeteit kereste s a közhasznú munka, komoly hazafias működés meredek útját kerülte volna is.

Bőven megvalának tehát Széchenyinél a szellemi élet megzavarására a fizikai előfeltételek, s ismérvek olvasóink előtt a morális okok is, melyek ama hajlamokat oly gyorsan kifejték. Az általunk rajzolt kölcsönös hatásnak azonban, fájdalom, nincs megállapodása s a lélek a l a p o s aggodalmi után, melyek a testre is nyomasztólag hatnak, ez utóbbinak beteges állapota minduntalan aggasztó képzeletek csoportját támasztja, melyekben eleinte még van legalább egy szikrányi tény, míg utóbb mindinkább eltávoznak a reális alaptól s végül egészen üres képzelődésekké fajulnak. Széchenyinél is így volt. Hogy sikertelen küzdött s hogy e küzdelem sikeretlensége egyértelmű a haza romlásával s annak, ki Magyarország megifjítását tűzte ki életföladatául, habár csak pillanatnyi, erkölcsi megsemmisülésével, az, fájdalom, nagyon is igaz volt, s teljesen képes a nemes hazafit mély fájdalomba süllyeszteni. Éhez csatlakozott azonban nemsokára, egy, legalább részben beteges képzelődés, azon gondolat t. i. „hogy ő maga okozta saját és hazája szerencsétlenségét.”

Ismételve említettük, mennyire kínozta ez eszme Széchenyit az 1848-at megelőző utóbbi években s dr. Görgen orvosi bizonyítványa szerint is „mania desperatoriá”-ban szenvedett Széchenyi az intézetbe léptekor, különösen pedig azon rögeszmében, hogy „a demokrata párttal való eoquettirozása” által előkészítette a forradalmat s Magyarországot tönkre juttatta. Dr. Görgen fölött régóta be van fejezve az Ítélet; a de mortuis nil nisi bene daczára is bátran ki lehet mondani, hogy dr. Görgen sein mint orvos, sem mint psycholog nem bírt képességgel egy Széchenyi állapotát megítélni; szellemileg jóformán korlátolt rutinier volt, kire nézve a tébolyda üzletbeli vállalat volt, melynek vagyonos betegek fölvétele által jó jövedelmet kell hajtani s valóban jól is jövedelmezett, de a mit Széchenyiről mondott, természetesen a nélkül, hogy igazán értené, s a nélkül, hogy szabatosan ki tudta volna fejezni, teljesen megegyez a grófnak 1848 előtti eszmemenetelével, s Döbblingben még élesebben nyilvánulhatott ez.

Széchenyi ez önkínzó gondolatait részben beteges képzelgésnek neveztük, mert egy szikrányi igazság mindenesetre volt benne. Valami „demokrata párttal” nem coquettirozott ugyan Széchenyi soha életében, hanem annyi bizonyos, hogy ő először terjesztett Magyarországon (már a „Hitel”-ben) oly eszméket, melyek lényegükönél fogva egyáltalán demokratikus természetűek valának, ő volt az első, ki komoly és sikeres támadást kezdett a magyar alkotmány exclusiv arisztokratikus jelleme ellen, s ez eszmék éppen annál gyorsabban behatoltak s gyökeret vertek, mivel ő, a büszke arisztokrata pendíté meg. Ő szorította le a feudális pártot mindinkább összezsugorodó minoritássá, s elválasztotta tőle a szabadelvű conservatív elemeket, melyeknek egy része átment az oppositio táborába, mialatt azok, kik külön fiatal conservatívparttá alakultak, csekély számuk s nem sokkal jelentékenyebb tekintélyük mellett ép oly kevéssé akaszthatták meg a szabadelvűek előre-rohanását, mint az e század elején még oly hatalmas, hanem Széchenyi föllépte óta teljesen jelentéktelenné vált ó-conservatívpart. Széchenyi előmunkálatai nélkül Kossuth aligha talált volna oly termékeny földet működései számára; 15 évvel utóbb ott kellett volna kezdenie, hol Széchenyi 1825-ben kezdte, s 1848-ban Magyarország talán még csak ott lett volna, hová néhány évvel” Széchenyi „Hitelének” megjelenése után eljutott.

Mindez tagadhatlan tény; de van-e ebben hiba vagy éppen bűn? Szándékában rejlett-e Széchenyinek a forradalom vagy reformtörekvéseinek habár nem szándékos, de a dolog természeténél fogva sükségképeni logikai következménye volt-e ez? Bizonyára nem; sőt ellenkezőleg egyáltalán esetleges, a körülmények sajtóságos kapcsolata által előidézett eltérést képezett Széchenyi irányzataitól, nem azoknak következményét, hanem éppen megsemmisítését képezte, s hogy Széchenyi ezt nem ismerte föl, hogy saját lelki gyötrelmére mindenkép el akarta hitetni magával, s végül legalább egy ideig hitte is, miszerint ő okozta azt, mit egyáltalán nem akart, sőt mindig a leghatározottabban ellenezett, e gondolat volt ama képzelgő kinövés, melyet zavart szelleme egy, magában véve egészen igaz tény törzsére lerakott.

E félig való, félig képzelt fogalmakhoz járult aztán, a physikai és psychikus szenvedés tovább fokozódván, puszta képzelgések egész sora, melyeknél hiányzott a tényleges jogosultságnak még árnyéka is. Széchenyi féltetni kezdte saját személyét. Apró

vonásokból, melyeket az előbbi fejezetben közlénk, már talán világossá válhatott, hogy a haza balsorsa fölötti fájdalomon kívül azon gondolat is nyugtalanította, miszerint kétségkívül ő esik első áldozatául a forradalomnak, a forradalom mint megfordított Saturnus először is saját atyját – s ennek tartá magát – fogja elnyelni; őt ragadják magukkal először is ama sötét szellemek, melyeket, mint hívé, ő hívott életre s most nem bír szabadulni tőlük. De ha megkímélné is őt a forradalom, ha végre maga a forradalom bukik is el, mit használhat az neki; így aggódék tovább önmagát gyötörve. A kormány borzasztó büntetést fog akkor tartani, s büntető keze bizonyára őt éri el először, mint mind e baj okozóját. Hívó lelke remegett végre az ég haragjától is, mely soha sem bocsáthat meg ily nagy bűnösnek. Így szülte a, mint mondók, legalább fél-lábbal még reális téren álló gondolat, mintha t. i. bűnrészes volna a végzetterhes fordulatban, melyre dőltek Magyarországon az ügyek, – végül a gyötrő gondolatok egész árját, melyeknek nem vala többé s e m m i tényleges jogosultsága, melyek azonban a nagy embert lelkileg és testileg összetörték s alátaszították a kétségbeesés sötét örvényébe.

Éjjel nappal üldözték e kínzó gondolatok; elrabolták lelke és teste nyugalmat; minden régi testi baja kétszerte fájdalmasabban érezhetővé vált; semminemű világi hatalom rá nem bírta volna, hogy ágyba feküdjék; mintha láthatatlan fúriák üldöznék, föl s alá nyargalt; nem evett, nem ivott s nem aludt többé; a test hetekig megtagadta az egészség fönntartására elkerülhetlen functiókat; a láz alig hagyta el pillanatokra, a teljes bágyadság állapotának engedve helyet; ütere akkor alig vert, minden kilenczedik, tizedik dobbanása elmaradt, a szemek tüze kialudt, az arcz beesett ... ez volt Széchenyi István gróf képe kevéssel a Görgen tébolydájába lépése előtt és után.

Ottani tartózkodása első időszakát illetőleg csak igen gyér közléseink vannak, s azon időből csakugyan kevés tudósítani való volt. Úgy látszik, Görgen nem is nyúlt valami positiv kísérlethez a híres beteg kigyógyítása végett, s jól tette! Hanyagsága vagy tudatlansága történetesen eltalálta a helyes utat; talán dr. Balogh ki is kérte hogy döblingi collegája ne avatkozzék semmibe önféjüleg. Széchenyinek egyelőre csak tökéletes nyugalomra volt szüksége; az orvosi tudománynak ily szenvedés ellenében nem volt semmi hatalma; ha egyáltalán segítni lehetett még Széchenyin, úgy

csak saját alapjában még mindig erős természete segíthetett; ennek jótékony működését semmi külső befolyás által nem zavartatni, ez volt az egyedüli, mire az orvos gondoskodásának szorítkozni kellett. Csak egyszer a testi állapot a javulás stádiumába lépjen, csak távoltartassék e tekintetben minden roszabbulásra szolgálható külső ok, akkor lassanként bekövetkezhetik, hogy a szellem is helyre áll s visszatér legalább az a relatív kedvező állapot, melyet a gróf az 1848. év fölemészítő élményei előtt élvezett. Ez volt dr. Balogh diagnosisa, s tökéletesen helyesnek bizonyult be, sőt megerősítése gyorsabban bekövetkezett, mint ő maga talán remélni merte.

Azon perczen ugyan, midőn Széchenyi a tébolydába lépett, oly dühroham szállta meg, mely hevességére nézve minden eddigit fölülmúlt, s e rohamok eleinte ijesztő mérvben ismétlődtek. De ki nem találja e jelenséget természetesnek? Nem emlékeztette-e a reá nézve teljesen idegen helyiségek, az ép oly idegen arcok látása szüntelen helyzetének szörnyű voltára, s nem kellett-e kétségbeesnie a szó legborzasztóbb értelmében, ha egy pillantás egész környezetére eszébe juttatta sajnálatraméltó állapotát, ha minden tárgy, melyre szemét vetette, mintegy reákiáltani látszott: szegény nagy ember, mivé lettél! Nem az fájhatott neki oly nagyon, hogy ő a büszke gazdag gróf, most egy kis tébolydának két szűk szobáskájába látta magát beszorítva; ilyes nélkülözések soha sem szomoríthattak meg egy Széchenyit; hanem hogy neki „a legnagyobb magyar”-nak, itt kellett maradnia, mialatt távol szülőföldén véres csaták döntötték el hazája sorsát, hogy ép oly perczen hagyta el ereje, midőn Magyarországnak legnagyobb szüksége volt arra, ez tette őt örültté s üzte pokolbeli kínoktól gyötrött lelkét a tehetetlen düh szilaj kitöréseire.

Hónapokig tartott ez állapot, a nélkül hogy valami jelentékeny változást lehetett volna észrevenni, csak a dührohamok lőnek kissé ritkábbak, minél jobban hozzá szokott Széchenyi új környezetéhez; a többi betegségi jelenségek csaknem változatlan tartottak; külsejét teljesen elhanyagolta Széchenyi; nem olvasott, nem írt semmit, s nem akart senkit látni, még nejét és gyermekeit sem, kiket oly bensőleg szeretett. *) Így hát Széchenyi teljesen holt volt

*) Sajátságos és psychologikus tekintetben igen érdekes vonása Széchenyi jellemében, hogy éppen családja előtt nem akarta mutatni magát beteg állapotában. Ily időben rendszeren azon igyekezett, hogy valami ürügy

a világra nézve – őszintén szólva – a világ nem is igen törődött az öreg beteges emberrel. Különösen Magyarorszáiban most küzdte a forradalom végső harcát; a muszkák benyomulásával megkezdődött haldoklása, s e rettenetes küzködés a halállal végig hatott a nemzet legutolsó tagjáig. A világsi katasztrófa után, legalább külsőleg, beállt a nyugalom.

Egy fiatal orvossal találkoztam akkor, ki a köztéboldyában volt alkalmazva, de dr. Görgei házában is gyakran megfordult. Mindjárt tudakozódtam Széchenyi hogyléte felől, s a felelet, melyet nyerek – minden egyéb tudósítással ellenkezőleg – oly meglepőleg örvendetesen hangzott, hogy mélyen emlékezetembe vésődött. Miután a fiatal orvos elmondta azt a keveset, a mit Széchenyi azon korbéli külső életéről mondani lehetett s a mit már a nélkül is tudtam: „Dr. Görgei a gróf állapotát jóformán reménytelennek tartja; ő mindebben csak föltartóztathatlan előrehaladó fölbomlást lát, mely az agy lágyulásából ered s melyet csak a roncsolt testben még mindig meglevő szívós életerő hátráltat. Én azonban más véleményben vagyok; azt hiszem, mindentől a physikai erőnek habár lassú fölüdülésére következtethetek, s ha ez észrevételemben nem csalódom, akkor a szellem helyreállítása végett sem aggódom. Gyógyíthatlanoknak eddig rendszeren csak az oly elmebetegeket találtam, kiknél semmi összefüggést nem lehet fölfedezni hallucinációik s a reális viszonyok közt, ahonan a lélekbűvárját kiindulhatott volna. Széchenyinél nem áll ez eset. Örűtsége hasonlít egy magas toronyhoz, melynek csúcsa a felhőkbe ér ugyan, hanem talapzata a földben gyökerezik; itt nincs megszakítva a valódi

alatt eltávolítsa őket. Már az általunk említett 1838. márt. 21-én báró Tinához írt levelében így szolt: „Tegnapelőtt sokat kellett kiállnom szerencsetlen májbajom miatt; tegnap óta kissé jobban vagyok. Ma elutaztam nőm nyolcz gyermekkel es tizenkét cseleddel Czenkre; mióta elmentek, nein érzem magamat szobáiban oly nyugtalan s aggóilóiuk.” Elliszszük ugyan, hogy Széchenyi ily perczekben nyugalom után áhitozhatott; hanem hiszen a gazdag grófnak elég helye volt palotájában, hogy nyugalmában ne zavartassék, ha bár családja közelében volt is. Inkább úgy látszik, hogy ita, orvosok által gyakran észrevett jelenséggel van dolgunk, melyszerint finom érzékű betegek bajaikat épen azok szeméi elől igyekeznek eltakarni, kiket legjobban szeretnek; épen ezek előtt legyen a szeretett lény „nem szép” oldala elrejtve. Talán ebből magyarázható ki Széchenyi magatartása is családja iránt döblingi tartózkodása első éveiben.

élettel az összefüggés, s ha a viszonyok némileg javulnak Magyarországon – a legrosszabbon már átesett az ország – akkor csak egy kis javulásra van szükség a gróf testi állapotában, hogy a szellem is újra fölüdüljön. Az eféle elmeháborodottak – így végzé a fiatal ember – hasonlítanak a himlős betegekhez; a betegség tetőpontján, valamint közvetlen előtte és utána igaz ugyan hogy fölismerhetlen módon el vannak rútitva és senki sem ismerné meg a földagadt fejet, hanem aztán lassanként kisimulnak a vonások s nemsokára újra megpillantjuk a jól ismert arcot, hanem persze itt-ott egyegy himlőhelyet is, mely azelőtt nem volt rajta s mely habár csak gyöngén, de mégis emlékeztet a kiállt betegségre...”

Nem tudom, mennyiről értesült Széchenyi a külvilág eseményeiből környezete által; de abban minden tudósítás megegyez, hogy az 1849-50-ki télen nyugodtabbá lőn, hogy dührohamok nem fordultak többé elő, sőt hogy 1850-ben rá is szánta magát, miszerint Bécsben lakó családját meglátogassa; Széchenyi akkori állapota mellett minden esetre oly merénylet, melyért csakis egy dr. Görgen oktalansága vállalhatta el a felelősséget. A kísérlet meglehetősen szerencsétlenül is ütött ki. Széchenyi éles szemét nem kerülhette ki, mily megrendítő benyomást tőn dúlt arca, egész szenvedő alakja családjára; őt magát is a legmélyebben meghatotta a szomorú viszontlátás; a legfájdalmasb érzelmektől szakgatva, tért vissza a tébolydába, hol most kétszerte borzasztóbbnak kellett találnia a lakást, miután egy rövid órát a házi tűzhelyen töltött, míg viszont az is újra világossá vált előtte, hogy korán sem elég egészséges még, miszerint elhagyhassa e gyászhelyet. Ágyára dőlt és sokáig s keserűen sirt. Soha – fogadá ünnepélyesen - soha át nem lépi többé e ház küszöbét!

A visszaesés szerencsére nem bírt semmi komolyabb jelentőséggel; a gondviselés szorgosabban őrködött e drága élet fölött, mint az emberi gondviselő, kinek fölügyeletére bízott. Széchenyi gyógyulása lassan, de mindinkább észrevehetőleg haladott, ámbar e tekintetben senki sem volt kétkedőbb mint ő maga. Óvatosan mint a sérült madár, kit a vadász ónja talált, emelgeti alig begyógyult szárnyait, Széchenyi is csak habozva próbálgatta szellemének újra föltámadó erejét, s – már ez aggodalmasság a gyógyulás jele volt; az az öntudat, hogy az ember beteg, már a javulás kezdete nehéz válságok után. A két betegápoló egyike – egyszerű, a legszerényebb műveltségi fokon álló ember – rendszeren az ösme-

retes, bécsi dialectusban írt néplapot „Wochenbriefe des Hans Jörgel” olvasgatta Széchenyi, eleinte csak néha, aztán hetenként elkérte a lapot, s ápolóinak nagy bámulatára oly buzgón tanulmányozta, mint azelőtt talán a világ egy classikusát sem; órák hosszúig elgondolkozott ez olvasmány fölött, beszélgetett ápolóival az olvasottak felől, s még évek múlva is erősíté, hogy e sajtáságos tanulmány oly mély bepillantást nyitott neki az osztrák, különösen a bécsi nép társadalmi és miveltségi viszonyaiba, a minőt közvetlen szemlélet által soha sem szerezhettek volna magának. Figyelmes olvasók némi vonatkozásokat fognak találni ez olvasmányra Széchenyi egy később híressé vált könyvében.

Szabadóráikban, s ebből természetesen elég volt, a két ápolóőr malom- és shakjátékkal mulatott; Széchenyi óráig elnázte, aztán maga is kínálkozott, hogy egyikökkel vagy másikkal eljátszik egy partiét, s érezte, hogy ezen, ily férfira nézve valóban minden fogalmon fölül szerény szórakozás mennyire javára szolgál. Könyes szemekkel hallgatta a grófné, ha egy ily nap után valamelyik ez egyszerű emberek közül elbeszélte, hogy ő excellentiája megint ennyi meg ennyi ideig „malmozott” vele, vagy shakot játszott, hogyan örült aztán a kegyelmes úr, ha a szegény ördögtől egy egy fedezetlen parasztot „elcsíphetett,” ha pedig épen egy futó vagy egy torony volt s a betegápoló szomorúan nézett egy ily elvesztett ábra után, az öreg úr nevéttében úgy megrázkódott, hogy kicsordult bús szeméből a köny s végig gördült a sápadt arc redőin a hosszú ősz szakálra! A jó embereknek mindezt egész körülményesen el kellett beszélni; s minél több követ elcsípett tőlük az excellentiás úr, annál dúsabban megajándékozta őket a grófné, de erről szólniok nem volt szabad, – Széchenyi máskép bizonyos hogy nem nyúlt volna többé a malomhoz, sem a saktáblához. Csak úgy esetleg lehetett az ápolók egyikének említni, hogy ő ismer egy fiatal embert, technikus tanulót, a ki kitűnő sakjátzó, s bizonyára jobban szeretne ez ügyességével keresni néhány forintot, a helyett hogy mint eddig oktatásból tengődnék nyomorúságosan. Széchenyi szerződtette a fiatal embert, ki most naponként, még késő éjjel is sakkot játszott vele, s gyakran csak korán reggel hagyta el a dőblingi tébolydát, hol a gróf egy külön szobát bérelt számára, hogy ne kelljen éjjel, locspocsban, messze a városba haza vándorolnia. *)

*) A fiatal ember, ki természetétől már gyöngé volt, s a szakadatlan tanulás és többféle nélkülözések által elgyengülve nem bírta sokáig kiállni

Széchenyi testi ereje is megint gyarapodni kezdett, s hogy erről meggyőződjek, arra egyszer ugyancsak különös, váratlan alkalma nyílt. A gróf hálószobájából egy ajtó vezetett ki a ház belsejébe a folyosóra, hová más betegek szobái is nyíltak. Ez ajtóról azt hitték, hogy be van zárva, és Széchenyi soha sem nyúlt hozzá (lakásának volt más kijárása is a lépcső felé), mert makacsul került minden érintkezést az emberekkel, az orvosi és felügyelői személyzetet kivéve. *) Egyszer éppen a mint lefeküdt s a lámpát kioltotta, úgy tetszék neki, mintha a folyosóra vezető ajtóhalkan megnyílnék; a mély sötétségben nem láthatá, vajjon valóban belépett-e valaki? Hallgatózva fölemelkedett ágyában, aggodalmas veríték cseppek gyöngyöztek homlokán. És csakugyan lassú lépteket hallott. Rémülettől mereven, alig bírt annyit kiáltani: „ki az?” a mint már érezte, hogy valaki torkon ragadja» E kétségbeesett perczen ismét viszatért minden ereje, görcsösen megragadta a kezét, mely torkát szorítá, kiugrott az ágyból, átnyalábolta a sötétben az ismeretlent, az ajtóhoz szorította s kilökte a folyosóra. Csak most ütött zajt s aztán kisült – ez is sajátságos bizonyítéka a házban uralkodó fölügyeletnek! – hogy az örültek egyike, a nélkül hogy valaki észrevette volna, elhagyta szobáját, kísétált a folyosóra, megpróbált néhány ajtót, s a mint a Széchenyit nem találta zárva, kéretlen meglátogatta a grófot. Gondolhatni, hogy ez éji kaland nem éppen nagyon üdvösen hatott a beteg rongált idegeire, hanem hát egyszer újra megkísértette erejét, s e kísérlet eredménye, úgy látszott, némi elégteliséget szerzett neki, mert évek múlva is örül, ha e történetet elbeszélhető.

ez éjjeli „szórakozást,” egyszer este nem jött el többé, hanem helyette azon jelentés, hogy megbetegedett. Csakhamar rá megőrült s nemsokára megszabadította a halál.

*) E tekintetben is szokatlan mérvű lelki erőt tanúsított Széchenyi; bizonyára nem önmegtágadás nélkül szánta el magát e remeteéletre, hanem tudta, hogy a tébolydabani tartózkodás, melyet elhagyni nem érzé magát elég erősnek, csak akkor lesz elviselhető, ha lehetőleg ritkán emlékeztetik rá, hogy hol s mily helyzetben van. Minden ilyes figyelmeztetés a leghevesebb izgatottságba ejtette. Egyszer a kinyitott ablakra hajolt s lenézett a kertbe. Egyszerre csak előlép valami bokor mögül az intézet egy másik betege, szintén magyar, ki Széchenyit meglátva, csaknem térdre rogy, s karjait kitúrva, a legmélyebb hódolattal fölkiált: „Üdvözlöm a nagy grófot.” „Nagy bolond, nem nagy gróf,” viszonzá Széchenyi, mérgesen becsapva az ablakot, és soha többé nem mutatta ott magát.

De a testi és szellemi megerősödés ez apró nyilatkozatai még mindig csak egyes napsugárok voltak, melyek az ittott ugyan már szétszakított, de még mindig elég sűrű felhőfátylon áttörtek. Minden ily „excessus” után – mert excessusnak tartá Széchenyi a külvilág, dolgai iránti részvét minden nyilvánulását – annál inkább visszariadva húzódott fère a szerencsétlen ősz, s félig örült, félig meg boszankodott, hogy akarata ellenére mindegyre gyorsabban ismétlődtek ez „excessusok,” hogy mindegyre gyakrabban fordultak elő ama vigyázatlan perczek. Még küzdött tehát a lassanként visszatérő szellemi és testi erő a már lassanként hátráló, de még teljesen le nem győzött betegséggel, de amannak győzelme mindinkább valószínűbbé vált, s egyes apró jelekből következtetve, úgy látszék, mintha Széchenyi már csak alkalmas időpontra várt volna, hogy a külvilággal, vagy legalább annak egy kis körével ismét érintkezésbe lépjen. Ez érintkezési pontul szolgált végre – gondolom 1852-ben történt – Lonovics érsek Bécsbe érkezése.

Ki Magyarország történetét s különösen az országgyűlési tárgyalásokat a harminczas évek óta csak felületesen is ismeri, az emlékezni fog, mily kiváló helyet foglaltak el azokban a vallásügyi kérdések, s mennyit nyomott a latban mindenkor ily kérdések eldöntésénél az ép oly tudós mint szellemdús főpap szava. Azon percz óta, midőn mint kanonok az egi káptalant képviselő az országgyűlésen, egész az 1848. év mozgalmas napjaiig, mikor az érsekek bíboros padján foglalt helyet, Lonovics nemcsak rendkívüli szónoki tehetsége által tűnt ki, hanem főleg ama finom tapintat, ama fölvilágosodott, szelíd, valódi keresztény szellem által, melylyel, a nélkül hogy rangja s az egyház érdekeiből bármit is leengedett volna, világi dolgokban mindig a józan haladást partolta, egyházi ügyekben pedig a merev ultramontánok s a szabadelvű párt nézetei közt a leggyöngédebb módon tudott közvetíteni. Míg klerikális körökben elsőrangú tekintélynek tarták (ismeretes diplomatai küldetése a szentszékhez), a laicusok bámulák valódi classikus képzettségét, a csodálatraméltó olvasottságot s az óriási emlékező tehetséget, melyek e főpap beszédeit a tanulmány és szellemi üdülés kimeríthetlen forrásává tevék, a nagy tömeg pedig legőszintébb tisztelettel tekintett ez igazi alkotmányos érzelmű és szeplőtlen jellemű főpapra, ki nemcsak elragadó szóval, nyílt komolysággal, a zelotaság legkisebb nyoma nélkül hirdette az Úr szavát, hanem nemes tettek végtelen sora által példájával is be-

bizonyította. *) Hogy Széchenyi már azelőtt is mindig szerfölött vonzódatott ily emberhez, azt bizonyára érthetőnek találja mindenki; az ily pap ama valódi kereszténység apostola volt, melyre vala a nemes gróf vallásos szelleme irányozva, s valóban évek sora óta a legbensőbb barátság létezett Széchenyi és Lonovics közt, a mi még azáltal is emelkedett, hogy Lonovics is némikép az 1848. év mártýraihoz tartozott. Neki is el kellett hagynia hazáját s néhány évet a melki apátságban tölteni csendes elvonultságban, s aztán – ha jól emlékezem 1852-ben – ottani tartózkodását a bécsivel cserélte föl.

Nem tudom, mimódon értesült Széchenyi az érsek Bécsbe érkezétéről, hanem azonnal föltámadt benne a vágy, hogy lássa nemes barátját, s e pontban a gróf óhajtása egyezett családja óhajtásával, kik az érdemes főpapot buzgón kerék, örvendeztesse meg látogatásával a szerencsétlen szenvedőt. Lonovics előbb lehetőleg pontos értesülést szerzett magának orvosi részről Széchenyi állapota felől, s azután kijelenté, hogy kész a grófnak és családjának óhajtását teljesíteni. A fájdalmas és örömteljes viszontlátás első pillanatait híven festeni aligha sikerülne gyöngé tollúnknak. Sokáig tartott, míg Széchenyi csak némileg is uralkodni képes lőn érzelmei fölött, hanem akkor aztán lelke egész nagy fájdalmát kiönté a nemes barát keblébe. Először is testi szenvedéseit festé le, melyekkel az Isten meglátogatta, hogyan hentereg egész éjken át álmatlan ágyán, míg végre a bágyadtság lezárja szemeit. „Ah, –

*) Hogy mily nagy tiszteletben állt Lonovics püspök még a határozott ellenzékienél is, arról szóljon itt csak egy példa. Az 184^{3/4}-diki országgyűlésen keményen megtámadták a zágrábi püspököt Haulikot pásztori körlevélért, melyben a papságot fölszólítá, hogy a választásoknál a főispánok szelleme szerint szavazzon. A püspöknek nem épen szerencsés védbeszéde által az oppositio csak még jobban harcra hivatva érezvén magát, még élesebben megtámadta a főpapot. Lonovics, ámbár politikai tekintetben Hauliknak nem volt elvtársa, nem hagyhatta zsákmányul keményen szorongatott kollégáját, s a legfényesebben védelmére kelt: „nem látja át, monda a többi közt, hogy egy egyházfő, ki bízik a főispánokban, miért ne mondhassa papságának: ha ti magatok nem ismertek bizalmatokra méltó férfit, szavazzatok azon jelöltre, kit a főispán ajánl.” E védbeszéd után az ellenzék abbahagyta a harcot; csak Teleki László gróf kelt föl, s ama nyájas mosolylyal, mely ábrándos arcának oly jól illett, monda: „A Csanádi püspök igen szellemdúsan bebizonyította nekünk, hogy joga volna ilyen pásztori körleveleket írni, hanem – bocsásson meg nekem – soha sem hiszem, hogy ő maga valaha ilyen pásztori levelet bocsátana ki.

sóhajta – akkor nekem is boldog óráim vannak; akkor azt álmodom, mintha életem álom volna; mily szép ez, és – tévé hozzá komoran – mily borzasztó rá a fölébredés.”

Szívszakgatólag ismétlé aztán mindazon önvádakat, melyekkel már évek óta gyötörte magát éjjel nappal; egy gyermek megható őszinteségével, ki először térdel le a gyónószék előtt, bontá ki a derék pap előtt életének egész képét, azaz jobban mondva, csak annak sötét oldalait, melyeket a betegesen fölizgatott kedély sajátosságos ügyességével ki tudott keresni. Már mint gyermek, atyja tilalmának ellenére elrontotta fogait a cukorevéssel, ifjú éveit istentelen tombolásban töltötte, s mint férfi, csak hazája romlásán dolgozott. „Nincs hibátlan ember – szólt az érsek megnyugtatók; – de ön nagy erényekkel is dicsekedhetett, ön mindig jó keresztény volt, jó férj és apa, jó hazafi.” „Nem, nem – viszonzá Széchenyi – én senkit sem szerettem, sem nőmet és gyermekeimet, sem hazámat, csak magamat; büntetésreméltó önző valék, és szerencsétlenségbe döntöttem nemzetemet – közvetlen és közvetve; én csábítottam Wesselényit a politikai pályára; az én rábeszélésemre lépett Batthyányi nygane pályára; buzgón közreműködtem Kossuth megkegyelmeztetésén; a mit ő k tettek, az közvetve az én művem is. Hogy mindnyájan segítettek a hazát szerencsétlenné tenni s a mellett magok is szerencsétlenné lőnek, az mind az én lelkiismeretemet terheli. Halálom által akartam mindezért megbűnhődni; a Dunába ugrottam, de ez is az önzés műve volt, mert jól tudtam, hogy nagy a májam s nem könnyen merülök el.”

Ily hangon folytató Széchenyi sokáig, önmagát ostorozva s bűnök tömegét halmozva egymásra, hogy azzal saját fejét agyonnyomja. Az istenben bízó kedély meggyőző erejével, a hú barát jóítevő melegségével, a saját tanától bensőleg áthatott pap magasztos nyugalmaival vígasztala Lonovics a fájdalomba merült grófot, s emlékezteté őt az isteni irgalmasság végtelenségére. „Nem, nem – szakítá félbe Széchenyi csüggedten – ennyi bűnt az isten nem bocsáthat meg.” „Ez a kevélység szava – viszonzá Lonovics komolyan, – kevélység volna egy halandónak azt hinni, hogy ő egymaga tetszése szerint s a gondviselés akarata ellen irányozhatta milliók sorsát; kevélység volna azt hinni, hogy az ő bűnei nagyobbak mint az egész világié, melyeket az üdvözítő magára vett s vérével megváltott.” Minél tovább beszélt az érsek, annál észrevehetőbben megnyugodott Széchenyi; végre úgy lát-

szék, a vihar lenyugodott keblében. Oly pillantással, melyből leírhatlan mély hála nyilatkozott, s a nélkül hogy egy szót szólna, szívéhez szorítá a nemes pap kezét. Lassanként más térre vezeté most Lonovics a beteg szellemét, s oly nyugalommal, oly tiszta és éles észszel, mire egy órával előbb még nem tartotta volna őt képesnek az ember, beszélt most Széchenyi Magyarország ügyeiről, s a két híres férfi derülten és bizalmasan cseréié ki eszméit, mintha az 1848. év nem is létezett volna, mintha most is még Pozsonyban ülnének a gróf termeiben, mint a negyvenes években oly gyakran ültek ott.

Lonovics érsek látogatásaitól kezdődik sajátkép Széchenyi állapotának javulása; ami már korábban lassan előkészült, az most örvendetes kifejlésre jutott; a derék férfi és jeles hazafi megtanítá a szerencsétlen grófot arra, mit ez régóta nem ismert s mi szellemi úgy mint testi üdülésére elkerülhetlen szükséges volt, megtanítá – remélni. S a reménnyel visszatért az élet öröme, a külvilág dolgai iránti részvét s a kedv önlényének szűk határain túlterjeszkedő működésre ismét. Széchenyi nejeének s gyermekeinek látogatásai gyakoriabbak lőnek, habár még most is bizonyos aggodalmas visszatartózkodással fogadá őket, s bármennyire örült is e látogatásoknak, mégis igyekezett mindig megrövidíteni azokat.*) Lassanként megengedé Széchenyi több barátjának, hogy meglátogathassa, s a mint egyszer híre ment, hogy a gróf látogatásokat fogad, tisztelői mindenfelől oda özönlöttek, hogy a sokáig nélkülözött kedves férfiúnak képét megpillanthassák. Széchenyi nem utasítá többé vissza, sőt mindinkább több örömet talált e látogatásokban; hiszen tudósítást hoztak neki a drága haza különböző részeiben való állapotokról, s nem sokára jobban vala tájékozva Magyarország helyzetéről, mint bárki, a ki ez egész idő alatt az országban élt. A tudósítások, melyeket kapott, talán nem kevésbbé számosak és kimerítőek, de bizonyára őszintébbek s a valóságnak jobban megfelelők voltak, mint azok, melyeket a kormány közegei által szerzett. Nemcsak minden Magyarországon megjelenő lapra előfizetett Széchenyi, nemcsak minden itt megjelent könyvet meg-

*) Így p. sokáig nem akará megengedni, hogy neje nála maradjon, ebeden; oly jelenség ez, mit főlebb megkísérténk már megmagyarázni. Az első látogatáskor a grófné meg akarta ölelni férjét, hanem ez térdre rogyott előtte, könyekkel áztatá kezét s zokogva szól: „Nem, nem vagyok méltó hozzád.”

vétetett, hanem az összes európai irodalom minden kiválóbb termékét – még az Ausztriában akkor „tiltott” könyveket is, és pedig ezeket különösen – meg tudta magának szerezni. Nemcsak hogy elolvasta mindezt, hanem bámulatos emlékező tehetsége meg is tartott abból minden jelentékenyebbet, s még talán soha oly ember, ki szobája küszöbét nem hagyta el, nem állt annyira közepette e világrész szellemi életének, mint Széchenyi István gróf döblingi lakása idejében. Valóban lángelműleg dolgozó aztán föl az olvasottat és hallottat szelleme, s a közel és távolról jövő látogatók el valának bájолva, midőn ott, hol csak egy öreg beteges embert véltek találni, valóban ismét a „legnagyobb magyart”, a magyarországi reform alkotóját látták maguk előtt.

Ezzel Széchenyi döblingi életének második szakasza kezdődék. Testileg oly egészséges vala, a mennyire ez sokféle organikus és üdült bajai mellett egyáltalán lehetséges volt; a szellem zavarodottságáról azonban nem lehetett többé szó. Sot a „sebhelyek” közül – hogy az általunk említett orvos hasonlata mellett maradjunk – sem igen sok volt észrevehető; csak az irtózás, miszerint félt hosszabban kimenni a szabad légre, emlékeztetett még arra, hogy az idegrendszer semmi esetre nincs még teljesen megerősödve. Kétszer csalták le a gróftot fiai a kertbe különböző ürügyek alatt, hanem mindkétszer csak rövid ideig maradt ott; a jólesés érzete, mely az első pillanatokban vonásain tükröződék, csakhamar bizonyos aggodás és szorongásnak engedett helyet, mely perczről perczre gyorsan emelkedék, s nemsokára ismét mélyen lehangolva tért vissza Széchenyi szobájába, hol aztán csak lassan tért vissza előbbi nyugodt, derült hangulata. Bizonyos különözségeket észre lehete rajta venni legegészségesb napjaiban is, s ezek most sem múlták fölül azon mértéket, mit nála már azelőtt megszoktak az emberek, sőt minden ilyen különözségnek végre meg volt a maga józan értelme, így például az orvos minden reggelre szabadlevegőben való erős mozgást ajánlott neki. Miután azonban Széchenyi nem akart a parkba lemenni, kimérte szobái hosszát, s aztán kiszámította, hányszor kell végigmennie, hogy egy fél német mértföldet járjon. Minden reggel kinyitatta tehát minden ablakát (öt szép szobából állt most lakása), egy kis urnát tett az első ablakba s zsebeit megtöltötte bizonyos számú apró csontgolyókkal; valahányszor aztán az első ablakhoz visszatért, egy golyócskát vetett az urnába, s ha zsebe üres lett, tudta, hogy a fél német mértföldön

átesett. Mivelhogy e séta alatt kopasz feje megérzette a légvonatot, a közönséges fővegek egyikét vagy másikat pedig vértolulásokban gyakran szenvedő feje nem igen tűrhette, színes papirosból aprókerek sapkákat készíttetett magának – tréfásan „bolond süvegeinek” nevezte, – melyek épen elegendők voltak arra, hogy a hideg lég közvetlen érintésétől megoltalmazzák a fejbőrt, a nélkül hogy a fejet szerfölött melegítsék.

Bütorai is mind az ő utasítása szerint készültek; alakjuk sokféleképp elütött a közönségesektől, hanem nagyon gyakorlatiak valának s különösen kényelmes fogantyúkkal ellátva. Különös mulatságot szerzett neki egy csoport chronometer. „Mégis különös – szokta gyakran mondani – senki sem fog, ha pénzt ad ki, csak úgy találomra odadobni egy marék pénzt vagy bankjegyet, s nem vigasztalja magát azzal, hogy valamivel több vagy kevesebb nem tesz semmit; csak az időt, mely pedig sokkal becsesebb s épen kipótolhatlan, nem veszik oly szigorúan; egy óranegyeddel több vagy kevesebb, gondolják, mindegy.” Az utolsó szobában állt egy hosszú asztal tele csecsebecsékkal, többnyire a grófné ajándékai voltak, s a gyöngéd férj igazán megható kegyelettel őrzé mindez apróságokat.

A hálószobában egy kényelmes támlásszék oldalán hosszú keskeny zsák fityegett, melyből egy fekete fuvola elefántcsont feje kandikált ki; ott ült Széchenyi magányos óráiban s ábrándozott a lágy hangszeren, melyen végtelen finomsággal s mély érzéssel játszott. Rubájára is nagy gondot fordított most; rendszeren kényelmes bő pantalon, török cipőket s magyar szabású kabátot hordott, mely csak ünnepélyes alkalmakkor, p. ha a grófné, vagy Lonovics érsek ebédelték nála, engedett helyet egy egyszerű sötétviolaszín bársony atilának. Az ebéd Széchenyinél egyszerű volt, de választékos; ő maga keveset s csak könnyű ételeket evett; egyebek élvezését nem engedte meg elgyöngült emésztő szerve; az ivásban is szerfölött mérsékelt volt, hanem vendégei számára mindig válogatott jó borai voltak; szerette, ha jól hozzáláttak s dicsérték ételeit és italait, mert a „menu” mindig a gróf sajátkezü műve volt, melyre sokat tartott. „Fájdalom – monda egyszer sóhajtván – e részben csak rendező lehetek s nem egyszersmind gyakorló művész.”

Így élt Széchenyi saját személyére nézve eléggé kellemes, vidám napokat, s elégültnek, sőt talán bizonyos fokig szerencsés-

nek érezhette volna magát, ha egy Széchenyi elégteltségére és szerencséjére ily tisztán személyes jólét elegendő lett volna. De szívében az első helyet hajdan is, most is hazája foglalta el, s az annak sorsa fölötti aggodás ellenállhatlanul ösztönözte politikai működésének újra megkezdésére. Bach báró kormányrendszeréhez való állása már előre el volt döntve. Alkotmányosság a magyar nemzetiség megőrzése volt köztudomás szerint mindig a Széchenyiféle politika két Herkules-oszlopa, s most is az volt. E két alapelvvel nyílt ellentétben állt a Bach-rendszer; Magyarország alkotmányos jogai ignoráltattak, s az országnak, melynek törvényes joga volt arra, hogy soha se kormányoztassék „ad normam aliarum provinciarum,” osztozkodnia kellett az összes birodalommal az absolutismus kétes áldásaiban. A magyar nemzetiségnek is nyíltan hadat üzent Bach báró; idegen elemek serege küldetett ki az ország elnemzetietlenítésére. Alkotmányosan és magyarul – ez volt mindig Széchenyi jelszava; absolutistikusnak és nemzetellenesnek – jellemzé magát Bach báró politikája. E két irányzat közt engesztelhetlen ellentét létezett. Széchenyi korábbi években ismételve kiondára nézetét az ellenzéki politika jogosultsága fölött; ő maga kijelenté, hogy az ellenzékkel tartott mindaddig, míg a kormány alkotmányellenes, magyarellenes utakon járt; aztán abba hagyta az oppositíót, sőt épen ártalmasnak tartja azt, mióta a vezérlő államférfiak legalább becsületes akaratot tanúsítottak, hogy mind az alkotmányra, mind a nemzetiségre nézve meg akarnak felelni az ország kívánalmainak; hanem rögtön újra erőlyes ellenzékét ajánl, s maga is részt vesz abban, ha a mit nem vár, a kormány ama jóakarató szándékai ismét ellenkezőre változának. Ez most megtörtént, és Széchenyi nemcsak adott szava, hanem benső meggyőződése által is kötelezettnek érzé magát határozott oppositóra.

E szándékában megerősíté még egy, ha szabad úgy mondanunk, személyes indok is. Köztudomás szerint Széchenyi 1825 óta következetesen arra törekedett, hogy az arisztokrátiát a reformmozgalom élén fönntartsa; az arisztokrátiának meg kellett volna ifjodni s egyúttal megifjítani Magyarországot is; a feudalismusnak nyíltan hadat izent, de egy megtisztult, fölvilágosodott arisztokrátiát óhajtott, hogy elszántan vezérelje a nemzetet az ildomos haladás pályáján, ebben látta a nyugodt, folytonos, állandó eredményektől kísért kifejlés biztosítékát. Azonban épen a magyar arisztokratia volt az,

melylyel Bach báró nemcsak szerfölött lenézőleg bánt – a lenezés ugyan itt kölcsönös volt, – hanem melyet igyekezett is teljes jelentéktelenségre szorítani le. Ez aristokratia súlya idáig három tényezőn nyugodott: magyar volt, gazdag, s döntő körökben közvetve vagy közvetlen nagy befolyással bírt. Az első tényezőt Magyarország elnemzetietlenítése által kelle hatálytalanná tenni; ha a magyar nemzetiség egyáltalán megszűnik fontos tényező lenni, azzal természetesen megszűnik ez aristokratia fontossága is, melynek népszerűsége nagyrészt a nemzeti törekvésekhez való benső csatlakozásán alapult. A magyar aristokratia pénzügyei mindig kissé primitív állapotban valának; a robot-gazdálkodásból a pénzbeli gazdálkodásba való rögtöni átmenet által tehát mélyen megvalának rázkódtatva; a kormány részéről misem történt, hogy ez átmenet nehézségei könnyíttessenek, s ha az ország maga akart magán segíteni „az associatio csodaereje” által, mint Széchenyi szokta mondani, minden ily kísérlet áthághatlan akadályokra talált, mert felsőbb körökben nem bírtak megszabadulni azon gyanútól, hogy e közhasznú, látszólag anyagi érdekekre irányzott törekvések mögött politikai czélok lappangnak.

A magyar aristokratia befolyása végül nem létezett többé a döntő körökben; az antagonizmus közte s a Bach-féle nézetek közt oly merev volt, hogy a magyar uraknak erkölcsileg lehetlenné vált a közügyek ilyenmő vezetésében részt venni, törvénytörő ellenzéki működésre pedig nincs tér az absolutismus alatt. Mindhárom oszlop le vala tehát rombolva, melyeken a magyar aristokratia politikai jelentősége nyugodott, s ez ép úgy elkeserítette az aristokratia Széchenyit, mint a hazafi Széchenyit a leghatározottabb ellenzékre ingerelte az egész Bach rendszer. Gyakran párhuzamokat vont most e rendszer és Kossuth politikája *) közt, s az összehasonlítás mindig ez utóbbi javára ütött ki. A végezel, gondola Szé-

*) A mi Kossuthot illeti, már Kecskeméthy följegyzé ama jellemző tény, s én saját tapasztalásom után szintén ugyanazt állíthatom, hogy Széchenyi Döblingben mindig a legnagyobb, sőt mondhatni, szándékos kimérettel beszélt ez egykor oly keményen megtámadott ellenfeléről: oly elfogulatlan ítélte meg most Kossuth politikáját, mint ahogy 1848 előtt soha sem; Kossuth személyét illetőleg pedig soha egy szót sem ejtett ki, a mi csak legtávolabbról is sértő lehetett volna. A köztük létezett harag is a nagy halotti lepel alá látszék temettetnek, melyet az 1849. év terítet: Magyarországra.

chenyi, t. i. Magyarországnak a dynastiától elidegenítése, az összbirodalommal kapcsolatos megglazítása – öntudatosan vagy öntudatlan – mindkettőjöknel ugyanaz; mit az agitátor néhány gyors csapással igyekezett elérni, azt a reactionarius burokrata lassú aláásással fogja végbevenni; de Kossuth politikája amellől legalább nemzeti és szabadelvű volt, a mit egyáltalán nem lebebe állítani a Bach politikájáról.

Valamint azonban Széchenyi programja alapvonalaiban még mindig ugyanaz volt, mint a súlyos csapás előtt, mely őt sújtá, úgy loyaltása, a dynastiához való ragaszkodása is csorbítatlan kiállta ama válságot. Nem a koronát tette felelőssé, hanem annak tanácsosait Magyarország politikai és anyagi megrontásáért; ellenkezőleg egyedül csak a nemzetnek a fejedelemmel direct kiegyezkedésétől várta Magyarország újjászületését oly súlyos szorongatások után. A mint tehát 1857 tavaszán az a hír terjedt el, ő Felsegeik körutat szándékoznak tenni Magyarországnak, még pedig az oly befolyásdús belügyminister kísérete nélkül, Döblingben támadt s vitatott meg először azon terv, hogy közvetlen a fejedelemhez kell fordulni, egy közvetlen neki átnyújtott iratban híven lefesteni Magyarország helyzetét s a segélyeszközöket – az alkotmányos állapotok helyreállítását a nemzet részéről teendő tetemes engedmények mellett – kérni.

A petitio létrejött; az aláírók élén a bíbornok hercegprímás állt, aztán a magas aristocrazia legfényesebb nevei következtek, éhez csatlakozának az intelligentia főbbjei, a kereskedelmi kar legtekintélyesebb képviselői stb. E petitio sorsa ismeretes; hivatalosan át sem nyújthaták, s egy, Bach báróhoz nagyon közel álló személy, azon nyilatkozatot csúsztatá ki ajkain: az aláírók nem látszanak észrevenni, hogy „fejeikkel játszanak.” A magyar akadémia küldöttsége is hiába iparkodott kieszközölni a kormány kívánatára kidolgozott új alapszabályai megerősítését; a jóváhagyás csak azon föltétel alatt ígértetett, ha nagyon lényeges változtatások és korlátozások tételnek. Végre mindjárt a császári pár magyarországnak utazása után megjelent egy sugalmazott röpirat: „Rückblick” – visszapillantás az épen lefolyt időszakra, melyben a Bach rendszer s főleg annak Magyarországnak létrehozott eredményei szerfölött dicsőítették. Ez iratocska nem került a könyvkereskedésbe, hanem csak mintegy 200 példányban nyomtatva, a magasabb körökben s néhány journalista közt osz-

tatott szét. Nagy ügyességgel valának itt a dolgok oly módon csoportosítva, hogy a be nem avatott, főleg az, kinek semmi más tudósítás nem állt rendelkezésére, ki tehát nem is tudhatta, hogy mi hallgattatott el, valóban meglehetősen kielégítőknak képzelhette a magyarországi állapotokat.

Széchenyit legmélyebben föllázítá mindez. Fájt neki, hogy nemcsak megghiúsult a kísérlet, miszerint a nemzet panaszait az uralkodó füleihez juttassák, hanem még mindig újabb törekvések tétettek a valódi tényállás eltakarására s elferdítésére. A nemes hazafi e felbőszülése jogosult volt. Ma már bátran mondhatni, hogy ha más lett volna ama petitio sorsa, a monarchia sorsa is egészen más fordulatot nyert volna a lefolyt évtized alatt, a minthogy mai nap bizonyára nincs oly osztrák államférfi – Bach bárót sem véve ki, – a ki szerencsének ne tartaná, ha a magyar kérdés még jelenleg is megoldathatnék az ama petitiókban kijelölt alapon. Az akadémia ügyében, melyre Széchenyi, ez intézet alapítója, különös érdekeltséget fordított, az igazgatóságához rögtön egy, éles szavakkal szerkesztett iratot intézett, melyet a nyilvános ülésen kellett volna fölolvasni. *) Az akadémia elnöke, Desewffy Emil gróf,

*) Ez annak idején oly nagy zajt ütött irat így hangzik:
„Tekintetes magyar tudós társaság!

A legcifrább szavaknak sincs hitele ott, hol tények bizonyítanak el-
lenkezőt.

Hogy kormányunk mostani rendszere a magyar nemzetiség igényeivel és érdekeivel szemközt áll, azt a legvakabb is észreveheti. Nemzetiségünk nekünk magyaroknak pedig becsesb, mint a föld bármily kincse, sőt életünk. A magyar romok közt a nemzetnek eléggé nem bámulható élet-
erején kívül, szeplőtlen már majdnem csupán az akadémia mutat arra, mi-
szerint nemzetünk még kioltva nincs.

S most még ezen utolsó igazán magyar intézet is ki legyen sarkából
forgatva!? Fájdalom, igen! Mert hiszen az akadémiai alapszabályok minap
leérkezett megváltoztatása, legalább saját lelki szemeim előtt nem egyéb
és nem kevesebb, mint oly döfés, mely könnyen halálra vezet.

Kimagyarázhatlan lelki kínoktól gyötörve, egészen elvérzett szíyyel,
félíg temetve, ily aggasztó körülmények közt, kérdem, vajjon a magyar
akadémia tekintetében én mit műveljek, mit tegyek, – én, ki dicső elődeink
útmutatását hü kegyelettel felfogván, szerencsés voltam 1825-ben újra ég
sikerrel megpendíteni honi nyelvünk niagasbra állítását; sikerrel, mon-
dom, és jobb sikerrel, mint ők, mert a mély felfogás ugyan sajátuk, de ne-
kem elégséges pénzvagyon is jutott osztályrészül,..... mely nélkül, fájdal-
om, a legmagasztosb is oly gyakran parlagon hever.

bár ez irat tartalmával teljesen egyetértett, mégis azon nézetben vala, hogy a Széchenyi által szándékolta demonstratio sokat árt és semmi esetben sem használ, s Lonovics érsek elküldetett, hogy Széchenyit bírja rá azon levél visszavételére. Jobb kezekre nem lehetett volna bízni e küldetést, s a nélkül, hogy a nagy hazafi érzelmeit csak legtávolabbról is megsértette volna, sikerült a tapasztalt jó barátunk kieszközölni Széchenyitől az óhajtott engedményt. De már ama levélnek másolatai országszerte keringtek, s nem-

Hallgassunk-e, midőn tapasztalni vagyok kénytelen, hogy azon nemes csira eltiportatik, mely tényezőként szintén arra vala szolgálendő, miszerint a magyar – kinek életrelvőségát, tavaszi korát, halálos kínjai után és jelen veszedelmei közt még ma is ezer jelenet bizonyítja – sajtászerűleg minden hátramaradásából kibontakozva, az emberiség díszére, az osztrák közbirodalom legbiztosb talpkövét s a fejedelmi szék rendíthetlen sarkalát képezze, alkossa? – Kérdem, még fel se jajduljak, mikor látni vagyok kénytelen, én, – kinek baja nem a homályos, de az igenis tiszta, és minden ámitás nélküli látás, .. hogy dicső fejedelmi családunk, mint valami bal igazét által ferevezetve, népeinek éppen legéletrelvőbbját, mely fiatalágánál és kettőtörhetlen zománczánál fogva legdicsőbb kifejtésre képes, nemcsak kellő figyelemre nem méltatja, sőt azt sajtáságaiból kivetkezteni, elzsisbasztatni engedi ... és ekép, úgyszólván, saját maga alatt vágja el a fát!

A tekintetes akadémiára bízni az ügy eldöntését – a mennyiben alapító állásomnál fogva ahoz nekem is van szólásom – noha legnagyobb tisztelettel viseltetem mind testületileg, mind egyénileg iránta – nem kívánom, nem akarom, nem fogom; mert míg fejem vállaim közt áll, velőm el nem olvadt, és szemem világát a halál köde nem oltja ki, – mindaddig arról, mihez jogom van, minden tanácsot szívesen és köszönettel fogadván – utoljára is bizony csak saját magam fogok határozni. S ugyanis:

Én úgy vagyok meggyőződve, hogy Felsőleges urunk, a fény körül sugárzott Ferencz József császár, előbb-utóbb, de élvégre bizonyosan át fogja látni, hogy a czélbavett amalgamisatiója és németesítése a közbirodalmi népeknek nem egyéb, mint a mostani államférfiak észficzamlott theoriája és keserű önmystificatio; hogy számos, tán legtöbb népei ... ha egyszer zivatarra kelnek az idők, mi alkalmasint nemigen fog késni, kifelé gravitálnak, míg a magyarnak nincs a világon rokona, nincs más hazája, mint a négy folyam közti, és a három hegy alatti alkotmányos paradiesom; hogy ehez képest a magyar: jólétét, szerencsését, boldogságát egyedül dynastialis és törvényes királyának védpaizsa alatt remélheti, keresi és lelheti és hogy ennél fogva a felsőleges császár nemcsak nem fogja túrni, ha majd egyszer a legközelebbi sikertelen kísérletek az állam részéről, melyek az összes közbirodalmat a legproblematicusabb helyzetbe süllyeszték, kellőleg felvilágosítandják lelkét, és untatni kezdendik legmagasb úri kedélyét ... nemcsak nem fogja túrni, mondom, ha majd ezen idő beáll –

sokára ezer meg ezer példányban elterjedve, a közönség möhön nyelte el. Az első férfias szó volt ez, mely hosszú idő óta a nyilvánosság elé merészkedett lépni, s csupán csak e levél által egyszerre az ország legnépszerűbb emberévé lett ismét Széchenyi.

De talán még nagyobb gondja volt arra, hogy a féléhivatalos „Rückblick” válasz nélkül ne maradjon, s csak azon módról gondolkozott még, hogyan lehessen leghatásosabban ellenefordulni

miről én sehogy sem tudok kételkedni, – hogy azon nemzetet gyengítsék, gyilkolják, olvaszszák melylyel lovagias fejedelem, kit szeret, „madarat fogathat,” és mely érte, ha kifejlésének, becsületének, dicsőségének nem engedi útját állni, sőt ily kincseknek hü pártolója, – utolsó csepp vérét kiontani mindig kész volt, – és mai nap is minden pillanatban kész volna és kész lesz.

Én azt szeretem hinni, fiatal fejedelmünk ha látni, hallani akar, és egyedül saját velejének tanácsát követendő, és egyedül szíve sugallása után indul – bizony mondom, Magyarország tekintetében, még Corvin dicső korát is homályba állítandja.

Így látván a jövődöt – és bízván a menyei végzésben, mely nemzeteket valamint fejedelmeket is hibáikért büntet ugyan, de valamint lelkes népeket meggyilkolni nem enged, úgy tiszta erényű uralkodókat is elvégre bizonyosan legvilágosb malasztjával megáld. Én, mi személyemet és alapítói jogomat illeti – a megváltoztatott alapszabályokat, melyekkel kezdetől végig nem tudok megbarátkozni, ha nincs menekülés, s azokat parancsként el kell fogadni, vérző szívvel, de lecsépelhetetlen kedélylyel, minden legkisebb megjegyzés nélkül – elfogadom.

Egyszersmind azonban ünnepélyes óvást teszek, hogy a „Justum ac tenacem propositi virum” dicső elve szerint én a haza oltárára tett áldozatomnak kamatait mindaddig fizetni nem fogom, ha tapasztalni volnék kénytelen, hogy adományom de facto – mer hiszen szép szavakra és ígéretekre én bizony nem adok semmit is – más vágásba szorítottatnék, mint az, mely a magyar akadémia eredeti céljával megegyez, és mely nemzet és fejedelem közti törvény által megerősítettén, fel is szenteltetett, mely szándékom szerint, tudom, örököseim is becsületesen és hiven eljárának, mikor aztán, – ha ezen szomorú eset, bizodalom és minden jó remény daczára, tán mégis bekövetkeznék – én, valamint örököseim, az alapító levél értelmében, járulékunkat a megmérgezett akadémiától elvonván, valami más hazai célra fordítandjuk, mely célzt azonban saját magunk tüzendjük ki, e foglalatosságtól mindenki mást határozottan felmentvén. És e tekintetben, csak anyagi erőnek fogunk engedni.

Felső-Döbling Nr. 163. nov 6. 1858.

A tekintetetes igazgatóság hü szolgálja
gróf Széchenyi István.”

ama röpiratnak. Száraz elmélet, „szavakból állítani össze egy rendszert,” soha sem volt a Széchenyi dolga s a fenforgó esetben még-távolabb kellett esni tőle ily szándéknak, már csak azon körökre való tekintetnél fogva, melyekre szorítkozott a „Rückblick” elterjedése s melyek számára kelle tehát a replikának is iratni. Jobban ismerte Széchenyi a világot, mint bárki más, s különösen épen ama köröket, melyek közt a „Rückblick” kiosztatott; tudta, hogy ott inkább mint bárhol másutt szabályul tekintetik, miszerint tout genre est permis bors Γ ennuyeux, egy csomó rhapsodikus, csípős lúgba áztatott megjegyzést vetett tehát a papírra, mely megjegyzések nemsokára egy 500 lapos derék kötetre nőttek s 1858 vége felé e cím alatt: „Ein Blick auf den anonymen Rückblick, welcher für einen vertrauten Kreis in verhältnissmässig wenigen Exemplaren im Monate Oktober 1857 in Wien erschien; von einem Ungar” és e mottóval: „Rien ne fait tant de mal dans le monde, qu'un mensonge, qui ressemble à la vérité,” Londonban pillanták meg a napvilágot.

E könyvben a Bach-rendszer nem vesszőkkel, hanem igazán skorpiókkal korbácsolatik; a sugalmazott „Rückblick”-nek minden sora irgalmatlan szétagoltatik, s mikor az öndicsekvés ily módon megsemmisítve a földön fetreng, akkor Széchenyi a leg-súlyosb vádak egész bércezeit gördíti rá, melyeket mindenfelől száz. apró meg nagy ténynyel körülzánczol, mintha jó erősen akarná így támogatni, nehogy valamikép ledöntethessenek. A dolgokról aztán rögtön áttér a személyekre, s elkeseredettsége itt nem ismer semmi határt; még ott is, hol eléggé erős kifejezést talált volna közelében, szándékosan odább megy, hogy még erősebbet keresen; számtalanszor megforgatja a kést a sebben, hogy ellene meg ne kíméltessék ama kínok legcsekélyebb részétől sem, melyeket okozni képes neki. Nevezetes, de lélektanilag könnyen megmagyarázható, hogy a harag ily féktelen kitérései, melyek valamit, tartalmaznak magukban a bibliai átkok borzasztó hatalmából, majd mindig a leglágyabb, legérzelemdúsabb, mély fájdalomtól s leírhatlan benső érzéstől áthatott helyeket követik, melyeknek kíséretében aztán annál hatalmasabban hatnak. Ezen csak lazán egybefüggő rhapsodiák majd mindegyike könnyű tréfa, s könnyedén csapongó humor hangján kezdődik, s ez előhadat helylyel közzel meglehetősen durva, finom fülnek szokatlanul hangzó tréfák környékezik; de minél mélyebbre hat Széchenyi tárgyába, annál

komolyabbá válik; mindegyre bágyadtabban pillantgat aztán a humor „nevető” szeme, mindegyre jobban elhomályosul a „síró” szem, s mindegyre dúsabban ömlenek forró keserű könyei. E fájdalom közepette, miután – mint a színész Hamletben – „anynyira belejött a dologba,” hogy a szíve majd megszakad rajta, akkor Széchenyi hirtelen megfordul mindezen bajok okozói ellen, hogy a gúny és átkok árja alatt megfojtsa őket. Hazája ellenségeinek nem ad kegyelmet, valamint azok sem adtak hazájának. . . .

Magától értetődik, hogy a könyv eltiltott Ausztriában, mihelyt a rendőrség tudomást nyert annak létezéséről; hiszen akkor sokkal ártatlanabb iratok is a censura tilalma alá estek. Hanem mielőtt ez még kimondatott volna, már a „Blick”-ből néhány példány Magyarországon közkezen forgott; szétszedték ívenként, melyek aztán kézzől kézre jártak, sőt voltak oly emberek, kik ama bámulásraméltó türelemmel bírtak, hogy az egész 30 nyomott ívnyi könyvet lemásolták, s ahol egy nyomtatott példányt lehetne kapni, drága pénzen fizették. Nevezetes és egyszersmind nagyon jellemző, hogy Bécsben a legközelebb érdekelt körökben sokáig nem tudták, ki e könyv szerzője; Magyarországon megszűnt minden kétség, mihelyt valaki csak az első lapot elolvasta, mert Széchenyi stíljé minden előnyeivel és hibáival féreismerhetlen volt. Széchenyi maga mértékfölött szidta e könyvet, „sületlen, triviális holminak” nevezte, mely tele van „gonoszság és póriassággal,” hanem ritkán mulasztá el hozzátenni, hogy azok, a kiket illet, sajátkép nem is érdemeltek semmi jobbat. Gyanítható szerzőjéül majd ez, majd amaz emigránst monda, leggyakrabban Teleki grófot; ő maga soha sem vallotta be, hogy ő a könyv szerzője. A mint egyszer nyilvánítani, hogy szeretném a könyvet bírni, így szólt Széchenyi: „Ismerőseim közül többnek megvan; talán egyikök átengedi nekem az ön részére. Egyébként – tévé hozzá – nagyon okosnak tartom, hogy a szerző legjobb barátai előtt sem jelenti ki, miszerint ő irta; megőrzi őket ezáltal azon kellemetlen alternatívától, hogy vállalat esetén hazudjanak, vagy egy jó barátjukat árulják el.” S valóban mindnyájan, kik azon időtájban Széchenyivel közlekedtünk, jó lelkiismerettel mondhatjuk, hogy – bármennyire meg vagyunk is győződve, hogy Széchenyi a szerző – ő maga soha olyasvalamit nem mondott, se nem tett, a mi ama gyanú tényleges megerősítéséhez hasonlított volna.

Mi az intelligens körök nézetét illeti ama könyvről, a legkülönbözőbb ítéletek hozattak arról. Az F. K. *) betűkkel aláírt előszó következőleg jellemzi a szerző álláspontját: „E töredékeket, a mint itt következnek, ama kiválóan tiszteletreméltó s gyakorlatilag magas képzettségű, de rendkívül szerencsétlen magyarak egyike adta át nekem, kik, a nélkül, hogy valamit vétektek volna – kénytelenek lőnek futni hazájukból.----- Maga készült épen kiadni e munkát, a mint egyszerre heves, fájdalmas betegség lepte meg. Érzé, hogy szíve megszakadt s meghal abban, és nem vala képes kéziratán megtenni ama javításokat, melyeket szükségeseknek tartott; kéziratát bizonyára jobb formába öntötte volna, ha az idő nem sarkalta volna, ámbár, mint nekem monda, s mint az egész kísérletből látható, a német nyelvben teljesen illetéketlennek érzi magát. Mikor utolszor láttam őt – hazája sorsa fölött keserű könyeket sírva – e szavakat monda nekem: Vegye ön e tarkabarka aphorismákat, a mint azokat lelki fájdalomban – s időközönként reményeimben e papírra szórtam. Égesse el – ha azonban azt hiszi, hogy a sok szalma közt itt-ott holmi értékes dolog is rejtőzik, a mi legalább gondolkozásra s az audiatur et altera pars-ra indíthat, akkor bánják vele tetszése szerint.

Ezek valának az utolsó szavak, melyeket a halálosan sebesült száműzöttől hallék. A mint most az egész előttem áll, mindazon helyeken, melyek első pillanatban trivialisoknak látszanak, a legmélyebb fájdalom kinyomatát látom; mert a kétségbeeséssel határos fájdalom ép oly tartaléktalan nyilatkozik a durva gúnyban, mint a keserű panaszban.”

Kecskeméthy Ítélete a „Blick”-et illetőleg sok tekintetben igen találó; többi közt azt mondja róla: „Sokaknak ma is úgy látszhatik, hogy azon munka nem volt a nagy Széchenyi Istvánhoz méltó. Igaz, hogy nem volt valami méltóságos modorban tartott, s ennyiben megőszült államférfihoz és bölcshez illő munka. Jellemzése azonban mégsem oly könnyű vagy egyszerű. Minden-

*) E talán csak véletlenül választott kezdő betűk sokaknál azon gyanút támaszták, hogy az előszót az ismert író Kürnbergi Ferdinánd írta, ki azon időtájban gyakran sakkozott Széchenyivel; nem vagyunk képesek e gyanítás alaposága felől ítéletet mondani. Ellenben azt pozitív tudjuk, hogy az ugyancsak kitűnőleg kidolgozott történeti – államjogi függelék nem Széchenyi írta.

esetre csak egyoldalúság volna azt ítélni róla, hogy Széchenyit lealázó, s vele semmi szellemi rokonságban nem levő mű volt! Ki azt átlapozá, a legkülönneműbb benyomásokon ment keresztül. Helyenkint magasztosán komoly a könyv hangulata, nemes érzelmekre hevült, a jog szentségétől áthatott, vagy a hazát ért méltatlanságok fölött haragra gyúlt kebel nyilatkozik néhol, de még mérsékletre képesen. Másutt elemzése a legapróbb vonásokig szétszedte a Bach-kormány tíz évi munkáját. Az nem egységes könyv, hanem egyes naplólevelek; egy kedélybeteg kétségbeesésének és haragjának kiáradása, a mint azt napról napra magának följegyzé; aphoristikus, össze nem függő; szeszélyes, szellemdús és élelés; szomorú és unalmas, mély elméjű és selejtes; aristokratikus és plebeius: eszélyesen számított és megfontolatlan – szóval, minden oldalon más jellemű. De alapeszméje – gyűlölet a systema és annak látszólagos képviselői ellen – ezen vörös fonál húzódik át az egészen, s tartja össze a laza leveleket.

Sokkal tovább megy Gyulai a Kecskeméthy-féle könyvről írt s már említett bírálatában. „Nekünk úgy tetszik, – úgymond, – hogy mindazok az általa ez időben kiadott röpiratoknem méltók az ő alkotó szelleméhez, s ilyesmikre sok más ember is képes lett volna Magyarországon. Lángesze csak Blickjében nyilatkozik, a humor és satyra e rettentő vegyületében, mely egészen illett kedély-állapotához. Ily munkát csak egy mélyen szerető és gyűlölő szív, egy genialis lélek kétségbeesése teremthet. Itt minden, mi Széchenyi lelkében beteg elem volt, táplálhatta, fokozhatta teremtőerejét. Pedig csak ily munka illett egy kétségbeesett államférfiúhoz, egy önkínzó hazafihoz, egy megzavarodott bölcshez, minő Széchenyi volt. A humornak mindig joga volt összeolvasztani a fonségest és trivialist, a tragikait és komikait, s a valódi satyra soha sem viselt glaeékeztüüt. Juvenalis és Swift maró gúnya egyesült itt Shakespeare hamleti és leari humorával, s bár Széchenyi töredékes modora nem nyújthat művészi egészet: néhány lapja vetekedik a legnagyobb humoristákéival.”

A szellemdús aesthetikusnak e meleg dicséretéhez legélesebb ellentétet képez egy igen kitűnő magyar államférfi ítélete, ki azonfelül Széchenyi legbensőbb barátai közé tartozott s teljesen osztozott ennek véleményében a Bach-rendszert illetőleg is. „Nem barátkozhatom meg e könyvvel – monda; – csillogó héj ez, hanem

nincs magva, *) legfeljebb ittott egy kis magocska; szeretem az élczet, mint a fűszert, mértékletes mennyiségben compact ételekhez mellékelve, hanem csupa fűszer magában nem egészséges koszt; fölizgat, de nem táplál; a „Blick”-ben az élezek és tréfák úgy lógnak egymásba aggatva, mint a denevérek télen; ez tréfás dolog lehet, hanem egy Széchenyi még sem arra való, hogy bolondozzon. Szívesen megengedem, hogy e könyv egy lángész kicsapongása, hanem csak irodalmi kicsapongás az mégis.”

Bármily ellenmondólag hangzanak is ez ítéletek, egyikét sem lehet teljesen helytelennek mondani; különféleségük sajátkép azok álláspontjának különféleségétől ered, kik ez Ítéletet hozták. Saját nézetünkhöz mindenesetre legközelebb áll Kecskeméthy ítélete; minden szóból láthatni, hogy itt oly férfi beszél, ki Széchenyit teljesen ismerte, ki őt a „házi köntösben” látta minden kiváló ére nyeivel és apró hibáival, míg Gyulai idealizálja a nagy embert s a „Blick”-be helylyel közzel többet helyez és többet olvas ki abból, mint a mennyit Széchenyi abba belehelyezni s abból kiolvastatni akart. Az államférfi végül, kinek Ítéletét idéztük, a „sárga könyvet” (sárga borítéka végett így nevezetett) ama szigora mértékkel méri, melylyel komoly politikai irodalmi műveket mérni lehet és kell is, és e szempontból tekintve, a „Blick” mindenesetre kissé kicsapongónak látszhatik, hanem ily könyv megítélésénél, mely minden lapján alkalmi mű gyanánt tűnik fel, latba kell vetni a szerző szándékát is, s véleményünk szerint egyáltalán nem volt Széchenyi szándékában, hogy a „Blick” által oly művet

*) Ez mindenesetre túlságosan kemény ítélet, inért az elítélt könyvben vannak oly lapok, melyek nemcsak – mint Gyulai mondja – a legnagyobb humoristának, hanem olyanok is, melyek a legnagyobb államfértárnak is becületére válnának. Különösen érdekes p. az, mit Széchenyi Ausztriának Orosz és Poroszországhoz viszonyáról mond: „La Prusse doit grandir, et non seulement dans sa réputation et de son poids moral, mais aussi dans sa position matérielle et topographique et dans son étendu. Ezt mondanók mi szerény nézetünk szerint, ha poroszok vagy Poroszország barátai volnánk – egyébiránt azok vagyunk, – Je ama sorokat nem találtuk ísacy Frigyes nyomatott művei közt.... Hanem Nagy Frigyes az 1847 és 1848-ki események után s az arra következő (itt néhány le nem írható szó következik) Európa jelen helyzetében kétségkívül compensationalis és kiterjeszkedő politikát tenne magáévá s nagyon valószínűleg szorosan szövetkezneek Oroszországgal stb.” Tíz év előtt írta ezt Széchenyi, mikor a Biemark-ministeriumról meg senki sem álmodott.

teremtsen, mely irodalmi és államférfiúi dicsőségének úgy is dús koszorújába egy új lapot tűzzön.

Az 1857. év eseményei, az élesen látó államférfit azon meggyőződésre vezérlék, hogy az uralkodó rendszer hordozói szorosan zárt phalanxot képeznek, mely a trón és nemzet közé beékelve magát, mindenáron akadályozni akarja a direkt egyezkedést, oly phalanxot, mely épen amaz évben ismét áttörhetlennek bizonyult be a legerősebb támadások ellenében is. Miután azonban – Széchenyi legbensőbb meggyőződése szerint – e phalanx félremozdításától függött Magyarországnak ép úgy, mint a monarchiának java, ama rendszer főembereit tehát a nagyhatású társadalmi körök közvetítése által kelle lehetetlenekké tenni. De e körökben egy jó élez több szerencsére talált, mint a leggeniálisabb komoly gondolat, s kit ott hős gyanánt bámúltak, ha a legélesebb vágások ellen rendületlennek tapasztalák, az a kárörvendő kaczagás tárgyává lesz, ha egy sarcasticus ellenség gonosz túsúrásai miatt fészkelődik. E körök számára írta Széchenyi a „Blick”-et, s nagyon hibás ama főleg bécsi körökben elterjedt nézet, mintha Széchenyi azért választotta volna ama pongyola hangot, hogy a tömegekre hasson; ez két okból semmiképp sem lehet igaz; először, mert annak legnagyobb része, mit Széchenyi elmond, Magyarorszában a nélkül is szájról szájra járt, s némely durva élez épen onnan vala kölcsönözve; másodsor pedig, mert Széchenyi törekvése soha és semmi esetben nem vala oda irányozva, hogy a tömegeket fölizgassa, legkevésbé azon időben, midőn az elégedetlenség Magyarorszában a nélkül is már aggasztó fokra hágott. Ama körök azonban, melyeknek oly kevés alkalmuk vala megismerkedni a nép hangulatával, most végre egyszer féreismerhetlen módon értesítetnek a felől, *) mind ama száz nagy és apró ügyetlen-

*) E szándék mellett szól a Széchenyiféle könyv következő helye is, mely az egésznek hangját jellemezheti: „több év előtt Mehádia környékén, a Damoclet hegyről lefelé menvén, egy közönséges határőr egy gödörbe esett, melyből a szegény ördög nem bírt kikapaszkodni. Segítségért kiabált hát, s a legnagyobb illedelemmel, dicséretre méltó szerénységgel s a legtisztességesebb szavakkal könyörgött: „Kérem alássan tessék kihúzni! káplár úr! fürdő kommandáns úr! kommandírozó tábornok úr! excellentiás uram! stb. – senki sem hallgatott rá; huszonnégy óra hosszáig kinlódott a végzetes gödörben, s bizonyára éhen, szomjan, nyomorultan veszett volna el ha az a különös gondolata nem támad, hogy teljes torkából kiabálni kezd: (következik egy-néhány nagyon is erőteljes titulátúra) s aztán egy

ség, mely Magyarországon elkövetett, mind az a pikáns megjegyzés és csipős élez, mely ott kering, egy bokrétává köttetik össze, s az előkelő salon asztalára tétetik. Hadd kérdezzessék pár héten lépten nyomon: „Olvasta ön ezt, vagy amazt? Nem? Ah ez szerfölött komikus, ezt olvasnia kell! „Hadd teljék meg a levegő lassanként a magasabb régiókban finom, hanem csak bizonyos személyekre nézve ártalmas méreggel, s ha e személyek valahol láttatják magukat, minden ajkon gúnymosolyt lássanak lebegni, mely mintegy reájuk kiáltson; „Szép dolgot hallottunk vagy olvastunk rólatok.” Hadd égjének össze lassanként, mint az éji lepkék a gyertyalángon Magyarország ellenségei e körökben, melyeket még sem kerülhetnek, míg végre mozdulatlan és ártatlan hevernek a földön. Hadd kínozzák őket mindenfelé e kérdéssel: „Igaz az? Eltűrheti ön ezt nyugodtan? Nem felel ön rá semmit?” – S miután mindezt nyugodtan el kelle tűrniök, miután semmit nem felelhetek reá, mert mindaz, mit Széchenyi a Bach-rendszeréről mondott, irgalmatlan éles, de teljesen igaz volt, remélte Széchenyi, hogy a megtámadottak végre tönkre jutnak, állásuk nevetségessége miatt, s az igazság végre számos finom csatornán át odáig is elhat, honnan azt oly sokáig mindenáron távol tartani igyekeztek.

E remény teljesült is, és Bach báró állása és politikájának legkiválóbb támaszai nagyon alá valának már ásva, midőn az 1859-ki események bekövetkeztek; ezek bevégezték azt, mit ama mélyre bevágó alkalmi mű kezdett, s egyszersmind igazolák mindazt, mit az mondott és megjósolt. A csapások Olaszországban, s az aggasztó hangulat Magyarországon, mely nem épen utolsó indok volt arra, hogy megköttessék a gyors és hátrányos béke, Széchenyit biztosíták arról, hogy az absolutizmus napjai megszámlálvák. Rechberg gróf hivatalba lépéséhez, kivel már Londonban járás-kelése óta barátságos lábon állt, nem kötött valami szerfölött nagy reményeket, hanem az kétségtelen volt előtte, hogy Rechberg és Bach nem fognak sokáig együtt ülni egy kabinetben. Nem várta

csomó durva német szitok: Potz alle Wetter und Hagel! Kreutzdonner-element! Erre aztán a jelenlevők mindegyike, mert mindegyik magára vette a titulaturákat, rémítő haragra gyűlt a szemtelen ficzko ellen, ki most szerencsésen ki is húzatott a gödörből -----Némely embernek nincs érzéke Apolló lantja iránt, s annak hangja nem hat be kedélyére, míg Pán visító sípja legalább figyelmessé teszi s gyakran kijelöli neki az utat is, melyen, vándorolnia kell.”

tehát be Széchenyi Bach minister valódi megbukását, hogy komolyan foglalkozzék e kérdéssel, mit kell már most tenni; már előbbi években is elég gyakran erősíté, mit újabban most is bebizonyított, hogy ő nem a negatio embere, s most végre gondola, elérkezett a percz, midőn positiv javaslatokkal előléphet.

Ez időre esik első látogatásom Széchenyinél. Miután ismételt indirect meghívásokat, melyeket előkelő urak szokott udvariasága gyanánt vettem csak, nem fogadtam el, egyszer Lonovics érsek titkára, Hopf kanonok, kit Széchenyi fia gyanánt szeretett, mutatá nekem a gróf egy levelét, melyben ez őt sürgetőleg felszólítja, hogy „engem élve vagy halva szolgáltsason át a döblingi barlangba” (így nevezte Széchenyi lakását). Még ez este kivándoroltunk a „barlangba.” Már a mint a park széles fasorán behajtatunk, egy sor kivilágított ablak köszöntött barátságosan. „Ez a gróf lakása,” mutatá dr. Hopf. A kocsi megállt a Görgen-féle intézet egyik szárnyánál, s egy keskeny lépcsőn fölmentünk a legnagyobb magyar lakására. Az előszobába lépve, már élénk hangokat hallánk; nagyon vidám beszélgetés folyhatott odabenn, mert az egyes szavakat harsogó nevetés kísérte. Csakugyan többnyire fiatal urak voltak, kik tarka csoportokban mulattak Széchenyi hálózobájában; közepettük állt Széchenyi. Élőmbé jött s mindkét kezét nyújtá. Alig festhetem le a benyomást, melyet a gróf látása reám tett. A kopasz fej, melynek két halántékát gyér, hátrafésült őszhaj környezte, kissé előrehajolt; szintén öszes nagy szakái vette körül mély barázdáktól szántott arczát – s ez arezot, ki bírná híven leírni! E vonásokban valami végtelen bánat, végtelen fájdalom feküdt, melyet szavakban megközelítőleg sem lehet visszaadni. A gróf bocsánatot kért vendégeitől és a mellékszobába vezetett, bezárva maga után az ajtót. Miután egymás mellett helyet foglaltunk, sokáig némán tekintett reám. „Idősebbnek gondoltam önt, – kezdé végre, – hanem csak külseje idegen előttem; egyébként hiszem, hogy ismerem önt évek óta műveiből, s gondolom, ön is eléggé ismer engem; mint régi bizalmas barátok beszélgethetünk tehát egymással.” S most a nélkül, hogy feleletemet bevárná, csaknem egy teljes óra hosszáig szakadatlan beszélt Széchenyi Magyarország, Ausztria, Európa politikai helyzetéről, múlt-ról, jelenről, a jövő kívánalmi és eshetőségeiről, oly világossággal, annyi szellem és tudományal, s a mellett oly vonzó száz meg száz anekdotával fűszerezett előadással, mint ahogy ezt még

senkinél nem láttam így egyesítve. A mit Széchenyi a múltról és jelenről mondott, természetesen csak alakjára nézve volt új, és nem lényegére; ez utóbbi nem lehetett más, mint a milyen volt a grófnak egész világ által olvasható műveiben; hanem ő oly szelleműsán tudta csoportosítani a már ismert dolgokat, hogy a legnagyobb érdekeltséggel kísérem előadását. Még nagyobb feszültséggel hallgatám természetesen a jövőre szóló terveit, ámbár ezek is legalább alapvonalait illetőleg a múltból valamik merítve. Jelszavakról, pl. 1847 vagy 1848 – mit sem akart tudni; úgy véle, nem létezik semmi törvényes forma, melyben e pillanatban újra lehetne kezdeni Magyarország alkotmányos életét; hol azonban nincs meg e forma, ott a lényeghez kell tartani magunkat, s ezt a *pragmatica sanctio*ban látja. E kétoldalú szerződés erejénél fogva az ausztriai császár köteles, mint Magyarország királya, alkotmányosan uralkodni, Magyarország azonban köteles a törvényszerű örökösödési rendben trónra jutott ausztriai császárt Magyarország királyául elismerni s a birodalom fennállását mint egészét megvédeni. Ezen a *pragmatica sanctio*ból eredő jogok és kötelezettségek gyakorolhatásaért kell ez idő szerint új formákat alkotni. . . .

„Octroyálni?” – bátorkodám közbevetni. – „Mit nevez ön octroyálásnak? Azt érti ön azalatt, hogy a császár, vagy egy minster, vagy miattam akár az egész ministeri tanács előszabja nekünk e formát, – akkor azt mondom, hogy nem, határozottan nem! Ha azonban octroyálásnak akarja nevezni ön azt is, ha e forma a korona közt és az ország minden rendéből egybehívott notabelek gyülekezete közt megállapítatik, akkor azt mondom, hogy igen, s ha száz ellenvétést tesz is ön, százszor is igen! Egy új *pactum conventum*ra van szükségünk a korona és a nemzet közt, ez az Ariadne fonala, mely a dynastiát s az országot kivezérli a tömkelegből; minden egyéb csak bele visz bennünket, vagy miután már úgy is benne vagyunk, hát beljebb visz.” Körülbelül így végzé Széchenyi valóban ragyogó előadását, aztán mintegy kimerülten hajolt hátra. „Nos, – úgymond, – én már beszéltem, most beszéljen ön.” Megjegyzem, hogy mindazt, mit a múltról és jelenről mondott, lehetlen szebben és találóbban elmondani, mint imént hálam; a legközelebbi jövő föladatait illetőleg is, teljesen az ő nézetén vagyok; csakhogy azt hiszem, azoknak, kik a nemzet nevében a koronával egy új tartós *pactum conventum*ot kötnek, a nemzettől mandátum-

mal kell bírniok. – „Mandátum, mandátum! – pattant föl Széchenyi, – itt van mindjárt a mi prókátor természetünk, mely annyi sok bajt hozott már nyakunkra. Mit nevez ön mandátumnak? Nézze csak meg az 1857-ki petitio aláíróinak névsorát; ott találja legfelül a primást, a kalocsai érseket és több püspököt, majd minden hajdani főispánt, azután az Apponyiakat, Zichyeket, Károlyiakat, Eötvöst és Majláthot, Ghyczit meg Lónyayt, Frölich nagy kereskedőt meg Karczag kalapost és száz más mindenrendű legjobb nevet; valóban komolyan azt akarja ön nekem mondani, hogy ily gyülekezetnek előbb mandátumra van szüksége, hogy a nemzet nevében szóljon? Azt mondja ön talán nekem, hogy más, hajlékonyabb és kevésbé tekintélyes elemeket hívhatnának egybe; de ha a császár egyáltalán elfogadja javaslatunkat, akkor a mi szándékunk szerint fogja azt végre is hajtani; mi megneveznök a bizalmi férfiakat, s hiszi ön, hogy mi e küldetésre kevesb tárgy- és személyismerettel vagy kevesebb lelkiismeretességgel bírnánk, mint azok, kiket a vak-eset valami választási törvény alapján összeterelt? Ha egyszer az ügy kerékvágásba jutott, akkor mi is határozott szabályokat, a képviselőnek valami kiszabott alakját fogjuk létrehozni, hanem ezzel csak bevégezhetjük, de nem kezdhethetjük a dolgot. Aztán mit akarok én elvégre e notablek gyülekezetétől? Valami új terhet kell átvennie? valami új kötelezettséget fölvállalnia? Hacsak ön kérdésessé nem akarja tenni a *pragmatica sanctio* érvényességét is; akkor természetesen vége minden vitaközásnak, hanem akkor ön a forradalom, tehát a jogtalanság terén állna, én pedig a jog terén. De ha ön elismeri a *pragmatica sanctio*t s azon kötelezettséget, mely abból reánk származik, akkor semmi egyébről nincs szó, mint hogy értekezzünk a koronával valami alkalmas módot illetőleg, hogyan gyakoroltassanak e már létező köteleességek, mi mellett természetesen hangsúlyozni s biztosítani fogjuk saját jogainkat is. Gondolom, mégis csak sokkal okosabb ez, mintha à la Bach kényszerítettjük magunkat e köteleességek teljesítésére – biz azt úgysem engedik el – s amellet sokkal többet kell tennünk, mint a mire kötelezve vagyunk, jogainkból pedig mit sem kapunk...

Ámbár még ugyanazon éjjel leírtam lényeges részét annak, mit Széchenyi beszélt, az olvasó mégis természetesnek találhatja, hogy a fentebb közlőitekben alig nyújthatom a legfontosabbnak csekély vázlatát. Hanem talán elegendő arra, hogy kijelölje ama

tervet, melynek megvalósításán fáradozott Széchenyi sajátos erélyével. Csaknem két óráig tartó tété a tété után visszatértünk a társasághoz, s a ki tanúja volt a vidám és szellemdús társalgásnak, mely most kifejtett s a vacsoránál késő éjféltánig folyt, az bolondnak nevezte volna azt, ki azt mondja neki, hogy bolondok h á z á b a n vagyunk.*)

Azon este óta ritkán múlt el nap, a nélkül, hogy Széchenyit ne láttam, vagy fiainak egyike által levelet ne kaptam volna tőle. Megajándékozott bizalmával, közölvén velem mindazt, mit szóval vagy tettel tőn terve kivitelére, s elbámúltam az erély e kiapad-

*) Ez első látogatás utáni reggel Zichy Géza gróf, Széchenyi mostoha fia, egy levelet hozott nekem atyjától. Bármennyire ellenemre van bármi személyes ügyet belekeverni ide, az olvasóra nézve oly események olvasásánál, melyekre nézve helylyel közzel nincs egyéb tanú az elbeszélőn kívül, talán érdekes tudni, mily viszonyban állt ez a leirt személyiséghez, s csak mivel eme levél némileg jellemző e tekintetben, határoztam el magamat, hogy itt közöljem. E levél így hangzik: „Biztosítom önt, hogy nagyon, igen nagyon örülök, hogy önnel megismerkedtem, s köszönettel küldöm itt a mi **-nk levelét s a Kreuz-Zeitungot vissza. Je ne suis pas absolument payé pour voir couleür de rose, azonban félig sem osztom ** aggodalmait. A „becsületesség politikájához” (ilyesmí lön kilátásba helyezve a berlini „Kreuz-Zeitung” egyik félhivatalos cikkében) azt mondom: Hurra! mieux tard que jamais. Hanem hogy 300 évig tartó mystificatiók után a régi nóta e variatiója által, habár csak a legkönnyebben hívó magyart is el lehessen fogni, már ezt bizony kötve hiszem. Régóta nem olvastam veszedelmesebbet, igazi farkas juhászbundában. Ugyancsak erős követelés, hogy ennek a „zászló himzésnek” csak pusztá „ja” meg „ná” szóra (mint a nemes osztrákok oly kedélyesen szokták mondani), higgyen az ember, ha még NB. ezt a zászlót olyan kreatúrák állítják fel, kik az embert sine exceptione csak rászédtek és megcsalták, s kik, mint gondolom, nem is tudják tisztán, mi a „becsületesség”. Mindig örülni fogok, ha fölkeres ön, mert én bizony nem mozdulok! Hanem hozzám ide ki messze van, önnek ideje mindnyájunkra nézve drága; értesítnie kell tehát engem arról, mikor szerencsétlétet látogatásával. Ha ezt kissé előbb tudom – bocsásson meg, hogy minden komédia és ceremónia nélkül beszélék, – akkor fiaim közül valamelyik – hiszen váltig van – kocsimmal, vagy valami fiakerrel kihozza önt s aztán visszaviszi, a hová ön akarja. Pl. szívesen látom ebédre, de nem azért hogy csak együnk, vagy pezsgőzzünk, hanem eszméket cserélhessünk. Reggel 7 órától esti 10-ig mindig készen vagyok szolgálatára. Bánjék hát velem amúgy magyarosan, ki hiú bókokra nem pazarolja a drága időt, és pezsgót csak ritka kivételként fogyaszt, rendesen pedig vízzel s egy kis könnyű borocskával él. Mert teljes józanság mindenütt jó, de a politikában conditio sine qua non. Hú hazafiúi rokonszenvvel önnek őszinte híve gróf Széchenyi István.

hatlan forrásán, mely e nevezetes szellemből fölbuzgott. Az 18^{59/60} diki télen Széchenyi érintkezett majd minden politikai notabilitással, és pedig nem csupán a magyarokkal; többi közt Rechberg gróf is megörvendezteté őt egy hosszabb látogatással. Miután a gróf ismételve nyilvánítá, hogy örülne, ha megismerkedhetnék Schmerlinggel, kire kiválólag valának akkor irányozva a német szabad-elvűek szemei, magamra vállaltam, hogy ez óhajást tudomására juttatom ő excellentiájának, s néhány nap múlva megjelent Döblingben a főtörvényszéki elnök úr. A két államférfi közt csaknem két óra hosszúig tartó beszélgetés tartalmát, melyet Széchenyi még ez este közölt velem, nyilvánossá tenni nem vagyok hivatva, hanem azt az egy történelmileg érdekes tényt megemlíthetem, hogy ez idő tájban ismételt értekezések tartattak a későbbi államminister és Jósika báró közt, (Széchenyi eme régi jó barátja közvetítette egykor Széchenyi és Metternich közt a közelebbi összeköttetést,) és Schmerling s Jósika megegyeztek egy pro gramm leglényesebb pontjaiban, melynek alapján készek lettek volna közösen a kabinetbe lépni. Hanem Schmerling – Jósika kabinetre nem gondoltak még akkor a döntő körökben, s mikor Schmerling minister lett, Jósika már rég nem létezett az élők közt.

Politikai röpiratok özönével is el lőn árasztva Széchenyi, melyeket pártfogói szárnyai alá kellett volna vennie, s a legtöbb esetben nemcsak hogy megtette a legnagyobb készséggel, hanem gyakran még anyagi veszteségekkel is. Pártfogása alatt jelent meg a „Zur ungarischen Frage” című röpirat Lipcsében Steinackérnél, aztán „Aphorismen” és „Offenes Schreiben an Franz Josefl.” (mindkettő Londonban), ámbár Gyulainak teljesen igazava van, mikor azt mondja, hogy ez iratok egyike sem volt valami nagy jelentőségű. A „Tinies”-sal és más európai fontosságú külföldi lapokkal Széchenyi szintén folytonos összeköttetésben állt, s ellátta azokat a magyar ügyekről szóló cikkekkkel, részint saját tollából, részint politikai barátaitól; hanem mind a közt, mit Széchenyi írt, vagy mi az ő befolyása alatt nyomtatott, nem volt egyetlen egy sor sem, mely csak hajszálnyira is eltért volna az ő loyalis programjától. *)

*) Azon időben egy nagyon elterjedt bécsi lapban egy cikk jelent meg a magyar arisztokratia ellen, mely magában véve valóban jelentéktelen volt, hanem Széchenyit annyira boszantá, hogy rögtön egy egész röpiratot írt ellene, vagy helyesebben mondva, ama lap szerkesztője ellen. Mi mind-

Ily messzeható politikai mőködéssel szemben, az a kérdés merő fel: miért tévé Széchenyi ennek központjává épen a tébolydát? Miért nem tért inkább vissza családja körébe, miután szellemileg teljesen jól érzé magát, s vajjon később szándékozott-e ezt tenni? Ez utóbbi kérdésre Kecskeméthy határozottan nemmel felel; úgy látszik neki, mintha a gróf fogadást tett volna, hogy élve nem hagyja el az intézetet. Nem merném ezt oly határozottsággal állítani. Hogy Széchenyi egyelőre nem változtatta meg lakhelyét, kimagyarázható abból, hogy sem a politikai helyzetben, sem saját erejében nem bízott még eléggé. Ha az akkori viszonyok közt ismét mint gróf Széchenyi István jelent volna meg a társaságban, politikai tevékenysége nem lehetett volna alárendelt, csak vezér, még pedig mint a dolgok álltak, csak az oppositio vezére lehetett volna. Ilyesmire azonban az akkor még főnálló absolutismus alatt nem volt még semmi törvényes tér; a legelső lépés összeütkezésbe hozta volna a gróft a hatóságokkal, a második pedig már aligha lehetséges lett volna. A tébolydában lévő Széchenyitől a nemzet nem kívánható ily veszélyes és előreláthatólag sikertelen hivatás föl vállalását; a mit mindamellet ott tőn, kétségkívő több volt, mint mit tőle kívánni lehet; a magányából kilépő Széchenyitől ellenben bizonyára többet követeltek volna, mint a mennyit a meglevő viszonyok közt képes lehetett volna tenni. Amellet azt is gondola – több nyilatkozata feljogosít e következtetésre, – irányadó helyen, ha politikai mőködésérő értesőlnék is, szívesebben elnézik azt a jelenlegi szerény határok közt, mint ha ismét mint a „legnagyobb magyar” nyíltan a nemzet élére, t. i. miután akkor az; egész nemzet oppositio vala – az oppositio élére áll. Azonkívő,

nyájan, kikkel ez iratot közölte, tanácsoltuk, hogy ne bocsássa azt közzé, de hiába. A kézirat Lipcsébe vándorolt s nemsokára megérkezett a correctura iv. Széchenyi kért, hogy nézzem át. Kezembe vettem a tollat, áthúztam minden lapot tetejétől aljáig s az utolsó ráírtam nagy betűkkel: „deleatur.” „Mi ez?” – szólt Széchenyi boszúsan fölkelve. „Az egyedőli correctura, a mit csinálhatok rajta,” – viszonzám. „Nos, ön ** szerkesztőnek barátja.” „Ha barátja volnék, csak őhajtanom kellene, hogy Széchenyi gróf híressé tegye őt.” „Hanem önnek ugyan különös mániája van, hogy nekem csak mindig kellemetlen dolgokat mond.” „Ha tudom, hogy excellentiának valami szívességet teszek ezáltal, kész vagyok mindig csak kellemest mondani.” Széchenyi elhallgatott. Darab idő múlva kezét nyújtott és szeliden szólt: „Hagyjuk pihenni a dolgot.” A rőpirat nem jelent meg; a Gisecke és Devrient nyomdájában talán még kapható egy lenyomat belőle.

mint mondók, még nem valami szerfölött nagy bizalmat helyezett saját erejében sem; érezte, mily erősen megrendíti őt a legcsekélyebb váratlan esemény is, *) s hogy talán még nem elég erős a közélet küzdelmeire. Végül a kiállt betegség sebhelye gyanánt saját személyes biztosságát illetőleg bizonyos szorongás maradt hátra. **) Ha végre is győzelmes marad a reactio, az ellenzéki vezérrel, Széchenyivel, röviden elbánik; az „őrült” Széchenynek azonban legfőlebb csak a politizálást tiltják el, s ezzel a dolog be lesz végezve. Hanem mind e körülményből azt merem következtetni, hogy Széchenyi a dolgok határozottan jóra fordulásakor, mely nézeteit diadalra juttatta volna, arra is reá lett volna bírható, hogy hátat fordítson döblingi „barlangjának.” Én legalább nem bírom képzelni magamnak Széchenyi István grófit tébolydában 1860. oct. 20-dika után.

Ily kedvező fordulat azonban még messze távolban látszott és Széchenynek nem sokára az első csalódást kelle tapasztalnia oly oldalról, honnan azt legkevésbé várta volna. A primás málnem sokára betöltendő volt papi hivatalkodása ötvenedik évét, s Magyarország mágnásai lehetőleg ünnepélyes módon készültek az ősz egyháznagy jubilaumát megülni. Széchenyt is meghitta a primás ez ünnepélyre; Széchenyi megköszönte egy szívélyes levélben, melyben sajnálta, hogy egészségi tekintetek miatt személyesen nem nyújthatja át szerencsekívánatait a tisztelt jubilálnak. Azonban a mily találékony volt Széchenyi mindig, ha céljai elérésére eszközökről volt szó, úgy most sem akarta használatlan elrepülni hagyni a kedvezőnek látszó alkalmat. Meglepetésemre egyszer este élőmbé terjeszté egy ő felségéhez intézendő fölirot vázlatát, melyet majd a primás s az Esztergomban összegyűlő mágnások írjanak alá, s adják át a császárnak, egy küldöttség által. Nyolcz nap, azaz hogy inkább nyolcz este tanácskoztunk

*) A kolozsvári múzeumegeylet egy bankettján toasztot mondtak Széchenyire, s elhatározzák, táviratilag tudósítani arról a grófit. A távsürgöny éjjél után érkezett Döblingbe, és Széchenyt álmából költötték fel. Még a következő este is sápadtan, egész testében reszketve és szerfölött fölingesülve találtam őt e különben igazán jóindulatú figyelem miatt. „Ha még egyszer történik ilyesmi, – monda – megüt a guta.”

**) Így pl. az előbb említett (közzé nem tett) röpiratot illetőleg ezt át nekem 1859. dec. 16-án: „Az illető, ki e triviális holmit írta, nagyon a g g ó d i k, hogy kéziratát fölfedezhetik; kéri tehát, hogy a kézirat mindenesetre megsemmisítség, vagy kezeimhez visszaadassék.”

most e fölrirat szövege fölött, hogy abban egyrészt lehetőleg határozott kifejezés adassék a nemzet óhajainak, másrészt minden oly szó kerültesék, mely bármely oldalon megbotránkozást támaszthatott volna. Végre a fölrirat szövege kész lett; rövidebb volt s kevésbé részletekre menő, mint az 1857-ki, hanem a tartalmat illetőleg meglehetősen megegyező azzal. Zichy Géza gróf kijelenté, hogy kész a letisztázásról gondoskodni. *) Ekkor Széchenyi egyszerre azt a hírt kapja, hogy szándéka köztudomásra jutott az országban, s néhány mágnás ennek következtében elhatározta, hogy nem utazik Esztergomba, nehogy a feliratot alá kelljen írnia. Súlyos csapás volt ez az ősz hazafira. Elszomorodva monda, hogy most már alig remél sikert a dologból. Mindamellett elküldte a fölrirati vázlatot Esztergomba; hanem a „demonstration „inopportunosnak” jelenté ki a jelenlevők legnagyobb része, s elkeserülten nyilatkozik Széchenyi-rangtársairól, kik hivatásukat nem értették meg s annak kezdeményezését, a minék végre is meg kell történni, valószínűleg ismét a zavargó néptömegekre akarják hagyni.

Egy második csalódás még jobban fokozta ez elkeserültséget Hübner báró belépése a kabinetbe némi reményekkel töltötte el a grófot, és e remények az új rendőrminister első rendszabályai által még fokozódtak, hanem Hübner ministersége nagyon rövid ideig tartott, s általánosan azt mondák, Hübner visszalépése amaz ismeretes tótmegyeri összejövetel következménye, hol a magyar konservatívpart coryfeusaival találkozott. Végül az ismeretes protestáns pápens által nagyon aggasztó fokra hágott már az izgatottság Magyarországon. Egyelőre ugyan még csak ártatlan demonstrációkban mutatkozott, hanem Széchenyi ismerte nemzetének jellemét; tudta, hogy az ott egyszer megáradt agitációt nem könnyű ismét medrébe szorítani, s miután másrészt Hübner visszalépése a reactionárius párt győzelme gyanánt tekintetett, az összeütközés veszélye ismét rettenetes közelben látszék Széchenyi előtt.

Ez időtől kezdve Széchenyi hangulata ismét elkomorult; köröskörül élénken emlékeztettek az események az 1848-kiakra; ismét úgy látszék, hogy a kormánynak nincs füle a nemzet panaszai és óhajai meghallgatására, s hogy a nemzet újra közel áll ahoz, miszerint erőszakhoz folyamodjék; Széchenyi reménye, mely

*) Ez érdekes okirat fogalmazványa talán még most is a grófúr kezei közt van.

reá nézve a fölülülés sajátképi forrása volt, azon remény, hogy szívélyes kibékülést hoz létre a korona és ország közt, s a kölcsönös bizalom alapjára építi ez utóbbi jövőjét, e remény mindinkább eltűnedezett. Széchenyi egészségi állapota ismét rosszabbodott, s e rosszabbodás külsőleg is nyilatkozók fokozódó szeszélyességében, melytől főleg az intézet derék másod orvosának dr. Goldbergnek *) kelle gyakran szenvednie. Ez figyelmeztetett engem először arra is, – körülbelül 1860. február közepe táján volt, – hogy előtte ismeretlen okokból a híres pátiens egészségi állapota kedvezőtlen fordulatot látszik venni. Részemről is néhány oly észrevételt tevék, melyek e nézetben való osztozásra bírtak.

Így jövék egyszer este Döblingbe, hová a gróf egy levélké-

*) E szerencsétlen fiatal emberről, (egy Theophasztus Paracelsus junior álnév alatt az ötvenes években megjelent s akkor sokat emlegetett satyrának is ő a szerzője, mely a charlatan orvosokat gúnyolja) határozottan jobb véleménynyel vagyok, mint Kecskeméthy; dr. Goldberg a menyinyire én ismertem, szerföltt sok szellem és kedélyyel bírt, hanem persze beteg kedélyyel, s ha a keserű élettapasztalatok által korán elkomorult fiatal embert, mint kedélybeteg orvosát látta az ember működni, önkénytelén arra gondolt: „coecus coecum ducit,” s azt a tanácsot s/erette volna adni neki az ember, mindenekelőtt gyógyítsa meg saját kedélyét. Széchenyi is nagyra becsülte őt, ámbár komor óráiban néhanéha zordonan bánt vele, természetesen, hogy a következő perczben már teljesen megbánta e hibáját. Egy ily jelenet után – Széchenyi az orvosnak ismét valami sértőt mondott, mire ez kalapját vette s azon szavakkal ajánlá magát: ha ő excellentiája roszul talál lenni, tudósítsa őt róla, előbb nem jön el többé – e jelenet után látogatám meg épen Széchenyit, s már az ajtóban elmondá az egész esetet, természetesen szörnyen fölingerülve az orvos magaviselete miatt. Én is azt mondtam íá, hogy dr. Goldberg roszul cselekedett, roszul amenyinyiben megígérte, hogy bizonyos esetekben ismét eljön; én az ő helyén – mondam – soha sem jönnék többé; a szegénységnek is meg van a maga jogosult büszkesége, s ezt épen oly gazdag embernek, mint Széchenyi István gróf, jobban kell tisztelnie, mint bárki másnak. Széchenyi nemes szíve rögtön megértette, mit akartam mondani; azon pillanatban íróasztalához ült, s néhány sort intézett dr. Goldberghez, melyben a jövő napra meghívta ebédre. A doktor visszaüzentette, sajnálja, hogy beteg s a meghívást el nem fogadhatja. Most fájt csak a dolog igazán Széchenyinek, s nem nyugodott, míg én magam ucm mentein a secundarius szobájába s vissza nem tértem azon válaszszal, hogy a doktor úr köszönettel elfogadja ő excellentiája barátságos meghívását. Nekem is jelen kellett lenni másnap e kibékülési lakomán, és soha sem láttam Széchenyit szeretetreméltóbbnak, mint ezen nap; láthatólag jól esett neki, hogy egy szívbeli tartozását leróhatta. Ilyen volt ez a „szivtelen, hideg ész embere.”

vel hivatott. Az előszobában ült szundikálva a két inas; álmosan húzta le az egyik felső kabátomat s aztán visszahanyatlott székére; tudta, hogy jelentés nélkül bemehetek akármikor. De nem léptem be, hanem halkán a a legközelebbi nyitott ajtóhoz közeledtem, ahonnan Széchenyi hálószobájába be lehetett látni. Ott ült az aggastyán támlásszékében, az ajtó felé fordulva hátával, egészen egyedül, hervadt ajkaihoz emelve elválhatlan kísérőjét – a fuvolát, melyen épen ama mélabús magyar népdalok egyikét fújta, melyek langyos nyári este a végtelen pusztákon átrezegnek. Néhanéha meg-megállt s fejét lehajtotta mellére, azután lassan fölemelte megint, mint valami nehéz álomból fölébredve, s tovább fújta búsongó dalát. Végre félretette a fuvolát s fölállt. Rögtön megpillantott engem s a meglepetés legkisebb jele nélkül hozzám jött; arca még sápadtabb volt mint egyébkor és szemei észrevehetőleg kivörösödve; ki tudja, hány óráig sírhatott már az aggastyán! Széchenyi ez este végtelen lány volt; úgy látszott, mintha szokatlanul hullámanek s viharzanek valami keblében. A mint egymás mellé ültünk, elkezdett ugyan egy perczig politikáról beszélni, hanem néhány pillanat múlva megint elnémult, s aztán szünet múlva azon kérdéssel lepott meg: „Nem igaz, ön nagyon szereti családját?” Mosolyogva mondék igent a különös kérdésre. A nélkül, hogy ennek tovább okát adta volna, vagy talán épen annak magyarázata végett, most saját családi viszonyairól kezdett beszélni Széchenyi, különösen fiairól, s ha valaha kédkedtem volna abban, hogy e férfiában a nagy szellemmel nagy szív is párosult, e beszélgetés elegendő lett volna minden ily kétséget elhárítani. Éjfél elmúlt – a két fölvigyázó már félig átaludta éjjeli álmát – mikor a grótot elhagytam. „Politikáról akartam önnel beszélni – monda, mikor elbúcsúztam, – de nem bírok, ma nem bírok; szerencsétlenség holnap még egy órára; fontos dolgot kell önnel közölnöm, s gondoskodom arról, hogy egyedül maradjunk.”

Másnap este ugyan szintén komoly, de sokkal nyugodtabb hangulatban találtam Széchenyit. Nézete a helyzetről nagyon komor volt. A magyarországi események, mind a protestáns pápens alkalmábóli izgatások, mind a befogatások, melyek ez izgatások következtében történtek, mély aggodalommal tölték el őt. Egy befolyásteljes személyiséget nevezett nekem, ki tegnap teljes határozottsággal állítá, hogy Ausztria nemsokára második hadjáratot kezd Olaszországban, s bizonyos, hogy nemcsak Lombardiát újra

meghódítja, hanem az egész félszigeten s azon túl is elbánik a „carbonarizmussal.” Széchenyi nem tartá ezt lehetetlennek, tekintve a Francia- és Angolország közti viszályt, melyről oly sokat tudtak akkor beszélni a lapok. E viszályra Széchenyi feltűnőleg nagy súlyt helyezett, sőt teljesen azt hitte, hogy egészen közel van a háború a két nyugoti hatalmasság közt, s hogy előbb vagy később Ausztria, Porosz- és Oroszország csatlakoznak Angliához. „Ha létre jön ily coalitio – úgymond – akkor egyszerre 50 évre vissza vagyunk vetve; Angolországra egyáltalán nem lehet számítani; nem fog tenni semmit az alkotmányosság ellen a continensen, de bizonyára érette se tesz semmit; rossz napokat érünk akkor, s magyar hazánknak sokáig nincs akkor semmi remél-nivalója; de vajjon átéli-e a válságot, vajjon a jobb napokat, ha végre ugyan elérkeznek, úgy fogja-e köszönteni mint magyar királyság, a mi legalább névszerint még most, isten tudja! Éjjel nappal imádkozom, hogy így legyen!” Nem osztozkodhattam e komor nézetben; a birodalom pénzügyi helyzete után alig volt gondolható egy új olaszországi hadjárat, s a Francia- és Angolország közti háborúra sehogy sem találhattam elegendő indokot. Nem titkoltam el e nézeteimet. Széchenyi nyugodtan meghallgattott, hanem arczvonásaiból láttam, hogy nem sikerült megnyugtatnom őt.

„Egyébként, – szolt egy idő múlva – nemsokára megtudjuk, hogyan állunk.” Egy lámpát vett kezébe s az utolsó szobába ment, honnan nemsokára néhány beirt papírlappal tért vissza. „Én ismerek egy magasállású hölgyet Londonban – folytatá aztán, – ki a Palmerston ház legbensőbb ismerősei közé tartozik, s évenként ez időtájban Parisba megy, hogy a tuillériák udvari báljaiban résztvegyen. Ez a hölgy késznek nyilatkozott magára vállalni, hogy kézbesíti két levelemet, melyeket elolvasok most önnek; az egyik Palmerston lordhoz, a másik Napoleon császárhoz van intézve.” S most elolvasta nekem Széchenyi a két francia nyelven írt levelet; hangja ünnepélyesen csengett, s azon helyeknél, melyek Magyarország sajnálatraméltó helyzetét rajzolák, oly bensőséget nyert, mely engem mélyen meghattott! A két levél tartalma – fájdalom, csak emlékezetem után közölhetem – lényegileg egyforma volt, hanem részletekben különböző. A Parlamerstonhoz intézett levélben főleg Magyarországnak Ausztriára, ennek pedig az angol kereskedelemre való

n e m z e t g a z d à s z a t i jelentősége volt első helyen fölsorolva; a Napóleonhoz intézett levélben különösen Magyarország politikai fontossága hangsúlyoztatok a keleti kérdésnek végre is elkerülhetlen megoldását tekintve. Itt ép úgy mint ott azt bizonyítgató Széchenyi, hogy Ausztria Magyarország nélkül nem állhat fenn, Magyarországot pedig csak akkor tarthatja meg, ha a pragmatica sanctio alapján kiegyezkedik vele; itt is, ott is ünnepélyesen erősíté Széchenyi, hogy egészen távol esik tőle legitím fejedelme ellen panaszkodni idegen udvaroknál; sőt inkább meg van győződve, hogy I. Ferencz József császár régóta más útra lépett volna, ha ismerné a dolgok valódi helyzetét. Hanem tudatlan vagy gonoszindulatú tanácsadók zárva tartják a császár füleit s nem hagyják eljutni oda az igazság szavát. Minden kísérlet sikertelen maradt ez irányban; csak e g y út áll még nyitva. Francia- és Angolország nagyköveteinek állásuknál fogva joguk van közvetlen érintkezni ő felségével; ha magukra vállalnák, hogy figyelmeztessék a fenyegető veszélyekre a kétségkívül jóindulatú fejedelmet, bizonyára súlyosan nyomna a latban szavuk. Ezt az interventiót kérte Széchenyi a francia és angol kormánytól, melyekbe végreményét helyezte. Nem tudom, mi sors érte e két levelet; hanem emlékszem, hogy olvastam, miszerint a dolgok fordulatára, a mi 1860. october 20-án bekövetkezett, a két nyugoti hatalom tanácsa is befolyással volt...

Eközben Döblingben oly esemény történt, mely minden mást háttérbe szorított és Széchenyi életében nemcsak forduló pontot, hanem épen végpontot képezett. Hogy Széchenyi a „Blick” szerzője, azt, habár kissé későn, hanem végre mégis megtudta a rendőrség, s e percziől kezdve a vén oroszán döblingi barlangjában a legfigyelmesebb szemmel tartás tárgya lett. Dr. Görgeiirc nézve ez nem volt titok, s meglehet, hogy féltében – szívesen elhiszszük, hogy rossz szándék nélkül – többet is mondott, mint a mit tudott s a mi igaz volt, mert érhetőleg tudtára adták, hogy intézetének létéről van szó, hogy nem hagyhatják fenn a tébolyda ártatlan czége alatt a politikai összeesküvések tűzhelyét. 1860, mart. 3-án rendőri házmotozást tartottak Széchenyinnél s mintegy féltuczat ismerősénél, kik sűrűbben érintkeztek vele. Döblingben meglehetősen nagyszerű készületet fejtettek ki; bérkocsikon ide hajtattott valami 24 hivatalnok és rendőrkatoná s

körülállták a tébolydát, mintha valami ellenséges vár cernírozásáról lett volna szó.

Heggel 7 órakor belépett Széchenyihez az azóta már meghalálozott Felsenthal rendőrtanácsos, ez expedíto vezére; a grófot már íróasztalánál találta. Széchenyi őt előkelő gavallér módjára fogadta; udvarias, előzékeny volt, de egy pillanatilag sera hagyta a rendőrtanácsos urat megfélemlíteni arról, kivel van dolga. Mikor Felsenthal úr a könyvtárt akarta megvizsgálni, Széchenyi kedélyesen vállára tette kezét, mondván: „Édes uram, ön bizonyosan tiltott könyveket keres itt; nos, meg akarom önt kímélni a fáradságtól s megmondom, hogy mindaz, a mit itt lát, tetejétől aljáig tilos, mert, uram, a mit az önök censurája megenged, az sokkal haszontalanabb holmi, hogysen pénzt adnék ki érte.” Csak egyetlenegyszer esett meg, hogy Széchenyi majd elvesztette nyugalalmát. A tanácsos úr egy dobozhoz nyúlt, melyet ki akart nyitni; zárva volt. A kulcsot kérte; Széchenyi nem találta. „Úgy – véle Felsenthal egy udvariaskodó mosolylyal – a dobozt, fájdalom, erőszakkal kell kinyitni.” „Azt nem teszik – szölt Széchenyi – ez a doboz emlék nőmtől, s biztosítom önt, hogy nincs benne semmi.” Széchenyi itt egy pillanatilag megállt; remélte, hogy szava, a cs. kir. kamarás és titkos tanácsos Széchenyi István gróf szava minden további kétkedést elhárít, hanem a tanácsos úr még mindig kezében tartotta a dobozt. „Vigye magával – viszonzá erre Széchenyi oly hangon, mely Felsenthal urnák is kissé különösen tűnhetett föl, mert megütődve tekintett föl, – nyitassa ki annak rendje módja szerint – természetesen az én költségre” – tévé hozzá keserű mosolylyal Széchenyi, s a rendőrtanácsos csakugyan el is vitte. E kis intermezzót leszámítva, Széchenyi dicsérte Felsenthal magaviseletét, hogy tökéletesen illedelmes és tiszteletteljes volt; természetes, hogy másforma magaviseletet nem is tűrt volna Széchenyi; vén oroszlán volt ugyan, de még mindig oroszlán!

Valami három óra múlva befejeztetett a házmotozás; sokat elvittek s alig adták vissza egy kis részét évek múlva, s csakis a család határozott kérésére. Az első perczen, úgy látszott, Széchenyi nem helyez semmi fontosságot ez ügyre; csak miután sokáig gondolkozott fölötte, kezdett nyugtalankodni. Az eseménynek híre futott a városban, s természetesen egy csoport

nagyítással megtoldva beszéltek, ezek a hírek aztán megint visszakerültek Döblingbe és Széchenyit mindinkább növekvő aggodalommal tölték el. Különösen elszörnyedt azon hírre, hogy a kormány egy nagy összeesküvésnek jött nyomába, minden szála kezében van már, s a húsvét hetében számos magyar mágnást elfognak.

Márczius 3. után néhány napra Lonovics érsekkel Széchenyihez valék híva ebédre, kissé korábban jöttem és Széchenyit a leglevertebben találtam; nem titkolta, hogy a rendőri látogatás búsítja. Azzal akarám megnyugtani, hogy hiszen ő maga legjobban tudja, hogy semmi kompromittálót nem találtak nála s nem is találhattak. „Édes barátom – viszonzá keserűen – a hol a rendőség oly éclat-val kutat, ott találni a k a r valamit, s a hol találni akar, ott talál is, sőt találnia kell, másképp blamározva volna, s ön jól tudja, hogy egy hatóságnak nem szabad blamározni magát.” Később, mikor Lonovics megjött, a menyire lehetett, megnyugtatta magát Széchenyi, sőt az asztalnál jóformán vidámnak is látszott; de én láttam rajta, mennyi Önuralmába kerül e vidámság.

Ez időtájt kezdődik Széchenyi döblingi lakásának harmadik stádiuma: – a visszaesés, ama beteges állapot lassankénti visszatérése, mely őt először vitte oda. Szerencsétlenségre tizenketted napra a döblingi házmotózás után bekövetkeztek az ismeretes márcziusi események Pesten; nagyszerű népdemonstráció történt, a katonaság lőtt, egy fiatal ember elesett s temetése csak] növelte az elkeseredést. A protestáns pátens sem hagyta nyugodni a kedélyeket, és mérsékelt férfiak is megdöbbenve tekintettek föl, mikor hallák, hogy még a conservatív Zsedényi udvari tanácsos is elzárattott, ki pedig a kormánynak mindenkor buzgón és önfeláldozólag szolgált. Nem szükség rajzolnom a benyomást, mit mind e hír tőn Döblingben, s kiemelnem a helyzetnek az 1848-dikival való hasonlatosságát. Szemlátomást rosszabbult Széchenyi testi egészsége; szívdobogásai gyakrabban jelentkeztek, folyvást egyhangúbb lőn, s majd mit sem evett már.

Hogy mi ment ezalatt végbe kedélyében, arról egy kis eset tanúskodhatik. Széchenyi utolsó szobájában több furcsa kinézésű butor közt egy hosszú fekete láda is állt, melyet Széchenyi nem tudom már mi célra készíttetett. Itt ültünk egyszer

még néhány látogatóval. A napi beszéd tárgyát akkor Schmid rabló-gyilkos merénye képezte, ki urát Hurzot az irodában meggyilkolta, holttestét szétvagdalta s egy ládába rakva e fölirattal: „Delicatessen” Gallicziába szállíttatta. A mi társaságunk is ez esetről beszélgetett; a mint a jelenvoltak egyike, ki történetesen ama fekete ládára pillantott, nevetve fölkiáltott: „Igaz is, ez is úgy néz itt ki, mint valami Hurz-féle láda.” Széchenyi kissé összerезzent, de egy szót sem szólt. Másnap ugyanazon szobában járkáltunk föl s alá; a mint ama ládához értünk, Széchenyi visszaborzadt s mormogá: „Hallja, az ugyan ostoba élcz volt tegnap **-től, a mit a Hurz-féle ládáról mondott.” Én nem azon borzadtam meg, a mit Széchenyi mondott, hanem a mit gondolhatott. Már előbb, mikor egyszer ismét aggodalmairól beszélt személyes biztosságát illetőleg, megjegyzem, hogy nem igen követik el azt az oktalanságot, miszerint perbe fogják Széchenyit most a Magyarországbán uralkodó izgatottság mellett. „Igen, igen – monda – abban igaza van önnek, hanem épen azért félek valami sokkal rószabttól.”

E komor gondolatok új táplálékot nyertek egy szomorú eset által, mely Széchenyit lelke mélyéig megrendíté. Ebédre hívta testi lelki barátját báró Jósikát; szarvasgombát tálaltak föl, mit Széchenyi azelőtt különösen nagyon szeretett; most gyöngé emésztő tehetsége végett ez élvezetről is le kelle mondania. Nem nyúlt hozzá a szarvasgombához, míg vendége derekasan hozzá látott. Alig ért haza Jósika, panaszkodott, hogy roszul van, lefeküdt s pár nap alatt meghalt. Széchenyi vigasztalhatlan volt a hú barát elvesztése miatt, s mélyen megzavarodott lelke ez esetből is a legkomorabb combinatiókat szötte.

Bizonyára elengedik nekünk, hogy tovább rajzoljuk, hogyan nőtt napról napra Széchenyi betegsége a haza, valamint saját ügyeinek roszra fordultával. Márczius vége felé Széchenyi Thierry rendorministerliez írt az említett doboz végett s kérte, hogy adják vissza; egyiittal meghívta a minister urat látogatásra, April elején megkapta Széchenyi a dobozt egy levél *) kíséretében, melyben Thierry a meghívást elutasítja s többi közt e szerencsétlen frázist is használja: „A tébolyda megszűnt excellentiádra nézve

*) E levelezem annak idején egészen kinyomatott a „Times”-ben.

menhely lenni.” Ez igen finom diplomatikus hangzású lehetett, hanem a minister úr nyilván elfeledte, hogy oly kedélybeteg, öreg ember, mint Széchenyi, ily sokfélekép magyarázható kifejezésnek mindenesetre a legroszabb értelmet fogja adni. S úgy is volt. E percztől kezdve Széchenyi egész lényében a változás külsőleg is látható lón a legeggyűbb szemnek is; nem dühöngött s nem jajgatott mint Döblingbe érkeztekor; némán merengett maga elé, s ez még aggasztóbbnak láttatá állapotát. Nagycsütörtökön este utolszor voltam Széchenyinél Hopf kanonokkal; feltűnőleg szeretetteljesen bánt velünk, csaknem, mondhatnók, gyöngéden, s elolvasta nekünk nem tudom már hányadszor Thierry báró levelét; valami egyébről, mint a házmotózásról s annak netán lehetséges következményeiről sehogy sem beszélhettünk. Bármily szívesen időztem is egyébként e szobákban, bármily jól érzem is itt magamat, ez este nem állhattam ki, mintha e különben oly barátságos szobák levegőjében valami tikkasztó hőség uralkodnék. Tíz óra után báró Babarczy alezredes jött, s mi elbúcsúztunk. Széchenyi az utolsó előtti szoba küszöbéig kísért ki, ott megállt s utánunk nézett. Az előszoba ajtajánál még egyszer megfordultunk. Még most is látom, a mint ott állt, fájdalmas mosolylyal ajkain; a tetőről lefüggő lámpa megvilágítá sápadt arczát, s – nem tudom, jól láttam-e, vagy csak fölhevült képzeletem játéka volt – a bozontos szemöldök-től árnyékolt szemekben két nagy könycseppet láték rezegni. „Adieu, kedveseim!” kiáltott utánunk, aztán megfordult, s – utolszor láttuk.

Másnap már semmit sem evett. A mint az ételt fölhorták, egyik inasát, az öreg húséges Bachot maga mellé ültette az asztalhoz, s a másikhöz így szólt: „Ma örömet szerzünk a mi öregünknek; én megvendéglem őt s ön felszolgál neki.” Az öreg szolga nem tudta hová legyen c kitüntetés miatt; hiába ellenkezett, Széchenyi nem engedett s folyton csak azt mondta: „Megérdemelte azért, a mit velem tett.”

Nagyszombaton alig hangzott egy szó is ajkairól. Titkárát Kisst, ki estefelé jött, kérte, sakkozzék vele. A játék – ámbár Széchenyi már délelőtt is játszott pár órát Zichy Géza gróffal – 7 órától 10-ig eltartott, és Kiss, a ki maga is kitűnő sakjátzó volt, távozás közben még monda a cselédeknek, ilyen mesterileg mint ma este, régóta nem látta már a grófot játszani. Most jó éjt

kívánt Széchenyi a két inasnak, az öreg Bach, mint szokta, kivitte a lámpát a hálószobából az előszobába, s a két inas, mintán az előszoba ajtaját kívülről bezárta s a kulcsot zsebbe dugta, aludni ment. Egy kis ideig hallották a gróftól föl s alá járni, aztán minden csendes lett.

Következő reggel – húsvét vasárnap volt – kinyitotta a két inas szokott időben az előszoba ajtaját; senkit sem láttak, a hálószoba ajtaja zárva; zörgettek, eleinte csendesen, aztán hangosabban – semmi hang, pedig a gróftól ez órában már mindig ébren találták évek óta. Leírhatlan ijedtség szállta meg a jó embereket, dr. Goldberget szaladtak s ezzel mentek be a hálószobába. Mily irtózatossá látvány! A karszékekben, fuvólája oldala mellett, ült Széchenyi, teljesen felöltözve, szétzúzott koponyával; jobbája még a pisztolyt szorította, melylyel a borzasztó tettet végrehajtá. *) Senki sem hallotta a lövést, csak egy beteg, kinek hálószobája a Széchenyié alatt volt, állítá, hogy ő hallott éjjel-tájban fönt valami tompa hangot, mintha a földre esett volna valami.

Két nappal utóbb, könyező szemmel s kimondhatlan fájdalmas szívvel álltak körül mi, hű tisztelőinek kis csapata, az elfeledhetlen koporsóját a döblingi kis plébánia templomban. Alig bírtuk még fölfogni, hogy valóban eltávozott közülünk, hogy soha, soha nem látjuk öt többé. Hanem mikor a pap eléneklé „requiscat in pace!” akkor eszünkbe jutott mindaz, a mit szenvedett, hogy idelelt nem találhatta föl soha a nyugalmat, melyre beteg szívének oly nagy szüksége volt, s néma áhitattal rebegénk: „Az Úr adta, az Úr el is vette, legyen áldott örökké szent neve!” – – – –

Magyarországon a borzasztó esemény oly benyomást tón, melyet le nem írhatni. Az első perczen nem is akarták elhinni, hogy „a legnagyobb magyar” valóban meghalt, s mikor eziránt nem lehetett többé kétség, a hitelenség egyszerre más irányt vőn, nem akarták elhinni, hogy öngyilkosság vetett véget Széchenyi

*) Hogyan jutott, Széchenyi a pisztolyhoz, ez mai napig is talány előttem. Márczius 3-dika előtt megvolt már neki? Hogyan került el akkor a rendőrhivatalnokok figyelmet? Ha még akkor nem volt meg neki, hogyan szerezhette meg később, mikor zavart kedély-állapota azon nap óta ismert volt az intézet orvosainál, s ennek következtében ismételt értekezések is tartottak köztük s a gróf családja közt?!

életének. *) A fájdalom és elkeserültség oly hangulatot szültek, melyre nem találhatni nevet. Az akadémia egy küldöttsége Bécsbe sietett, hogy a gróf holttestét Czenkre lekísérje; az egész nemzet, férfiak, nők, gyermekek, négy hétig mély gyászt viselt a nagy halottért; nem találkozott falu, vallásfelekezet, melynek templomában gyászszentisztelet ne tartatott volna a halhatatlan emlékére, s midőn Desewffy gróf, mint az akadémia elnöke megpendíté azon eszmét, hogy a legnagyobb magyarnak hozzá méltó emlék emeltessék, gazdag és szegény sietett hozzájárulni, hogy háladóját letegye azon férfi sírjára, kinek Magyarország többet köszönhet, mint a mennyit valaha köszönhetett egyes fiának bármily nemzet.

Emlék! van-e rá szüksége? Neki, kinek neve évtizedek óta ragyog Magyarország történetének minden lapján, ki, hazájában, bármerre tekintszen a szem, emlékeket állított magának, melyeknél nagyszerűbbet semmi művész keze nem teremthet. Széchenyi életének és tetteinek egyszerű története az ő legméltóbb pantheona; bár találkozni előbb egy avatott toll ez emlék fölemelésére! E mű itt csak első gyöngye kísérlet, némi anyag, – semmi egyéb! A szerző jól tudja ezt; ismeri munkájának elégtelen voltát; mindamellert megelégedéssel tölti őt el, hogy vállalkozott reá, s midőn a föladat nagysága és nehézsége, midőn csekély erejének tudata el akarta riasztani, Metellus Macédoniens szavaira emlékezett, ki inté fiait, hogy vegyék vállalkra Scipio Africanus koporsóját, mert nagyobb férfit, kinek e szolgálatot tehetnék, soha sem találunk!

*) E gyanú újabb tápot nyert egy csoport valóban tragikus eset által, melyek többé kevésbé összefüggték Széchenyi halálával. Az öreg Bach pár nap múlva gutaütésben halt meg; hasonló sors érte csaknem egyidejűleg dr. Görgent; Széchenyi titkára, Kiss, a gróf öngyilkosságának hírére megőrült s nemsokára borzasztó halállal múlt ki; valami félévvel utóbb dr. Goldberg is agyonlőtte magát. Erre valóban megfagy a vér ereinkben, sötét gyászos végzet vonult át e házon; de a ki Széchenyit 1860. ápril első napjaiban látta, a ki hallotta, hogy folyvást csak a lélek halhatatlansága s azon kérdés fölött töpreng: vajjon vannak-e oly esetek, hol az öngyilkosság nem bűn, – az egy perczig sem kételkedik, hogy Széchenyi valóban önkézevel vetett véget életének.